

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN
ANADOLU'YA
GEÇİŞİ

Akademik Kitap Kulübü

Prof. Dr. E. Semih YALÇIN - Prof. Dr. Salim KOCA

**Bu kitabın tüm hakları yazarına ve
yayınısına aittir.**

ISBN

978-975-267-653-4

**Genel Yayın Yönetmeni
Cuma AĞCA**

**Grafik-Tasarım
Nihal ÖZGEN**

**Kapak Tasarım
İlteber YALÇIN**

**Baskı & Cilt
Berikan Ofset Matbaa
Maltepe / ANKARA**

**BERİKAN YAYINEVİ
Eti Mah. GMK. Bulvarı Bulvar Apt. No: 80/1
Maltepe / ANKARA**

Tel: (0312) 232 62 18 Fax: (0312) 232 14 99
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ.....	11

I. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL'İN MESLEKİ HAYATI

A. Osmanlı Devleti'nin Yıkılış Arifesi ve Arayış	31
B. II. Meşrutiyet'in İlânı Sonrası Mustafa Kemal'in Askerî ve Siyasî Faaliyetleri	46
C. Trablusgarp Savaşı'nın Çaresizliği	49
D. Balkan Savaşları ve Yıkım	53
E. Bab-ı Âli Baskını	56
F. Mustafa Kemal'in Sofya Ataşemiliterlik Görevi.....	59
G. I. Dünya Savaşı Yılları.....	63
a. Çanakkale Muharebelerinde Parlayan Yıldız	63
b. Doğu Cephesi Kahramanı	73
H. Mondros Mütarekesi'nin Ardından İstanbul'a Geliş.....	77

II. BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ

A. Siyasî Faaliyetleri	79
a. Cepheden Yaptığı İlk Politik Teşebbüs.....	79
b. Cepheden Başkente	88
c. Ahmet İzzet Paşa'nın Ekibi ile İktidar Kapılarını Zorlaması	91
d. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Basınında Politik Bir Şahsiyet Olarak Yer Alması.....	97
e. Mustafa Kemal Paşa'nın Sultan Vahideddin ile Görüşmesi	103
f. Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Sonuç Vermeyen Politik Teşebbüsü..	110

g. Mustafa Kemal Paşa'nın Arkadaşlarıyla İhtilal Komitesi Kurması ...	114
h) Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancı Devlet Temsilcileriyle Görüşmesi	118
i) Jandarma Genel Komutanı Albay Refet Bey'in Sonuç Vermeyen Politik Teşebbüsü.....	123
i) Mustafa Kemal Paşa'da Millî Mukâvemet Fikrinin Doğması	127
B. Fikrî Faaliyetleri	129
a. Mustafa Kemal Paşa'nın Mondros Mütarekesi'nin Hükümlerine ve Uygulanmasına Tepkisi.....	130
b. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da Millî Mukavemet Fikrinin Temelini Atması.....	135
c. Karara Doğru	140
d. Nabız Yoklamaları	145
e. İki Önemli Destek.....	148

III. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ANADOLU'YA GEÇMESİNE SEBEP OLAN AMİLLER

A. Samsun Bölgesindeki Asayişsizlik	155
a. Pontus Meselesi	155
b. Mütareke Döneminde Bölgedeki Ermeni ve Rum Faaliyetleri ...	166
B. Müfettişlik Görevinin İhdası ve Bu Göreve Mustafa Kemal Paşa'nın Seçilmesi.....	181
a. Osmanlı Ordusunla Müfettişlik Görevinin İhdası.....	181
b. Mustafa Kemal Paşa'nın Müfettişlik Görevine Seçilmesi	185

VI. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ANADOLU'YA GEÇİŞİNDE ROL OYNAYAN DEVLET ERKÂNI

A. Dahiliye Nâzırı Mehmed Ali Bey'in Rolü	193
B. Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın Rolü	210

a. Damad Ferid Paşa'nın İkinci Âli Paşa Olma Hayallerine Kapılması	211
b. Damad Ferid Paşa'nın Yüksek Rütbeli Subaylar Arasında Destek Araması.....	215
c. Damad Ferid Paşa'ya Mustafa Kemal Paşa'nın İsminin Telkin Edilmesi	216
d. Damad Ferid Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın Hükûmete Bağlılığı Hususunda İngilizleri İkna Etmesi.....	223
C. Osmanlı Genelkurmayının Rolü.....	228
a. Harbiye Nâzırı Şakir Paşa ve Mustafa Kemal Paşa	232
b. Diyarbakırlı Kâzım (İnanç) Paşa ve 6 Mayıs 1919 Tarihli Talimatname.....	240
c. 6 Mayıs 1919 Tarihli Talimatnamede Mustafa Kemal Paşa'nın Etkisi..	243
d. Mustafa Fevzi (Çakmak) ve Cevad (Çobanlı) Paşalar.....	247
e. Üç Büyüklerin Yemini.....	249
D. Sultan Vahideddin'in Rolü	253
a. Mehmed Vahideddin	254
b. Sultan Mehmed Vahideddin'in Mustafa Kemal'e Güveni	258

IV. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ANADOLU'YA GEÇİŞİ

A. Anadolu'ya Geçiş	269
B. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişiyile İlgili İddialar.....	289
a. Millî Mücadele Kararının Planlanması ile İlgili İddialar.....	290
b. Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa'ya Maddî Destek Sağladığı ile İlgili İddialar.....	298
c. Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa'yı ve Millî Mücadele'yi Desteklediği ile İlgili İddialar.....	303
SONUÇ.....	313
BİBLİYOGRAFYA	323

ÖN SÖZ

İlk baskısı 2005 yılında çıkan bu kitap, yayımlandığı ilk günden beri geniş bir kitleye ulaşmış ve beğeni kazanmıştır. Her kesimden okuyucudan büyük ilgi gören kitabın üçüncü baskısını siz okuyucularımızla paylaşmaktan büyük bir mutluluk duyuyoruz.

Bu eserin hazırlanış gayesi, Asım Us'un 11 Ekim 1956 tarihli Vakit gazetesinde Mustafa Kemal'e attığı şu sözlerin cevabını bulmaktan ibarettir: "İstiklâl tarihinin başı ve başlangıcı olmak üzere benim İstanbul'daki faaliyet ve temaslarım henüz herkesçe malûm değildir".

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi ile ilgili pek çok kıymetli eser yayımlanmasına rağmen, bu konudaki çoğu çalışma, Osmanlı Saltanatı ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 'taraf' olan sıkışmış zihinlerin yaptıkları değerlendirme ve münakaşalardan öteye ne yazık ki gidememiştir. Bu durum ise Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinin sebep ve sonuçları hususundaki tartışmaların artarak devam etmesine neden olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın niçin ve hangi şartlarda Anadolu'ya çıktığı sorusunun cevabını o günlerin hadiseleri içinde aramak, "tarihî gerçeklik" adına takip edilmesi gereken en isabetli yoldur. O hâlde yapılması gereken; "resmî tarih", "alternatif tarih" veya "öteki tarih" gibi isimlendirmelerden kaçarak tartışılan hadiselerin belgelerini ortaya koymak suretiyle okuyucuyu ve zamanı "mutlak hakem" tayin edebilmektir.

Eserin hazırlanması ile ilgili çalışmalarımız yaklaşık 10 yıllık bir dönemi ihtiva etmektedir. İlk olarak 1984 yılında Salim Koca tarafından hazırlanan *"Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayini, 6 Mayıs 1919"* adlı çalışma Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans Tezi olarak savunulmuş ve kabul edilmiştir. 1985 yılında Salim Koca tarafından hazırlanan *"Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliğine Tayininde Vahiddedin'in Rolü"* adlı makale Millî Kültür Dergisinin 50. sayısında yayımlanmıştır. Yine 1986 yılında Salim Koca tarafından hazırlanan ve Millî Kültür Dergisinin 52. sayısında yayımlanan *"Mustafa Kemal'e Göre XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı İmparatorluğu Nasıl Kurtarılabilirdi?"* adlı makale, çalışmalarımızın üçüncü basamağını oluşturmuştur. 1990 yılında Salim Koca'nın *"Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Tayininde Damad Ferid Paşa'nın Rolü Var mıydı?"* adıyla Türk Dünyası Tarih Dergisinin 41. sayısında yayımladığı makale, çalışmaların farklı bir boyutudur.

1994 yılına gelindiğinde çalışmalar genişletilmiş, Salim Koca ve E. Semih Yalçın imzalarıyla Atatürk Araştırma Merkezi Dergisinin 29. sayısında *"Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genel Kurmayının Rolü"* adlı makale yayımlanmıştır. 1995 yılında ise E. Semih Yalçın tarafından *"Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri 30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919"* adlı çalışma, Tarih Araştırmaları Dergisinin 28. sayısında yayımlanmıştır. Son olarak 2002 yılında yine E. Semih Yalçın tarafından *"Mustafa Kemal'in İttihatçılığı"* adlı makale Türkler Ansiklopedisinin 13. cildinde yayımlanmıştır.

Söz konusu makaleleri bir araya getirerek yeni bir yöntemle hazırlanan bu eserde; mütareke sürecinde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da nasıl bir yol takip ettiği her yönüyle incelenmeye ve onun Anadolu'ya geçişinde rol oynayan faktörler tek tek tespit edilmeye özen gösterilmiştir. Bunu yaparken 90 yıldır telif, tetkik ve hatıra türü eserlerde sürdü-

rülen Sultan Vahideddin-Mustafa Kemal Paşa kavgasına tarihî gerçeklik adına cevap verilmeye de çalışılmıştır. Olaylar sebep-sonuç ilişkisiyle ele alınmış, okuyucuya belge ve delilleriyle sunulmuştur. Bütün bunlar yapılırken sadece eskiyi ihya etme gayretine girilmemiş, yeni dönemin oluşumundaki sancılar ve sıkıntılar da gözlem altına alınmıştır. Tarihî olayların değerlendirilmesinde sadece kişilere bağlı kalınmamış ve böylece vakanüvislerin sıkça yaptıkları değer yanlışlarına düşülmemeye gayret edilmiştir.

Üçüncü baskıya **Mustafa Kemal'in Meslekî Hayatı** başlığıyla yeni bir bölüm eklenmiştir. Bu bölümde, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı arifesinde Mustafa Kemal Paşa'nın tarih sahnesine çıkışını ve Türk milletinin geleceği açısından belirleyici bir aktör olarak zuhuru sağlayan olay ve amiller üzerinde durulmuştur.

Cumhuriyet Tarihinin bu en kritik ve en gizemli dönemi ile ilgili yapılan birçok çalışmada kullanılan bilgi ve belge yığınıyla elinizdeki eserde yararlanılanlar, hemen hemen aynıdır. Bu eserin farkı; belgelerin tahlili ve terkiibinin hiçbir ayrıntıyı kaçırmadan, titizlikle, doğru bir şekilde okunup kurgulanmış olmasıdır. Çalışmanın, her kesimden okuyucu ve araştırmacının beğenisini kazanmış olması ise tarih kitaplarının da anlaşılabilir ve okunabilir olacağının güzel bir kanıtıdır.

Bu eserin hazırlanmasında değerli katkılarını esirgemeyen Dr. Emine Erdoğan, Dr. Şarika Gedikli ve Dr. Veysi Kayıran'a teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. E. Semih Yalçın

Mayıs 2012, Balgat

GİRİŞ

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu nasıl kurtarılabilirdi?¹ sorusunun cevabı aynı zamanda bir Meşrutiyet aydını olan Mustafa Kemal'in zihnini de meşgul etmiş bir konudur.

Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkma, parçalama, bölme ve bölüşme çalışmaları² Deli Petro (1682-1725) ve Avusturya İmparatoru I. Joseph (1678-1711) zamanlarında başlamış olup, imparatorluğun yıkılış tarihi olan 1918 Mondros Mütarekesi'ne ve hattâ 1920 Sevr metninin ortaya çıkmasına kadar devam etmiştir. Rusya ve Avusturya imparatorluklarının başlattıkları bu faaliyete, Fransa, Almanya, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri ve Yunanistan gibi hemen hemen bütün Batılı devletler katılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı dışarıdan yönelen parçalama ve bölme çalışmalarına paralel bir çalışma da, imparatorluğun yabancı soydan halkları arasında görülmeye baş-

- 1 Bu konunun daha önce yayınlanmış şekli için bk. (Salim Koca, "Mustafa Kemal'e Göre XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı İmparatorluğu Nasıl Kurtarılabildi?", *Millî Kültür*, Sayı 52, Mart 1986, s.73-75.)
- 2 Osmanlı İmparatorluğu'nu bölme ve bölüşme çalışmalarına ait yüzden fazla proje vardır. Daha fazla bilgi için bk. (Djuvara, *Cent Projets de partage de la Turquie*, Paris 1914).; Ayrıca eserin özet tercümesi için bk. *Türkiye'yi Parçalamak İçin 100 Plan*, (trc. Emir Şekip), İstanbul 1979.; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi*, Cilt II, III.Kısım, Ankara 1951, s.1-17.; Azmi Süslü, "Osmanlı İmparatorluğu'nu Paylaşma Projeleri (1807-1812)", *Belleten*, Cilt XLVII, Ankara 1984, s.745-804.

lamıştı. Fransız İhtilali'nin³ dünyaya yaydığı milliyetçilik ve hürriyet fikirleri, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altında yaşayan yabancı soydan ve dinden milletlerin istiklallerini elde etmek gayesiyle ortaya çıkmış, daha sonra bu harekete Osmanlı Devleti'ni kuran ve yöneten halk ile aynı dinden olan Araplar katılmıştır.

Batılı devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nu bölüşme gayelerini gerçekleştirebilmek için imparatorluğun yabancı soydan halklarını himaye gibi bir bahane bulmuşlardır. Batılılar, bu niyetlerini 1815'te toplanan Viyana Kongresi'nde "Şark Meselesi" deyimi ile açığa vurmuşlardır. Aslında Batı için "Şark Meselesi"⁴, Türklerin Rumeli'ye geçişi ile başlamıştır. Önceleri sınırlarını koruma endişesine düşen Batılı devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü kaybetmesinden hemen sonra Türkleri Avrupa'dan atmanın çaresini araştırmaya başlamışlardır. Bu gaye ile sık sık "Şark Meselesi"ni gündeme getirdiler. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu deyim ile ifade edilen asıl gaye, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarının paylaşılması" olarak iyice belirgin hâle gelmişti⁵.

Öte yandan 1835 yılında Petersburg'da düzenlenen bir toplantı sırasında Rus Çarı Nikola, Osmanlı Devleti'ni "Hasta adam" olarak vasıflandırarak, mirasını bölüşme teklifini ortaya atmıştır.

3 Fransız İhtilali'nin ortaya koyduğu siyasî ve sosyal fikirleri inceleyen ciddi bir eser için bkz. (Ernest von Aster, **Fransız İhtilâlinin Siyasi ve Sosyal Fikirleri**, (Yay. Haz. Şennur Şenel), Ankara 2004.)

4 Şark meselesinin Batı zihniyetini yansıtan bir önyargıyla değerlendirilmesi için bk. (Edouard Driault, **Şark Mes'clesi, (Bidâyet-i Zuhûrundan Zamanımıza Kadar)**, (Çev. Nafiz), (Yay. Haz. Emine Erdoğan), Ankara 2005.

5 Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara 1977, s.13 vd.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı, kendi bünyesindeki yabancı unsurların dışarıdan destekli ayrılma isteklerini önlemeyle ve çökmekte olan devleti kurtarma çalışmalarıyla geçmiştir. Osmanlı aydını devletin dağılmasını önlemenin çaresini imparatorluğu meydana getiren çeşitli unsurların birleştirilmesinde gördü. Bu gaye ile Tanzimat'tan sonra, din ve milliyet ayrılıklarının üzerinde "Osmanlı milleti ve Osmanlı vatani" yaratma çalışmalarına girişildi. Ancak Tanzimat ricalinin din ve milliyet ayrılıklarının üzerinde "Osmanlı milleti" yaratma gayretleri, yabancı soydan müslim ve gayrimüslim tebaanın imparatorluktan ayrılma isteklerini önleyememiştir. 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Hatt-ı Hümayunu, 1876 ve 1908 Meşrutiyet ilanları ile yabancı soydan tebaaya tanınan haklarla milliyet ayrılıklarının önlenmesi şöyle dursun, gayelerine erişmede onlara büyük kolaylık sağlamıştır. Diğer taraftan tehlikenin önüne bu tarz bir yaklaşımla geçilmesi başka bir tehlikeyi doğurmuştur: Türkler, yabancı unsurları ayaklandırmamak düşüncesi ile denge kurmak adına kendi milliyetlerine sırt çevirdiler. Bu uygulama biçimi Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyet cereyanının en son Türklere tesir etmesine sebep olmuştur. Bu durumun sonucu ise, I. Dünya Savaşı sonrasında Türkler aleyhine ortaya çıkan olumsuz tablodur.

"Osmanlı milleti" yaratma çalışmaları, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüştür. Bir ara, Sultan Abdülhamit döneminde (1876-1909), devletin yabancı dinden unsurları gözden çıkarılarak, bütün Müslümanların birleştirilmesi düşüncesi olan "İslam birliği" fikrine dönülmüştür. Abdülhamit'in halifeliliği iyi bir şekilde temsil etmesi sayesinde bu politikanın oldukça başarılı olduğu söylenebilir.

Gerek Osmanlı milleti yaratma fikri olan “Osmanlılık”, gerekse bütün Müslümanların birleştirilmesi ülküsü olan “İslam birliği” siyaseti ile Osmanlı İmparatorluğu kurtarılamamıştır. Bu fikirlerin tatbik kabiliyetinin olmadığını I. Dünya Savaşı'nın acı sonu açık bir şekilde göstermiştir.

Osmanlılık ve İslam birliği fikirlerinin tatbik kabiliyeti görülmeyince, milliyet esasına dayanan Türkçülük fikri bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Fakat Türkçülük fikri, Osmanlı Devleti'nde hiçbir zaman tam anlamıyla bir devlet politikası hâline gelememiş; sadece milliyetçi, aydın bir grubun savunduğu fikir hareketi olarak kalmıştır⁶.

“Osmanlı devleti nasıl kurtarılır?” düşüncesinin tartışıldığı ve çarelerin arandığı bu dönemde Mustafa Kemal Paşa, Harp Akademisinde öğrenim görmekte idi. O'nun Harp Akademisindeki yılları Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarmak gayesiyle fikrî faaliyetlerine hız verdiği dönemdir. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa'nın askerî kariyerine ve bu kariyerin evrelerine kısaca göz atmak faydalı olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, 11 Ocak 1905 tarihinde Harp Akademisinden mezun olmuştur. Sınıf beşincisi olması sebebiyle Erkân-ı Harbiye yüzbaşılığına terfi ettirilerek 5 Şubat 1905'te Şam'da 30. Süvari Alayında süvari eğitimi görmek üzere görevlendirildi.

Şam'da 5. Ordunun emrinde kaldığı üç yıl içinde Suriye'nin birçok bölgesinde görevli olarak dolaşmış; ülkenin idaresindeki aksaklıkları, ordunun eğitim eksikliğini yakından tespit etme imkânını bulmuştu. Mustafa Kemal Paşa, burada daha önce Mustafa (Cantekin) ve Miralay Lütfü Beyler tarafından kurulmuş olan “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti”ne

6 Her üç fikrin değerlendirilmesi için bkz. Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara 1976.

Ekim 1906'da üye oldu⁷. O dönemde Vatan ve Hürriyet Cemiyeti ihtilalci özelliği olan gizli bir teşkilâtı. Mustafa Kemal Paşa'nın katılmasıyla cemiyet, aktif hâle gelmiş ve faaliyetlerini artırmıştır. Burada yeraltı faaliyetlerine girişen Mustafa Kemal Paşa, çalışmalarını diğer Suriye vilayetlerinde de yaymaya çalışmıştır. Lübnan ve Filistin'e yaptığı resmî ziyaretler sırasında Kudüs, Yafa ve Beyrut'ta cemiyetin hücrelerini teşkil etmiştir⁸. Ancak Suriye'nin ihtilalci bir teşkilatın genişlemesine müsait olmaması, daha sonraki günlerde onda Selânik'e gitme düşüncesinin ağırlık kazanmasına yol açmıştır⁹. Gerçekten de Arapça konuşan ve geri kalmış bir Suriye'nin bu tür siyasî ve fikrî faaliyetlerin gelişmesine uygun olmadığı aşîkârdır. Mustafa Kemal Paşa'yı Selânik'e çeken bir diğer sebep de burada kendi geçmişinin olması ve faaliyetleri için gerekli desteği Selânik'te bulma ümididir.

Muhtemelen Ocak 1906 tarihinde İskenderiye ve Pire üzerinden gizlice Selânik'e geçen Mustafa Kemal Paşa, burada Şubat-Mayıs 1906 tarihleri arasında dört ay süreyle kalmıştır. İleride sözünü edeceğimiz üzere, Mustafa Kemal Paşa'nın bu süre içinde Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin bir hücrelerini kurmaya karar vermesi, onun ileride Meşrutiyet devri fikir hayatı içerisinde de etkin rol oynamasına sebep olacaktır.

Şüphesiz Mustafa Kemal Paşa Selânik'te bu cemiyetin kurulmasında öne çıkan şahsiyettir. Kendisini Akabe Harekâtı sebebiyle Suriye'ye dönmek zorunda kaldığında Selânik Şubesi'nin faaliyet gösterememesi ve atıl kalması bunun delili olarak gösterilebilir. Mustafa Kemal Paşa'nın siyasî ve fikrî faaliyetleri neticesinde gerek Şam'da gerekse Selânik'te kurulan

7 "Atatürk", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul 1993, s.720-721.

8 Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, Cilt I, Ankara, 1988, s.11.; *Vakit*, 10 Ocak 1922, (Mustafa Kemal Paşa ile yapılan mülakat).

9 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Ankara 1987, s.67.

yeraltı teşkilatı hüviyetindeki Vatan ve Hürriyet cemiyetleri daha sonraki dönemlerde varlık gösterememiştir. Ancak bu faaliyetler, özellikle Selânik'te Jön Türk idealleri doğrultusunda ortaya çıkan yeni faaliyetlere zemin hazırlamıştır. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nden sonra Selânik'te Eylül 1906'da kurulan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti", Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirdiği çıkışın devamı niteliğinde fakat daha kalıcı ve etkili bir uzantısından başka bir şey değildir. Nitekim bu hareket 1908 Meşrutiyeti'nin ilanında müessir olan güç olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Şam'a dönmesinden sonra Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Mart 1907 tarihinden itibaren bütünüyle Talat Paşa grubunun hâkimiyetindeki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne katıldığını görmekteyiz. Bu birleşmeden Suriye'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın haberi olmamıştır. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ise Eylül 1907 yılında Ahmet Rıza'nın liderliğindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşme kararı almıştır¹⁰.

Bu arada Mustafa Kemal Paşa, Eylül 1907'de Suriye'den Makedonya'daki Üçüncü Orduya atandı. Görev yeri önce Manastır, hemen sonra Selânik olarak tespit edildi. Selânik'e geldiğinde Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Osmanlı Hürriyet Cemiyeti vasıtasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldığını gördü. Kendisi de Şubat 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılarak cemiyetin irtibat subaylığı görevini üstlendi¹¹. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Meşrutiyetin amacını açıklamak ve

10 Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1943, s.237.

11 Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1908)*, İstanbul 2000, s.179.; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Kadar Enver Paşa*, Cilt I, İstanbul 1972, s.492.

cemiyet karşıtı hareketlerin¹² önüne geçebilmek, ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti sempatanlarının faaliyetlerini kontrol etmek amacıyla Trablusgarp'a gönderilmiştir.

Zürcher, Mustafa Kemal Paşa'yı fiilî anlamda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askerî kanadına mensup önemli bir üye, fikrî anlamda ise Türk milliyetçiliğini savunan radikal kanada mensup etkili bir şahsiyet olarak göstermektedir¹³. Zürcher'in bu tespiti isabetlidir. Gerçekten Mustafa Kemal Paşa başlangıçta İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde önemli bir mevkiye sahiptir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909 kongresinde ordu ve siyasetin, din ve devlet işlerinin ayrılmasının gerekli olduğunu öne sürerek cemiyetin cinayet örgütleri ile ilişkilerine son vermesini savunmuştur¹⁴. Daha sonraki dönemlerde kendisinin görüşleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinin görüş ve düşünceleriyle örtüşmemiştir. Buna rağmen, fikirlerini söylemekten, yetkili şahısları uyarmaktan geri kalmamıştır. Orduda kendisine verilen görevleri zaman zaman reddetmiş, devlet menfaati için Osmanlı Genelkurmayını hükümete ve padişaha şikâyet etmekten çekinmemiştir. Doğruluğuna inandığı konularda üst mercileri devamlı ikaz etmiş; dönemin bürokratik yapısına oldukça zıt ve alışılmamış olan bu çıkışlarından dolayı hiçbir zaman cezalandırılmamış, aksine uzun süre önemli görevlerde kalmıştır¹⁵.

12 Mustafa Kemal Paşa'nın Trablusgarp'a gönderilişi ve bu konudaki görevleri hakkında geniş bilgi için bk. Afet İnan, "Atatürk'ü Dinledim: Trablusgarb'ta Hürriyete Karşı İsyan", *Belleken*, Cilt VIII, Sayı 31(1944), s.387-401.; Ayrıca Rachel Simon, "Beginnings of Leadership. Mustafa Kemal's First Visit to Libya, 1908", *Belleken*, Cilt XLIV, Sayı 173 (1980), s.69-82.

13 ZÜRCHER, ...İttihatçılık, s.98

14 Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul 1980, s.150.; Ali Fuad Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul 1967, s.152.

15 Bunun sebebini, Mustafa Kemal Paşa'nın a) Çanakkale Savaşı'ndan sonra bir "Kahraman" olarak tebarüz etmesi, b) Savaşta Almanya'nın kabiliyetli Türk generallerine ihtiyacı olması ve konuda Osmanlı Devleti üzerinde-

Mustafa Kemal Paşa'nın 1909'da bir süre Hareket Ordusu Kurmay Başkanlığı yaptığı bilinmektedir. Daha sonra 1910 yılında Üçüncü Orduda görev almış, aynı yıl geçici olarak Selânik'te 8. Alaya komuta etmiştir. 1911 yılında Arnavutluk isyanının bastırılmasına katılarak dönüşünde İstanbul'da Genel Kurmayda görevlendirilmiştir. Ancak Ekim 1911'de Libya'ya gittiği için bu göreve başlaması mümkün olmamıştır. Libya'da bulunduğu süre içinde Ekim 1912'ye kadar yerli halkın teşkilatlanmasında üstün başarı göstermiş, Ekim 1913'te Sofya'ya ataşe olarak tayin edilerek bu görevde Birinci Dünya Savaşı'na kadar kalmıştır¹⁶.

Osmanlı Devleti'nin 29 Ekim 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na katılması üzerine, Mustafa Kemal Paşa, Genel Kurmaydan faal bir görev talep etmiştir. 20 Ocak 1915 tarihinde Tekirdağ'da 19. Tümen Komutanlığına tayin edilmiştir. Çanakkale savunmasında üstün başarılar elde etmiştir. Bu başarılarından dolayı 1 Haziran 1915'te Albaylığa terfi etmiştir¹⁷.

ki yoğun etkisi, c) İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki gruplar arasında tehlikeli neticeler doğurabilecek mücadelelerin gözle alınmaması şeklinde izah etmek mümkündür. Geniş bilgi için bk. (ZÜRCHER, ...İttihatçılık, s.122-123).

16 Anafartalar Grubu Kumandanı Erkân-ı Harbiye Miralayı Mustafa Kemal Bey'e gerekli işlemlerin yapılması hususunda Dahiliye Nezareti tarafından yazılan belge için bkz.: Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), (Yay. Haz.: Uğurhan Demirbaş, Ali Osman Birinci, vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2003, s. 3'den naklen: BOA, DHEUM.SSM., 3/52.

17 Utkan Kocatürk, Atatürk, Ankara 1987, s.7.(Belge No:7/a); Mustafa Kemal Paşa, 11 Mart 1916'da Onaltıncı Kolordu Komutanlığına atandı. Görevine Diyarbakır'da başlayarak, Muş ve Bitlis'in düşman işgalinden kurtarılmasını sağladı. 1 Nisan 1916'da generalliğe yükseltildi. 14 Şubat 1917'de Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi Komutanlığına, 16 Mart 1917'de 2.Ordu Komutanlığına atandı. 5 Temmuz 1917 tarihinde Halep'te kurulacak olan VII.Ordunun başına getirildiğinde bu görevinden istifa etti ve 13 Mayıs 1918-4 Ağustos 1918 tarihleri arasında Velihaht Vahideddin ile Almanya seyahatine katıldı. Dönüşünde tekrar VII. Orduya komutan oldu. 15 Ağustos 1918 günü Halep'e geldi. Burada İngiliz kuvvetlerine

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte artık Mustafa Kemal Paşa kendisini askerî kariyerinin zirvesine ulaştıracak tarihî hadiselerle karşı karşıyadır. Bu hadiseler onu askerî anlamda fevkalâde önemli noktalara getirmekle birlikte, ülkenin meseleleriyle alakalı olmak üzere siyasî ve fikrî faaliyetlerinde de ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi fikrî faaliyetlere daha Harp Akademisinde başlayan ve daha sonra Türkiye'yi kurtaracak olan Mustafa Kemal Atatürk'ün o zaman devleti kurtarmak konusunda görüşleri ne idi? Burada Atatürk'ün o zamanki görüşlerini kısaca belirtmekte fayda vardır. Zira O, daha o zaman taşıdığı fikirlerle ileride, çöken imparatorluğun enkazı üzerinde modern bir Türk devleti kurmayı başaracaktır.

Mustafa Kemal Paşa, 1905 yılında tayin olduğu Şam'daki V. Orduya giderken Beyrut'ta arkadaşları ile aralarında geçen konuşmada, "mesele yıkılmak üzere bulunan İmparatorluktan bir Türk devleti çıkarmaktır"¹⁸ demişti. Yine O, meşrutiyetin ikinci ilanından önce, 1907'de arkadaşları arasında şu fikirleri büyük bir cesaretle savunmuştur: *"Meşrutiyet'i; köhneleşmiş ve insicamını kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun gövdesi üzerinde değil, aksine Türk çoğunluğunun yaşadığı kısım üzerinde oturtmalı, düşmanların yani büyük devletlerin yapacağı bir tasfiye yerine, ihtilal idaresi kendi başına bir Türk devleti kurmalıdır."*

Nüfusun yarısı Türk olmayan ve hâlûbuki geniş bir saha işgal eden devletin bütün varlığı ve müdafası Türk'ün omuzlarına yüklenmiş, Hristiyan azınlıklar ise yanlış kendi çıkarlarını sağlamakla kalmıyor, komşu ve aynı ırktaki devletlerle birleşmek için fırsat

karşı verdiği müdafaa savaşları ile Türk ordusunu dağılmaktan kurtardı. Ancak Birinci Dünya Savaşı devamlı surette Almanya ve müttefikleri aleyhine geliyordu.

18 CEBESÖY, Sınıf Arkadaşım Atatürk, s.108.

kaçırmak istemiyorlar. Geriye kalan Türkler ve Araplar ayrı ayrı devletlerin sömürgeleri hâline getirilecek, Türk'ten başka unsurlar, düşman devletlerin tarafını tutacaklar. Şu hâlde devlet gövdesinin çökmesiyle hâsıl olacak enkazın altında ezilip perişan olmak mı, yoksa çoğunluğu Türk olan millî sınırlara çekilerek burasını mı savunmak daha doğru ve hayırlı olacak? Ben selâmeti ikinci fikrin tatbik edilmesinde görüyorum”¹⁹.

Mustafa Kemal Paşa, o zaman imparatorluğun nasıl tasfiye edilmesi gerektiğini de arkadaşlarına şöyle açıklamıştır: *“Rumeli'de Doğu ve Batı Trakya bizde kalacak, Edirne'nin kuzey hududu Bulgaristan aleyhine düzeltilecek. Arnavutluk, Avusturya Macaristan, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan Osmanlı başkanlığında İstanbul'da toplanacak bir konferansta milliyet çoğunluğu prensibine dayanılarak Osmanlı Rumeli kıtasının Doğu ve Batı Trakya'dan başka kısımları yukarıda adları geçen devletlere bırakılacaktı. Arnavutluk bağımsız olacak, Bosna-Hersek, Sırbistan ile Avusturya-Macaristan arasında âdilâne bir surette taksim edilecekti. Anadolu sahillerine yakın olan adalar yeni Türkiye devletine kalacak, diğerleri Yunanistan'a verilecekti. Güney hududumuz Hatay, Halep ve Musul vilayetlerini içine alacak, diğerleri Araplara terk edilecekti. Yeni Türkiye içinde kalacak olan Rum, Bulgar ve Sırp azınlıkları dışarıda kalan Türklerle mübadele edilecekti”²⁰.*

Mustafa Kemal Paşa'nın I. Dünya Savaşı'ndan biraz önce büyük bir isabetle ileri sürdüğü fikirler, Osmanlı Devleti'nin son on yılında iktidara sahip olan İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından başarılı bir şekilde tatbik edilebilseydi, devletin daha o zaman kurtarılabilmesi mümkün olabilirdi. Ancak tarihin akışıyla birlikte ortaya çıkacak olan muhtemel sıkıntıları göremeyen İttihat ve Terakki liderleri bu cesareti gösterememişlerdir. Fakat I. Dünya Savaşı ile her şeyin elden çıktığı bir

19 CEBESÖY, Sınıf Arkadaşım Atatürk, s. 116.

20 CEBESÖY, Sınıf Arkadaşım Atatürk, s. 117.

anda Mustafa Kemal Paşa, kaybedileni de elde etmek suretiyle yukarıdaki fikirlerini, başarı ile yönettiği bir mücadelenin sonunda gerçekleştirecektir.

Mustafa Kemal Paşa'nın fikirlerinin isabetli bir tarafı da şudur: O, daha Meşrutiyet devrinde tarihin akışının millî devletler istikametinde olduğunu büyük bir isabetle sezmiş ve yukarıdaki sözleri ile âdeta millî bir Türk devletinin sınırlarını çizmiştir.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nın ilk iki yılında hiçbir cephede kesin bir yenilgi almamasına ve hatta başarılı olmasına rağmen, özellikle üçüncü yıldan itibaren savaşın ağır yükünü çekemez duruma gelmiştir. Savaşın uzaması, malî ve ekonomik güçlükler, büyük insan ve malzeme kaybı, devletin iç bünyesinde büyük sarsıntılara yol açmıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen devlet, sonuna kadar müttefiklerinin yanında savaşmak ve nihaî zafere ulaşmak azminde idi. Ancak Bulgaristan'ın teslimi Makedonya cephesinin çökmesine yol açmış, ayrıca Osmanlı Devleti'nin Almanya ile olan irtibatını kesmiştir. Yine Almanya'nın 1918 Mart taarruzu beklenen sonucu vermemiş ve savaşan taraflarda kuvvet dengesi İttifak Devletleri aleyhine bozulmaya başlamıştır.

Bütün bu olumsuzluklara bir de savaş yorgunluğu ve kamuoyu baskıları eklendiğinde, İttifak Devletleri için savaş bitirme çareleri aramaktan başka yol kalmamıştır.

Neticede I. Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu savaşa girmeden biraz önce Düyun-ı Umumiye İngiliz Dominyonlar Vekili Sir Adam Block, İstanbul'dan ayrılırken, "Eğer Almanya kazanırsa, siz Alman kolonisi olacaksınız. Eğer İngiltere kazanırsa, mahvoldunuz"²¹ demişti. Sir Adam Block'un öngörüsü âdeta

21 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1980, s.125.

doğru çıkmış, gerçekten de Osınanlı Devleti mahvolmuştu. İngilizler mütareke şartları ile yetinmemişler, daha önce diğer müttefikler ile aralarında yaptıkları gizli anlaşmaların hükümlerini uygulamaya başlamışlardı. Mütarekeden hemen sonra mütareke ahkâmına aykırı olarak, imparatorluğun savaştan geriye kalan topraklarını da işgal etmeye başlamışlardır.

Hâlbuki Mondros Mütarekesi'ni imzalayan İngiliz Amirali Calthrope, önce Türklerin görüşünü âdeta benimsercesine o günlerde "Onlar askeri bir yenilgiye uğramadılar, ama haklı isteklerine kavuşabilecek bir çözüm elde etmek için silahı bırakmaya razı oldular. Bu çözüm şekli ise, mütareke anındaki sınırların aynen korunması, ülkelerin toprak bütünlüğünün ve iktisadî bağımsızlığının tanınmasıdır"²² şeklinde konuşmuştu. Ancak İngilizler mütarekeden hemen sonra gerçek niyetlerini birer birer sergilemeye başlamışlardır. Türkiye'ye tamamen sahip olabilmek için İngiliz mandaterliği fikrini ortaya atmışlar, bu gaye ile İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Siyasetlerinin içerdeki takipçisi olan iktidar mevkiindeki Damad Ferid Paşa, İngilizlerin uzattığı eli tutarak verilen desteği hiç düşünmeden kabul etmiştir. Damad Ferid Paşa, sadece İngiliz dostluğuna inanmakla kalmamış; padişahı da bu siyasetin doğruluğu hususunda ikna etmiştir. Osmanlı hükümetinin bu son sadrazamı idraksizliğini sonuna kadar büyük bir inatla sürdürmüştür.

30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalamasıyla görevinden ayrılan Liman Von Sanders'in yerine Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına Mustafa Kemal Paşa 31 Ekim 1918'den itibaren emir ve ko-

22 Berthe Georges-Gaulis, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, İstanbul 1981, s.25.

muta etmeye başlamıştır.²³ Ancak bu görevi uzun sürmemiş, 7 Kasım'da Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordunun kaldırılması üzerine Tuğgeneral Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine verilmiştir²⁴.

Osmanlı Devleti, savaş sonrasında topraklarının paylaşılması gibi bir durumla karşı karşıya kalmış ve kaderini önemli ölçüde etkilemiş olan bu savaş ile birlikte devlet, siyasi ömrünü de tamamlamıştır²⁵. Bu gerçeği Mustafa Kemal Paşa şu sözleriyle izah etmektedir: "...Bu silah bırakışmasını (Mondros) baştan sona dek inceledikten sonra bende doğan kanı şu idi; Osmanlı Devleti bu bırakışma ile kendini kayıtsız ve koşulsuz düşmanlara teslim etmeye boyun eğmiştir. Yalnız boyun eğmiş değil, düşmanların yurttan yerleşmeleri için onlara yardımında bulunmaya söz vermiştir. Bu, beni üzüntülü düşüncelere yöneltti"²⁶.

Mütarekenin ardından meydana gelen gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki sözleri, o dönemin şartlarını tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir. Mütarekenin imzalanmasının ardından Harbiye Nezareti Mütareke hükümlerini tam bir teslimiyet içerisinde titizlikle yerine getirmeye başlamış²⁷, Mütareke hükümlerini uygulamakla görevli yabancı devlet temsilcilerine de ayrıca kolaylık sağlanması için gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır²⁸.

23 **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genel Kurmay yay., Ankara 1962, s.46.

24 Bu konuda Sadırazam ve Harbiye Nazırı Ahmed İzzet Paşa'nın teklifini onaylayan irade için bkz.: **Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, (Yay.Haz.:Kemal Durulcan, Yusuf İhsan Genç, v.d.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2007, s. 271.'den naklen: DÜİT., 163/20_1-3.

25 E. Semih Yalçın, **Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti**, Ankara 2000, s. 4.

26 Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Sel yay., İstanbul 1955, s. 70.

27 **Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele...**, s. 7-21'den naklen: HR. SYS., 2305/24_7-12, 19.

28 Mütareke hükümlerinin uygulanmasında görevli olan Yüzbaşı Levien Fletcher'a yardımcı olunmasına dair ilgili makamlara hitaben yazılan tav-

Mütarekeye kadar yaşanan süreçte alınan önlemleri ise Ali Fuad Paşa şu şekilde özetlemiştir: "...Mütarekeye kadar düşün-
mana kuvvet kaptırmamak, mümkün merteye derlenip toparlanmak
çarelerini arıyor, icabında anavatan topraklarına çekilip cenupta
bir müdafaa hattı kurmak maksadıyla lüzumlu tedbirleri alıyorduk.
Bu hususta Mustafa Kemal Paşa ile aramızda tam bir mutabakat
vardı"²⁹.

Bu tespitin ne kadar doğru olduğunu ispatlayan ge-
lişmeler, 19 Ekim 1918 tarihine gelindiğinde İskenderun
Limanı'nın bombalanmasının ardından yaşanmıştır. İngiliz-
ler, Halep yönünde ilerleyişlerine devam etmişler, bu sıra-
da işgalci güçlerle birlikte hareket eden Araplar da Osmanlı
ordusunu zor durumda bırakmışlardı³⁰. Arapların, Halep'in
içindeki menzil kumandanlığına ait silah deposunu yağmalama-
mak istemeleri üzerine sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Gerek Mustafa Kemal Paşa gerekse Ali Fuad Paşa
İngilizler'in kuzeye Anadolu içlerine ilerleyeceklerini dü-
şünüyorlardı³¹. Bu amaçla Ali Fuad Paşa, Mustafa Kemal
Paşa'nın emriyle kolordusunu Anadolu içerisine giren tek
önemli yol olan Halep-İslahiye-Adana şosesi üzerinde top-
lu hâlde bulundurmak ve Halep'te İngilizler durdurulmazsa
Anadolu'nun kapısı sayılan Amanos Tünelleri'ni sonuna ka-
dar savunmak düşüncesindeydi³².

siye yazısı için bkz.: Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele..., s. 30'dan
naklen: DH. EUM. SSM. 37/3.

29 A. Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul 2000, s. 28.

30 Mütareke'den beri İtilaf Devletlerinin takip ettikleri siyaset ile Arapla-
rın gerçek maksatları ve genel duruma dair Roma'da bulunan elçi Ga-
lip Kemalî tarafından Sadrazam Ferit Paşa'ya gönderilen yazı için bkz.:
Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele..., s. 43-46'dan naklen: HR. SYS.,
2305/26. 26.

31 ATASE Arşivi, 5/7815, KI.4522, Dos. H-25 (29), fh. 1-5

32 ATASE Arşivi, 5/7815, KI.4521, Dos.16 (14-H), fh. 66-1.

Bu sırada cepheye Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinin teslim olduğu ve olacağı haberleri gelmekteydi. Nitekim 30 Ekim 1918 tarihine yaklaşıldığında, müttefikler İtilaf Devletleri ile mütarekeyi kabul edeceklerini bildirmişlerdi. Bu durumda Türkiye'de bulunan Alman subay ve erlerinin derhâl İstanbul'a gitmeleri emrediliyordu. Liman Von Sanders Paşa, Yıldırım Orduları Komutanlığını Mustafa Kemal Paşa'ya teslim etmiştir.

Yaşanan bu gelişmeleri Ali Fuad Paşa şu şekilde ifade eder: *"Mütarekenin ertesi günü yani 31 Ekim 1918'de Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmiş mütareke şartlarının neler olduğunu sormuştum. Henüz tebligat yapılmadığı için kendilerinde de fazla malumat yoktu. Yalnız; Liman Paşa çağırdı. Adana'ya gidiyorum. Zannederseniz ordular grubunun kumandasını bana devredecektir, dedi. Mustafa Kemal Paşa, aynı gün Yıldırım Orduları Grubu'nun emir ve kumandasını ele almıştı"*³³.

Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Komutanı sıfatıyla, Mondros Mütarekesi'ni 2 Kasım 1918'de ordulara tebliğ edilince, önce bunun çok müphem bir şekilde kaleme alındığını ve aydınlatılmasını Genel Kurmaydan talep etmiştir. Daha sonra ise orduların terhis edilmesiyle galiplerin bütün arzularına uymak zorunda kalınacağını bildirmiştir³⁴.

Mütarekenin imzalanmasından sonra Bahriye Nazırı Rauf Bey, Amiral Calthorpe'a bir mektup vererek; *"...hiçbir Yunan savaş gemisinin İstanbul'a girmemesi ve işgal edilmemesi konusunda"* teminat istemiştir³⁵. Ancak İngiliz Hükümeti, Calthorpe'a verdiği talimatta; İstanbul'un işgal edilmemesi ve Yunan gemilerinin İstanbul'a sokulmayacağına dair her-

33 CEBESÖY, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 42.

34 Yılmaz Altuğ, *Türk İnkılap Tarihi (1919-1938)*, İstanbul 1997, s. 42.

35 *Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Cilt I, s.220.

hangi bir güvence verilmemesini istedi³⁶. Mondros'tan dönen Rauf Bey, bu tür girişimlerde bulunurken verdiği demeçlerde, Mondros Mütarekesi'ni "çok sevinçli dönüm noktası ve bir başarı"³⁷ olarak göstermekte ve İstanbul'a tek bir düşman askerinin çıkmayacağı garantisini vermekteydi.

Ancak meydana gelen gelişmeler, Rauf Bey'in söylediklerini doğrulamamaktadır. İtilaf Devletleri, Kasım ayı başından itibaren Anadolu'yu yer yer işgal etmeye başlamışlardır. 3 Kasım 1918'de Musul İngilizler tarafından işgal edilmiş, 4 Kasım 1918'de bir Fransız alayı Doğu Trakya'ya gelerek Uzunköprü-Sirkeci demiryolunu ele geçirmiştir. 6 Kasım 1918'de ise Dickson komutasında bir İngiliz savaş gemisinin İzmir Limanı'na gelişi, Rumlar tarafından karşılanması, Aya Fotini Kilisesi'ne de Yunan bayrağının çekilişine şahit olunmuştur.

Ateşkes antlaşmasının hükümlerine ve uygulamasına en sert şekilde tepki gösteren Mustafa Kemal Paşa, İngilizler'in İskenderun'u ele geçirmelerine karşı çıkarak, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya, "İskenderun'a çıkacak İngilizlere ateş emri verdiğini" telgrafla bildirmiştir. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ise, Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafına karşılık şehrin boşaltılmasını ve teslimini, memleketin selametine sayan bir telgraf göndermiştir³⁸.

Bu gelişmelere karşın, Yıldırım Orduları Grup Komandanı Mustafa Kemal Paşa, Adana'da bulunduğu sırada Adana'nın ileri gelenlerini düşman işgaline karşı direnmeye ve savunmaya teşvik etmiş, aralarında bir teşkilat kurarak hazırlanmalarını istemiştir³⁹.

36 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (çev. Cemal Köprülü), Ankara 1991, s.28.

37 *Vakit*, 3 Kasım 1918.; *Hadisat*, 3 Kasım 1918.

38 Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi (1918-1938)*, Ankara 1973, s.1-6.

39 Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (çev.Necdet Sander), İstanbul 1984, s.213.

Mustafa Kemal Paşa'nın İtilaf Devletlerinin işgal isteklerine direnmesi, Yıldırım Ordular Grubunun lağvedilmesiyle⁴⁰ sonuçlanmış ve kendisi Bakanlık emrine alınmıştır⁴¹. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam İzzet Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Mondros Mütarekesi'nin istenilen yöne çekilebileceğini ifade ederek "İngilizlerle gizli bir anlaşma yapılmışsa" bu durumu bilmek istediğini bildirerek⁴² tepkisini göstermiştir. Bu sırada İstanbul'da İzzet Paşa Kabinesi, İttihatçı olduğu gerekçesiyle istifaya zorlanmış, akabinde İtilaf Devletlerinin isteklerini yerine getirecek olan Tevfik Paşa Kabinesi kurulmuştur⁴³.

Yine aynı günlerde Mustafa Kemal Paşa, Adana'da Ali Fuad Paşa ile yaptığı görüşmede; *"Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün bir ordu ile beraber yardım etmemiz lazımdır"*⁴⁴ diye açıklamada bulunmuştur.

Öte yandan Türk milliyetçileri, bel bağladıkları Wilson prensipleri ile uygun bir barış elde edemeyeceklerini çok geçmeden anlamışlardı. Nitekim İstanbul'un işgalinin hemen ardından işgal kuvvetlerinin nüfuzunu kırmak ve karşı koymak amacıyla İstanbul'da gizli örgütlerin kurulduğunu bahane eden işgal kuvvetleri, Osmanlı Harbiye Mektebi'nin kapatılması, fazla tüfeklerin teslimi ve İtfaiye Alayı karakollarındaki silahların azaltılması hususunda İşgal Kuvvetleri Komandanı General Harington tarafından Harbiye Nezareti'ne

40 Takvim-i Vekayi, 5 Kasım 1918, No:3387-3389.

41 Minber, 7 Kasım 1918.; Takvim-i Vekayi, 7 Kasım 1918, No: 3390.

42 Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Cilt IV, TTK Ankara 1991, s.21.; Enver Behnan Şapolyo, Kemal Atatürk ve Milli Mütareke Tarihi, Ankara 1944, s.173.

43 Takvim-i Vekayi, 11 Kasım 1918, No:3392.; Vakit, 12 Kasım 1918.; Minber, 12 Kasım 1918.; Sabah, 12 Kasım 1918.

44 CEBESÖY, Milli Mücadele Hatıraları, s.45.

bir dizi nota gönderecektir⁴⁵. Ülkenin gerçek bir istilaya uğradığını anlamakta gecikmeyen Türk milleti, bütün perişanlığına rağmen millî duygularının uyanmasıyla Lütfi Simavi Bey'in de dediği gibi, Batı Anadolu'da güneş batarken, Doğu Anadolu'da bir fecrin belirtileri de enikonu kendisini hissettirmeye başlamıştır⁴⁶.

Sonuç itibariyle, Mondros Mütarekesi'nin akdinde Mustafa Kemal Paşa'nın tavsiyelerinden hiçbirisi tutulmamış ve ülke büyük bir felâketin uçurumuna gelmişti. Osmanlı Devleti'nin mağluplar yanında savaştan çıkması, Mondros Mütarekesi'ni imzalama zorunluluğunu doğurması ve mütarekenin uygulama biçiminin yarattığı ortam Mustafa Kemal Paşa'nın lider olarak yükselmesine zemin hazırlayacaktır⁴⁷.

Mustafa Kemal Paşa, hayatı boyunca Türk milleti uğruna yaptığı mücadelelerden dolayı haklı olarak milletin bağrında yer etmiş, baskıya boyun eğmeyen bir kişiliğe sahip olduğunu ortaya koymuş⁴⁸ bir liderdir.

Mustafa Kemal Paşa I. Dünya Savaşı'nın getireceği sıkıntı ve acıları⁴⁹ çok önceden tespit ederek maruz kalınacak

45 Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele..., naklen: HR. SYS., s.136-150'-den naklen: 2698/1_12-20, 29-34, 52-53.

46 Lütfi Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul 1972, s.527.

47 Saimie Yüccer, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı ve Geri Çağrılışı Üzerine Bir İnceleme", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 26, Sayı 51(Ağustos 2001), s.115. Ayrıca bk.(CEBESÖY, *Milli Mücadele Hatıraları*, s.45).

48 Zekeriya Türkmen, "Esaretten Özgürlük ve Bağımsızlığa Uzanan Yolda Mustafa Kemal Paşa", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Yıl 21, Sayı 372 (Nisan 2002), s. 97.

49 Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen Osmanlı ordusunun yılmayan bir su-bayı olan Mustafa Kemal Paşa'nın savaş hakkındaki görüşlerini, Sivas Kongresi sonrasında Cemal Paşa'ya çektiği 10.10.1919 tarihli telgrafından tespit etmek mümkündür: *"Onarılmaz felaket ve acı sorunlar yarattığından bugün halkta hoşnutsuzluk doğuran I.Dünya Savaşı'na katılmamak elbette son derece istenilir bir şeydi. Fakat bundan kaçınılmazdı. Çünkü katılmamak, silahlı bir tarafsızlığı, yani Boğazların kapalı bulundurulmasını gerektiriyordu. Oysa*

badireyi vaktinden önce önleyebilmek gayesiyle Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığını istemişti. Çok arzuladığı hâlde pek geç muvaffak olduğu Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığında geniş faaliyet sahası elde etmeye vakit ve imkân bulamayan⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa, ülkesine olan hizmet borcunu asıl bu tarihten sonra çok daha değişik bir surette ifa edecektir. Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da kaldığı altı aylık süre Millî Mücadele hareketinin başlangıcını oluşturan hazırlık dönemidir. Bu dönem yakın tarihimizde yeni bir Türk devletinin yapılanmasında siyasi ve fikri temellerin oluştuğu fevkalâde önemi haiz tarihî hadiselerle doludur.

ülkemizin coğrafi yeri, İstanbul'un stratejik durumu, Ruslar'ın İtilaf Devletleri yanında yer almış olması, bizim seyirci kalınamıza kesinlikle uygun değildi. Bundan başka silahlı bir tarafsızlığın sürdürülmesi için paramız, silahımız, sanayimiz, kısacası gerekli araçlarımız yoktu... bir Ermenistan Cumhuriyeti kurulmasına karar verdiklerini ilan etmiş olanları ve hattâ, Bolşeviklerin yayımladıkları gizli anlaşmalardan anlaşıldığına göre, İstanbul'un Çarlık Rusya'sına vadedilmiş olması, savaşa, İtilaf Devletleri'ne karşı girmeğin kaçınılmaz olduğunu gösteren açık belgelerdir". (Nutuk, (sad.Zeynep Korkmaz), Cilt III, Ankara 1984, s.111, Belge:142; Ayrıca bk.İsmet Paşınaksızoğlu, "Atatürk'ün Birinci Dünya Savaşı'na Girişimiz Üzerine Görüşleri", Millî Kültür, Sayı 40 (Haziran 1983) , s.1).

50 Şükrü Tezcer, *Atatürk'ün Hattat Defteri*, Ankara 1989, s.175.

1. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL'İN MESLEKİ HAYATI

A. Osmanlı Devleti'nin Yıkılış Arifesi ve Arayış

19. yüzyıl Osmanlı Devleti için türlü sıkıntı ve mağduriyetlerin yaşandığı bir yüzyıldır. Daha önce Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü talep eden Batılı devletler artık bu yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti'nin dağılması yönünde karar birliğine gideceklerdir. Osmanlı coğrafyasında ise 17. yüzyıldan itibaren kültürel, siyasî ve toplumsal yapılarını değiştirmeye çabalayan bir devlet ve halk vardır. Nitekim 1683 yılında yaşanan Viyana Bozgunu ve bunu takip eden mağlubiyetler zinciri Osmanlı Devleti ve toplumu için arayışın başlangıcı olarak kabul edilebilir. Özellikle müteakip yüzyıllarda her ne kadar malî, askerî, idarî yönde devlet müesseselerinin gerileyişlerinden bahsetsek de, Osmanlı coğrafyasında yenilgiyi ve devletin zevalinin önüne geçebilecek çare ve çözüm düşünen bir neslin varlığı göz ardı edilmemelidir⁵¹. Özellikle Tanzimat Fermanı, I. ve II. Meşrutiyet'le birlikte devletin yönetiminde görülen değişiklikler devletin kötü gidişine son verme arzusundan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden Mustafa Kemal'in kişiliği, doğup yetiştiği coğrafya ve zamanla hemhâldir.

51 Ayrıntılı bilgi için bkz. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 3, 1. Kısım, Ankara 1973.

Bilindiği gibi Mustafa Kemal Paşa, Aralık 1904'te kurmay subay olmaya hak kazanmış, 11 Ocak 1905 tarihinde ise Harp Akademisi'ni kurmay yüzbaşı olarak bitirerek yüzbaşı olmuştur⁵². Harp Akademisi'nde geçirdiği yıllar Mustafa Kemal Paşa'nın zihni ve fikri gelişiminde fevkalade önemlidir. Harp Akademisi Mustafa Kemal Paşa'da hem vatan, millet, Türklük fikirlerinin olgunlaşmasında, hem de batıya dönük "çağdaşlaşma" düşüncelerinin gelişmesinde önem arz etmiştir⁵³.

Mustafa Kemal, Harp Akademisi'nin ardından Selânik'e geri dönmemiş, İstanbul Beyazıt'ta bir ev kiralamıştı. Mustafa Kemal Paşa, Akademi'deki diğer arkadaşlarıyla kiraladıkları bu apartman dairesinde toplanarak memleket meselelerini görüşüyorlardı. Fakat Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının gizlilik içerisinde sürdürdükleri bu faaliyet, II. Abdülhamit dönemi yönetiminin dikkatinden kaçmamıştır. İsmail Hakkı Paşa'nın gizlice görevlendirdiği muhbir Fethi Bey, yardıma muhtaç olduğunu ve yatacak yeri bulunmadığını bahane göstermek suretiyle Mustafa Kemal ve arkadaşlarından yardım istemiş; bu sayede Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına yakın olmayı başararak onları kolaylıkla takip edebilmişti. Birkaç gün sonra ise Fethi Bey'in verdiği istihbarat doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa ve kendisiyle birlikte ayrı evre kalan arkadaşlarından Ali Fuat ve onlar ile birlikte okuldan mezun olarak yüzbaşı olmuş iki arkadaşları hemen tutuklanmış, bir gün sonra da Mustafa Kemal Paşa gözaltına alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa Yıldız Sarayı'na götürülerek İsmail Paşa ve mabeyn başkâtibinden oluşan kurul tarafından sorguya alın-

52 Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eserleri, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Cilt 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, s. 12.

53 Sadi Orak, "Atatürk'ün Biyografisinde Yapılan Yanlışlar", *A.A.M.D.*, Cilt 13, Sayı 38 (Temmuz 1997), s. 27-28.

mıştır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları gazete çıkarmak, örgüt kurmak ve bulundukları apartman dairelerinde saltanat aleyhine gizli toplantılar düzenlemekten suçlanıyorlardı. Sor-gulama sonrasinda Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarından bazıları birkaç ay tutuklu kaldıktan sonra okul müdürü genç-lerin affedilmesi hususunda ısrarlı olunca İstanbul'dan uzak-laştırılmak kaydıyla salıverilmişlerdir⁵⁴.

Bu yıllarda giderek tüm Balkan sahasını etkisi altına al-maya başlayan Makedonya ayaklanması sebebiyle Bulgar ve diğer çetelerle mücadele etmek amacıyla Harbiye'yi bitiren genç kurmaylar, merkezi Edirne'de olan II. ve Selânik'te olan III. Ordu'da görevlendiriliyorlardı. Mustafa Kemal Paşa ve ar-kadaşlarının Rumeli'ye gönderilmeleri Harbiye Nezaret'i'nce kararlaştırılmış⁵⁵ olmasına rağmen tutukluluk hâllerinin de-vamı ve Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları aleyhinde Yıldız Sarayı'nın taşıdığı ön yargı, onların orduya belirli bir süre intisaplarına engel olmuştu. Tutukluluk hâllerinin kaldırıl-masından sonra ise Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarından Edirne'yi isteyenler; Erzincan'da IV. Ordu'ya, Mustafa Kemal gibi Selânik'i seçmiş olanlar da Şam'da V. Ordu'ya gönderil-

54 "Mustafa Kemal ve arkadaşlarının salıverilmelerinin hemen sonrasında Harp Okulu Müdürü Rıza Paşa kendilerini çağırarak: "...Her şeyi bildiği-ni, buna rağmen kendilerini savunduğunu, bundan sonra dikkatli davranmalara-rını..." içtenlikle anımsatmış, tutukluluk süresinin sonlandırılması için elinden geleni yaptığını söylemiştir." Bkz. Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı 1881-1918*, Cilt I, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 8.

55 Bu gençlerin bir kısmı kurmay olunca aralarından biri adına bir apartman kiralayıp orada toplanmaya koyulurlar. Bu olay sarayca duyulur ve anı-lan gençler yakalanıp birkaç ay tutuklu kalırlar. Salıverildikten sonra ikinci ve üçüncü ordulardan birine kura ile ayrılacakları, ancak aralarında anlaşılarsa kuraya lüzum kalmadan her biri isteğine göre bu iki ordudan birine gönderilebilecekleri kendilerine bildirilir. Bu gençler ise Mustafa Kemal'in bir işareti üzerine derhal aralarında anlaşıp gitmek istedikleri orduyu seçerler. Bkz. (İĞDEMİR, *Atatürk'ün Yaşamı ...*, s. 8).

mişlerdi⁵⁶. Bu beklenilmeyen gelişme karşısında ise Mustafa Kemal Paşa kaderine razı olmuş, yakın çevresine " *...Pek âlâ!... Biz de bu çöle gider ve orada yeni bir devlet kurarız...* " demiştir⁵⁷.

Gemi yoluyla, iki aylık bir süre zarfında Beyrut limanına ulaşmış olan Mustafa Kemal Paşa, Şam'da 30. Süvari Alayı'nda staja başlamıştır⁵⁸. Osmanlı Devleti'nin son devrinde Şam, V. Ordu merkezidir. Mustafa Kemal Paşa diğer bir sürgün arkadaşı Müfit Özdeş (Kırşehirli) ile beraber V. Ordu emrine verilirler. Şam'a ulaşmış olan Yüzbaşı Mustafa Kemal, şehrin göze çarpmayan bir yerinde iki odalı basit bir ev kiralamış,⁵⁹ böylece subaylık mesleğinin ilk dönemine başlamıştı⁶⁰.

Yeni görevinde Mustafa Kemal Paşa, evvela kıtasında bulunan fakat onun modern askeri okullarda gördüğü eğitimi paylaşmamış olan öteki subaylara, kendi askeri bilgilerini aktarmakla subaylık görevine başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu işe ciddiyetle sarılması ve öğretmenliğe karşı kabiliyeti sayesinde görevinde kolayca başarı sağlamıştır. Görevi esnasında bir süre Ali Fuat (Cebesoy) ile beraber bulunmuşlar, bu birliktelik Ali Fuat'ın özel bir görevle Güney Arabistan'a gönderilmesine kadar devam etmiştir. Ali Fuat, Güney Arabistan'da göreve başladıktan sonra Mustafa Ke-

56 İÇDEMİR, *Atatürk'ün Yaşamı ...*, s. 9.; BAYUR, *Atatürk Hayatı*, Cilt 1, s. 13.; Lord Kinross, *Atatürk-Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*-, İstanbul 1984, s. 47.

57 KINROSS, *Atatürk...*, s. 47.

58 BAYUR, *Atatürk Hayatı*, Cilt 1, s. 13.

59 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, Cilt 1, 29. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009, s. 85.

60 Mustafa Kemal'in Suriye'de ilk kez kaldığı günlere ait söyledikleri oldukça kısadır: "Beni Suriye'ye nefyettiler (südtüler). Şam'da bir süvari kıtasına staj yapmaya memur olunmuştum. O sıralarda Dürzilerle birtakım meseleler vardı. Dürziler üzerine kıtaat sevk olunuyordu. Ben de bu meyanda gittim." Bkz. Andrew Mango, *Atatürk*, (Çev.: Füsün Doruker), Remzi Kitabevi, İstanbul 2009, s. 84.

mal Paşa'yı da yanına almak için müracaatta bulunmuş olmasına rağmen bu isteği kabul görmemiştir. Bu tarihten sonra Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat'ın uzun bir süre yolları Milli Mücadele'nin öncesine kadar bir daha kesişmeyecektir⁶¹.

Mustafa Kemal Paşa'nun görev yaptığı 5. Ordu'nun hedefi, Şam'ın güneyindeki Havran bölgesinde yaşayan ve kendilerine özgü gizli dinleri olup başına buyruk bir kavim olarak bilinen Dürzileri kontrolü altında bulundurmaktı. Mustafa Kemal Şam'da kaldığı bir yıl içerisinde imparatorluğun bu yörede de çatlamaya başladığını anlamıştı. İmparatorluğu oluşturan topluluklar arasında kendilerine büyük bir ayrıcalık tanınmış olan Araplar'ın Osmanlı hakimiyetinden çıkmak eğiliminde olduğunu anlamıştı. Özgürlüklerine son derece bağlı olan bu kavim, uzun süre Türk hakimiyetine karşı koymuş, Osmanlı'nın son döneminde kontrol altına alınarak, askerlik görevlerini yalnız kendi bölgeleri içinde yapmalarına müsaade edilmesi şartı ile vergi ödemeye razı olmuşlardı⁶².

Şam'da görev yaptığı sırada karşılaştığı kimi olaylar Havran Hadisesi gibi Mustafa Kemal Paşa'nın geleceğe dönük düşüncelerini olgunlaştıracaktır⁶³. Nitekim Havran'da bulunduğu esnada Mustafa Kemal Paşa, alayı Havran'a gitmek üzere emir aldığı hâlde kendisine böyle bir emir verilmediğini öğrenerek ortada bir şeyler döndüğünü sezinlemiştir⁶⁴. Mustafa Kemal Paşa alay kumandanına ulaştıklarında gayet soğuk karşılanmışlardır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın: *"Alayınız bir vazife almış gidiyor. Bu alay içinde kumanda etmekte olduğum bir bölük var. Benim de beraber gitmekliğim*

61 KINROSS, *Atatürk...*, s.48.; Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2004, s.80.

62 KINROSS, *Atatürk...*, s. 48

63 AYDEMİR, *Tek Adam...*, Cilt I, s. 85.

64 KINROSS, *Atatürk...*, s. 49.

lâzın değil mi? Niçin bana haber vermediniz?" sorusuna, alay komutanının cevabı: "Siz bu alayda stajyersiniz. Kumanda ettiğiniz bölüğün asıl kumandanı bugün vazifesini aldı. Siz kurnaysınız. Böyle çetin işlere gelemesiniz. Ben sizin Şam'da kalmanızı tercih ettim. Maaşınız verilecektir. Merak etmeyiniz." şeklinde olmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu durum sonrasında doğrudan ordu kumandanına giderek, kumandanın kendilerini kabul etmesi ricasında bulunmuştur. Yaver haber verdiğinde kumandan bu müracaatı o kadar küstahça ve usulsüz bulmuştur ki, kendi ifadesine göre onları kovmuştur. Bu olay üzerine Mustafa Kemal Paşa, hareket eden bölüğüne şu şekilde katılma kararı verecektir: *"Biz de gideriz! Olduğum gibi. Zaten atlarımıza binmiş bulunuyoruz. Hareket eden kuvvete katılırız."*⁶⁵

Bu olaydan sonra Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki arkadaşına bölüğe, alayın yaptıkları konusunda konuşmama ya söz vermek şartıyla katılmalarına izin verilmişti. Bu gizliliğin nedeni ise yapılan harekâta katılanların, Havran'daki köylülerden kanuni olmayan bir şekilde haraç almalarıdır⁶⁶.

Bu hareket, Osmanlı idaresinin ve bölgenin yerel idarecilerinin içine düştüğü durumu göstermesi açısından fevkalade mühimdir⁶⁷. Çünkü Mustafa Kemal, Arapların Osmanlı

65 AYDEMİR, *Tek Adam...*, Cilt I, s. 85.

66 AYDEMİR, *Tek Adam...*, Cilt I, s.86; KINROSS, *Atatürk...*, s. 49. "Yıllar sonra Atatürk ile Müfit (Özdeş) arasında geçen bir konuşmayı Afet İnan şu şekilde nakletmektedir: "Hatırlar mısın Müfit, Şam'dan bu kuvvete iltihaka karar verdiğimiz dakikada karşına bir süvari mülazımı çıkmıştı, bana, 'Beyim size büyük hürmetim vardır, bu sefere gitmemenizi tavsiye ederim' demişti. Ben sormuştum, 'Niçin?' Süvari mülazımı şu cevabı vermişti: 'Hayatınız tehlikeye girebilirde onun için.' Ben bu adama tekrar 'Niçin?' dedim. O bana 'Sizi öldürürler. Bilmezsiniz ve düşünemezsiniz beyim; bugün bütün Suriye ordusuna şamil bir müşterek menfaat vardır. Siz bu menfaate mani olacak gibi görünüyorsunuz: bunu kimse kabul etmez, hayatınız meczubalıktır.' cevabını vermişti." Bkz. MANGO, *Atatürk*, s. 81

67 Nitekim yüz kızartıcı durumu ortaya koyar nitelikte kargaşalık içinde gelişir. Mürettep kuvvetin -Mustafa Kemal'in tabirince- "hırsız"ları çok

Devleti'nden ayrılmaktan yana olmamakla birlikte, içlerinden bir kısım aydınların Osmanlı'dan kopmak eğiliminde olduklarını ve bu yolda çalışmalara yaptıklarını anlamıştı⁶⁸.

Mustafa Kemal'in Suriye'deki kıta süresi daha sonraki yaşamı için değerli gözlemlerle geçtiğini söylemek yerinde bir tespittir. Mülki yapının ve idari yapılanmanın kötülüğünü, ordunun yetiştirilmesindeki eksikliği, halkın fena yönetim yüzünden çektiği zorlukları ve sıkıntıları burada yakından görmüş ve fırsat buldukça gözlemlerine Suriye'nin de her tarafını dolaşarak devam etmiştir. Havran ve Kuneytara'da Dürzilerle çıkan anlaşmazlıkların bastırılmasında da bulunmuştur. Mustafa Kemal'in hayatının bu önemli sayılabilecek dönüm noktasında tanıştığı önemli isimlerden birisi de staj gördüğü 30. Süvari Alayı'nın Komutanı Lütfi Bey'dir. Bu kişi ile Dürzi ayaklanması sırasında tanışmış, Şam'a döndükleri

dikkatlidiler. Bu esnada, Mustafa Kemal'i de devre dışı bırakmak gibi bir düşünceye de sahiptiler. Hatta bir gece ordugahta, kaldığı çadıra sardır-
mışlar fakat daha önce Mustafa Kemal'in aldığı tedbirler sayesinde bu
önlendir. Zaman zaman Mustafa Kemal'in harekate yardımı istendiğinde
bu talanların sonlanması için elinden geldiği kadar engeller çıkarmıştır.
Orduda katıldıkları bu ilk seferde Mustafa Kemal, Osmanlı hükümeti na-
mına yapılan haydutluğun ne olduğunu anlamıştır. İmparatorluk içinde
Suriye'de Havran ve Dürzilerin sahasında, bu türden tertip ve yağma ha-
reketlerinin yürütüldüğü sahaların yalnız bir tanesidir. Her tarafta ya dev-
let ya eşkiya halkı soyunmaktadır. Yahut bu gıvimsizlik içinde halk devlete
dayatarak, ona ödemek zorunda olduğu mal ve can vergisini mümkün
olduğu kadar devletten kaçırarak, devleti halsiz bırakmaktadır. Mustafa
Kemal'in daha ilk adımda bu ve benzeri gelişmelerle karşılaşması onun
için tizletici olduğu kadar da düşündürücü ve uyarıcı bir tesir yaratmıştır.
Bu esnada soygun ekipleri, kendi aralarındaki dalavereli hesaplardan bir
miktar altını da arkadaşı Müfit'e vermek istemişlerdir. Müfit almamış ve
yaşadıklarını Mustafa Kemal'e anlatmıştır. Mustafa Kemal, "*Müfit sen bu-
günün adanı mı olmak istersin, yoksa yarın adanı mı? ...sende benim gibi bu
parayı kabul etmeyeceksin....*" diyerek düşüncelerini açıkça ifade etmiştir. "
Bkz. AYDEMİR, *Tek Adam....*, Cilt I, s. 87.; BAYUR, *Atatürk Hayatı....*, Cilt
1, s. 14-15.; MANGO, *Atatürk*, s. 81.

68 TURAN, *Mustafa Kemal Atatürk*, s.81.

zaman Lütü Bey kendisini tüccar Mustafa diye anılan birisiyle tanıştırmıştır⁶⁹. I. TBMM'de Kozan ve daha sonra Çorum Milletvekili olan Dr. Mustafa (Cantekin), Tıbbiye Okulu'nun son sınıflarında iken siyaset ile uğraşmasından dolayı üç yıl ağır hapse mahkûm edilmiş, daha sonra Şam'a gelerek tüccarlığa başlamıştır. Tüccar Mustafa, bazı arkadaşlarıyla birlikte II. Abdülhamit'in sıkıyönetimine karşı bir örgüt kurmak istemiş, fakat başarılı olamamışlardır. 1906 yılı Ekiminde Mustafa Kemal, 30. Süvari Alayı Komutanı Lütü, Kurmay Yüzbaşı Müfit, Dr. Mahmut; Tüccar Mustafa Bey'in evinde toplanarak padişahın istibdadını yıkmak amacıyla "*Vatan ve Hürriyet Derneği*"ni kurmuşlardır⁷⁰. Mustafa Kemal'in bu esnada çevresindeki bu kişiler üzerindeki tesirini ortaya koyacak olan gelişme ise şu şekilde cereyan etmiştir: Devrim konusu üzerinde konuşulurken Lütü Bey, çocuk sahibi olması sebebiyle kendisinden bir iş beklenmemesini söyler. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa: "*O hâlde siz buradan gidiniz, bundan sonra konuşacağımız şeyleri dinlemeniz caiz değildir...*" diyerek, Lütü Bey'in aralarından ayrılmaları üzerine, devrimi gerçekleştirmek ve gerekirse o yolda ölmek üzerinde konuşulur; Mustafa Kemal ise, "*...Mesele ölmek değil, ölmekten idealizmi yaratmak, yaymak ve yerleştirmektir.*" der. Böylelikle İttihat ve Terakki'nin dahilî merkezinin temeli olacak bir cemiyet kurulmuş olur⁷¹. Mustafa Kemal Paşa, Vatan ve Hürriyet Derneği'nin kurulmasından sonra teşkilâtın faaliyetlerini diğer vilayetlere de taşımaya, Kudüs, Yafa ve Beyrut'ta cemiyetin şubelerini açmaya çalışmıştır⁷².

69 Afet İnan, "Atatürk'ü Dinlerken Vatan ve Hürriyet", *Bellekten*, Cilt 1, Sayı 2, Ankara 1937, s. 297-298.

70 İGDEMİR, *Atatürk'ün Yaşamı...*, s. 9; KINROSS, *Atatürk ...*, s. 52; BAYUR, *Atatürk Hayatı...*, Cilt 1, s. 15-16.

71 BAYUR, *Atatürk Hayatı...*, Cilt 1, s. 16.

72 Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basınevi, İstanbul 1993, s. 720-721.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının bu sırada işlerini zorlaştıracak olan önemli bir sorun da halkı Arap olan Suriye, Lübnan ve Filistin'de Osmanlı Devleti'nin nüfuzunu büyük ölçüde yitirmiş olmasıydı. İngiltere ve Fransa'nın yaptıkları Arap milliyetçiliği propagandası da aydınlar arasında epey kök salmıştı. Bu yüzden yerlilerden Osmanlı Devleti'ni istibdattan kurtaracak bir hareket için aşırı tehlikeye atılacak çok kimsenin bulunmaması doğal karşılanabilirdi. Mustafa Kemal Paşa ise en çok subaylar arasındaki çalışmalarından başarılar elde edebiliyordu. Bu gibi işlere canla başla katılacak aydın genç subayların büyük kütlesi de Suriye'de değil Makedonya'da idi. Kesin başarı için Makedonya'da çalışmak gerektiğine inanan Mustafa Kemal Paşa ise derhal Makedonya'ya özellikle Selânik'e gitme çareleri araştırmış,⁷³ bölgesinden uzaklaşması yasak olduğu halde Mısır ve Yunanistan üzerinden Selânik'e kaçak olarak gitmişti⁷⁴.

Bu amaçla ne yapıp yapıp edip Selânik'e gitmeyi planlayan Mustafa Kemal Paşa, Yafa komutanı sayesinde bunu başarmıştır. O'nun sözde izinli olarak ayrılmasına göz yuman bu komutan bu riski göze almıştır⁷⁵. Daima tedbirli bir karaktere sahip olan Mustafa Kemal, Selânik'e gitmeden önce oradan bulunan birkaç subaya mektup göndermiş ve amaçlarını bildirmiştir⁷⁶. Mustafa Kemal Paşa gizlice Ocak 1906'da Mısır'a, oradan da Pire'ye gitmiş ve Atina'dan Ahmet Tevfik'e; "*Parti bateau Grec* -Yunan gemisiyle yola çıkıldı-" anlamına gelen bir telgraf çekmiştir. Bunun üzerine arkadaşı her gelen Yunan bandıralı gemiye gidip onu aramış daha sonra Mustafa

73 BAYUR, *Atatürk Hayatı...*, Cilt 1, s. 16.; KINROSS, *Atatürk ...*, s. 53.; Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Ankara 1987, s. 67.

74 Ahmet Emin Yalman, "Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tarihçe-i Hayatı", *Vakit*, 10 Ocak 1922, No: 1468.

75 KINROSS, *Atatürk ...*, s. 54.

76 BAYUR, *Atatürk Hayatı...*, Cilt 1, s. 16.

Kemal'e ulaşmış ve onu gizlice, önceden gereken tertibatı almış olan, Binbaşı Cemil sayesinde bütün denetlemeleri aşarak Selânik'e sokmuştur⁷⁷.

Selânik'e gelen Mustafa Kemal Paşa, ilk olarak, Suriye'de iken kendisine mektup yazdığı Şükrü Paşa'ya⁷⁸ bir gece başvurmuşsa da Paşa; hiçbir şey yapamayacağını ve kendisini "yakmamasını" rica etmiştir. Mustafa Kemal bunun üzerine Kurmay Albay Hasan Bey'i ile görüşme yoluna başvurmuştur⁷⁹. Mustafa Kemal kendisini tanıttıktan sonra içinde bulunduğu durumunu anlatır ve ondan yardım istemiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa Şubat-Mayıs 1906 tarihleri arasında Selânik'te dört aylık bir tebdil-hava raporu alarak kalabilmiştir. Bu raporun ardından Mustafa Kemal Paşa, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin bir hücreisini kurmak için eski arkadaşları olan Ömer Naci, Topçu Subayı Hüsrev Sami, sınıf arkadaşı ve o sırada Selânik Askeri Rüştîye'si tarih ve Edebiyat Öğretmeni Hakkı Baha'yı bulmuştur⁸⁰.

77 BAYUR, Atatürk Hayatı..., Cilt 1, s. 17; AYDEMİR, Tek Adam..., Cilt I, s. 95-96.

78 Mustafa Kemal daha önceden Selânik'teki topçu birliğinin müfettişi olan Şükrü Paşa'ya mektup yazıp, evini ziyaret etmek istediğini anlatmış ve yardımını istemişti. Sonradan Balkan Savaşında Edirne'yi savunarak ün kazanacak olan paşa Ali Fuat Paşa'nın uyardığı gibi çok ünlü ve vatansever ama sultana sadık bir askerdi ve herhalde rejime karşı çıkanlara yardım edecek biri değildi. Ama Mustafa Kemal aradaki ailevi dostluklara ve özellikle kısa bir süre sonra Şükrü Paşa'nın kızıyla evlenecek olan Ohrili Kemal isimli eski sınıf arkadaşına güveniyordu. Şükrü Paşa'ya yazdığı mektupta neler anlattığını bilmiyoruz ama dediğine göre, paşa bazı araçlar vasıtasıyla ona elinden gelenin en iyisini yapacağını ve herhalde gerekli izinleri almadan çıkacağı seyahate kılıf uyduracağını bildirmiş. Bkz. MANGO, Atatürk, s. 85.

79 BAYUR, Atatürk Hayatı..., Cilt 1, s. 17.; AYDEMİR, Tek Adam..., Cilt I, s. 95-96.; İĞDEMİR, Atatürk'ün Yaşamı ..., Cilt I, s. 11.; KINROSS, Atatürk ..., s. 54.

80 ZÜRCHER, ...İttihatçılık, s. 79-80.

Bunların delaletiyle Selânik Öğretmen Okulu Müdürü Hoca Mahir ve yine Selânik Askeri Rüstiye'si Müdürü Bursa-lı Tahir ile tanışmıştır. Bu kimseleri çok geçmeden "*Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*"nin Selânik merkezinin ilk kurucuları olmaları konusunda ikna etmeyi başarmış ve Selânik şubesi resmi olarak Hakkı Baha'nın evinde kurulmuştur⁸¹.

Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selânik'te bir şubesinin açılması sürecine kadar İttihat ve Terakki bu kentte bir şube açmamıştır. Bu sırada Paris'ten 6 Ağustos 1906 tarihinde gönderilen ve Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Nazım imzalarını taşıyan mektupta, İttihat Terakki Cemiyeti'nin Paris merkezinden Selânik'te bir şube açılması için girişimde bulunulması yolunda öneri mevcuttur⁸².

Mustafa Kemal dört aylık bir süreden sonra Selânik'ten ayrılmak zorunda kalmış, bu yüzden Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selânik şubesi istenen ölçüde faal olamamıştır. Bu sırada 11 Şubat 1905 tarihinde sürgün olarak Şam'da 5. Orduya bağlı, süvari alayına staj için verilen ve 20 Haziran 1907'de topçu eğitimin tamamlayan Mustafa Kemal Paşa Kolağası (Önyüzbaşı) rütbesine terfi etmiştir. Eğitim progra-

81 "Cemiyetin Selânik kolunun kuruluş süreci ise şu şekilde cereyan etmiştir: "Teşkilat işi konuşulduktan sonra Atatürk Hüsrev Sami'ye: -Hüsrev tabancanı çıkar, bu masanın üzerine koy kararımızı yemin ile teyit edelinder ve bulunanlar yemin ederler. Kuran'a el basmak veya subaylık şerefi üzerine ant içmek gerekirken tabancayı kullanmaları onların, ihtilale olan bağlılıklarını ve gerekirse silaha sarılmak kararlarını belirtiyordu. Teker teker revolveri öperek ant içtiler. Sonra Mustafa Kemal, -Bu silah kutsaldır artık- dedi. İyi saklayın bir gün bana verirsiniz- demiş. Böylece Yüzbaşı Hakkı Baha Bey'in Çınar Mahallesi'ndeki evinde bir gece birkaç arkadaş toplanarak orada bir masa başında, bir tabancayı öpüp ve mukaddes kitap üzerine yemin ederek " Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"nin Makedonya'da bir nüvesini kurmuşlardır." Bkz. İĞDEMİR, *Atatürk'ün Yaşamı ...*, Cilt I, s. 11; KINROSS, *Atatürk ...*, s. 55.; MANGO, *Atatürk*, s. 86.

82 Dönemin siyasî konjonktüründe önemli bir yere sahip olan Ahmet Bedevi Kuran mektubun (Ömer) Naci ve (Hüsrev) Sami Beylerden birine yazılmış olduğu düşüncesindedir. Bkz. (BAYUR, *Atatürk Hayatı...*, Cilt 1, s. 19.)

mının son aşaması olarak Şam'daki 5. Ordunun kurmayına atanmıştır⁸³.

Suriye ve Filistin'de Mustafa Kemal Paşa ilk kez kendini Türk olmayan bir Müslüman ortamda bulmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın Suriye'deki ilk görev süresi hakkında en fazla bilgiye sahip olan Ali Fuad, onun Türk milliyetçiliğine dönüşünün ilk işaretlerinin burada ortaya çıktığını belirtiyor⁸⁴.

Mustafa Kemal Paşa, Suriye'de bağımsızlık ve hürriyet fikirlerinin yayılmasının çok zor olacağını farkındadır. Bu yüzden buradan ayrılıp Rumeli'ye geçmeyi düşünmektedir. Nitekim 1907 yılında Makedonya'da III. Ordu'ya atanan Mustafa Kemal, düşüncelerini gerçekleştirmek için büyük bir fırsat yakalar⁸⁵.

22 Haziran 1908 tarihinde Mustafa Kemal'e verilmiş olan görev, Selânik-Üsküp demiryolu üzerindeki bölgelerde bulunan devrimci teşkilatla daha rahat temas kurma ve onlara yardım etmek imkânını sağlamıştır⁸⁶.

83 "Mustafa Kemal, bu konuda şu ifadelerle yer vermiştir: "Ceman iki buçuk, üç sene Suriye'de kalmıştım. Bu müddet zarfında her şey unutulmuştu. Makedonya'ya nakil için resmen müracaat ettim. Maksadına nihayet vassıl oldum." MANGO, *Atatürk*, s. 87.

84 "Ali Fuat'ın aktardığına göre, 1906'da Şam'a giderken Beyrut'ta Ali Fuat ve diğer arkadaşlarıyla gördüğü zaman, çöknekte olan bir imparatorluğun parçaları arasından bir Türk devletinin nasıl yaratılabileceği sorunu Mustafa Kemal'i şimdiden düşündürüyordu. Bir başka karşılaşmada Yafa'da kendisi gibi Makedon kökenli olan bir subayla şiddetli bir kavga-ya tutuştuğunu Ali Fuat'a anlatmıştı. Makedonyalı subay, emirlerini anlamayan Arap askerlerine, sert davranan bir Türk çavuşunu azarlamış ve aralarından peygamberin çıktığı Arapların soylu bir ırk olduğunu ve Türk çavuşun onların ayaklarını yıkayacak kadar değeri olmadığını söylemişti. Mustafa Kemal, "kessesini yüz başı!" diye bağırıyordu. "Bu erlerin mensup olduğu Arap ırkı belki bazı açılardan soyludur ama senin, benim, Müfit'in (Özdeş) ve bu çavuşun mensup olduğu ırkında soylu olduğu inkar edilemez bir gerçektir" diye cevap vermiştir". MANGO, *Atatürk*, s. 89.

85 AYDEMİR, *Tek Adam*..., Cilt 1, s. 97.; KINROSS, *Atatürk* ..., s. 55.

86 BAYUR, *Atatürk Hayatı*..., Cilt 1, s. 21.

Osmanlı Devleti dahilinde Makedonya'da, "Makedonya Makedonyalılarıdır!" feryatları bölgede giderek yükselirken, Rus ve Avusturya gizli örgütleri de burada giderek etkinliklerini arttırmıştır. Bulgarlar ise, tedhişçi çetelerden başka bir şey olmayan komitacı ordusuyla, devlet içinde devlet gibi güçlü bir yeraltı teşkilatı kurmuştur. Sınırlarda güvenlik diye bir şey kalmamıştı. Rum, Bulgar, Sırp ve Arnavut çeteleri birbirleriyle ve Türk makamlarıyla durmadan çatışmaktaydılar. Büyük devletler ise cesedi parçalara bölmek için gitgide işe karışıyordu. Bu sürece tarihi "Drangnach Osten" -Doğuya yayılma- siyaseti güden Alman İmparatorluğu da dahil olmuştu⁸⁷. Böylece ihtilâl akını şiddetlenmekte ve memleketin dört bir bucağına hızla yayılmaktadır.

Bu sırada Selânik'e dönen genç subay Suriye'deki sürgün yüzünden bu hareketin liderleri arasına katılmak fırsatını kaçırmış olduğunu fark etti. Zira Vatan ve Hürriyet Cemiyeti Selânik'te gelişme gösterememişti. Bu yüzden Mart 1907 tarihinden itibaren Vatan ve Hürriyet Cemiyeti Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne katılmıştır. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Dr. Nazım'ın girişimleri ile Selânik'te İttihat ve Terakki adı altında 27 Eylül 1907 tarihinde yaptıkları bir anlaşma ile birleştirilmiştir⁸⁸. Mustafa Kemal Paşa Selânik'e gelir gelmez İttihat ve Terakki ile birleşmiş olan eski cemiyetine yeni bir üye gibi ve yeni cemiyetin kendine has töreni ile girdi⁸⁹ ve Cemiyetin irtibat subaylığı görevini üstlendi⁹⁰.

87 KINROSS, *Atatürk ...*, s. 56.

88 Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1943, s. 237.

89 Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul 1957, s.13.

90 Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1908)*, İstanbul 2000, s. 179.; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Kadar Enver Paşa*, Cilt 1, İstanbul 1972, s. 492.

Bunun yanında İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucuları 22 Haziran 1908'de Mustafa Kemal Paşaya ek bir görev olarak Selânik-Üsküp Demiryolu Müfettişliği'nin verilmesini sağladılar⁹¹. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Selânik-Üsküp demiryolu üzerindeki şehir ve garnizonlarda Cemiyetin şubelerini açıp cemiyetin buralarda gelişmesi için mücadele verdi⁹².

Osmanlı sınırları dahilinde ise ihtilâl hazırlıkları gitgide olgunlaşmaktaydı, olayların zamansız patlak vermesine uluslar arası bir durum sebep olmuştur. İngiltere Kralı VII. Edward'la Çar II. Nikola, Batlık Denizi'nde bazı görüşmeler yapmışlardı. Reval görüşmesinin hemen arkasından, Rusya ile İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni paylaşma ve parçalama⁹³ konusunda anlaştıkları, dolayısıyla Rumeli'de Osmanlı'nın sonunun geldiği şeklinde yorumlar ortaya çıkmıştı.⁹⁴

İşte bu tehlikeli durum, İttihat ve Terakki yöneticilerini ve Türk subaylarını harekete geçirdi. Zira onlar bütün bu gelişmeleri Türk milletine hakaret saymışlardır⁹⁵. Saray, bu girişimlerinden bir sonuç alamayacağını anlayınca cemiyetin bazı üyelerini, çeşitli mükâfat ve terfi vaatleriyle İstanbul'a çağırma yoluna başvurdu. Bunların arasında, yer alan Enver Bey daveti kabul etmeyerek dağa çıkmış ve bir direnme hareketi hazırlamağa başlamıştır. Bütün bu gelişmeler üzerine 3 Temmuz 1908 tarihinde Resneli Binbaşı Ahmet Niyazi adında bir başka subay da beraberinde 200 asker ve kalabalık

91 ATAY, Çankaya, Cilt 1, s. 47.

92 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, Cilt 1, İstanbul 1981, s. 149.

93 Orhan Koloğlu, "Reval'de Osmanlı Gerçekten Paylaşıldı mı?", *Tarih ve Toplum*, Sayı 24, (Aralık 1985), s. 16-19.

94 Ernest Edmondson Ramsaur, *Ön Türkler ve 1908 İhtilali*, (Çev.: Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul 1972, s. 35.

95 Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Cilt 1, İstanbul 1989, s. 23.

bir sivil grubuyla dağlara çıkmak ve mücadele etmek kararı almıştı⁹⁶. Niyazi isyan halinde olduğunu saraya bir telgrafla bildirmiş, bunun üzerine cemiyet de 1876 Anayasası'nın geri getirilmesini isteyen bir bildiriyle ortaya çıkmış. Padişah hemen Anadolu'dan Rumeli'ye asker gönderdiyse de bunların başındaki subaylar da isyancılardan tarafa geçmişlerdir.

Saray, kendisi de Arnavut kökenli olan tümen komutanı Şemsi Paşa'ya, aralarında milislerinde bulunduğu bir güçle isyancıları bastırma emrini verdi. 7 Temmuz günü, Şemsi Paşa, cemiyetin Manastır şubesinin üyesi olan Teğmen Atıf tarafından öldürüldü. Daha kuzeyde Kosova'nın Firzovik beldesinde toplanan Arnavutlar meşrutiyet yönetimini isteyen bir bildiri hazırlamaları için İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kışkırtıldılar. Bu arada tutuklanmamak için 25-26 Haziran'da Selânik'ten kaçan Binbaşı Enver'e, Köprülüye doğru giderken başka devrimciler de katıldı. 22 Temmuz'da cemiyet sultana, anayasayı yeniden yürürlüğe koymadığı takdirde kendisine karşı ayaklanacağını bildirdi. Ertesi gün Resneli Niyazi ile Kolağası bir başka İttihatçı subay olan Eyüp Sabri, Manastır'a gelip Vali Hıfzı Paşa'nın konağını sardı ve ordu komutanı Osman Paşayı kaçırdı. Aynı gün, yani 23 Temmuz 1908'de Enver, Köprülüde Meşrutiyetin ilan edildiğini açıkladı. Benzer sahneler Makedonya'nın çeşitli bölgelerinde yaşandı. Jöntürkler'in devrimi temelde yirmili yaşlarda bulunan subayların yönetiminde, genelde benzer bir eğitimle yetişmiş, alt düzey devlet memurları gibi sivillerin de desteklediği askeri bir darbeydi. Arnavutların duygularını yakından hisseden Sadrazam Ferit Paşa, Manastır valisine gönderdiği telgrafta durumun gerçekliğini anladığını gösteriyordu⁹⁷.

96 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 yılında Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", *Belleten*, Cilt 20, Sayı 77, s. 108

97 Ünsal Yavuz, *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete*, TTK yayınları, TTK Basımevi, İstanbul 1990, s. 19-30; MANGO, *Atatürk*, s. 102-103.

Abdülhamit baskılara boyun eğmek zorunda kalmış ve 23/24 Temmuz 1908 gecesi meşrutiyeti ilan ettiğini bütün vilayetlere duyurmuştur⁹⁸. Nitekim Meşrutiyetin ilanı Osmanlı sınırları içerisinde bayram havasında kutlanmıştır⁹⁹.

B. II. Meşrutiyet'in İlânı Sonrası Mustafa Kemal'in

Askerî ve Siyasî Faaliyetleri

Mustafa Kemal, II. Meşrutiyet'in; yeterli plan ve programdan yoksun olduğunu, asıl amacının da II. Abdülhamid'i tahttan indirmek olduğunu ifade etmiştir¹⁰⁰. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mustafa Kemal artık siyasetten çekilmiş ve tamamen askerlik görevlerine bağlanmıştı. Öyle ki; bundan sonraki eylemlerini mesleki çalışmaları üzerine yoğunlaştırmıştı¹⁰¹.

Mustafa Kemal 1908 yılında Meşrutiyet aleyhinde olaylar çıktığı gerekçesiyle Trablusgarp'a gönderilecek¹⁰² burada karşılaştığı tüm güçlülere rağmen bölgedeki isyanı kan dökmeden bastıracaktı¹⁰³.

Trablusgarp'tan dönen Mustafa Kemal, 1909'da 3. Ordu Selânik Redif Tümen, Kurmay Başkanı olarak göreve başladı. Kendine düşen dersleri heves ve enerji ile vermeğe koyuldu. Silahlı kuvvetlerde kullanılan eski ve ihtiyaçlara cevap vermekten uzak yetiştirme usullerini çok zaman açıkça yediği

98 İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1955, s. 361

99 Cemal Kutay, *Prens Sebahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki*, (Neşreden, Mustafa Unan), Tarih Yayınları, İstanbul 1964, s. 215.

100 Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul 1967, s. 113-114.

101 Benoist-Mechin, *Mustafa Kemal-Bir İmparatorluğun Ölümü-*, (Çev.: Zeki Çelikol), Bilgi Yayınevi, 3. Basım, Ankara 1999, s.85.

102 Abdurrahman Çaycı, "Atatürk'e Dair En Eski İki Yabancı Arşiv Belgesi Hakkında", *Türk Kültürü*, Sayı 109, (Mayıs 1971), s.25.

103 ÖZKAYA vd., *...Atatürk'ün Hayatı*, s. 41.

için komuta kademesinin diğer subayları tarafından eleştirilmekteydi. Mustafa Kemal'in üzerinde eleştirdiği diğer mesele ise meslekten bir asker olarak onların değerlerini de takdir etse de II. Abdülhamit'in Türk ordusunu yetiştirmek için Alman ordusundan davet ettiği subaylardı¹⁰⁴.

Onun yaptığı bu eleştiriler, kendisinden rütbece yüksek komuta kademesini rahatsız etmiş, bunun üzerine 38. piyade komutasına atanmıştır. Mustafa Kemal'in askerlik alanında dehasını ortaya çıkaracak olan esas görevi 38. piyade komutanlığına atanmasıyla başlamıştır.¹⁰⁵

Bu esnada Mustafa Kemal'in askerlik mesleğine dair bilgi ve tecrübesini 1909 yılının son aylarına Batı Avrupa'ya yapacağı yolculukla pekiştirecektir. Osmanlı Hükümeti bu manevralara o zaman Paris'te ataşemiliter bulunan Binbaşı Fethi Bey ile Binbaşı Selahaddin ve Kolağası Kemal Beyleri göndermeye karar verecektir¹⁰⁶. Bu vesile ile Mustafa Kemal Paşa, büyük Picardie manevralarında bulunma şansını yakalayacaktır¹⁰⁷. Mustafa Kemal Paşa, askerlikteki üstün yeteneklerini manevralarda da ortaya koyma fırsatı bulacak ve bilgisiyle manevraları izleyen subayların dikkatini çekecektir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, manevraları yöneten, o sırada

104 KINROSS, *Atatürk ...*, s. 75-76.

105 "Askerlik alanındaki yeteneğini daha iyi göstermesini sağlayacak olan bu atanmayı anılarında şöyle anlatır: "Henüz kolağası rütbesinde idim. Ordunun talim ve terbiyesi ile uğraşıyordum. Bu itibarla, sözlü ve yazılı pek çok eleştiriler yapmak gerekiyordu. Bu eleştiriler özellikle eski komutanları kırıyordu. Bunun, benim ameliyattan ziyade nazariyatçı (kuramcı) olduğundan ileri geldiğini sandıklarından bir ceza olmak üzere 38. Piyade Alayına komutan yaptılar. Bu atama gazap yüzünden rahmet oldu. Alay komutanlığı yaptığım sırada Selânik'te bulunan bütün garnizon kotaları alayın tatbikatına kendiliklerinden katılmaya başladılar. Verilen konferanslara öteki subayların da geldiği görüldü." İĞDEMİR, *Atatürk'ün Yaşamı ...*, Cilt I, s. 16-17.

106 İĞDEMİR, *Atatürk'ün Yaşamı ...*, Cilt 1, Ankara 1988, s.21.

107 BENOIST-MECHIN, *Mustafa Kemal...*, s.88.

general rütbesinde bulunan ve Birinci Dünya Savaşında Başkomutanlık yapacak olan Mareşal Foch'un da dikkatinden kaçmayacak; manevraların bitimindeki ziyafete albay rütbesinden daha küçük olanlar çağrılmadığı halde Foch, onun mutlaka davet edilmesini isteyecektir¹⁰⁸.

Bu seyahatinin hemen ardından Mustafa Kemal, Selânik'e döner ve Selânik'teki Askerî Okulu yeniden teşkilatlandırmakla görevlendirilir. Kendisi bu görevi parlak bir şekilde yerine getirecektir¹⁰⁹. Bununla birlikte bu sıralarda Mustafa Kemal'in politikadan uzak kalmadığını etrafındaki arkadaş çevresi ile zamanla siyasal bir grup niteliği göstermeye başladığını görmekteyiz¹¹⁰. Bunun üzerine Mustafa Kemal'in Selânik'teki çalışmalarından hoşlanmayan Üçüncü Ordu Komutanı kendisini Selânik'ten uzaklaştırmak için İstanbul'da Genelkurmay Başkanlığı'nda bir göreve atanmasını sağlar¹¹¹. Böylece Mustafa Kemal Paşa, 13 Eylül 1911'de Genelkurmay'da görevlendirildi. Nitekim kendisi bu memuriyete başladıktan on gün sonra, 24 Eylül'de yakın arkadaşı Salih'e (Bozok) yazdığı mektupta, Genelkurmay Birinci Şube'ye memur edildiğini, bu vaziyeti anlamamanın mümkün olmadığını ifade edecektir. Ayrıca mektubunda, memleketi kurtarmak için çok ve fedakârca çalışmak gerektiğini herkesin kendi menfaatinden başka bir şey düşünmediğini ve İstanbul muhيتينin pek kirli olduğunu da vurgulayıp; dönemin Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'yı da etrafını saran kimselerin oyuncağı olmakla suçlayacaktır¹¹².

108 İÇDEMİR, *Atatürk'ün Yaşamı...*, Cilt 1, s.22.

109 BENOIST-MECHIN, *Mustafa Kemal...*, s.88.

110 Yücel Özkaya, Mehmet Saray vd., *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, (Editör: Hüseyin Tosun), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003, s.56.

111 İÇDEMİR, *Atatürk'ün Yaşamı...*, Cilt 1, s.22.

112 ÖZKAYA vd., *...Atatürk'ün Hayatı*, s.56-57.

C. Trablusgarp Savaşı'nın Çaresizliği

20. yy. Osmanlı Devleti için yıkım ve savaşla özdeşleşmiştir. Bu yüzyılda Batılı devletler, 1908 İhtilali'nden ve bunu izleyen istikrarsızlık döneminden yararlanarak, Osmanlı Devleti'ni yıkmaya yönelik yeni hamleler yapmaya başlayacaklardır. Özellikle İngiltere tarafından cesaretlendirilen Yunanistan, 1898'den beri uyuyan "Girit Meselesi"ni canlandırmış, Rusya'nın desteklediği Bulgaristan ise bağımsızlığını ilân etmiştir. Avusturya da geri kalmamak için Bosna-Hersek'i ilhak edecektir. Olayların yarattığı gerginliğin dağılmasından önce, İtalya Trablusgarp'a saldırarak Trablus ve kuzey sahilin bir kısmını ele geçirir¹¹³.

1 Ekim 1911'de İtalyanlar Trablus'u abluka altına aldıklarını ilân edip, 4 Ekim'de İtalyan savaş gemilerinin Trablus'u topa tuttukları ve şehri işgal ettikleri haberi gelince, Rumeli ve İstanbul'daki elemanları arasında Trablus'a gitmek için hemen hareket başlar¹¹⁴. Yurduna yararlı olmak özlemi içinde bulunan Mustafa Kemal Paşa da Trablusgarp'a giderek İtalyanlarla savaşmaya karar verecektir. O devrin genç subaylarından Paris Askeri Ataşesi Fethi Bey, Berlin Askeri Ataşesi Enver Bey ve başka subaylar da Trablus'a giderler¹¹⁵. İlk olarak Enver Bey'le Mustafa Kemal ve diğerleri Mısır üzerinden; Fethi Bey, Halil Bey, Tunus üzerinden Trablus topraklarına varırlar. Bu esnada Enver Bey, rütbesi ve kıdemi dolayısıyla Bingazi cephesinin kontrolünü elinde tutmaktadır¹¹⁶.

Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa, bu seferin akılcı bir iş olduğuna inanmıyor, asıl tehlikenin Balkanlar'dan geleceğine inanıyordu. Mustafa Kemal'in arkadaşları

113 BENOIST-MECHIN, *Mustafa Kemal...*, s.93.

114 AYDEMİR, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, Cilt 1, Remzi Kitabevi, 29.Basım, İstanbul, 2009, s.149.

115 İÇDEMİR, *Atatürk'ün Yaşamı...*, Cilt 1, s.22.

116 AYDEMİR, *Tek Adam*, Cilt 1, İstanbul 2009, s.149.

Batı Trablus'un işgalinin Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi yolunda atılmış bir adım daha olduğunu ve bu gidişin ancak anavatan dolaylarında önlenebileceğini kavrayamıyorlardı¹¹⁷. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, ümitsiz ve sonuç bakımından faydasız olan bu işe neden girdiğini: "...Bunun böyle olduğunu o sırada bende görüyordum, ancak orduda ve akrasını olan subaylar arasında maddi ve manevi sıranı muhafıza etmek için buna mecburdum, esasen İstanbul'da beni fiilen işsiz bırakıyorlardı."¹¹⁸ şeklindeki ifadeleri ile nakledecektir.

Kuzey Afrika Cephesi batı ve doğu olmak üzere, iki kesime ayrılıyordu. Batı'da, Fethi Bey ve doğuda ise Mustafa Kemal görevliydi ve Mısır üzerinden Bingazi'ye geçmeleri gerekiyordu. İngilizlerin elinde olan Mısır'dan ise savaşa katılmaya giden Türk subay ve erlerinin geçmesine izin verilmiyordu. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa Mısır Hidiv'i Abbas Hilmi ile görüşerek, Trablus'a yardım hususunda onun desteğini almıştır. Böylece Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan ek tahsisat ve subay istemiş ve Bingazi'ye göndermek üzere gönüllüler toplamıştır. Ardından Arap kıyafetine bürünerek ilk fırsatta Batı Sahra'ya doğru yola çıkan Mustafa Kemal'in isteği üzerine Selânik'ten iki arkadaşı daha İskenderiye'de ona katılmışlardır¹¹⁹.

Mustafa Kemal Tobruk'a vardığında Tobruk'ta komutan bulunan Ethem Paşa'nın kurmaylığını üstüne alarak buradaki Türk kuvvetlerini derhal taarruza geçirmiştir. Böylece 9 Ocak 1912'de yapılan Tobruk Muharebesi o çevrede kazanılan ilk muharebe olmuştur¹²⁰.

117 KINROSS, *Atatürk ...*, s. 86.

118 BAYUR, *Atatürk Hayatı...*, Cilt 1, s. 50.; İĞDEMİR, *Atatürk'ün Yaşamı ...*, Cilt I, s. 22-23.

119 ÖZKAYA vd, *... Atatürk'ün Hayatı*, s.58-59.; BENOIST-MECHIN, *Mustafa Kemal...*, s.94.

120 İĞDEMİR, *Atatürk'ün Yaşamı...*, Cilt 1, s.25.

Kazanılan muharebede yetmiş kadar top ele geçirilmiş, iki yüz İtalyan askerleri esir alınmıştı. Bu İtalyan askerleri -bundan sonraki çöl seferinde de görüleceği gibi- artık savaşa devam etmeyecekleri için sevinç içindeydiler. Türkler bu esirleri, Mısır üzerinden, nasıl yolunu bulurlarsa, memleketlerine dönmek üzere salıverdiler.

Mustafa Kemal 18 Aralık 1911 ve 24 Ekim 1912 tarihleri arasında Bingazi, Derne ve Tobruk bölgelerinde önemli faaliyetlerde bulunur. 27 Kasım 1911'de binbaşı olan¹²¹ Mustafa Kemal Paşa, 22 Aralık 1911'de Tobruk'un az dışında İtalyanlar'ın kuvvetle tuttukları Nadora tepesini bir saldırı ile geri alır ve oradaki düşman birliğini yok eder.

Tobruk zaferinden sonra Mustafa Kemal Paşa, Derne'ye giderek oradaki kuvvetlerin başına geçti¹²². Mustafa Kemal Paşa, Derne bölgesindeki kuvvetlerinin miktarını her geçen gün arttıran İtalyanlara karşı tedbir olmak üzere 5 Mart 1912'de Derne Kumandanlığı'na atandı¹²³. İtalyanlar, donanmalarının desteğinde, sahil şeridini ele geçirmiş olsalar da ülkenin içine doğru ilerleyemiyorlardı¹²⁴. Türklerin İtalyanları kıyıdaki mevzilerinden söküp atmalarına bu yüzden imkân yoktu. Burada, İtalyanların ilerlemesini önlemeye yetecek kardan fazla bir kuvvet bulundurmamak Türklerin başka cephe-lerde şiddetle muhtaç bulundukları asker ve malzemeyi yok yere harcamak demekti¹²⁵. Mustafa Kemal de güç bir durumdaydı. Bu kadar küçük bir kuvvet topluluğu içinde çıkacak bir ikiliğin hem burada, hem de anavatanda felaketli sonuçlar doğurabileceğini biliyordu.

121 BAYUR, *Atatürk Hayatı...*, Cilt 1, s. 51.

122 İĞDEMİR, *Atatürk'ün Yaşamı...*, Cilt 1, s.25.

123 ÖZKAYA vd, ... *Atatürk'ün Hayatı*, s.59.

124 BENOIST-MECHIN, *Mustafa Kemal...*, s.95.

125 KINROSS, *Atatürk ...*, s. 92.

Sonuçsuz çarpışmalarıyla Derne seferini çok can sıkıcı bulmakla beraber Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki arkadaşı Salih'e buradaki vaziyeti mektuplarına şu şekilde yansıtmıştır: *"Silah arkadaşlarımdan bazılarının, donanmasına sırtını dayayıp duran bir düşmana karşı çıkmak için Akdeniz'i ve uzak çölleri aşmış olduklarını ve buralardaki vatandaşlarıyla kucaklaştıktan sonra düşmanı kıyunun bazı kesinlerinde durdurmayı başardıklarını bilmek herhalde seni memnun etmiştir... Bilirsin ki benim askerlik mesleğinin en çok sevdiğim tarafı ustalığıdır. Burada bu sanatın bütün gerektirdiklerini yerine getirmek için fırsat ve zaman bulursak memleketin yüzünü güldürecek hizmetlerde bulunabiliriz. Ah, Salih, Allah şahidim olsun ki hayatta tek istediğini orduya faydalı bir eleman olabilmektir. Memleketi koruyup vatandaşlarımızı mutluluğa kavuşturmak için her şeyden önce, ordumuzun gene o eski Türk ordusu olduğunu dünyaya ispat etmek gerektiğine çok eskiden beri inanmaktayım."*¹²⁶.

Bir yılın sonunda ordunun elde ettiği sonuçlar ise çok yetersizdir. Cepheler yerleşmiş durumdaydı. İtalyanlar yen destek güçleri çıkarmışlar, sahil boyunca yeni siperler kazmışlardı. Öte yandan Türkler ve Araplar, ne onları siperlerinden çıkarmayı ne de denize dökmeyi başarabiliyorlardı. Bu esnada ise Balkanlı Devletler Osmanlıya karşı savaş ilân etmişlerdi. Bu yüzden Osmanlı Devleti hemen İtalya ile barış imzalamak zorunda kaldı. Bu nedenle artık Afrika'daki bir toprak parçasını savunmak söz konusu olmayacaktır¹²⁷.

Mustafa Kemal, Trablusgarp savaşında, örgütçülük, az kuvvetle iş görme, inisiyatifle hareket etmenin yanı sıra, ruhsal yönleriyle askeri sevk ve idare etmekle küçük harbin inceliklerini geliştirdi ve kendisi de pratik alanda gelişti. Diğer taraftan, Trablusgarp savaşı, Mustafa Kemal'in halk arasında

126 KINROSS, *Atatürk ...*, s. 93.

127 BENOIST-MECHIN, *Mustafa Kemal...*, s.97.

tanınmasının da başlangıcı oldu. Savaş dolayısıyla Mustafa Kemal'in resimleri dönemin en ünlü dergilerinde çıkıyordu. Nitekim bu savaş sırasında Mustafa Kemal'in yer aldığı beş resim, o günlerin ünlü dergisi Şehbal'da yayınlanmıştı¹²⁸.

D. Balkan Savaşları ve Yıkım

Bu sırada, kıtadaki subaylar memleketteki işlerin de kötü gittiğine dair haberler almağa başladılar. İttihat ve Terakki Fırkası güçlükler içinde çalkalanıyordu. Uzakıkça uzayan ve millete yük olan Trablus Savaşı'nın da bunda rolü vardı. Fırka muhalefeti susturmak amacıyla meclisi lağvetmiş ve uydurma bir seçim yaparak kendi taraftarlarının büyük çoğunluk sağladığı yeni bir meclis toplamıştı. İçteki bu sarsıntıyı felaketlerle dolu dış buhranlar izleyecekti. 1912 yılının ilkbaharında Rusya'nın kışkırtması ve Avusturya'nın politik bir bozguna uğraması sonucu Balkan milletleri tarihte ilk ve son defa aralarında anlaşıp Türklere karşı birleştiler. Adriyatik'e ulaşmak isteyen Sırbistan'la, Akdeniz'e sarmak amacı güden Bulgaristan, 1912 Martında Türkleri hedef tutan bir askeri anlaşma imzaladılar. İki ay kadar sonra Yunanistan da bu ittifaka katılmış, İstanbul'un etrafındaki demir çember tamamlanmıştı¹²⁹.

Osmanlı Rumelisi strateji bakımından savunulması güç bir coğrafi durumda idi. Türk orduları daha ilk adımda ikiye bölündüler. Garp ordusu 23-24 Ekim'de Komanova'da Sırlara yenilerek Manastır'a çekildi. 8 Kasım'da ise Yunan ordusu Selânik'e girerek Akdeniz'deki son Osmanlı adalarını ele geçirdi. Doğu Trakya ordusu da hazırlıksız idi ve ilk taarruz karşısında Bulgarlara yenilip Çatalca'ya çekilmek zorunda kaldı¹³⁰.

128 ÖZKAYA vd, ...Atatürk'ün Hayatı, s.61.

129 KINROSS, Atatürk ..., s. 95

130 AYDEMİR, Tek Adam..., Cilt I, İstanbul, 2009, s.154.

Mustafa Kemal Paşa daha Trablusgarp'ta iken Balkan Harbi başlamıştı. Mustafa Kemal, Sırp'ların Manastır; Yunanlıların da kendi doğduğu yer olan Selânik'i ele geçirdiklerini Kahire'de duymuştu. Bu olaydan sonra kendisi Avrupa yolu ile Romanya üzerinden İstanbul'a geldi¹³¹. İstanbul'daki durum çok vahimdi. Türk orduları bütün cephelerde yenilmişti. Kuzeyden inen Sırp'lar, hiçbir ciddi direnme ile karşılaşmadan ilerlemişler; Durazzo ve Manastır'ı almışlardı. Güneyden çıkan Yunanlılar, Selânik'i ele geçirmiş ve yirmi beş bin Türk askerini esir almışlardı. Bulgarlara gelince; onlar doğrudan İstanbul üzerine saldırmışlardı. Başkente yirmi kilometre uzaklıktaki Bulgar topları Çatalca hatlarını dövüyordu. Bulgar saldırılarına hâlâ dayanan, İstanbul'un etrafındaki bir toprak şeridi ile Edirne dışında, Türklerin Avrupa'daki topraklarda varlığı tamamen bu savaşla sona ermişti¹³².

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a vardığında Birinci Balkan Harbi bitmek üzereydi. Bir ay bile sürmeyen bir yıldırım harbinde Türkler iki cephede de geri püskürtülmüşlerdi. Yenilgilerinin sebebi sayı azlığından ziyade ikmal teşkilatının yok denemek kadar yetersizliği ve subayların erlerin Almanların verdiği modern teçhizatı kullanmaktaki acemilikleriydi. Netice itibarıyla Makedonya dışı kuvvetlerinin kontrolüne geçmişti. Doğduğu ve ömrünün çoğunu geçirdiği bu toprakların düşmanın eline geçmiş olması Mustafa Kemal'i çok üzmüştü. Anadolu'dan gelen askerlerle Batı Trablus'tan dönen subaylar İstanbul önündeki Çatalca hattını takviye etmiş oldukları için Bulgarların ilerlemesi durdurulmuştu. Edirne ise açlıktan ve bombardımanlardan yılmayarak azimle düşmana karşı koyuyordu¹³³.

131 İÇDEMİR, *Atatürk'ün Yaşamı...*, Cilt 1, s.26.

132 BENOIST-MECHIN, *Mustafa Kemal...*, s.98.

133 KINROSS, *Atatürk...*, s. 96-97.

Mustafa Kemal Paşa harp durumunu inceledikten sonra Gelibolu yarımadası kuzeyindeki berzahın, Akdeniz'den İstanbul'a gelip gidişi denetlemedeki önemi üzerinde sorumluları uyardı. Ve bunun üzerine Bolayır'ın karşısında Gelibolu yarımadasındaki hattı savunma ile görevli tümenin kurmay başkanlığına atandı. Eğer Bulgarlar bu savunma hattını yararlarsa, Çanakkale Boğazı'na hâkim olurlardı. Bu da, onların bütün Asya Türkiye'sini istila etmelerine ve İstanbul'u da arkadan kuşatmalarına imkân sağlardı. Nitekim Mustafa Kemal Bolayır'a geldiği günün ertesinde, Bulgarlar saldırıya geçtiler. Osmanlı mevzileri, Kırım Savaşı zamanında İngiliz mühendislerinin elli yıl önce yaptıkları istihkâmların kalıntıları üzerine kurulmuş olup çok yetersizdi. Bu yüzden düşman ateşi altında Türkler önce barınak kazmak ve bunları bir siper dizisi ile birbirine bağlamak zorunda kaldılar. Bu güç çalışmaları yaparken de, Bulgarlar da pek çok kere saldırıya kalktılar. Çoğu zaman göğüs göğüse geçen savaşta Mustafa Kemal hep ön saflarda idi.¹³⁴ Fakat taarruz ilk andaki bir başarıdan sonra feci bir yenilgiyle sonuçlandı. Bulgar ve Yunanlılardan kurulu beşinci kol, Türk garnizonunun mukavemetini içeriden torpilleyerek, Edirne'nin düşman eline düşmesini çabuklaştırdı. 26 Mart 1913 tarihindeki Bulgar saldırısı üzerine Enes-Midyne çizgisinin ötesinde bulunan bütün Rumeli'yi Balkanlılara bırakan bir antlaşma Londra'da imzalanmıştı¹³⁵. Buna rağmen bu savaşın ardından çok geçmeden Balkan Devletleri kazandıkları yerleri paylaşamadıklarından, 5 Temmuz 1913 tarihinde tekrar savaş çıkmış, Bulgar ordusu Sırp-Romen-Yunan bağlaşıklık ordularınca mağlup edilmiş ve Osmanlı Hükümeti Londra Antlaşması'yla vazgeçmiş olduğu yerlerden Meriç'i ve onun az ilerisindeki yerleri geri almıştır. Bu

134 BENOIST-MECHIN, *Mustafa Kemal...*, s.99.

135 Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu, Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, (Çev: Belkıs Çorakçı Dışbudak), 2. Baskı, Ankara 1992, s.242.

hareket sırasında Bolayır'daki mürettep kolordu da Dimetoka ve Edirne üzerine yürür ve 21 Temmuz 1913 tarihinde Edirne kurtarılır. Plana göre Edirne'ye ilk giren Fethi Bey ve Mustafa Kemal'in komutasındaki fırka olmasına rağmen; beklenenin aksine Enver Paşa olmuştur ve Mustafa Kemal'in geri planda kalmış olması dikkati çekicidir. Bundan sonra da iki grup arasındaki çelişki iyice belirgin hâle gelecektir¹³⁶.

II. Balkan Harbi sonrası Bükreş'te imzalanan antlaşma gereğince, Bulgaristan kaybettiği toprakların çoğunu Sırbistan ve Yunanistan'la paylaşmış; Türkiye ise Edirne'ye kesin olarak sahip çıkmıştır.¹³⁷

E. Bab-ı Âli Baskını

Bu sırada İttihat ve Terakki saflarında ilerlemek için Mustafa Kemal'in önüne bir fırsat çıkmıştır. Bilindiği gibi, Mustafa Kemal Paşa, Balkan Harbi'nin patlak vermesinden sonra İstanbul'a dönmüştü. Onlar Libya'da iken Halaskâr Zabitan Grubu'nun çalışmalarıyla Kâmil Paşa'nın sadrazam, Nazım Paşa'nın Harbiye Nazırı olduğu bir kabine oluşturulmuş, İttihatçıları yönetimden uzaklaştırılmışlardı. Babıâli'nin Rumeli'deki durumun kötüleşmesi üzerine Balkan devletleriyle ateşkes yapmayı planladığı bir zamanda Mustafa Kemal daha sonra 25 Kasım 1912 tarihinde Gelibolu Yarımadası'ndaki "Akdeniz Boğazı Mürettep Kuvvetleri Harekât Şubesi Müdürlüğü'ne" tayin edilip Ali Fethi Bey'in emrine verildi¹³⁸. İttihat ve Terakki Fırka'sının genel sekreter-

136 BENOIST-MECHIN, *Mustafa Kemal*..., s.102.; ATAY, *Çankaya*, Cilt 1, s. 56-57.

137 Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1985, s. 370-371.

138 Münir Aktepe, "Atatürk'ün Sofya Ateşeliğine Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alakalı Bir Belge", *Belleten*, Cilt 38, Sayı 150 (Ankara 1974), s. 276.

liğine Talat Bey'den sonra Fethi Bey getirilmişti. Mustafa Kemal Paşa, bu süre için Fethi Bey'in evine yerleşti ve fırkanın geleceği için ne yapılması gerektiği hususunu sık sık konuştular¹³⁹. Mustafa Kemal Paşa gibi Fethi Bey de İttihat ve Terakki Fırkası'nı komitecilerden, temizlemek zamanının geldiğine kuvvetle inanıyordu. Fakat komitecilerin tahsisatını kesmek için bütçede kısıtlama yapılmasını öne sürmekle fazla ileri gitmiş, onun bu tavrı tüm dikkatleri üzerine çekmiş, yeni genel sekreterin aleyhinde gittikçe kuvvetlenen bir cereyan uyanmaya başlamıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa onu, bu çeşit taktiklerin komitecileri kendisinin düşmanlarıyla el ele vermeye kışkırtacağını söyleyerek uyarmıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşüncesinde haklı olduğu çok geçmeden anlaşılacaktır. Bu esnada hükümeti devirmek için yapılan hazırlıklar sırasında Talât Bey ordudaki İttihatçı subayları toplayıp düşüncelerini öğrenmek ister; bunun üzerine görüşmenin öncesinde Fethi Bey (Okyar), Mustafa Kemal ile İstanbul'da buluşan Dr. Tefvik Rüştü Bey (Aras) sıkı ve daimi teması sağlanmıştır. Bu görüşmeler sonrasında, Fethi, Mustafa Kemal ve Tefvik Rüştü Beyler, şu düşünceler üzerinde birleşirler; savaş kaybedilmiştir ve bunu değiştirmek artık imkânsızdır. Mevcut iktidarı değiştirip ele almak ise kaybın yükünü tamamen omuzlamak olacaktır. Bunun yerine mevcut hükümetin barışı imzalaması daha doğru olacaktır. İttihat ve Terakki ise hemen yeni bir seçim için hazırlanmalıdır. Eğer İttihat ve Terakki Hükümeti barıştan sonra seçim yapmazsa o vakit ona karşı ayaklanılması kesinleşecektir¹⁴⁰.

Fethi Bey, İttihat ve Terakki Fırkası'nın mutat İstanbul toplantısında Mustafa Kemal ve Tefvik Beyle kararlaştırdıkları bu düşünceleri savunur ve bu ilkeler toplantıda karara bağ-

139 KINROSS, *Atatürk ...*, s. 102.

140 BAYUR, *Atatürk Hayatı...*, Cilt 1, s. 53.

lanır. Nitekim bu hükümler, Eski Maliye Nazırı Cavit Bey'in kâğıtları arasında bulunan Talat Bey'in 14 Ocak 1913 tarihli mektubunda da yer almaktadır. Fakat İttihatçıların bir kısmı aynı fikirde değillerdir. Nitekim Enver ve Talat Beylerin liderliğini yaptığı bir grup Babıâli'yi basarak Nazım Paşa'yı öldürüp Kâmil Paşa'yı istifaya zorlarlar ve yerine Mahmut Şevket Paşa'yı sadrazam yaparlar. Böylece İttihat ve Terakki Fırkası iktidarı tam manasıyla ele geçirmiş olur¹⁴¹.

Bu olay Gelibolu'dakileri hem şaşırtır hem kızdırır. Cemiyetin genel merkezine çektikleri telgraflar üzerine Talat Bey, Gelibolu'ya gelip onları yatıştırmak üzere şu tespite yer vermiştir: *"Hükümet şaşkın hatta namevcut idi, yalnız sadrazamı onu ayakta tutuyordu, Harbiye Nazırı Nazım Paşa da bizdendi. Baskını fırsat bu fırsattır diye yaptık..."*. İttihat ve Terakki bu baskınla iş başına geçtikten sonra savaş yeniden başlayınca Bolayır bölgesinde aşağıdaki biçimde düzenlenmiş bir saldırıya karar verilir. Plana göre; 8 Şubat 1913 tarihinde Bolayır'daki Fahri Paşa, Fethi Okyar, Mustafa Kemal'den oluşan Mürettep Kolordu, saldırıya başlayıp karşısındaki Bulgarları tespit edecek; aynı sabah Hurşit Paşa komutanlığındaki 10. Kolordu, gemilerle gelip yine erkenden Şarköy'ün az batısında ve Bulgarların gerisinde karaya çıkacaktır. Böylelikle o bölgedeki Bulgarlar baskına uğratılıp iki ateş arasında kalarak eziilecek ve çabuk davranılabilirse belki de Çatalca'daki Bulgar ordusunun gerilerine sarkıp onu çekilmek zorunda bırakmak mümkün olacaktı. Fakat beklentilerin aksine plan başarısızlıkla sonuçlandı. Ardından 10. Kolordu Komutanı Hurşit Paşa Çanakkale bölgesindeki orduların başına getirilince de Fethi Bey ve Mustafa Kemal ordudan istifa ettiler.¹⁴² Fakat Talat Bey

141 BAYUR, *Atatürk Hayatı...*, Cilt 1, s. 54.; AKTEPE, "Atatürk'ün Sofya...", s. 277-278.

142 BAYUR, *Atatürk Hayatı...*, Cilt 1, s.54- 55..

devreye girerek Mustafa Kemal ve Fethi Bey'in görevde kalmalarını sağladı.

Talat Paşa, İttihat ve Terakki'nin genel merkezinde Fethi Bey'den çok Enver'in tutulmasına rağmen, Fethi Bey'in istifasının önüne geçmiştir. Bunun asıl sebebi ise Talat Bey'in Fethi Bey'i kullanarak orduyu elde tutmak düşüncesindeydi. Bu yüzden çok geçmeden Fethi Bey'i ordudan almayı gerekli görmüş; kendisine İttihat ve Terakki Genel Sekreterliği'ni önermişti¹⁴³.

F. Mustafa Kemal'in Sofya Ataşemiliterlik Görevi

Balkan Savaşları sona erip, Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında 29 Eylül 1913'te İstanbul Barış Antlaşması imzalandıktan sonra¹⁴⁴, Sofya Elçiliğine Ali Fethi,¹⁴⁵ 27 Ekim 1913 tarihinde de Sofya Elçiliği Askeri Ataşeliğine Mustafa Kemal Paşa atanmıştı¹⁴⁶.

Sofya Askeri Ataşesi olarak atanan Mustafa Kemal'e 11 Ocak 1914 tarihinde ek görev olarak; Bükreş, Belgrad ve Çetine Askeri Ataşelikleri de verilecektir¹⁴⁷. Bu durum, onun sorumluluk alanını oldukça genişletecektir. Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı öncesinde dünyada, Balkanlarda ve Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri buradan takip edecektir¹⁴⁸.

143 OMURTAK, vd., *Atatürk*, s. 16.

144 AKTEPE, "Atatürk'ün Sofya...", s.294.

145 Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.25.

146 AKTEPE, "Atatürk'ün Sofya...", s.294.

147 Cemalettin Taşkıran, "1913'te Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya'daki Faaliyetleri ve Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Bulgar İlişkileri", *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Sayı 45,1998, s.1.

148 Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997, s.17.

Mustafa Kemal, İstanbul'dan uzaklaştırılmış bir kurmay subaydır artık. Buna rağmen merkezdeki gelişmeleri sivil ve asker ileri gelenlerden edinmeye çalışır¹⁴⁹. Mustafa Kemal, Sofya'ya geldiği ilk gün Bulgarya Otel'i'ne yerleşmiş, kısa bir süre sonra yeni yapılmış konforlu bir otel olan Splendide Otel'i'ne geçmiştir¹⁵⁰. Mustafa Kemal buraya yerleştikten sonra genellikle elçilikteki bürosunda olduğu ve yoğun bir tempo ile çalıştığı bilinmektedir.

Sofya'nın yanı sıra görevine Belgrad ve Çetine Askerî Ataşeliklerinin de ilâve edilmesi Mustafa Kemal'in meşguliyetini daha da arttırdı. Bu arada, bir yandan da kendisine rahatsızlık ve sıkıntı veren otel hayatından kurtulmak için Sofya'da ev arıyordu. Sıkıntısını 27 Mart 1914'te Harbiye Nezareti'ne de ileterek; bugüne kadar otelde ikamet etmekte ve elçilikte çalışmakta olduğunu, elçilikte kâfi miktarda oda bulunmadığından kendisine ayrıca bir oda verilemediğini, hâlbuki görevinin yazı yazmaktan çok, doğru ve değerli bilgi elde etmeyi gerektirdiğini belirtmiştir. Bunun da sağlanmasının bir çok kınse ile gizli olarak temasa geçmeye bağlı olduğunu vurgulayan Mustafa Kemal, bu durumda diğer askerî ataşelerin yaptıkları gibi şahsen bir ev kiralamasının doğru olacağını bildirdi. Sofya'da böyle bir evin kiralanıp, döşenebilmesi için gerekli olan 5000 Frangın Harbiye Nezareti'nce kendisine gönderilmesini talep etti¹⁵¹. Böylece Bulgar Parlamento binası yakınında bir eve taşındı ve Sofya'dan ayrılıncaya kadar burada kaldı¹⁵².

149 ÖZKAYA vd, ...Atatürk'ün Hayatı, s.68.

150 Sadi Borak, Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1980, s.22-24.; ÖZKAYA vd, ...Atatürk'ün Hayatı, s.68.

151 ÖZKAYA vd, ...Atatürk'ün Hayatı, s.69.

152 Ömer Turan, Sofya'da Türk Askerî Ataşesi Mustafa Kemal (Atatürk), Osman Gazi Üniversitesi, Uluslar arası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyum Bildirileri Kitabı, Eskişehir 2005, s.140.

Atatürk'ün Sofya'ya tayin edilışinde çeşitli sebepler rol oynamıştır. Bunlardan en öne çıkan sebep ise İttihat ve Terakki yönetiminin sorumsuz liderleriyle, ordunun politika ile ilışkisine ve Alman askeri heyetlerinin Osmanlı ordusunda-ki nüfuzuna karşı çıkması sebebiyle fikir ayrılığına dıřmasıdır¹⁵³.

27 Ekim 1913 tarihinden 2 şubat 1915'e kadar Sofya'da hizmetlerini sürdüren Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal'in görevi, Bulgar ordusunun eğitim ve malzeme durumu ile yetenek ve niteliklerini tanımaktır. Büyük bir savaşın yakın olduğunun sezinlendiği bu yıllarda Osmanlı Savunma Bakanlığı'nın bu atamadan beklediği en önemli sonuç; Bulgarlar ile Osmanlı Devleti arasındaki askeri sorunların çözülmesi, Balkan devletlerinin askerî durum ve hazırlıklarının öğrenilmesi olmuştur. Bu zor ve onur verici olan görev, zamanla Mustafa Kemal'in yaşamında çok önemli bir dönüm noktası ve onun gerçekte üstleneceği büyük devlet adamlığının oluşmasında yararlı ve yapıcı bir uğraş olmuřtur¹⁵⁴.

Mustafa Kemal, Balkanların bu önemli bölgesinde ataşemiliterliği esnasında görevinin gereği olarak bilgi toplamasının yanı sıra, Bulgarıştan'da yaşayan Türklerin sorunlarıyla da yakından ilgilendi. Bulgarıştan'da çeşitli kaynaklardan elde ettiği bilgileri zaman zaman merkeze ulařtırdı¹⁵⁵.

153 Ahmet Tetik, *Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 8.

154 Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri, 1913-1938, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002, s.17-19.; Esra Sarıkoyuncu Değerli, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askeri Ataşeliğinin Türk-Bulgar İlişkilerini Yansımaları (1913-1938)*, Genelkurmay Ataşe ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s.11.

155 ÖZKAYA vd, ...Atatürk'ün Hayatı, s.70.

Mustafa Kemal burada bulunduğu sırada görevlerini ciddiye alıyor ve bu görevlerin askerî olduğu kadar siyasî bir anlam da taşıdığına inanıyordu. Sofya'ya yerleştikten sonra yaptığı ilk iş; memleketi tanımak ve nüfuzlu Türk azınlığıyla bağlar kurmak oldu. Şakir'le birlikte Türklerin oturduğu bölgeleri dolaştıkça soydaşlarının bu yabancı ülkede erişmiş oldukları üstün hayat seviyesine hayran kalıyordu. Mustafa Kemal aynı zamanda bir parlamento rejiminin işleyişini de kendi gözleriyle görüyor ve bu konuda faydalı tecrübeler ediniyordu. Bununla beraber Bulgaristanlı Türkler arasında bir milliyetçilik şuuru uyandırmak da onun öncelikli hedefleri arasındaydı. Mustafa Kemal bu amaçla Türkçe olarak basılan iki gazeteyi elçilik yoluyla kontrolü altında bulunduyor, haber ve yorumları kendi istediği açıdan ele aldırıyordu. Türk toplumunun nüfuzlu liderleriyle akademik çevreye milliyetçilik doktrinini aşılacak üzere stratejiler takip ediyor ve örtülü ödenekten hesaplı şekilde para yardımında bulunuyordu¹⁵⁶.

Mustafa Kemal, Bulgar ordusunu tanımak ve Bulgar ordusundaki subaylarla tanışmak için de hiçbir fırsatı kaçırmadı. Bulgar ordusunun manevralarını takip etti. Ordu ile ilgili raporlarını İstanbul'a gönderdi. Sosyal toplantıları da vesile ederek Bulgar askerî ve sivil çevrelerinde kalıcı dostluklar kurdu. Atatürk albümlerinde sıkça rastlanan onun yeniçeri kıyafetli fotoğrafı Sofya'da düzenlenen maskeli balo hatırasıdır. O devrin Bulgar subayları Mustafa Kemal'in askerî literatüre vukufuna, askerlik bilgisine de hayran olmuşlardır¹⁵⁷.

156 KINROSS, *Atatürk ...*, s. 111-112.

157 Stefan Velikov, *Kemal Atatürk, Kemalist Devrim ve Bulgar Kamuoyu*, Ankara Üniversitesi, 11. Yıl Sempozyumu Bildirisi, Çoğaltılmış Baskı, s.2.

Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Sofya'da sosyal faaliyetleri de ihmal etmemiştir. Zira bu faaliyetler de görevinin bir parçasıdır. Bu faaliyetler sayesinde yeni dostluklar edinmiş ve çevresini genişletmiştir¹⁵⁸.

Mustafa Kemal bu görevinde Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarına; 20 Ocak 1915 tarihine kadar kalmıştır. Zira Harbiye Nezareti'nin, takip etmeyi tasarladığı siyasete çetin biçimde karşı olan ve bunu açık sözlülükle açıklayan Mustafa Kemal'i, yapılması düşünülen işlere karışmayacağı bir yere göndermek istemesi tabiidir¹⁵⁹.

G. I. Dünya Savaşı Yılları

a. Çanakkale Muharebelerinde Parlayan Yıldız

Tarih boyunca oluşan tüm savaşlar birbirleri ile mücadelede bulunan güçlerin zaman içinde görünür şekilde ortaya çıkmasından ibarettir¹⁶⁰. I. Dünya Savaşı da bir gecede patlak veren bir savaş değildir ve sebepleri yüzyıllara dayanan bir dizi siyasî ve ekonomik âmile dayanır. Üç kıtada geniş bir saha üzerinde hükümlan olan Türk varlığı, 20. yüzyıla gelindiğinde üstünlüğünü, ilmi ve teknolojik açmazları sebebiyle çepeçevre kuşatılmış, jecpolitik üstünlüğünü de Batılı güçlerle kaptırmıştı¹⁶¹. Nitekim bu süreç sonunda Osmanlı Devleti de, 29 Ekim 1914 tarihinde Karadeniz'de Türk bayrağı altında olan Alman Amirali Souchon'un komutasında Yavuz (Göben) zırhlısının Ruslara saldırmasıyla Alman ve Avusturya-

158 DEĞERLİ, Mustafa Kemal Atatürk'tin Sofya..., s.12.

159 BAYUR, Atatürk Hayatı..., Cilt 1, s. 61.

160 Ferit Erden Boray, Öncesi ve Sonrasıyla Cumhuriyet Tarihi, Cilt 3, Kumşati Yayınları, İstanbul 2010, s.25.

161 Mustafa Turan, Milli Mücadele'de Siyasi Çözüm Arayışları, 2. Baskı, Ankara 2005, s.1.

hıların yanında Birinci Dünya Savaşı'na katılacaktı¹⁶². Dört yıl süren savaş, yıkıcı etkilerinin yanı sıra, Türkler arasında özellikle de 1908 İhtilâli ile birlikte ortaya çıkan hâkim sınıfın içinde yeni bir zihniyet geliştirmenin hayati olduğunu göstermişti. I.Dünya Savaşı yıllarında Türk ordusunun savaş meydanlarında gösterdiği performans, özellikle Çanakkale Zaferi; 1916'da General Townsend'e bağlı ordunun, Balkan Savaşı'nın ve geçmişteki bütün yenilgilerin kötü izlerini silecek; Türkler, I. Dünya Savaşı'nda gösterdikleri performansın kendilerine yeni bir devletin çatısı altında yaşama hakkı kazandıracaktır¹⁶³.

Mustafa Kemal Sofya'da ataşemiliter iken 28 Temmuz 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlamıştı¹⁶⁴ Savaşın başlaması üzerinc: "*Devlet harbe girmişken, ben Sofya'da sefaret içinde rahat salon hayatı yaşıyamadım...*" diyerek Başkomutanlıktan vaziye istemiş ve kendisine yeni teşkil eden 19. Tümen Komutanlığı verilmişti¹⁶⁵.

Mustafa Kemal, savaşın nasıl geliştiğini dikkatle izliyordu. Almanların parlak zaferler kazandığı günlerde ve henüz Marn yenilgisi olmadan 1914 Ağustos'unda arkadaşı Dr. Tevfik Rüştü Bey'e Sofya'dan yazdığı mektupta şu düşünceleri ileri getirdi: "*Bu savaş çok uzun sürecektir. Ona girmekte geç kalınmaz. Bundan korkup acele etmeyelim. Fransız ordusunun yığınağı daha güneydedir. Fransızlar durumlarını düzeltebilirler. Eğer bu mektubu aldığın zaman Almanlar Paris'e girmiş olurlarsa, arkadaşlar beni yine kötümserlikle suçlandırırlar, ancak aldırış*

162 İĞDEMİR, Atatürk'ün Yaşamı ..., Cilt I, s. 34.

163 Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, (Çev.: Yavuz Alogan), 5. Basım, İstanbul 2006, s.61.

164 İĞDEMİR, Atatürk'ün Yaşamı ..., Cilt I, s. 34.

165 Ali Güler, Suat Akgül, Atatürk'ün Düşünce Dünyası, Berikan Yayınları, Ankara 2008, s.175.

etmemi."¹⁶⁶. Çanakkale Cephesi'nin açılması ise daha savaştan önce İngiliz bahriyesince düşünüleri bir husustur. Bu cephe- nin açılmak istenmesinin sebebi ise Çanakkale'den hareketle İstanbul alınarak; Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılması- dır. Yine bu plan çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin öncelikle taarruz gücü yok edilerek müttefiklerden koparılması; böy- lece Boğazlar ve İstanbul'un yeni şartlar içinde alınmasıyla Osmanlı Devleti'nin ikiye bölünüp kademe kademe saf dışı edilmesi hedeflenmiştir. 1915'ler Osmanlı topraklarının yı- kım arefesinde Müttefik devletlerinin Çanakkale'de durdu- rulması; lidersiz, umutsuz, örgütsüz, üstelik moralsiz biçim- de yaşam ve ölüm arasında kalan bir millete aradığı güven duygusunu tam uçurumun kenarındayken getirmiş olması bakımından hayati önem ve değere sahiptir¹⁶⁷.

O günlerde; Türkiye'nin istikbalinin her gün biraz daha artan bir karanlığın içine gömüldüğü ve millî unsurla- rın parça parça ayrıldığı demlerde Mustafa Kemal ismi tek- rar ağızlarda dolaşmaya başlamıştır¹⁶⁸. Mustafa Kemal Paşa I. Dünya Savaşı'nın kötü gidişatını asla kabullenmemiştir ve manzara ne kadar kötü olursa olsun, yeniden dirilişin mevcut ve muhtemel olduğu inancındadır. Savaş başladıktan sonra Mustafa Kemal, Enver Paşa'nın doğudan çektiği telgraf üze- rine Tekirdağ bölgesinde yeni kurulmakta olan 19. Tümen Komutanlığı'na getirilir. Hatıralarında tümenini bulmak için epey güçlük çektiğini anlatan Mustafa Kemal, Çanakkale'yi savunmakla görevlendirilen 5. Ordu Kurmay Başkanı Kazım İnanç'a gider¹⁶⁹. Onun da: "...Bizim böyle bir tümenimiz yoktur,

166 BAYUR, Atatürk Hayatı..., Cilt 1, s. 66-67.; İÇDEMİR, Atatürk'ün Yaşamı ..., Cilt I, s. 34.

167 BORAY, ...Cumhuriyet Tarihi, s.26-28.

168 Muhittin Birgen,, İttihat ve Terakki'de On Sene, (Yay. Haz.: Zeki An- kan), Cilt 2, İstanbul 2006, Kitap Yayınevi, s.565,

169 BAYUR, Atatürk Hayatı..., Cilt 1, s. 70.

ancak III. Kolordu bazı yeni teşkilat kurduğundan belki yeni bir tümen de kurmaktadır, bir kere orayı teşrif buyurursanız durum anlaşılır" demesi üzerine Mustafa Kemal; "Yani ben, komutanı bulduğum 19. Tümen var mıdır, yok mudur, bunu anlamak için Gelibolu'ya mı gideyim?" diye sorar. Kazım (İnanç): *Evet doğrusu budur*, der. Bu olay Osmanlı ordusundaki karmaşaya sadece bir örnektir. Bu sırada Mustafa Kemal'in 3. Kolordu yolu ile bağlı bulunduğu 5. Ordu Komutanı Liman Von Sanders Paşa ile yapmış olduğu ilk görüşme pek hoş geçmemiştir. Alman Generali, Mustafa Kemal'e: "Bulgarlar neden harekete geçmiyorlar?" diye sorar. O da: "Alman zaferinden emin değiller" der. Liman Paşa tekrar sorar: "Siz ne düşünüyorsunuz?". Bunun üzerine, Mustafa Kemal "Bulgarları görüşlerinde haklı buluyorum" cevabını verir. O zaman Liman Paşa hemen ayağa kalkıp Mustafa Kemal'in çıkmasına izin verir. Böylelikle Mustafa Kemal yeni görevine üstünün gözünden düşmüş olarak başlayacaktır. Lâkin; yüreğinde inancını dosdoğru söylemiş olmanın verdiği manevi haz vardır. Mustafa Kemal bilinen kabiliyet ve çalışkanlığı ile iki depo alayı dahil tümenini yetiştirmeye koyulur ve bu bunda da çok başarılı olur. Rusların Sarıkamış saldırısının ciddi bir düşünce ve tasarı üzerine yapıldığını sandıkları sırada Batılı bağlaşıklardan istediği yardım; Çanakkale'nin dış tabyalarının İngiliz Fransız donanmalarınca topa tutulması biçiminde ilk belirtisini 19 Şubat 1915 tarihinde gösterir. 25 Şubatta, 57. Alay ve bazı bağlı birliklerden ibaret olan Mustafa Kemal'in 19. Tümeni, Çanakkale savunmasına katılmak üzere Ecebad'a -Maydos'a- gönderilir. Mustafa Kemal, Esat Paşa komutasındaki III. Kolorduya bağlıdır. Büyük düşman saldırısının yaklaştığı o sırada başkomutanlık 19. Tümene verilmiş olan iki depo alayının yerine iki nizamiye alayı gönderir¹⁷⁰.

170 BAYUR, Atatürk Hayatı..., Cilt 1, s. 71.

Mustafa Kemal'in Çanakkale'deki ilk faaliyetleri işte bu "Maydos Bölgesi Komutanlığı"ndadır. Maydos bölgesinin komutanı olarak Mustafa Kemal, hem 3. Orduya hem de yarımadanın doğu sahilinin savunulması açısından "Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı"na karşı sorumludur¹⁷¹. Mustafa Kemal 25 Şubat 1915 tarihinde Maydos Bölgesi Komutanı sıfatıyla bazı topçu birlikler emrine verilerek Ece Limanı -Seddülbahir- Morto Limanı kıyısının korunmasına memur edilmiştir. Burada İstanbul'dan ona katılan 2 piyade alayı ile teşkilatı tamamladıktan sonra Mustafa Kemal; 19. Tümenle 5. Ordu'nun genel ihtiyatını teşkil etmek üzere, 18 Nisan 1915 tarihinde Bigalı'ya gönderilir¹⁷².

Çanakkale Muharebeleri, 4 Şubat 1915 günü Müttefiklerin Akdeniz'deki donanmaları ile Gelibolu yarımadasını bombalamasıyla başladı. Planın hedefi Osmanlı'ya gözdağı vermek suretiyle cephe saptırmaktan ibaretti. Böylece Rusya Doğu Cephesinde kısmen rahatlamış olacaktı.¹⁷³ Bu şekilde başlayan çarpışmalar; 18 Mart 1915 akşamına kadar devam etmiş; İngiliz ve Fransızların 18 gemilik filosundan 7 tanesi sulara gömülmüş, diğerleri onarıma muhtaç hâlde yaralar almıştır¹⁷⁴.

18 Mart 1915'te İngiliz ve Fransızlar denizden giriştikleri saldırıda başarılı olamayınca, Çanakkale Boğazı'nı karadan zorlamak üzere Boğaz dışındaki adalarda kuvvet toplamaya başladılar. 23 Mart 1915'te ise Çanakkale bölgesinin savunması için kurulan ve Alman generali Liman von Sanders'in komutasına verilen 5. Ordu, düşmanın Bolayır'a çıkarma

171 MANGO, *Atatürk*, s.177.

172 BAYUR, *Atatürk Hayatı...*, Cilt 1, s. 72.

173 BORAY, ...*Cumhuriyet Tarihi*, s.28.

174 Durmuş Yalçın, Yaşar AKBİYYIK v.d, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s.92.

yapacağı varsayımı ile hareket ederek şu yolda tertibat aldı: I.Grup: 5. ve 7. Tümenler Saros bölgesinde; II.Grup: 9.Tümen Gelibolu Yarımadasında; III:Grup: 3. ve 11.Tümenler Boğazın Asya bölgesinde; Süvari Tugayı: Saros Körfezinin kuzey kıyılarında; 19.Tümen Bigalı bölgesinde ordu ihtiyatında konuşlanacaktı. Mustafa Kemal ise birliklerini her türlü olasılığa karşı hazırlamayı ve ona göre yerleştirmeyi uygun görmüştü¹⁷⁵.

23 Mart 1915 tarihinde Çanakkale bölgesinde 5. Ordu fiilen kuruldu. Onun başına geçirilen Liman von Sanders kıyıda savunma usulünü kaldırıp büyük birlikleri geri aldı ve kıyılarda ancak bölük kabilinden ufak birlikler bıraktı. Elindeki altı tümeninden beşini yerleştirdikten sonra son kalan Mustafa Kemal'in komutasındaki 19. Tümeni ordusunun genel ihtiyatı olarak Bigalı bölgesinde tuttu. Bu yüzden 19. Tümen ancak doğrudan doğruya kendi buyruğu üzerine kullanılabileceğinden 25 Nisan'da esas düşman saldırısını karşılayacak olan kuvvet bir tek tümene inmiş oldu. Conkbayırı ve Kocaçimen gibi tepelerin savunulması için ayrıca hiç bir şey düşünülmemişti. Kara harekâtı 25 Nisan 1915'te başladı¹⁷⁶. 25 Nisan sabahında Mustafa Kemal'in 19. Tümeni ise Arıburnu noktasından beş mil uzakta Maydos yakınındaki Bigalı köyünde bekletiliyordu¹⁷⁷.

3 Mayıs günü Albay Mustafa Kemal Kolordu komutanı Esat Paşa'yı atlatıp Başkomutan Enver Paşa'ya yazdığı mektupta: *"...Evvvelce zatınıza bu mıntıkanın bütün mıntıkalarından olan farkını arzetmiştim. Maydos bölgesine kunianda ettiğim sıra düşmanların kıyıya çıkmasına engel olabilirdim. Ancak Von Sanders Paşa hazretleri bizi, bizim ordumuzu ve memleketimizin şart-*

175 İÇDEMİR, Atatürk'ün Yaşamı ..., s. 38.

176 BAYUR, Atatürk Hayatı..., Cilt 1, s. 74.; Mehmet Kılıç, Cumhuriyet Yolu-nun Kilometre Taşları, İstanbul 2007, s.64 vd.

177 MANGO, Atatürk, 179.

larını iyi bilmediklerinden sahildeki çıkarma noktalarını tamamen açık bıraktı. Ben ise Arıburnu arazisine düşmanın dört tugayı çıktığı zaman Albay Sami Bey tarafından haberdar edildim. Derhal bu kuvvetin sol kanadına taaruz ederek hepsini denize dökmeye muvaffak oldum. Çıkarmanın tekrarlanmasına karşı ben de bana katılan timen desteğiyle aynı çatışmayı sürdürmeyi yeğledim.¹⁷⁸ Belki de bu çağrıya yanıt olarak Enver 11 Mayıs'ta Gelibolu Cephesini ziyaret etti ve Mustafa Kemal ile Kemalyeri karargâhında bir saat görüştü¹⁷⁹. Başta Mustafa Kemal olmak üzere, Türk ordusunun yüksek rütbeli subayları, mevzi savunması ile düşmanın daha kıyıda iken imha edilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Fakat 5.Ordu Komutanı Liman Von Sanders, harbin başından sonuna kadar savunma tertibatında hatalı hareket etmişti¹⁸⁰.

Haziran ayı sonlarına gelindiğinde her iki taraf da toplam 56.000 askerini kaybetmiş durumdaydı. Ancak sıcaklarla beraber askerler zehirli haşerat, tifo, sıtma ve dizanteri gibi zorluklarla da karşı karşıya kalmışlardı. Savaş bitiminde her iki taraftan hastalık sebebiyle ölen asker sayısı 85.000 olmuştu. Çanakkale Savaşları'nın giderek çıkmaza düştüğü sırada, Lord Kitchener, cepheye tekrar 42. İngiliz Tümeni ile 1 Gurka Tugayını daha sevk etmişti. Aynı sıralarda ise Osmanlı Cephe Komutanı Alman General Limon Von Sanders Paşa Çanakkale'nin Asya kısmındaki 12.Tümeni Mustafa Kemal'e destek kuvveti olarak vermişti¹⁸¹. İngilizler Türk kuvvetlerini şaşırtmak için 6 Ağustos 1915 tarihinde önce Seddülbahir bölgesinde saldırıya başlamışlardı. Aynı zamanda Arıburnu cephesinde Türk kuvvetlerinin sol; bir başka ifade ile Güney

178 BORAY, ...Cumhuriyet Tarihi, s.36.

179 MANGO, Atatürk, s.182.

180 Ali Güler, Atatürk ve Cumhuriyet, 2. Baskı, Berikan Yayınları, Ankara 2007, s.98.

181 BORAY, ...Cumhuriyet Tarihi, s.37-38.

kanadına var güçleriyle yüklenmişlerdi. Amaçları bu iki bölgedeki Türk birliklerini etkilemek ve yedek birlikleri oralara çekmekti. Bu saldırılar sırasında düşman Mustafa Kemal'in 19. Tümeninin Güneyinde bulunan 16. Tümeni nispeten kolaylıkla geriye atıp Kanlısırt'ı aldı. 19. Tümenin sol kanadında da bazı ilerlemeler elde ettiyse de çarçabuk oralardan geri sürüldü. 6-7 Ağustos gecesi İngilizler 19. Tümen üzerine pek ağır bir topçu ateşi açtılar ve 7 Ağustos sabahı çetin bir saldırıda bulundularsa da büyük kayıplarla geri atıldılar. Böylelikle Conkbayırı ve Kocaçimen'i geçemediler¹⁸². Bilhassa Anafartalar Savaşı'nda (7-8 Ağustos 1915) Yarbay olan Mustafa Kemal Bey'in askere taarruzu değil ölmeyi emretmesi savaşın kaderini etkilemiştir. Churchill'in anılarında 'kaderin adamı' olarak tanımladığı Mustafa Kemal, Conkbayırı ve Kocaçimen'de ilerleyen Anzak Kolordusu'nu geri çekilmeye zorlayarak işgal edilen noktaları kurtaracaktır¹⁸³.

Mustafa Kemal Conkbayırı'nın geri alınmasını şöyle anlatır: *"Gecenin perde-i zalamı (karanlık perdesi) tamamen kalkmıştı. Artık hücum anı idi. Saatile baktım. Dört buçuğa geliyordu. Birkaç dakika sonra ortalık tamamen ağaracak ve düşman, askerlerinizi görebilecekti. Düşmanın piyade mitralyöz ateşi başlarsa kara ve deniz toplarının mermileri bu sıkı nizamda duran askerimiz üzerinde bir defa patlarsa hücumun ademi-i imkânına şüphe etmiyordum. Hemen ileri koştum. Fırka kumandanına tesadüfettim. O da ve her ikimizin refakatimizde bulunanlar beraber olduğu hâlde hücum safının önüne geçtik. Gayet seri ve kısa bir teftiş yaptım. Önünden yüksek sesle askerlere selam verdim ve dedim ki: Askerler, karşımızdaki düşmanı mağlup edeceğimize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Evvela ben ileri gideyim. Siz ben kırbacımla işaret verdiğim zaman hep birden atılırsınız. Kumandan ve zabıtlere de işaretime askerlerin na-*

182 BAYUR, Atatürk Hayatı..., Cilt 1, s. 85.

183 YALÇIN- AKBIYIK v.d, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1, s.92.

zar-ı dikkatini celb etmelerini emrettim. Ondan sonra hücum safının önünde bir yere kadar gidildi ve orada kırıbacını kaldırarak hücum emrini verdim. Bütün askerler, zabıtlar artık her şeyi unutmuşlar, nazarlarını, kalplerini verilecek işarete merkur (dikilmiş, saplanmış) bulunduruyorlardı. Süngüleri ve bir ayakları ileri uzatılmış olan askerlerimiz ve onların önünde tabancaları, kılıçları elinde zabıtlarımız kırıbacının aşağı inmesiyle ahenin (demir gibi) bir kütle halinde şirane bir savletle (arslanca bir saldırı ile) ileri atıldılar. Bir saniye sonra düşman siperleri içinde asumanı bir gulguleden başka bir şey işitilmiyordu: Allah Allah Allah!.. Düşman silah istimaline vakit bulamadı. Boğaz boğaza kahrımanca mücadele neticesinde ilk hatta bulunan düşman kâmilin imha edildi. Dört saat mücadeleden sonra 23. ve 24. alaylarımız Conkbayırı'nı kanılen düşmandan tathir ve 28.alay dalı Şahinsirt'in en yüksek sırtını istirdat eyledikten sonra Sarıtarla ve Ağıl üzerine garba saldırdılar. Önlerine tesadüf eden düşman kıtaatını mağlup ve münhezim ediyorlardı." 184.

Çarpışmalar sırasında bir şarapnel parçası Mustafa Kemal'in göğsüne çarpınca paralanın saati onun yaralanmasını engellemiştir¹⁸⁵. Çanakkale'de kazanılan bu başarı sonrasında Gelibolu yarımadasındaki savaşlar da stratejik önemini kaybetmiş olarak kısa kadar sürmüş, ondan sonra İngiliz ve Fransızlar çekilip gitmişlerdir¹⁸⁶. 24 Kasım 1915'e gelindiğinde Çanakkale harekâtı fiilen bitmiş ancak Ocak 1916'ya kadar bölgedeki resmî geri çekilmeler de devam etmiştir¹⁸⁷.

İngiliz ve Fransızların hiç kayba uğramadan çekilmemesine Mustafa Kemal razı olmuyor, çekilen düşmana hangi anda saldırıp ona büyük kayıplar verdirebileceğini isabetle tayin edebileceğine güveniyor ve onun adeta bedavadan

184 BAYUR, Atatürk Hayatı..., Cilt 1, s. 93.

185 BORAY, ...Cumhuriyet Tarihi, s.40.

186 BAYUR, Atatürk Hayatı..., Cilt 1, s. 96.

187 BORAY, ...Cumhuriyet Tarihi, s.41.

çekilip gitmesini kabullenemiyordu. Liman von Sanders ise çekiliş anını sezmek için gereken keşiflerin yapılmasına izin vermiyordu. Bu gibi düşüncelerle 10 Aralık 1915 de Anafartalar Grup Komutanlığı'ndan istifa etmişti. Liman von Sanders ise Arıburun ve Anafartalar'da hem İstanbul'un, hem de kendisinin yanlışlarını tamir ederek askerlik şerefini kurtaran ve Rusya'nın ablukasının devamını sağlamış olan Mustafa Kemal'e karşı saygı ve sevgi beslediğinden onun istifasını hava tebdili iznine çevirmişti. Bu olaydan sonra Mustafa Kemal, Gelibolu yarımadasından ayrıldı¹⁸⁸.

Çanakkale Muharebeleri, I. Dünya Savaşı içinde Osmanlı Devleti'nin ve savaşın kaderini değiştirmesi açısından çok mühimdir.¹⁸⁹ Mustafa Kemal gerçekten muhakemesi ile düşmanın hedefini, bu hedefe uygun çıkarma bölgelerini ve buna karşı yarımada'nın nasıl savunulacağını doğru tahmin etmiştir. Nitekim Mustafa Kemal, muharebelerde yarımada'nın en dar yerinde düşmanın yapacağı taarruzu öngörerek, kendi inisiyatifi ile karşı taarruz yapmış, hem Çanakkale Muharebeleri'nin kaderini değiştirmiş hem de devleti kurtarmıştır¹⁹⁰.

Bununla beraber muharebede savaşan askerlerimizde bulunan Anadolu insanının özverisi, sabrı ve komutanlarına karşı duyduğu sınırsız itaat cevheri, ileride doğacak Kurtuluş Savaşı hareketinin en önemli hazırlık tatbikatı olmuştur¹⁹¹.

188 BAYUR, Atatürk Hayatı..., Cilt 1, s. 102.

189 YALÇIN- AKBİYİK v.d, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1, s.88.

190 GÜLER-AKGÜL, Atatürk'ün Düşünce Dünyası, s.178-179.

191 BORAY, ...Cumhuriyet Tarihi, s.27.

b. Doğu Cephesi Kahramanı

Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale Muharebeleri'nin ardından İstanbul'da bir süre kaldıktan sonra bazı işlerini yoluna koymak için Sofya'ya gitmiş; dönüşünde ise 28 Ocak 1916 tarihinde Edirne'de bulunan 16. Kolordu'ya atanmıştı. Mustafa Kemal 14 Ocak 1916'da Karaağaç'a gelerek 16. Kolordu'nun komutanlığını eline aldı. Bir süre sonra 16. Kolordu'ya Kafkas Cephesine gitme emri verildi. 1916'da Mustafa Kemal Edirne'den ayrıldı¹⁹².

Ruslar, İngiliz ve Fransızların Çanakkale'yi boşaltmalarından sonra Türklerin doğu sınırına yeni kuvvetler getirecekleri varsayımına dayanarak, Rus ordularının eski başkomutanı ve Çarın amcası Büyük Dük Nikola Nikolayeviç'in komutasındaki büyük birlikleri doğu sınırımıza yığmış ve saldırıya geçirecek 11 Ocak 1916'da buradaki III. Ordu'nun cephesini yaparak; 16 Şubat 1916'da Erzurum'u ve daha sonra Muş ve Bitlis'i işgal etmişlerdi. Osmanlı Başkomutanlığı, Rusların Diyarbakır ve yöresini almalarını önlemek ve düşmanın sol kanadına saldırarak Erzurum'u geri almak amacıyla Trakya'da bulunan II. Ordu'yu, Doğu Cephesine taşımaya karar vermişti. Nitekim Mustafa Kemal'in komuta ettiği 16. Kolordu da II. Ordu emrindeydi ve bu yüzden yer değişikliği hâsıl olmuştu¹⁹³.

Mustafa Kemal 14 Nisan 1916'da Diyarbakır'a vardı. 1 Nisan 1916'da Anafartalar'da yaptığı hizmet sebebiyle mirli-valığa (tuğgeneral) terfisi yapılan ve Mustafa Kemal, 'paşa' ünvanıyla;¹⁹⁴ atandığı bölgede özellikle Dersimlilerin taşkınlıklarını önlemek için bir dizi tedbir aldı. Tayin olduğu 16.

192 Salih Omurtak, Enver Ziya Karal vd., *Atatürk*, 1. Baskı, Devlet Kitapları, İstanbul (yılı belirtilmemiş), s.27.; AYDEMİR, *Tek Adam...*, Cilt 1, s. 253.

193 İĞDEMİR, *Atatürk'ün Yaşamı...*, Cilt 1, s.78.

194 AYDEMİR, *Tek Adam...*, Cilt I, s.259.; Tahsin Ünal, "Milli Mücadele Başlarında Mustafa Kemal", *Türk Kültürü, Atatürk Sayısı*, Sayı 73, Kasım 1968, s. 5-6.

Kolordu'nun görev yeri; Van Gölü'nün güneyinden Çapakçur Boğazı'na kadar yaklaşık 80 km. uzunluğundaydı¹⁹⁵. Bu sırada Doğu Cephesinin diğer kısımlarında Erzurum kaybedilmiş; Üçüncü Ordu, Trabzon, Bayburt ve Kop Dağı hattına çekilmişti. Başkomutanlık ise Ruslara yeni bir taarruz yapmak maksadıyla II. Orduyu batıdan doğuya; Bingöl bölgesine nakle uğraşıyordu¹⁹⁶. Bu sırada Rus birlikleri 12 Temmuz 1916'da bütün cephede 16. Kolorduya saldırıya başladılar. Mustafa Kemal ise düşman manevrasını kavrayarak derhal bütün kuvvetleriyle saldırmaya karar verdi ve 7 Ağustos'da Muş'u; ardından da Bitlis'i geri aldı¹⁹⁷. Bu zaferden sonra bütün Rus kuvvetleri çevrilmek korkusuyla Bitlis'i boşaltıp Van Gölü'nün Kuzey Batısında Karmuç'a çekildiler. Çapakçur üzerine yürümek isteyen Rus birlikleri de aynı tehlike karşısında kalarak II. ve III. Türk Kolorduları'nın baskını altında Varto bölgesine kadar gerilediler¹⁹⁸. Böylece Eylül'e kadar süren çarpışmalar sonunda Erzurum geri alınamamışsa da, düşmanın ilerlemesi durduruldu¹⁹⁹.

1916-1917 kışı girince II. Ordu, bulunduğu bölgenin çok yoksul, yolsuz ve sarp olması dolayısıyla soğuk ve açlıktan pek büyük sıkıntılara ve ağır kayıplara uğramıştır²⁰⁰. 25 Kasım 1916'da Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa izin alıp başkente gidince Mustafa Kemal komutan vekilliğini üstlenmiş;²⁰¹ Bitlis ile Muş'un zaptındaki başarısından dolayı kendisine "altın kılıç" imtiyaz madalyası verilmiştir²⁰².

195 OMURTAK- KARAL vd., *Atatürk*, s.27.

196 OMURTAK- KARAL vd., *Atatürk*, s.28.

197 İÇDEMİR, *Atatürk'ün Yaşamı...*, Cilt 1, s.78.

198 BAYUR, *Atatürk Hayatı...*, Cilt 1, s.108.

199 İÇDEMİR, *Atatürk'ün Yaşamı...*, Cilt 1, s.78.

200 BAYUR, *Atatürk Hayatı...*, Cilt 1, s.108.

201 MANGO, *Atatürk*, s.198.

202 OMURTAK- KARAL vd., *Atatürk*, s.28.

Albay İsmet'le olan arkadaşlığı Mustafa Kemal'in bu ilk Ordu Komutanlığı süresinde başlamıştır²⁰³. Bu durum Mart 1917'de Rusya'da büyük bir ayaklanma ve devrimin başlamasına ve Rus Ordusu'nun dağılmasına kadar sürecektir. Şubat 1917'de Mustafa Kemal'in Medine'ye gönderilmesi düşünü-
lür. Merkezde ise Rusların güneye sarkmasını önlemek için Diyarbakır'da II. Ordu adıyla yeni bir ordu kurulmuş, 7 Mart 1917 tarihinde Ordunun başına Mustafa Kemal geçirilmiştir. Mustafa Kemal bir müddet sonra 5 Temmuz 1917 tarihinde 7. Ordu Komutanlığı'na tayin edilecektir²⁰⁴. Burada yazdığı raporda şartların tamamen aleyhimize cereyan ettiğini, milletin durumunun çok kötü olduğunu, güçlü bir ordu kurulması ve idarenin güçlendirilmesi gereğini vurgulamıştır. Bununla beraber Mustafa Kemal görevdeyken Yıldırım Orduları Komutanı Alman General Falkenhayn'ı eleştirmiş, bu yüzden de Alman Generalle arası açılmış; hattâ yanlış emir ve komutlarını rapor ettiyse de kabul edilmemiştir. Bu yüzden Ekim başında 7. Ordu Komutanlığından çekilmiştir²⁰⁵.

Mustafa Kemal Paşa, 1917 yılında Vahideddin'le beraber 15 Aralık 1917- 5 Ocak 1918 tarihleri arasında Almanya seyahatine katılmıştır. Bu ziyaret esnasında Almanların da aslında ne kadar kötü durumda olduğunu görme imkânı bulmuştur. Bir yıl sonra padişah Mustafa Kemal'i yeniden Filistin'deki 7. Ordu Komutanlığı'na atamıştır. 14 Ekim 1919'da Başkomutanlığa gönderdiği bir yazıda Mustafa Kemal, barışın elzem olduğu aksi takdirde yurdun tamamen kaybedilebileceği uyarısında bulunmuştur²⁰⁶.

203 KINROSS, *Atatürk...*, s.167.

204 BAYUR, *Atatürk Hayatı...*, Cilt 1, s.109.

205 ÜNAL, "... Mustafa Kemal", s. 5-6.

206 ÜNAL, "... Mustafa Kemal", s. 15.

Mustafa Kemal Paşa, Alman seyahatinden döndükten sonra rahatsızlığı sebebiyle Karlsbad'a gitmiştir. Bu esnada Falkenstein Suriye'deki başarısızlıkları ve kötü idaresi sebebiyle geri çağırılmış, yerine Liman Von Sanders getirilmiştir. 1918 Temmuzunun ilk günlerinde Padişah Mehmet Reşat ölmüş; yerine Vahideddin tahta geçmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da yeni padişah ile birkaç kez görüşmüştür. 16 Ağustos 1918 günü yapılan Cuma Selamlığında hükümdar kendisini 7. Ordu Komutanlığına yeniden tayin ettiğini bildirmiş ve 22 Eylül'de "fahri yaver"i yapmıştır.

Filistin cephesinde ise işler kötü gitmektedir. Bölgede bulunan 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal, İngiliz kuvvetleri 18 Eylül'de Yafa kıyısından ilerlemeye başlayınca karşı koymuştur. Mustafa Kemal olumsuz gelişmelere rağmen Sanders'i dinlemeyip; eldeki kuvvetleri Halep'le Şam arasında toplamak ve duruma göre nereye gerekirse oraya göndermek istiyordu. Enver Paşa ise Sina Çölü üzerinden bir saldırıya girilirse İngilizlerin Süveyş'e kadar sürülmelerinin mümkün olabileceğini düşünüyordu. Mustafa Kemal paşa 1917 yılı Eylül ayında Talat ve Enver Paşalara ayrıntılı bir rapor sunarak görevinden istifa etmiştir²⁰⁷.

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından, Liman von Sanders yerine Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na Mustafa Kemal getirilmiştir. Ancak bu görevi uzun sürmemiş; 7 Kasım 1918 tarihinde görevden alınarak Harbiye Nezareti emrine atanmıştır.

207 KINROSS, *Atatürk...*, 175-176.

H. Mondros Mütarekesi'nin Ardından İstanbul'a Geliş

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sonunda bağlı bulunduğu İttifak grubu ile yenik sayılarak Mütarekeyi yenik devletler yanında imzalamak zorunda kaldı²⁰⁸. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada Yıldırım Orduları Grup Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam İzzet Paşa'ya telgraflar göndererek, antlaşma şartlarının tehlikeleri hakkında uyarılarda bulundu²⁰⁹.

13 Kasım 1918'de Adana'dan İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, burada dört-beş ay kaldı. İstanbul'da bulunduğu sırada, Osmanlı devlet adamları ve işgal kuvvetleri temsilcileri ile görüşmeler yaparak, çözüm aradı. Ancak saray ve hükümetten bir ümit yoktu. Bu sebeple vatanın kurtuluşu için çalışmalara başladı. O sırada ortaya atılan üç kurtuluş çaresi vardı: İngiliz himayesini istemek, Amerikan mandasını istemek, mahallî kurtuluş çarelerine başvurmak. Mustafa Kemal Paşa, bu görüşlerin hiçbirine katılmıyor ve şöyle diyordu: *"ne-yin ve kimin dokunulmazlığı için kimden ne gibi yardım sağlanmak isteniyordu? O halde ciddi ve gerçek karar ne olabilirdi? Efendiler, bu durum karşısında tek bir karar vardı. O da milli hakiniyete dayanan şartsız bağımsız, Yeni bir Türk Devleti kurmak!"*²¹⁰. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Anadolu'ya geçmesi ile başlayan mücadele, millî ve bağımsız bir Türk Devleti'nin kurulmasına matuf bir mücadele olacaktı²¹¹. Mustafa Kemal, bu kararın dayandığı en güçlü muhakeme ve mantığı şöyle açıklar: *"Temel ilke ancak tam bağımsızlığa sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Ne kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun, bağımi-*

208 Bu hususta bkz.: Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım*, Cilt 1, İstanbul 1993, s. 89 vd.

209 Zeki Sarihan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt 1, Ankara 1993, s. 24.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1926.

210 Zerrin Gütnal, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara 2008, s.193,194.

211 TURAN, *Mili Mücadele'de Siyasî Çözüm Arayışları*, s.12.

sızlıktan yoksun bir millet, uygar insanlık dünyası karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye layık görülemez.”²¹².

Mustafa Kemal gerek milletvekilleriyle yaptığı temaslardan, gerekse padişahla gerçekleştirdiği görüşmeden sonra, İstanbul'da bir şeyler yapmanın pek de mümkün olamayacağını düşünmüştür. Kendisi İstanbul'da ikili münasebetlere yoğunluk verecek, İstanbul'da bulunan genç subaylarla ülkenin kurtuluşu hususunda temasa geçecektir. Dolayısıyla bu faaliyetleri sırasında Mustafa Kemal, kendisi gibi düşünenleri tespit edip, Kurtuluş Savaşı'nın kadrolarını zihninde tasarlamaya başlamıştır²¹³.

212 GÜNAL, *Atatürk İlkeleri...*, s.193-194.

213 Tuncer Baykara, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara 1980, s. 17.

II. BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ²¹⁴

A. Siyasî Faaliyetleri

a. Cepheden Yaptığı İlk Politik Teşebbüs

Bir taraftan Filistin-Suriye savunma hattının süratle çökmesi, diğer taraftan Bulgaristan'ın savaştan çekilmesiyle Balkan-İstanbul yolunun İtilaf Devletlerinin ordularına açılması üzerine, savaşa devam etmenin imkânsızlığını gören İttihat ve Terakki Hükümeti, uygun bir barışın yapılmasına kolaylık sağlamak düşüncesiyle 13 Ekim 1918'de²¹⁵ iktidardan ayrılmıştır. Sadrazam Talat Paşa Hükümeti istifasını verirken, şüphesiz, kendi siyasî geleceklerini teminat altına almak düşüncesiyle padişahı, yeni kurulacak kabineye bazı İttihatçı arkadaşlarının alınması dileğinde bulunmuştu. Kabinayı kurmakla görevlendirilen Tefvik Paşa bu teklifi kabul etmeyin-

214 Bu konunun daha önce yayınlanmış şekli için bk. (E. Semih Yalçın, "Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri 30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 17, Sayı 28 (1995), s.173-206).

215 4 Ekim 1918 tarihinde Talat Paşa, Sultan Vahideddin'e istifa ihtimalinden bahsetmiş olup, o da durumun bunu gerektirdiğini söylemiştir. Talat Paşa da 8 Ekim'de istifasını vermiş ancak resmi açıklama 13 Ekim'de yapılmıştır.

ce²¹⁶, görev Ahmet İzzet Paşa'ya verilmiş²¹⁷; o da 14 Ekim 1918 tarihinde Fethi Okyar, Cavid, Hayri (Ürgüplü), Rauf (Orbay) Beyler gibi bazı İttihatçıların veya İttihatçılara yakın kişilerin bulunduğu bir kabine teşkil etmişti.

Öte yandan Suriye'de VII. Ordu Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bulunan arkadaşı Dr. Rasim Ferid (Talay) vasıtasıyla Tevfik Paşa'nın yeni kabineyi kurmakta bazı güçlüklerle karşılaştığını öğrenince, hemen harekete geçmiş ve başyaver Naci (Eldeniz)²¹⁸ Bey'e, Sultan Vahideddin'e

216 Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK yay., Ankara 1984, s.151.

217 Ahmet Reşit Bey, *Gördüklerim-Yaptıklarım*, İstanbul 1945, s.265; Mahmut Kemal İnal (İbnülemin), *Son Sadrazamlar*, Cilt 4, Dergah yay., İstanbul 1982, s.1715.

218 Abdüllatif Naci Eldeniz (1875-1948), 1875 yılında Manastır'da doğdu. Babası Halil Paşa'dır. Askerî Rüştiyeyi ve Askerî İdadiyi Manastır'da bitirdi. 1 Haziran 1890'da Harp Okuluna girdi. 23 Mart 1893'te Harp Okulundan Mülâzım-ı Sânilik (Teğmen) ile mezun oldu. 7 Ağustos 1895'te Mülâzım-ı Evvel (Üsteğmen) rütbesine yükseltildi. Temmuz 1897'de Harp Okulu Piyade talimine memur edildi. 9 Aralık 1897'de yüzbaşılığa yükseltildi. Atatürk ve İnönü'nün Harp Okulu ve Harp Akademisindeki öğrencilik dönemlerinde öğretmenliğini yaptı. 3 Kasım 1904'te Kolağalık (Kıdemli Yüzbaşı)'a, 21 Nisan 1902'de Binbaşılığa, 2 Haziran 1907'de Kaymakamlığa (Yarbay) yükseltildi. 7 Ağustos 1907'de Harp Okulu Ders Nazırlığı Muavinliğine atandı. 27 Nisan 1908'de Miralay (Albay) oldu. 28 Kasım 1908'de, Hassa Piyade 6. Alayı Komutanlığında görevlendirildi. Bu görevdeyken 7 Ağustos 1909'da Tasfiye-i Rütbe Kanunu ile rütbesi tekrar Binbaşılığa indirildi. Birinci Orduda açığa alındı. 20 Ekim 1909'da Erkân-ı Harbiye Dairesi İkinci Şubesine, 28 Kasım 1909'da Piyade Encümenine, 9 Şubat 1910'da İstanbul Jandarma Okulu Müdürlüğüne, 22 Mart 1910'da, Erkân-ı Harbiye Dairesi İkinci Şubesine ve 26 Temmuz 1910'da İhtiyat Zabiti (Yedek Subay) Mektebi Müdürlüğüne tayin edildi. 27 Temmuz 1912'de Maltepe'de Piyade Atış Okulu Komutanlığına, 21 Ağustos 1912'de; Şurâ-yı Askerî Kavânin ve Nizamât Encümenine (Askerî Şura Kanunlar ve Tüzatıklar Encümeni), Ekim 1912'de, Balkan Savaşları sırasında Çatalca Ordusu Karargahında 4. Şube Müdürlüğüne, Aralık 1912'de İstanbul ve Beyoğlu Depo Taburlarına, 2 Şubat 1913'te Başkumandanlık Vekâleti Başyaverliğine atandı. 27 Kasım 1913'te Harp Okulu Alay Komutanlığına, ek olarak Şubat 1914'te Ders Nazırlığına tayin edildi. 29 Kasım 1914'te rütbesi Kaymakamlık (Yarbay)'a yükseltildi. 15 Şubat 1915'te Tümen Komutanı yetkisi ve tahsisatıyla 3. Ordu Hey'et-i Talimiye Riyaseti-

arz etmek üzere şifreli bir telgraf çekmişti²¹⁹. Bazı eserlerde

ne atandı. 13 Ocak 1917'de rütbesi Miralaylık (Albay)'a yükseltildi. 5 Mart 1918'de Şehzadelerin Askerlik Öğretmenliğine tayin edildi. 25 Ağustos 1921'de Anadolu'ya geçti. Burada Mekkâtib-i Askeriye Müfettişliğine verildi. 8 Mayıs 1922'de 7. Fırka (Tümen) Komutanlığına atandı. Bu görevde iken Büyük Taarruza katıldı. 31 Ağustos 1922'de rütbesi Miralılığa yükseltildi. 6 Eylül 1922'de Mekteb-i Askeriye Müfettişliğine verildi. 3 Nisan 1924'de Piyade Makineli Tüfek Müfettişliğine tayin edildi. 31 Ekim 1924'te 5. Kolordu Komutanlığı Vekaletine, 10 Şubat 1927'de Komutanlığına getirildi. 9 Kasım 1927'de Afganistan Hükümeti Harbiye Bakanlığı Müsteşarlığına gönderilmesine karar verildi. 26 Aralık 1927'de Afganistan ile mukavele imzalanuncaya kadar Erkân-ı Divan-ı Harbin boş olan üyeliğine tayin edildi. 30 Ağustos 1927'de rütbesi Feriklike (Korgeneral) yükseltildi. "Ordudaki yerini daha genç ve müstaid kuvvetlere bırakmak" isteğini belirterek 24 Eylül 1928'de kendi isteğiyle emekli oldu. TBMM III. Döneminde ara seçimlerde Cebel-i Bereket (Osmaniye)'den Milletvekili oldu. 1 Kasım 1928'de Meclise katıldı. IV. Dönemde yine Cebel-i Bereket, V, VI ve VII. Dönemlerde Seyhan'dan milletvekili seçildi. 1948'de öldü. (Azmi Süslü-Mustafa Balcıoğlu, Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1999, s. 21-24).

- 219 Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Cilt IV, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1991, s.13-14; Sunullah Arsoy, Mustafa Kemal Atatürk'ün Söyleyip Yazdıkları, I.Kitap, TTK yay., Ankara 1989, s.5; Yusuf Hikmet Bayur, "1918 Bırakışmasından Az Önce Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaver Naci Bey Yolu ile Padişaha Başvurması", Belleten, Cilt XXI (1957), s.563-564.; Metin Ayışığı, Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı), TTK yay., Ankara 1997, s.149.; Kadir Mısıroğlu telgrafın Adana'nın Bahçe ilçesinden çekildiğini yazmaktadır. Bk. (Kadir Mısıroğlu, Lozan, Zafer mi, Hezimet mi, Cilt I, Sebil yay., 3. baskı, İstanbul 1992, s.179.; Kadir Mısıroğlu, Geçmiş ve Geleceği ile Hilafet, Sebil yay., İstanbul 1993, s.211). Ancak bu bilgi yanlıştır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, bu tarihlerde Halep'ten henüz ayrılmamıştır. Halep'ten ayrılış tarihi 25 Ekim 1918'dir. Vehbi Vakkasoglu da muhtemelen hiç görmediğini zannettiğimiz bu telgrafta İsmet Bey ve Fevzi Paşa (Çakmak)'nın isimlerinin olduğunu yazmış, daha da ileri giderek Fevzi (Çakmak)'ın bu kabinde Harbiye Nazırlığı görevine getirildiğini ifade etmiştir. (Vehbi Vakkasoglu, Son Bozgun, Cilt 1, Timaş yay., 2.Baskı, İstanbul 1990, s.73). Yukarıda belirttiğimiz gibi telgraftaki kabine listesinde İsmet Bey ve Fevzi Paşa olmadığı gibi, Fevzi (Çakmak) bu kabinde Harbiye Nazırlığı görevine getirilmemiş; bu görev, Ahmet İzzet Paşanın uhdesinde kalmıştır. Bk. (İsmail Hami Danişment, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt 4, Türkiye yay., İstanbul 1947, s.449).

farklı yorumlara sebep olan bu telgrafın metni şu şekildedir:

"Ser Yaver-i Hazret-i Şehriyari Naci Bey Efendiye,

Talat Paşa kabinesinin mefluç (felçli) bir halde, Tevfik Paşa Hazretlerinin mu'ayyen bir kabine teşkilinde müşkülâta maruz bulunmakta olduğunu haber alıyorum. Ordular muhabere kudretinden mahrum ve zâten kuvva-yı mevcûde (mevcut kuvvetler) müdafâ'adan aciz bir hâle getirilmiştir. Düşman her gün daha müsait ve ezici şurut ihraz etmektedir. Müttefikan olmadığı takdirde münferiden ve behemehâl sullu takarrür ettirmek (yerleştirmek) lâzımdır ve bunun için fevt olunacak (kaçırılacak) bir an dahi kalmamıştır. Aksi takdirde menleketin kâmilen elden çıkması ve devletimizin gayri kabili telâfi mehâlike (telâfi edilemeyecek tehlikelere) maruz kalması bâidü'l-ihimal (ihtimalden uzak) değildir. Muhterem padişahımıza olan sadakat ve merbûdiyetim (bağlılığım) vatanımın temini selameti itibariyle arz ederim ki Tevfik Paşa Hazretleri filhakika müşkülâta tesadüf etmişlerse (gerçekten de zorluklarla karşılaşmışlarsa) sadaretin derhal İzzet Paşa Hazretlerine tevcihi ve müşarûn-ileyhinde esas-ı Fethi, Tahsin, Rauf, Canbulat, Azmi, Şeyhülislam Hayri ve acizlerinden mürekkep (oluşan) bir kabine teşkil etmesi zaruridir. Zevât-ı mezkûrenin (sözü geçen kişilerin) vücûda getireceği kabine vaziyete hakim olabileceği zannü itikâdındayım. Tevfik Paşa Hazretleri size isimleri söylediğim zevâta müracaat ettiği takdirde mazhar-ı teshilât (kolaylık sağlanabilir) olabilir zannedirim. Münasip ise zevatın Şevket-meab efendimize (padişaha) arzını rica ederim".

Teşrinievvel 1918

Fahri Yaver-i Hazret-i Şehriyâri Mustafa Kemal"

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafta padişah'tan, sadrazamlık makamına Ahmet İzzet Paşa'nın getirilmesini; Fethi, Tahsin, Rauf, İ. Canbulat, Azmi, Hayri ve kendisinden meydana gelecek bir kabinenin teşkilini istemişti. Dr. Rasim Ferid (Talay), Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafını Başyaver Naci (Eldeniz) Bey'e vermiş ve o da bu telgrafı İzzet Paşa'nın görev verilmek üzere huzurda bulunduğu sırada "tam zamanıdır diyerek padişaha arz etmiştir"²²⁰. Dikkat edilirse Mustafa Kemal Paşa'nın kabineye önerdiği isimler arasında kendisi ile birlikte Fethi, Tahsin, Rauf, İsmail Canbulat, Azmi ve Hayri Beyler yer almaktadır. Bazı eserlerde²²¹ İsmet Bey ve Fevzi Paşa (Çakmak)'nın da yer aldığı bilgisi gerçek dışıdır.

Mustafa Kemal Paşa'nın mütarekeden az önce cepheden yaptığı bu politik teşebbüs, İzzet Paşa tarafından "barıştan sonra Allah'ın lütfu ile iş birliği yaparız" şeklinde bir cevapla nazikçe geri çevrilmiştir. Dolayısıyla yeni kabine Mustafa Kemal Paşa'nın teklif ettiği şekilde kurulmamıştır.

Hüseyin Rauf Orbay'ın hatıraları vasıtasıyla padişahın, Mustafa Kemal Paşa'nın Suriye'den gönderdiği telgraf metnini yeni kabineyi kurmakla görevlendirdiği Ahmet İzzet Paşa'ya vermiş olduğunu öğrenmekteyiz²²². Sultan Mehmed Vahideddin böyle yapmakla hiç şüphesiz, Mustafa Kemal Paşa'nın teklifine ne derece önem verdiğini göstermiştir. Öyle anlaşıyor ki, Sultan Vahideddin bu davranışı ile, yani söz konusu telgraf metnini yeni görevlendirilen sadrazama vermekle, ya Mustafa Kemal Paşa'nın teklifinin nazar-ı dikkate alınmasını ya da, Ahmet İzzet Paşa'nın bu hususta görüşünü almayı istemişti. Hangi şık doğru olursa olsun, Sul-

220 Y.Hikmet Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Ankara 1990, s.164 vd.

221 MISİROĞLU, *Lozan*, s.179.

222 *Yakın Tarihimiz*, Cilt I, İstanbul 1962, s.146.

tan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa hakkındaki kanaati olumludur. Hatta "Teşkilat-ı Mahsusa ve M. M. grubu" başkanı olduğunu bildiğimiz Hüsamettin Ertürk'e göre Sultan Vahideddin, Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na getirilmesini çok istemiş, fakat Ahmet İzzet Paşa'nın şiddetli muhalefeti karşısında onun bu arzusu gerçekleşmemiştir²²³. Şevket Süreyya Aydemir, bu muhalefetin sebebini, Ahmet İzzet Paşa'nın Mersinli Cemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafla izah etmektedir. Ahmet İzzet Paşa, telgrafta Mustafa Kemal Paşa'yı çok şey isteyen ihtiraslı bir kişi olarak tanımlamaktadır²²⁴.

Diğer taraftan savaş boyunca en büyük rakibi olmasına rağmen, Enver Paşa da Harbiye Nazırlığı'na ancak Mustafa Kemal Paşa'yı uygun görmekteydi. İzzet Paşa, hükûmeti kurup Harbiye Nezareti'ni de görev olarak üzerine aldığı sırada Enver Paşa daha İstanbul'da idi. O zaman, onun bu konuyla ilgili bir sözü çok yayılmıştı. Enver Paşa Harbiye Nezareti için, "Bu İzzet Paşanın işi değil, O'nun altından ancak Mustafa Kemal kalkar"²²⁵ demiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın kabineye alınmamasının gerçek ve mantıklı sebeplerini bizzat Ahmet İzzet Paşa'nın Rauf (Orbay) Bey'e yaptığı açıklamadan anlamak mümkündür. Rauf Bey hatıralarında Ahmet İzzet Paşa ile aralarında bu hususta geçen konuşmayı şöyle nakleder: "*Kendisi Sadaret Makamını işgal edeceğine göre, Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiyye-yi Umûmiyye Riyâseti'ne (Genel Kurmay Başkanlığı) kimleri müna-sip gördüğünü sordum. Bu hususta henüz bir karara varmadığını,*

223 Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, (hızl. S.N. Tansu), İstanbul 1957, s. 329.

224 Ş.Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal*, Cilt I, İstanbul 1994, 334.

225 BAYUR, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s.166.

icap ederse başlangıçta her iki vazifeyi de üstüne almak niyetinde bulunduğunu söyledi.

Bu vazifelerden birine Mustafa Kemal Paşa'nın tayiniyle üstüne alacağı ağır işi hayli kolaylaştırıp hafifletebileceğini hatırlattım. Biraz düşündü, sonra Mustafa Kemal Paşa'nın bu vazifelerden herhangi birini en iyi surette idareye muktedir bulunduğu hususundaki kanaatine rağmen, şu sırada -harp durumu bakımından- kendisine bunu bir çeşit memuriyet teklif etmenin uygun olmayacağını belirterek sulh yapmak teşebbüsünü müteakip Suriye cephesindeki kitalarınıza kumanda etmekte bulunan Alman Generali Limon Von Sanders'i hizmetten affetmek zaruri olacaktır. Bu takdirde boşalacak kumanda mevkiini, mevcutlar içinde yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın işgal edilebileceğini siz de takdir edebilirsiniz. Vaziyet sulha doğru gelişir ve cephenin bugünkü arz ettiği tehlike ortadan kalkarsa Harbiye Nazırlığını Mustafa Kemal Paşa'ya tevdi etmeyi düşünüyorum"²²⁶.

Rauf Bey'in yukarıda yer alan bu sözlerinden kabineye girecek kimselerin Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafından önce tespit edildiği anlaşılmaktadır.

Başka bir görüşmede Ahmet İzzet Paşa, Rauf (Orbay) Bey'e aynı meselede verdiği tamamlayıcı bilgide; "Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne tayinini çoktan münasip gördüğünü ve bu nezareti bundan dolayı kendi üstüne aldığını, sulh yapılabilirse Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a davetle bu nezareti kendisine teklif edeceğini, yapılmazsa Anadolu'ya yönelecek düşman istilasına lâzım gelen askerî tedbirleri almak ve tatbik etmekte -mevcutlar arasında- ondan daha muktedir bir kumandanımız bulunmadığı cihetle şimdilik cephede çalışmasını daha faydalı ve mühim gördüğünü"²²⁷ söylemiştir.

226 Yakın Tarihimiz, Cilt I, s.51 vd.

227 Yakın Tarihimiz, Cilt I, s.146.; Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni, Siyasal Hatıralarım, Cilt I, İstanbul (tarihsiz), s.72

Ahmet İzzet Paşa'nın son sözleri Mustafa Kemal Paşa'nın hangi maksatla kabineye alınmadığını açıkça göstermektedir. Gerçekten ordular grubunu kumanda etmiş ve edebilecek başlıca iki komutandan birisi Ahmet İzzet Paşa ve diğeri de Mustafa Kemal Paşa idi. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa'nın ordular yönetmedeki mahareti herkesçe bilinmekteydi. Bu bakımdan Ahmet İzzet Paşa'nın İtilaf Devletleri orduları karşısında en önemli cephede askerin başında "muktedir bir komutan" bulundurmasını, iyi düşünülmüş bir ihtiyat tedbiri olarak görmek gerekir. İşte onun kabineye alınmamasının asıl sebebi budur.

Ahmet İzzet Paşa meseleyi böyle düşünmüş olmasına karşılık, Mustafa Kemal Paşa tamamen farklı fikirlere sahip idi. O, daha sonra Falih Rıfkı Atay'a anlattığı hatıralarında bu hususta şöyle demiştir: *"Ben sullenin çabuk gelmeyeceğini biliyordum. Sulha kadar çok buhranlı vaziyetler karşısında kalacaktık. İşte bu sıralarda vatana ciddi hizmetlerde bulunabileceğim kanaatinde idim"*²²⁸.

Bu fikirlere sahip olan Mustafa Kemal Paşa, İzzet Paşa'nın "Sulhtan sonra Allah'ın lütfu ile iş birliği yaparız" şeklindeki cevabına o zaman telgraf başında şu karşılığı vermiştir: *"Sulh gecikecektir, sulha kadar çok buhranlı anlar geçireceğiz. Bu devrede vatana faydalı olabilirim düşüncesiyle Harbiye Nezareti'ni istemiştim. Yoksa sulha vardıktan sonra onun huzur ve sükunu içinde Harbiye Nazırlığı'nı benden çok miikenimel ifa edecek zevât bulunabilir. Bana göre ba'de-s-sulh (sulliten sonra) refakatimizi hiç de zaruri, hattâ lüzumlu görmüyorum"*²²⁹. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi daha o zaman Mustafa Kemal Paşa'nın zor günlerin adamı olduğu açıkça belli olmaktadır.

228 Falih Rıfkı Atay, 19 Mayıs, Ankara 1944, s.5.

229 IIakimiyet-i Milliye, 5 Nisan 1926; Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, İstanbul 1955, s.63.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra bile merak konusu olan Mustafa Kemal Paşa'nın Mütareke döneminde Harbiye Nazırlığı'na getirilmesi hâlinde neler yapabileceği meselesini yine kendi yaptığı açıklamalarına dayanarak izah etmek mümkündür. Cumhuriyet gazetesinin sahibi Yunus Nadi, o günkü şartlarda Harbiye Nazırı olarak neler yapmayı düşündüğünü sorduğunda Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı şu şekilde olmuştur: *"Ben o zaman dâhil Harbiye Nazırı olarak dâhil olacağımı bir hükûmetin akdedeceği mütareke böyle olmaz ve onun tatbikatı bizi bilahare bu kadar müşkilata uğratmış bulunmazdı. Daha İstanbul'da iken hükûmete iştirakim mümkün olsaydı Millî Halas (Kurtuluş) daha oradan başlamış olurdu"*²³⁰. Yusuf Hikmet Bayur da bir sohbet sırasında aynı soruyu tekrarladığında Mustafa Kemal Paşa, *"Padişah ve hükûmeti alır Anadolu'ya çekilir, mütareke ve barış görüşmelerini oradan idare ederdim"*²³¹ şeklinde daha açık bir cevapla bu konuda asıl fikrini söylemiştir. Esasında Mustafa Kemal Paşa'nın Sultan Vahideddin'e çektiği telgrafta görev talep ederken düşündüğü *"Padişah ve hükûmeti alarak Anadolu'ya geçmek ve barış görüşmelerini Anadolu'dan idare etmektir"*. İsmet İnönü de hatıralarında, *"Atatürk'te hakim olan fikre göre, hedefini, vaziyetini iyi bilen bir hükûmet, memleketin kuvvetini müsait şartlarda değerlendirerek çok şeyler yapabileceğini"*²³² ifade ederek bu görüşü doğrulamaktadır.

Mütarekeden az önce Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na talip olurken taşıdığı fikirler tatbikat sahasına konmamış olduğu için isabet derecesi üzerinde tartışmakta fayda görmüyoruz. Yalnız şurası da unutulmamalıdır ki, bu fikirlerin, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a

230 Cumhuriyet, 13 Mayıs 1933.

231 BAYUR, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, s.166.; BAYUR, "1918 Bırakışmasından...", s.564.

232 İsmet İnönü, *Hatıralar*, Cilt 1, (yay. hzl. S. Selek), Bilgi yay., Ankara 1985, s. 167.

çıktıktan sonra giriştiği kurtuluş hareketine temel teşkil ettiği bir gerçektir. Gerçi Mustafa Kemal Paşa, padişahı ve hükûmeti alıp Anadolu'ya geçmemiş; fakat tek başına geçmiş ve daha da önemlisi, düşündüğünü gerçekleştirmiştir. Bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa'nın mütarekeden az önce, Osmanlı Devleti'ni içine düştüğü tehlikeden kurtarmak için kafasında taşıdığı, fakat o zaman tatbik etmek fırsatını bulamadığı bu fikirlerini küçümsememek gerekir.

Öte yandan bir zamanlar İttihat ve Terakki Hükûmeti de tıpkı Mustafa Kemal Paşa gibi düşünmüştü: İttihat ve Terakki Hükûmeti, Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletleri ordularının denizden ve karadan boğazı zorladığı sırada, bir ara padişahla birlikte hükûmet merkezini Konya'ya taşımayı düşünmüş ve hatta bunun için hazırlık bile yapılmıştı. Ancak tehlike, Mustafa Kemal Paşa'nın büyük gayretleri ile önlenince bu düşünceden vazgeçilmiştir.

b. Cepheden Başkente

5-8 Ekim 1918 tarihlerinde Adana'da Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ile Sadrazam Ahmet İzzet Paşa arasında, telgraf başında, Mondros Mütarekesi'nin uygulanışı üzerinde sert tartışmalar olmuş; Mustafa Kemal Paşa fikirlerini kabul ettiremeyince, bir ara istifasını vermiş, fakat kabul edilmemiştir. Bu tartışmalar devam ederken 6 Ekim 1918'de Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve komuta ettiği Yıldırım Orduları Grubu ve VII. Ordu dağıtılmış ve dağıtma kararı ile ilgili "İrâde-i Seniyye"de (Padişah buyruğu) 10 Kasım 1918 tarihinde resmî gazete Takvim-i Vekayi'de yayımlanmıştır²³³.

233 "Yıldırım Orduları Grubu ile Yedinci Ordu Karargâhı lağvedilmiş ve Yedinci Ordu Kumandanı Mirlivâ Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti emrine verilmiştir". *Takvim-i Vekayi*, 10 Kasım 1918.

Diğer taraftan başkent İstanbul'da da önemli değişiklikler olmakta idi: İtilaf Devletlerinin donanmalarının mütareke hükümlerinden faydalanarak İstanbul önlerine geleceği bildirilince, Sultan Mehmed Vahideddin, belki işgal kuvvetleri tarafından hoş karşılanmaz ve bir problem çıkar düşüncesiyle, Sadrazam İzzet Paşa'dan İttihatçı bakanların (Fethi, Cavid) değiştirilmesi isteğinde bulunmuştur. Padişahın bu isteğini izzet-i nefis meselesi yapan Ahmet İzzet Paşa, hükûmetin istifasını vermiş ve yeni kabineyi kurmakla Tevfik Paşa görevlendirilmişti. Ahmet İzzet Paşa istifasını verirken, hâlâ Adana'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya "Zât-ı devletleri bir an evvel İstanbul'a teşrif buyurmalısınız. Sizinle istişareye ihtiyacım var"²³⁴ diye telgraf çekmiş ve O'nu İstanbul'a davet etmiştir.

Emir ve komuta ettiği ordular grubu dağıtılmış olduğu için bir süreden beri boşta bulunan Mustafa Kemal Paşa, bu telgraftan "Payitahtta durumun karıştığı manasını çıkararak" 10 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a hareket etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, bu tarihten üç gün sonra, yani 13 Kasım 1918'de İstanbul'a vardığı zaman 55 savaş gemisiyle İtilaf Devletlerinin donanmasını İstanbul önlerinde demirli bulmuştur. O dört sene boyunca çeşitli düşman cephelerinde düşman kuvvetleri karşısında bir an bile sarsılmamış azim ve iradesiyle, yaveri Cevad Abbas (Gürer)²³⁵a dönerek "Geldik-

234 Cevad Abbas Gürer, "Tarihi Güne Bir Bakış", Ülkü, Cilt IX (1937), s.249; Enver Behnan Şapolyo, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Ankara 1958, s.273; ATAY, 19 Mayıs, s.5.

235 Mehmed Cevad Abbas Gürer, 1887'de Niş'te doğdu. Üsküplü Şerif Abbas Bey'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Üsküp İptidai Mektebi ve Askeri Rüştiyesinde tamamladıktan sonra, Manastır Askeri İdadisinden mezun olarak 13 Aralık 1905'te Harbiye Mektebine girdi. 1 Eylül 1908'de Tegen rütbesiyle mezun oldu. 19 Ekim 1912'de Üsteğmenliğe yükseltildi. 16 Mart 1915'te Anafartalar Grubu kurmaylığına verildi. 13 Aralık 1916'da Yüzbaşı oldu. 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın yaverliğine tayin edildi. I. Dünya Savaşı boyunca Mustafa Kemal Paşa'nın yaverliğini

leri gibi giderler" demiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa, kendisini karşılamaya gelen arkadaşı Dr. Rasim Ferid (Talay)'e, gördüğü manzara karşısında "Hata ettim; İstanbul'a gelmemeliydim; ne yapıp yapıp Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı"²³⁶ diyerek pişmanlığını ifade etmekten kendini alamamıştır.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gelişindeki pişmanlığının sebeplerini anılarında mütareke döneminin İstanbul'unu şu şekilde tasvir ederek ortaya koymaktadır: *"Şişli'deki evimde yeni vaziyeti mülâhaza ediyorum. İstanbul sokakları İtilâf devletlerinin süngülü askerleriyle dolmuştu. Boğaziçi, toprakları sağa sola çeviren düşman zırhlılarıyla lacivert sularını gösteremeyecek kadar örtülü idi. Herkes ancak pek zaruri ihtiyaçları için evlerinden çıkabiliyor, sokaklarda hatır ve hayale gelmeyen hakaretlere uğramamak için caddelerin duvar diplerinden büzülerek, eğilerek ve korkarak yürüyebiliyorlardı. Bütün ihtiyatlara rağmen yine bin türlü feci tecavüz salımları eksik değildi. Koskoca İstanbul ve koskoca İstanbul'un yüz binlerce halkı sesleri kısılmış bir hâlde idi. İstanbul ufuklarında yükselen şeyler, yalnız düşman sesleri, düşman hakaretleri, düşman*

yaptı. Mütarekenin sonrasında Mustafa Kemal Paşa ile birlikte 13 Kasım 1918'de İstanbul'a döndü. IX. Ordu Müfettişi olarak atanan Mustafa Kemal ile birlikte Anadolu'ya geçti. Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa etmesi üzerine, Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine atandı. Son Meclis-i Mebusan'a Bolu milletvekili olarak katıldı. Meclisin feshi üzerine Ankara'ya gelerek 5 Temmuz 1920'de TBMM Genel Kuruluna Bolu milletvekili olarak takdim edildi. 17 Temmuz'da, Yozgat ve yöresindeki ayaklanmanın bastırılmasında görevlendirildi. Kurduğu süvari müfrezesiyle önemli başarılar elde etti. 20 Ekim 1920'de özel görevle Bulgaristan'a gönderildi. 1921 yılı sonuna kadar Sofya'da Ankara Hükümeti temsilcisi olarak görev yaptı. II, III, IV ve V. dönemlerde yeniden Bolu milletvekili seçilerek yasama görevini 1939'a kadar sürdürdü. 1 Eylül 1923'te Binbaşılığa yükseltildi. 27 Şubat 1927'de askerlikten emekliye ayrıldı. 4 Temmuz 1943'te Yalova'da vefat etti. Bk. (Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, TBMM Vakfı yay., Ankara 1995, Cilt. III, s. 191-192).

236 BAYUR, Atatürk, Hayatı ve Eseri, s.189.

bayrak ve süngüleri idi. Şayanı hayrettir, artık âdi bir mezbele gibi ayak altında çiğnenen bir mulitte hâlâ bir saltanat, bir hükûmet, bir varlık farzedendenler vardı”²³⁷. Halbuki İstanbul işgal edilmeden önce Osmanlı Devleti’nin Avrupa topraklarından tamamen atıp, Saltanat ve Hilafet merkezinin İstanbul’dan çıkarılması Batı kamuoyunda kabul görmüştü²³⁸.

c. Ahmet İzzet Paşa’nın Ekibi ile

İktidar Kapılarını Zorlaması

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’da Perapalas Otel’ine yerleştikten sonra, ertesi gün 14 Kasım 1918 tarihinde Fethi ve Rauf Beylerle buluşmuş ve onlarla birlikte henüz görevden ayrılmamış olan Ahmet İzzet Paşa’nın Fuad Paşa Türbesi karşısındaki Sadaret Konağına ziyarete gitmiştir²³⁹.

Mustafa Kemal Paşa’nın, İzzet Paşa ile yaptığı bu ilk görüşmede İzzet Paşa, Sultan Vahideddin’in bazı nazırların değiştirilmesini istemesi üzerine, bu durumu onur meselesi yaparak istifa ettiğini izah etmiştir. İzzet Paşa istifa sebebini anlattıktan sonra sonuç olarak “Zât-ı Şahâne bizi ıskât edip (düşürüp) Tevfik Paşa’yı sadârete getirmek istiyor, buna ne dersiniz?” diyerek Mustafa Kemal Paşa’nın bu husustaki fikrini sormuştur. Mustafa Kemal Paşa, yeni görevin Tevfik Paşa’ya verileceği bilindiği hâlde Ahmet İzzet Paşa’nın çekilmesinin yanlış bir karar olduğunu söylemiştir.

237 BAYUR, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, s.306.

238 Bu konuyla ilgili Lloyd George tarafından ileri sürülen teklifin Paris ve Londra çevrelerinde genelde kabul gördüğü hakkında Roma’daki elçi Galip Kemali Bey’in yazısı hakkında bkz.: *Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele...*, s. 34-35’den naklen: *HR.SYS.*, 2305/25_52. Osmanlı Devlet adamlarının işgal konusunda ne yapması gerektiği ile ilgili Galip Kemali Bey’in yazısı için bkz.: *Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele...*, s.36-38’den naklen: *HR. SYS.*, 2305/25_57.

239 Feridun Kandemir, *Rauf Orbay*, İstanbul 1965, s.30.

Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa'ya, azim ve irade gösterdiği takdirde sadaret makamında kalabileceğini şu sözlerle belirtmiştir: *"Zât-ı Şahâne kendiliğinden ne karar alabilir, ne de karar tatbîk edilebilir. Bana kalırsa makamınızda oturunuz. Bunu sizden çok rica ederim. Siz buna karar verdiğiniz takdirde Zât-ı Şahâne kararsız kalacaktır"*. İzzet Paşa, bunu nasıl ve kimin tarafından temin edileceğini sorduğunda Mustafa Kemal Paşa, "Bunu evvelâ sizin kararınız temin eder ve müsaade buyursanız ben de çalışırım"²⁴⁰ demiştir.

Aralarında geçen bu tartışmadan sonra Mustafa Kemal Paşa, İzzet Paşa'ya hem fikirlerini kabul ettirmiş, hem de tekrar iktidara gelebilmek için bir plan yapılarak aynı toplantıda Ahmet İzzet Paşa'nın başkanlığında yeni bir kabinenin kurulması üzerine ittifak edilmiş, hattâ muhtemel bir kabine listesi de hazırlanmıştır. Bu toplantıda verilen kararlar sonrasında Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa²⁴¹ kabinesinin güvenoyu almaması için Meclis-i Mebusan nezdinde çalışmalarını hızlandıracak ve mebuslara güvenoyu verildiği takdirde Meclis-i Mebusan'ın dağıtılacağını telkin edecektir.

240 GÜRER, "Tarihi Güne...", s.254; BAYUR, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, s.233.

241 Tevfik Paşa, Kırım hanlarının soyundan gelmekte olup, 1845'te İstanbul'da doğmuştur. Askerî okulda yaptığı tahsili bitirerek, süvari teğmeni olarak mezun olmuş, ancak ordu hizmetinde bulunmayarak ayrılmıştır. Önce Bab-ı Ali'de görev yapan Tevfik Paşa, daha sonra Hariciye'ye geçmiştir. II.Meşrutiyet'le birlikte kurulan Said Paşa Hükûmetinde Hariciye Nazırı, 31 Mart hadisesinde sadrazam olarak görev yapmıştır. Tevfik Paşa, I.Dünya Savaşı sırasında Londra Büyükelçiliği görevinde bulunmakta idi. 1918 Kasım'ıyla 1919 Mart'ı arasında iki defa sadarete getirilmiş, bilahare 21 Ekim 1920'de tekrar sadaret görevini almış, saltanatın ilga edildiği 1922 tarihine kadar da bu görevinde kalmıştır. Tevfik Paşa, İsviçreli bir hanım ile evli idi. İkisi erkek dört çocuğu vardır. Büyük oğlu İsmail Hakkı Bey, 1916'da Sultan Vahideddin'in büyük kızı Ulviye Sultan ile evlenmiştir. Bk. (Murat Bardakçı, *Şahbaba, Osmanlıları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*, Pan yay., İstanbul 1998, s.112).

Mustafa Kemal Paşa'nın fikrine göre, yeni hükûmeti kurmakla görevlendirilen Tevfik Paşa'ya mecliste güvenoyu verdirmemek ve bu arada İzzet Paşa'yı tekrar iş başına getirmek için gerekli şartları ve zemini hazırlamak mutlak surette gerekli idi. O, bu gaye ile hemen harekete geçmiş²⁴² arkadaşlarıyla birlikte meclise giderek mebuslar üzerinde hemen çalışmalarına başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa önce tanıdıkları mebuslara tek tek, sonra istek üzerine toplu olarak bir salonda hepsine, fikirlerini birer birer anlattı ve alınması gereken tedbirleri sıraladı. Mustafa Kemal Paşa'nın fikirleri mebuslar üzerinde olumlu tesir yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklamalarına rağmen bazı mebusların zihninde mevcut olan 'güvenoyu verilmediği takdirde meclisin dağıtılacağı' endişesi giderilememiştir. Ancak meclis üyelerinin, Mustafa Kemal Paşa'nın izahına rağmen ileriye yönelik olarak göremedikleri; meclisin zaten dağıtılacağı, dolayısıyla güvenoyu vermemekle sadece zaman kazanılabileceği hakikatidir²⁴³.

Esasında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Rauf, Fethi ve İ. Canbulat Beyler bu dönemde iktidarı ele geçireceklerine tamamen inanmışlardır²⁴⁴. Bu yüzden Tevfik Paşa kabinesini bir an evvel düşürmek kararlılığında idiler. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'ya "sarayın adamı" olduğu için hiçbir dönemde güvenmemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, İzzet Paşa ve ekibiyle iktidara gelebilmek için, milletvekilleri arasında sadece meclis kulisi yapmakla yetinmemiş, aynı zamanda Fethi (Okyar) Bey'in çıkarmakta olduğu "Minber" gazetesine ortak olarak bu gaze-

242 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cilt I, Ankara 1998, s. 85.

243 *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Nisan 1926; ATAY, 19 Mayıs, s.5 vd; ATAY, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, s.90 vd.

244 AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri...*, Cilt I, s. 86.

teyi “fikirlerini neşretmek üzere”²⁴⁵, politik mücadelesinde bir propaganda vasıtası olarak kullanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Minber gazetesinde bir taraftan Tevfik Paşa aleyhinde şiddetli neşriyat yaptırırken²⁴⁶, diğer taraftan kendisini aynı gazete vasıtasıyla politik makamlara lanse ettirmeye çalışmıştır²⁴⁷. Bu gayeye hizmet eden Minber gazetesinin 19 Kasım 1918 tarihli sayısında Mustafa Kemal Paşa'nın 1914 tarihli bir mektubunu yayımlayarak “...yurdun geleceği Mustafa Kemal'den büyük hizmetler beklemekte haklıdır”²⁴⁸ diyerek onu siyasi gelişmelerin merkezine çekmeye çalıştığını görmekteyiz. Ayrıca 17 Kasım 1918 tarihinde aynı gazete Mustafa Kemal Paşa'nın biyografisi ile birlikte orduya, siyasete ve İngilizlere ait düşüncelerini ihtiva eden bir mülakatını da yayımlamıştır. Bu mülakatta, “İngilizlerin, Osmanlı milletinin hürriyetine ve devletimizin istiklâline riayette gösterdikleri hürmet ve insaniyet karşısında yalnız benim değil, bütün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha hayırlı (iyilik sever) bir dost olmayacağı kanaatiyle mütehasıs olmaları (uygulanmaları) pek tabidir” şeklindeki sözlerine bakacak olursak; onun daha o dönemde, zamana, zemine ve şartlara uygun olarak hareket edebilen güçlü politik bir kişiliğe sahip olduğu kolayca anlaşılır. Ayrıca 18 Kasım 1918 tarihinde “Vakit” gazetesine²⁴⁹ verdiği bir diğer mülakatında da O, bir taraftan “İngiltere'nin Osmanlılara karşı iyi niyetinden şüphe etmediğini” söylerken, diğer taraftan mütareke hükümlerinin uygulanması üzerindeki endişelerini belirtmekten çekinmemiştir²⁵⁰.

245 ATAY, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, s.109.

246 KANDEMİR, Rauf Orbay, s.31; AKŞİN, İstanbul Hükümetleri..., Cilt I, s.87-88.

247 Erik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, (çev. Nüzhet Salihoglu), Bağlam yay., İstanbul 1987, s.194.

248 Minber, 19 Kasım 1918.

249 Vakit, 18 Teşrinisani 1918 (1334).

250 Mustafa Kemal Paşa'nın Mütareke Döneminde verdiği politik iki demecin değerlendirilmesi için bk. (Fikmet Bayur, “1918 Bırakışması Sırasındaki Tinsel Durum ve Mustafa Kemal'in İki Demeci”, Belleten, Cilt XXXII,

Anlaşılabileceği gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın bu demeçleri vermekten asıl maksadı, İngilizleri yanıltmak ve gelmeyi arzu ettiği mevkide takip edeceği politikaya kolaylık sağlamak idi. Fakat O, İstanbul'da kaldığı sürede arzu ettiği politik mevkide hiçbir zaman gelememiştir. Dolayısıyla bu politik teşebbüsünün bu yönde bir faydası olduğu söylenemez. Ancak bu sözlerin daha sonraki Damad Ferid Paşa Hükûmetinin izlediği politikaya paralel gibi gözükmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliğine tayininde önemli bir kolaylık sağladığı düşünülebilir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın hemen hemen bütün arkadaşlarının İngilizler tarafından tutuklanıp Malta'ya sürülürken, kendisine dokunulmaması ve IX. Ordu Müfettişliğine tayininde bir engel çıkarılmaması, az da olsa bu demecin tesirine bağlanabilir. Zira bu farklı söylemlerle hem İngilizlerin, hem de Damad Ferid ve taraftarlarının Mustafa Kemal Paşa'yı kendi saflarında veya hiç olmazsa kendilerine yakın gördükleri muhakkaktır. Fakat gerçeğin böyle olmadığı, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinin hemen ardından anlaşılabilecektir.

Nihayet Suriye'den beri Mustafa Kemal Paşa'nın bu ikinci politik teşebbüsü de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 18 Kasım 1918 tarihinde yapılan oylamada 84 kabul, 27 red ve 3 çekimser oy kullanılmışsa da çoğunluk sağlanamamıştır²⁵¹. Ancak 19 Kasım 1918 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın da izleyici olarak bulunduğu Meclisteki ikinci oylamada, Tevfik

Sayı 28 (1968), s.479-497; Şerafettin Turan, "Mondros Mülâhakesi Ertesinde Mustafa Kemal'in Orduya, Siyasete ve İngilizlerin Tutumuna İlişkin Düşünceleri", *Belleten*, Cilt XLVI (1982); Ayrıca bk. (Bekir Sıtkı Baykal, "Mütareke Devrinde Mustafa Kemal Paşa'ya Ait İki Belge", *Belleten*, Cilt XXXVII, Sayı 148 (1973), s.451-459; G. Jaeschke, *Auftrag und Vollmacht Mustafa Kemals von 6 Mai 1919*, *Wilner Zeitschrift*, Cilt 62, 1969).

251 BAYUR, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, s.236.

Paşa kabinesi 33 red oya karşı 91 kabul oyu ile meclis çoğunluğundan güven oyu almayı başarmıştır²⁵². Tevfik Paşa kabinesinin güven oyu almasını Mustafa Kemal Paşa şaşkınlıkla karşılamıştır. Anılarında bu olayla ilgili görüşlerini şu şekilde yansıtmıştır: “... Ne yalan söyleyeyim biraz şaşırdım. Benim önerimi kabul ettiklerini söyleyen milletvekili sayısı küçümsenecek gibi değildi. Özellikle bunlar arasında sözlerinin ve mevkîlerinin çok etkin olduğunu kanısını verenler de vardı. Fakat kuşkusuz meclis hissiyatının bir an içinde bir renk alabilecek mahiyette olduğundan da-ima uzak kalan benim gibi bir askerin hayretine şaşılmaz. Bu acayip fikirler ve hisler halitasından çıkmak için fazla beklemedim. Derhal Osmanlı Meclis-i Mebusan binasını terk ettim. Evime döner dönmez saraya tele fon ederek Vahideddin'den mülâkat istedim. Onunla hemen bir mülâkatta bulunmayı faydalı buluyordum”²⁵³.

Mustafa Kemal Paşa tarafından bakıldığında dikkati çeken nokta, Tevfik Paşa kabinesinin düşürülmesiyle alakalı politik teşebbüsün başarısızlığını Sultan Vahideddin'le yapacağı görüşmede ortadan kaldıracılabileceği düşüncesidir. O, bu görüşmede tedbir olarak düşündüklerini ve bütün öngörülerini Sultan Vahideddin'e izah ederek, uygulamalarla ilgili konularda izin almayı tasarlamıştı. Ancak görüşme sonrasında Sultan Vahideddin'in konuyu ilgilenmeyerek görüşmeyi farklı meselelere çekmeye çalışması, Mustafa Kemal Paşa'nın umduğu neticeyi elde edememesine sebep olmuştur.

252 Minber, 20 Kasım 1918.; Sabah, 20 Kasım 1918.; Vakit, 20 Kasım 1918.; Yuluğ Tekin Kurat, Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması, Ankara 1986, s.51.

253 ATAY, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, s.99.

d. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Basınında

Politik Bir Şahsiyet Olarak Yer Alması

Tevfik Paşa kabinesinin güvenoyu aldığı günlerde İstanbul'un politik ortamında, Meclis-i Mebusan'ın İtilaf Devletleri tarafından dağıtılacağı haberlerinin yayılması rahatsızlık yaratmıştır. İstanbul'un bu karışık siyasî ortamında görüşlerine müracaat edilmeye başlanan Mustafa Kemal Paşa ise konuyla ilgili olarak Vakit gazetesine demeç vererek şunları söylemiştir: *"İngiltere Hükümeti'nin Osmanlılara karşı olan iyi niyetinden şüphe etmek istemem. Hükümet Mebuslar Meclisi'ne dayanımak zorundadır. Meclis'in milleti temsil etmediği gibi dedikodulara aldırış edilmemelidir"*²⁵⁴. Mustafa Kemal Paşa'nın bu demeci, güvenoyu almasına karşı olduğu hâlde Tevfik Paşa Hükümetinin Meclis-i Mebusan'a dolayısı ile millete dayandığı fikrinin kamuoyunda zedelenmemesine gayret ettiğini göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, siyasî faaliyetlerini Minber gazetesinin yanı sıra İttihat ve Terakki Fırkası'nın kâtib-i umûmîsi olan Ali Fethi (Okyar)'ın kurduğu Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası vasıtasıyla da sürdürmüştür. Arkasında Mustafa Kemal Paşa'nın olduğu kuvvetle muhtemel olan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, İstanbul dışında teşkilatlanmayı başaramamış; ancak partinin yayın organı durumunda olan Minber gazetesi vasıtasıyla Meclis-i Mebusan'ın kapandığı 21 Aralık 1918 tarihine kadar İstanbul'da siyasî bir platform oluşturmıştır. Ali Fethi Bey'in, 8 Şubat 1919'da Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın öncülüğünde, bütün siyasî parti temsilcilerinin katılacağı bir toplantı düzenlemeye çalışması, bu tür siyasî platform oluşturma çabalarına örnek teşkil eder. Her ne kadar bu oluşumu itilafçılar Osmanlı Hür-

254 Vakit, 18 Kasım 1918.

riyetperver Avam Fırkası üyelerinin ittihatçı geçmişlerini gerekçe göstererek sabote etmişlerse de²⁵⁵ Mustafa Kemal Paşa, fikirlerini kamuoyuna sunmak ve destek bulmak hususunda, gerek Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkasının meydana getirdiği siyasî havadan gerekse Minber gazetesinin yarattığı kamuoyundan istifade etmiştir. Hatta Tevfik Paşa Kabinesini devirmek için bu siyasî oluşumu kullanmıştır²⁵⁶.

Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğündeki faaliyetler dışında, İstanbul'da değişik siyasî yapılanmaların kurulması amacıyla çalışmalar da sürmekteydi. Esat Paşa'nın eski İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarıyla aralık ayında kurmayı başardığı "Millî Kongre" bu örgütlenmeler içerisinde en ciddi olanlarından biridir. Millî Kongre, 11 Aralık 1918'de toplanmış ve faaliyetlerini Kasım 1919'a kadar sürdürmüştür. Mustafa Kemal Paşa, Millî Kongre'nin çalışmalarından Esat Paşa ile olan gergin ilişkilerinden dolayı uzak durmuştur. O'nun tercihi daha ziyade farklı bir siyasî hareket olan Ahmet Rıza'nın ocak ayında kurmayı başardığı "Millî Blok" ile olan ilişkilerin geliştirilmesi yönündedir.

Dikkat edilirse, İstanbul'a gelmesiyle birlikte bir asker olmasına rağmen, İstanbul basını Mustafa Kemal Paşa'ya geniş yer vermiştir. Minber gazetesinin planlı olarak Mustafa Kemal Paşa'yı kamuoyuna tanıtmaya gayretlerinin yanı sıra, bazı gazetelerin de aynı yönde yayınlar yaptığı bilinmektedir. O'nun mütareke döneminde siyasî faaliyetlerinin belgesi niteliğinde olan gazete haberleri ve bu gazetelere vermiş olduğu demeçler, varmak istediği hedeflerin ipuçlarını göstermesi bakımından da önemlidir.

255 Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, İstanbul 1952, s.407; ZÜRCHER, ... *İttihatçılık*, s.146.

256 ZÜRCHER, ... *İttihatçılık*, s.139.

Bu noktadan bakıldığında 17 Kasım 1918 tarihli Minber gazetesinde yayınlanan demecinin, öncelikle Tevfik Paşa kabinesinin Meclis-i Mebusan'dan güvenoyu almasını engellemeye yönelik olduğu açıktır. Yine aynı demecinde İngilizlerin kendisi üzerindeki kuşkularını dağıtmaya ve ileride yapacağı faaliyetlerde İngilizlerin muhtemel muhalefeti önlemeye²⁵⁷ çabaladığı görülmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu demeci, önemi sebebiyle aynen aşağıya alınmıştır:

"Ben siyasetle 329 yılında (1913) Sofya ve aynı zamanda Belgrad ve Çetine ateşemiliterlikleri üzerimde bulunduğu bir sene içinde meşgul oldum. Vazifem de sırf askerî olmayıp askerî-siyasî idi. Bu memuriyetim istisna edilirse bütün hayatımı Trablusgarp'ta, Balkan Muharebesi'nin son safhasında ve şimdiki harpte (Birinci Dünya Harbi'nde) muharebe meydanlarında askerlikle geçmiştir. Bu itibarla siyasetten bahsetmeyi bu meslektekilere terk etmeyi muvafık bulurum... Bununla beraber bu ifadenle aziz yurdumuzun ve bedbaht milletimizin selamet ve menfaati ile ilgisi dolayısıyla devletimizin, benim de içinde bulunduğum devrin muhtelif safhalarında umumî siyaset ahengine katılmış olduğumu söylemek istemiyorum. Bu hususta muhtelif zamanlara ait derin düşüncelerinin ve bu düşüncelerin gerektirdiği incelemenin özetini ve sonucunu ifade etmek lazım gelirse diyebilirim ki ben, en iyi siyasetin her türlü anlamıyla en çok kuvvetli olmakta bulunduğumu kabul ederim. En çok kuvvetli olmak deyiminin amacını, yalnız silahlı kuvveti olduğumu zannetmeyiniz. Aksine, asker olmama rağmen bu, hence, kuvvet muhassalasını (elde edilen sonuç) vücûda getiren etkenlerin sonuncusudur. Benimi belirtmek istediğim moral, bilim, alîlâk ve fen bakınımlarından kuvvetli olmaktır. Bu saydığım niteliklerden yoksun olan bir ulusun bütün bireylerinin en son silahlarla donatıldığını farz etsek bile kuvvetli olduğunu kabul etmek doğru olmaz.

257 Sadi Borak, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919), İstanbul 1998, s.176.

Bugünkü uluslar arasında insan olarak yer alabilmek için silah elde hazır olmak yeterli değildir. Benim görüşüne göre kuvvetli bir ordu denildiği zaman anlaşılması gereken anlam, her bireyi, özellikle subayı, komutanı uygarlık ve fen gereklerini iyi anlamış olarak ona göre tutum ve davranışlarını uygulayan yüksek ahlakta bir heyettir. Şüphe yok ki biricik amacı, görevi, düşüncesi ve huzurluğu yurt savunmasına yönelmiş olan bu heyet, yurdun siyasetini idare edenlerin en nihayet verecekleri kararla faaliyete geçer. İşte ben, orduya ve ordulara kumanda etmiş bir asker olarak bu bakımdan siyasetle uğraşmış olabilirim.

Yurdumu ve milletimi pek iyi tanıdığımı ve muhtaç olduğu ilerlemeye erişmek için huzur ve sükûn ile ve fakat herhalde özgürlüğüne salıp olarak çok devamlı çalışmak gerektiğine inandığımı için bu kanaatimi temin edecek, yani bize huzurlu ve sükûnlu çalışma zamanı verecek ilişkilerle dostluklara cidden taraftarım”²⁵⁸.

Mustafa Kemal Paşa, Minber gazetesinde İngilizler için beslediği hisler hakkında ise şu bilgileri vermektedir: “Bu harpte Ariburnu, Anafartalar ve Filistin cephelerinde karşı karşıya bir çok muharebeler verdim. Ben, bu muharebelerde ve umumî surette bu saydığım cephelerde, başka muntikalarda diğer milletlerle dahi verdiğim muharebelerde daima vatanın müdafaaasından ibaret olan aslı vazifemi yaptım. Onun için kalbimde kin ve düşmanlık hisleri yer bulmamıştır. İngilizlerin, milletimizin hürriyetine ve devletimizin istiklâline riayette gösterecekleri saygı ve insaniyet karşısında yalnız benim değil, bütün milletin duygulanması pek tabiidir”.

Vakit gazetesi de 18 Kasım tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa'nın Mondros Mütarekesi ile ilgili düşüncelerine yer vermiştir. Mustafa Kemal Paşa demecinde İtilaf Devletlerinin Mütareke ahkâmına uymayacaklarını; ayrıca mevcut siyasî gelişmelere atf yaparak “Milletin, her hususta güvene lâyık bir hükümete dayanması gerektiğine”²⁵⁹ işaret etmiştir.

258 Minber, 17 Kasım 1918.

259 Vakit, 18 Kasım 1918.

19 Kasım tarihli Minber gazetesi, "Nühüfte Bir Sima"²⁶⁰ başlıklı makalesiyle Mustafa Kemal Paşa'yı saklı kalmış bir değer ve politik bir şahsiyet olarak okurlarına takdim etmeye devam etmiştir.

Tevfik Paşa Hükûmetinin düşürülmesi için ihtilalci girişimlerin planlandığı günlerde, Mustafa Kemal Paşa'nın basın yoluyla isminin yıpratılmaya çalışıldığı da görülmektedir. Sabah gazetesi aralık ayı sonlarında yaptığı bir haberde, kurulacak yeni hükûmet listesinde Mustafa Kemal Paşa'nın ismini Bahriye Nazırlığına aday²⁶¹ olarak göstermiş; ancak Mustafa Kemal Paşa, bu haberi yalanlamıştır²⁶². Söz gazetesi ise 29 Aralık tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa'nın Teceddüd Fırkası'na girdiğini yazmış fakat bu haber de Mustafa Kemal Paşa tarafından tekzip edilmiştir²⁶³.

1919 yılının Şubat ayında ise Mustafa Kemal Paşa, Atı gazetesinin mülakat yapma isteğini geri çevirmiştir²⁶⁴. Bu isteğin geri çevrilme sebebi, kesin olarak bilinmemekle birlikte 11 Şubat'ta kapatılacak olan gazetenin kamuoyu nezdindeki tesirinin zayıflaması olarak düşünülebilir.

Mütareke döneminde İttihatçı avı Ocak 1919'da başlamış, Damad Ferid Hükûmetinin işbaşına gelmesiyle had safhaya ulaşmıştır. Böyle bir dönemde 14 Mart tarihli Yeni gazetede Mustafa Kemal Paşa'nın da tutuklandığı yönünde bir haber çıkmış²⁶⁵, ancak İleri gazetesinin ertesi günkü nüshasında, şu sözlerle haber tekzip edilmiştir: "*Dünkü refiklerimizden biri (Yeni Gazete) eski Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı*

260 Minber, 19 Kasım 1918.

261 Sabah, 26 Aralık 1918.

262 Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1969, s.98.

263 BAYUR, Atatürk, Hayatı ve Eseri, s.196.

264 Atı, 7 Şubat 1919.

265 Yeni Gazete, 4 Mart 1919.

*Mustafa Kemal Paşa'nın Vehip Paşa ile birlikte Muhafızlıkta tutuklu bulunduğunu yazmış ise de, belgeli araştırmanıza dayanarak diyebiliriz ki, Mustafa Kemal Paşa tutuklanmamıştır. Ordumuzun pek değerli ricâlinden olan adı geçenin tutuklanması iltimâli de uzak tutulmuştur*²⁶⁶.

Mevlânzâde Rıfat'ın Damad Ferid ile yaptığı bir mülakatta ordu komutanlarına "*âlî sefiller, haydut başlılara*" şeklinde hitap etmesi ve bir mülakâtı gazetesi Hukuk-ı Beşer'de yayınlanması üzerine Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırlığına başvurarak, yazı sahibini ahlaksızlık ve vicdansızlıkla suçlayarak kanunî işlem yapılmasını istemiştir. Ancak Mustafa Kemal'in başvurusu Hukûk-ı Beşer'e gönderilmiş, bunun üzerine Mevlânzâde Rıfat, Mustafa Kemal Paşa'yı mahkemeye vermiş, fakat daha sonraki tarihlerde dava görülmemiştir²⁶⁷.

Nisan ayına girildiğinde İstanbul basınında Mustafa Kemal Paşa'yı yıpratma amacıyla birtakım yalan haberlerinin çıkması manidardır. 17 Nisan tarihli İkdâm gazetesi 31 Mart Vakiasının bastırıldığı dönemde, Yıldız Sarayı'nın yağmalanması sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın da bir incili elmas kürdanlık aldığını yazmıştır. İstanbul'da giderek itibarı artan Mustafa Kemal Paşa'yı gözden düşürmeye çalışmaktan ibaret olan bu haber, kendisi tarafından "...bu gülünç ve fecidir. Namusa saygı kalmadığını görmekle üzüntülüüyüm" diyerek tekzip edilmiştir²⁶⁸. Aynı İkdâm gazetesi 29 Nisan tarihli nüshasında eski kabine üyeleri ile İttihatçı ileri gelenlerinin

266 **Vakit**, 15 Mart 1919.

267 Sadi Borak, *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları*, İstanbul 1980, s.139.; **Vakit**, 25 Mart 1919.; **Yeniğün**, 25 Mart 1919.; **Alemdar** gazetesi bu tarihlerde konuyla ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa'nın lehine şu haberi yayımlanmıştır; "*Herkesi kurnayalım, iyi bir asker olduğu cihetle, fırka fikirleriyle hareket etmediğini kesinlikle zannetmediğimiz ordu kumandanı Mustafa Kemal Paşa'yı içine alan bu yanlışlığı Hukûk-ı Beşer refikimizin düzeltilmesini bekliyoruz*", Bk. **Alemdar**, 25 Mart 1919.

268 **İkdâm**, 17 Nisan 1919.; **İleri**, 19 Nisan 1918.

yargılanmalarına başlandığı haberini vererek, sanıkların rütbelerinin indirileceğinden bahisle Mustafa Kemal Paşa da yargılanacakların listesinde gösterilmiş ve rütbesinin de albaylığa indirileceği haberini vermiştir²⁶⁹.

Mustafa Kemal Paşanın, İstanbul'daki politik faaliyetleri sırasında başarısız girişimleri olduysa da neticede İstanbul siyasetinde tanınmış ve bir güç hâline gelebilmiştir. Bu siyasî gücü yakalayabilmesinin en önemli sebebini, daha önceki dönemlerde ittihatçı liderler tarafından iktidardan uzak tutulmuş olmasında aramak gerekir.

e. Mustafa Kemal Paşa'nın Sultan Vahideddin ile

Görüşmesi

Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahideddin'le İstanbul'a geldikten sonraki görüşmesini 15 Kasım Cuma günü Dolmabahçe Camii mahfelinde yapmıştır²⁷⁰. Mustafa Kemal Paşa'nın 15 Kasım tarihinde gerçekleşen ve mütareke döneminin ilk görüşmesi olan bu buluşma, sadece bir nezaket ziyareti olmayıp Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa'dan ordunun durumunu sorguladığı ve kendisine bağlılığı hususunu anlamak istediği bir görüşme olmuştur. Görüşmede Mustafa Kemal Paşa, hükûmette yer alması hususunda onu aydınlatmaya çalışmış; ancak padişah bu isteği pek ciddiye almamış, daha ziyade ordunun ne düşündüğünü Mustafa Kemal Paşa'dan öğrenmeye çalışmıştır²⁷¹. Sultan Vahideddin'in bu dönemde-

269 İkdâm, 29 Nisan 1919.

270 Minber, 16 Kasım 1918.; Atf, 16 Kasım 1918.; Tevfik Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, Cilt I, Ankara 1959, s.80.

271 Hakkı N.Uluğ, Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, İstanbul 1973, s.43.; Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, (çev. Cemal Köprülü), Ankara 1991, s.97.

ki kaygıları çok farklıdır. Avrupa'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun parçalanması, Rusya'da Çarlık rejiminin sona ermesi ve Çar Nikola'nın öldürülmesi, yine Bulgar Kralı Ferdinand'ın tahtan indirilmesi gibi gelişmeler Sultan Vahideddin'i endişeye sevk etmiş; Mustafa Kemal Paşa'dan ordunun durumunu öğrenmeye çalışırken "galiplerin kendisini de iktidardan düşürecek bir oyun içinde olabilecekleri"²⁷² ihtimalini sorgulamaya çalışmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Vahideddin nezdinde yapmış olduğu ilk görüşmenin sonuçsuz kalması sonrasında, Minber gazetesinin Tevfik Paşa Hükûmetine eleştirilerinin arttığı görülmektedir. Mütareke hükümlerinin ihlal edildiğine sık sık değinen Minber, Tevfik Paşa Hükûmetini "...millî çıkarlardan çok, dışa şirin görünmekle" suçlamıştır. Bu tür çıkışların yapılmasındaki amaç; Mustafa Kemal Paşa'nın fikir ve düşüncelerine gazetede yer vererek, İstanbul siyasi çevrelerinin ilgisinin çekilmeye çalışılmasından ibarettir²⁷³.

Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa Kabinesinin güven oyu alması üzerine 'bir çare olarak' Sultan Vahideddin ile ikinci defa görüşmek istedi. Bu ikinci görüşme, bazı kaynaklarda 22 Kasım ve 29 Kasım olarak geçmekte; bazı kaynaklarda ise her iki tarih ayrı birer görüşme şeklinde kabul edilmektedir. Gerçek Sadi Borak²⁷⁴ gerekse Hakkı N. Uluğ bu noktada ayrı görüşe sahiptirler. Hakkı N. Uluğ, ikinci görüşmenin tarihini 22 Kasım olarak vermekte, ayrıca üçüncü görüşme tarihi olarak Sadi Borak gibi 29 Kasım'ı göstermektedir²⁷⁵. Gotthard Jaeschke ise Haluk Y. Şehsuvaroğlu ve Falih Rıfkı Atay'a dayanarak

272 Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, s.180.; Turgut Özakman, *Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele*, Bilgi yay., Ankara 1997, s.201.

273 Minber, 17 Kasım 1918.

274 BORAK, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları*, s.190.

275 ULUĞ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, s.43.

sadece 29 Kasım tarihini ikinci görüşme olarak göstermektedir²⁷⁶. Haluk Y. Şehsuvaroğlu, 1960 yılındaki çalışmasında "Huzûr-ı Hümayûn-ı Mülûkâneye kabul buyurulan zevât-ı kirâm ve bazı vukû'at-ı mühimme" adlı defteri kaynak göstererek doğru olan tarihi 29 Kasım 1918 olarak belirtmiştir²⁷⁷. İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız bütün araştırmalarımıza rağmen ulaşamadığımız bahsi geçen defteri gören tek şahıs olan Haluk Y. Şehsuvaroğlu'nun tespitini doğru olarak kabul edersek, 22 Kasım ve 29 Kasım'da iki ayrı görüşmenin olmadığı, görüşmenin sadece 29 Kasım'da gerçekleştiği yönündeki görüşlerin isabetliliği kuvvet kazanmaktadır. Minber gazetesinin görüşme ile ilgili randevu tarihini 22 Kasım olarak göstermesinin²⁷⁸ bir yarılgıdan kaynaklanmış olabileceği, kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis-i Mebusan'dan ayrıldığı 19 Kasım günü, Naci Bey vasıtasıyla padişah'tan randevu istemesi üzerine kendisine verilen cevap; "önümüzdeki Cuma" şeklindedir. Burada randevunun istenildiği 19 Kasım günü Salı gününe denk gelmekte, dolayısıyla "önümüzdeki Cuma" lafzından anlaşılması gereken ise "bu Cuma"nın karşılığı olan 22 Kasım tarihi olmayıp "önümüzdeki Cuma"ya denk gelen bir sonraki haftanın Cuması olan 29 Kasım tarihi olmalıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın hatıralarında "Cuma'ya çok gün vardı"²⁷⁹ şeklindeki sözleri de bu tezimizi destekler niteliktedir. O hâlde Mustafa Kemal Paşa'nın Sultan Vahideddin ile ikinci görüşme tarihi

276 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Ankara 1989, s.7.

277 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine Tayini", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1960.; Ayrıca S.Tansel de aynı görüştedir. Bk. (Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, Ankara 1991, s.77-79).

278 Minber gazetesi Mustafa Kemal Paşa'nın 22 Kasım tarihi için randevu aldığını belirtmektedir. Bk. (Minber, 19 Kasım 1918).

279 ATAY, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, İstanbul 1998, s.100.

29 Kasım 1918, görüşme yeri ise Yıldız Sarayı'nda Hamidiye Camii'dir.

Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa kabinesinin güven oyu almasına ve Sultan Vahideddin ile yaptığı ilk görüşmesinden netice alamamasına rağmen yılmamış, Sultan Vahideddin ile yaptığı bu ikinci görüşmede; ona devleti içinde bulunduğu tehlikeden kurtarabilmek için "tedbir" olarak düşündüğü fikirlerini açıkça söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu düşünce ile yukarıda tartışmasını yaptığımız 29 Kasım 1918 tarihli randevusunu, hocası Başyaver Naci (Eldeniz) Bey vasıtasıyla almış ve bu tarihte Sultan Vahideddin ile Cuma Selamlığında görüşmüştür²⁸⁰. Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa'ya görüşme sebebini bile söyleme fırsatı vermediği konuşma, şöyle cereyan etmiştir: Sultan Vahideddin ilk söz olarak, "*Bilirim ki, ordunun zâbitleri ve kumandanları sizi severler. Bana teminât verebilir misiniz ki, onlardan bana bir fenalık gelmeyecektir*" demiştir. Mustafa Kemal Paşa beklemediği bu sözler karşısında şaşırılmış ve şu karşılıkta bulunmuştur: "*Gerçi ben İstanbul'a geleli birkaç gün oluyor. Buradaki vaziyeti tamıyla bilmiyorum. Yalnız ordu kumanda ve zâbitlerinde Zât-ı Şahînenize karışı bir cereyan olması için sebep göremiyorum*". Vahideddin, "*Yalnız bugünden bahsetmiyorum, bugünden de yarından da...*" dedikten sonra, görüşmeye şu sözlerle son vermiştir: "*Siz akıllı bir kumandansınız, tecrübenizle arkadaşlarınızı tenvîr (aydınlatacağınız) ve teskin edeceğinize eminim*"²⁸¹.

Esasında Mustafa Kemal Paşa'nın Sultan Vahideddin ile görüşme gereğini hissetmesi, kendisi ile Vahideddin arasında Almanya seyahati sırasında oluşan yakınlaşmanın da verdiği cesaretle padişah üzerinde tesirinin olacağı ümididir. Ancak

280 JAESCHKE, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, s.97.

281 Hakimiyet-i Milliye, 12 Nisan 1926; ATAY, 19 Mayıs, s. 6 vd; ATAY, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, s.91 vd.

Mustafa Kemal Paşa'nın Sultan Vahideddin'e müracaatı da netice vermemiştir. Üstelik görüşmenin uzun sürmesinden şüphelenen bazı kişiler, padişahın Mustafa Kemal Paşa ile Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması lüzumu üzerinde fikir alış verişinde bulunduğu ve Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini tasvip ederek, ordunun da aynı fikirde olduğu ve hatta arkadaşları namına söz verdiği²⁸² şayiasını yaymışlardır.

Yukarıdaki sözlerden de anlaşılacağı gibi, Sultan Vahideddin endişe içindedir. Onu endişeye düşüren sebep, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelişinden beri yoğun politik faaliyetlerin içinde bulunmasıdır. Öyle anlaşılıyor ki Vahideddin, Mustafa Kemal Paşa'nın bu politik teşebbüslerinde ordudan destek aldığını zannetmektedir. Çünkü Sultan Vahideddin bu görüşmede, Mustafa Kemal Paşa'dan ordunun görüşünü öğrenmek istemeye çalışmış ve Mustafa Kemal Paşa vasıtasıyla orduyu elinde tutmak istemiştir.

Sultan Vahideddin endişesinde tamamen haksız sayılmazdı. Zira Ahmet İzzet Paşa'nın Sadarettten ayrılmak zorunda kalışı, ordunun milliyetçi subaylarını derinden yaralamıştı. Hatta Hücum Taburu kurucuları Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) Bey'in harekete geçmesine bile sebep oldu. Şükrü Bey, Ahmet İzzet Paşa'nın tekrar Sadarete getirilmesi için hanedan üyeleri nezdinde teşebbüste bulunmuş ve sonuç alamayınca da bir darbeyle Sultan Vahideddin'i düşürmeyi planlamıştır. Şükrü Bey bir arkadaşı vasıtasıyla İzzet Paşa'ya bu düşüncesini duyurmuş, fakat şiddetle reddedilmiştir²⁸³.

Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahideddin ile üçüncü görüşmesini 20 Aralık 1918'de Yıldız Hamidiye Camii'nde yap-

282 **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Nisan 1926; ATAY, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, s.92.

283 **Yakın Tarihimiz**, Cilt III (1962), s.315 vd.

mıştır²⁸⁴. 21 Aralık'ta ise Mebusan Meclisi, Sultan Vahideddin tarafından kapatılmıştır²⁸⁵. Bu görüşmenin konusu kesinlikle bilinmemesine rağmen bazı kaynaklarda Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla ilgili olduğu iddialarına rastlanmaktadır. Halide Edip "Mustafa Kemal, meclis kapatıldıktan sonra kurulacak kabinede kendisine Harbiye Nazırlığı verilmesi koşuluyla bu girişime razı olmuş" demektedir. Yine Halide Edip'in ortaya sürdüğü bir diğer iddia ise, "Vahideddin'in Mustafa Kemal'den aldığı güvence üzerine meclisi kapatmış" olduğudur²⁸⁶.

Mebusan Meclisi'nin kapatılmasından sonra 1909 Anayasasına göre seçimlerin 4 ay içerisinde yapılması gerekiyordu. Ancak Sultan Vahideddin, seçilmesi muhtemel milletvekillerinin ekseriyetle İttihatçı olacağı ve gerek kendisine, gerekse İngilizlere boyun eğmeyeceği düşüncesiyle seçimleri yaptırmak istememiştir. Bu durum, kamuoyuna bazı bölge-lerin işgal altında olması ve seferberlik hâlinin devam ettiği şeklinde gösterilmiştir²⁸⁷. Mütareke döneminin içinde bulunduğu bu duruma bir çarpıcı örnek de dönemin Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa'nın güya Musul'un işgalini protesto etmek gayesi ile gittiği İngiliz Yüksek Komiserliğinde "... Padişahı ve Hükûmet adına kesinlikle söylüyorum ki çoğunluğun istediği, bizi İngiltere'nin idare etmesidir"²⁸⁸ şeklindeki talihsiz beyanıdır.

Bu konu, Mustafa Kemal Paşa'nın 1926 yılında Milliyet gazetesinde yayımlanan anılarında şu şekilde izah edilmiştir:

284 Vakıf, 21 Aralık 1918.; Afi, 21 Aralık 1918.; ULUÇ, Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, s.43.; AKŞİN, İstanbul Hükümetleri..., Cilt 1, s.113.

285 Takvim-i Vekayi, 21 Aralık 1918, No:3425.; Vakıf, 22 Aralık 1918.; Sabah, 23 Aralık 1918.

286 AKŞİN, İstanbul Hükümetleri..., Cilt 1, s.113-114.

287 İstiklâl, 5 Ocak 1919.; Yenigün, 4/5 Ocak 1919.; İkdâm, 5 Ocak 1919.

288 İstiklâl, 31 Aralık 1918.; JAESCHKE, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, s.8.

*"...Güya o uzun mülâkatta Padişahı Meclis-i Mebusan'ı da-
ğıtmak lüzumunu üzerinde benimle bir fikir alışverişinde bulunmuş-
tur ve ben kendisini onaylayarak ordunun aynı fikirde olduğunu
söylemişimdir ve kendimle arkadaşlarımı adına söz vermişimdir.
Artık böyle dedikodulara ehemmiyet verecek durumda değildim,
müteessirdim"²⁸⁹.*

Meclisin kapatılmasında Mustafa Kemal Paşa ile yap-
tığı görüşmenin herhangi bir etkisi söz konusu değildir. Bi-
lindiği gibi meclisin kapatılacağı yönünde İstanbul basınında
daha önceki tarihlerde defalarca haberler çıkmıştır. Özellikle
Sabah ve Türkçe İstanbul gibi gazeteler, meclisin kapatılması
yönünde haber yapmaktaydılar. İstanbul kamuoyunda mec-
lisin kapatılacağı yönündeki bu tür haberlerin kabul görme-
ye başlaması, Sultan Vahideddin'in uyguladığı İngilizperest
ağırlıklı politikadan kaynaklanmaktaydı. Çünkü Sultan Va-
hideddin, İtilaf Devletleri ile olan ilişkilerinde meclisi daima
engel olarak görmüş "İngiltere'ye her hâl ve şartta yakınlık"
şeklinde ifade edebileceğimiz değişmez politikasını uygula-
mak adına, daha rahat ve bağımsız bir siyasî yapı oluşturma-
ya çalışmıştır. O hâlde meclisin kapatılmasının gerçek sebebi;
meclis çoğunluğunun İttihatçı olduğu ve işgallere karşı sesini
yükseltmeye başlaması sonrasında oluşan İngiliz baskısıdır.

Ayrıca Sina Akşin'in de belirttiği gibi, Mustafa Kemal
-Vahideddin görüşmesinde "kul olma" siyasetinden uzak
duran Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir pazarlıkta istediği
sonucu almadan ordu desteği ile ilgili bir teminatı vermiş ol-
ması mümkün görülemez²⁹⁰. Yine dönemin siyasî yapısı göz
önüne alındığında, Meclis-i Mebusan üzerinde müessir oldu-
ğunu bildiğimiz Mustafa Kemal Paşa'nın, meclisin fesih olayı

289 BORAK, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, İstanbul 1983, s.197.

290 AKŞİN, İstanbul Hükümetleri..., Cilt 1, s.114.

ile kendi siyasi çıkarları adına bir kazanım elde ettiğini düşünmek mümkün değildir.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kaldığı süre içinde padişah ile beş kez görüşmüştür. Bu görüşmelerde talep, daima Mustafa Kemal Paşa, tarafından gelmiş, Sultan Vahideddin'in daveti söz konusu olmamıştır²⁹¹. Ancak bu duruma rağmen Mustafa Kemal Paşa, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak padişah ile olan temasını kesmemeye özen göstermiştir²⁹². Bu görüşmelerin tarihleri sırasıyla 15 Kasım, 29 Kasım, 20 Aralık 1918, 12 Mayıs 1919 ve 16 Mayıs 1919'dur²⁹³.

Mustafa Kemal Paşa'nın 12 Mayıs 1919 tarihli görüşmesi de yine Yıldız Sarayı'nda gerçekleşmiştir. 16 Mayıs tarihli görüşme, yine aynı yerde Cuma Selamlığı sırasında bir veda ziyareti şeklinde gerçekleşmiştir.

f. Ayân Reisi Ahmet Rıza Bey'in Sonuç Vermeyen

Politik Teşebbüsü

Mustafa Kemal Paşa'nın İzzet Paşa ekibiyle iktidara gelmek yolu tamamen kapanırken, Ayân Reisi Ahmet Rıza²⁹⁴

291 N. F. Kısakürek son görüşme tarihini 14 Mayıs olarak yanlış verdiği gibi, akşam yemeği davetinin Vahideddin tarafından yapıldığını yazmaktadır.

Bk. (Necip Fazıl Kısakürek, *Sultan Vahideddin*, İstanbul 1975, s.181).

292 BAYUR, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, s.278.

293 Sina Akşin son görüşmenin tarihini; Rauf Bey'e dayanarak 15 Mayıs olarak kabul etmektedir. Bk. AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri...*, Cilt I, s.113.

294 Ahmet Rıza Bey (1859-1930), Ayân Meclisi üyelerinden Ali Bey'in oğludur. Galatasaray Sultanisi'ni bitirmiş, Hariciye Nezareti Tercüme Kalemine kâtip olarak girmiştir. 1884'te tarım eğitimi yapmak üzere Fransa'ya gitmiştir. Dönüşünde Bursa Maarif Müdürlüğüne atanmıştır. Fransız devriminin yüzüncü yılı dolayısıyla Paris'te açılan sergiye katılmak üzere, Paris'e gitmiştir. Fakat geri dönmemiştir. *La Revue Occidentale* adlı dergiye İslamiyet konusunda yazılar yazmıştır. Fransız basınında Osmanlı aleyhine çıkan yazılara karşılık vermiştir. Pozitivist düşünceyi benimsemiştir. 1895'te İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin Paris şubesini kurmuştur.

Bey'in kurması söz konusu olan kabinede tekrar adı geçmeye başlamıştı. Sultan Vahideddin nezdinde sık sık Tefvik Paşa kabinesini tenkit eden Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey, Aralık 1918 başlarında padişahı Sadaret teklifi almıştır. Ahmet Rıza Bey istişare etmek ve fikirlerinde isabet olup olmadığını anlamak amacıyla Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istemiştir²⁹⁵. Onun bu arzusunu her ikisini de tanıyan İstanbul mebusu Ali Rıza Bey temin etmiş, Âyan dairesinde bir gece gizlice Ahmet Rıza Bey'le Mustafa Kemal Paşa'yı buluşturmuştur²⁹⁶. Aralarında geçen konuşma, Mustafa Kemal'in hatıralarında şöyle nakledilmiştir: Ahmet Rıza Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya "...*Gerçi padişah bana henüz hiçbir işaretle bulunmuş değildir. Fakat eğer sadareti teklif edecek olursa kabul edip etmemekliğim hakkındaki fikirleriniz nedir? Bugünkü kabineden memnun musunuz?*" diye sormuş o da ikinci soruya "*Hayır! Çok acizdir, haysiyetsizdir*" şeklinde karşılık vermiştir. Ahmet Rıza Bey "*O hâlde ilk sualime cevap verir misiniz*" dediğinde, Mustafa Kemal Paşa şöyle konuşmuştur: "*Beyefendi Padişah bugünkü kabineyi*

Daha sonra cemiyetin adını İttihat ve Terakki diye değiştirmiştir. Bu cemiyetin görüşlerini yaymak için de Meşveret adlı bir gazete çıkarmıştır. II. Abdülhamid'in bu faaliyetlerden rahatsız olması ve Fransız Hükûmetine baskı yapması dolayısıyla zaman zaman Fransa'dan sınır dışı edilmiştir. 1902'de Paris'te toplanan I. Jöntürk Kongresinde kendi arkadaşlarıyla görüş ayrılığına girmiştir. 1907'de toplanan II. Jöntürk Kongresine başkanlık yapmıştır. Meşrutiyetin ilanını müteakip İstanbul'a geldi. 8 Aralık 1908'de İstanbul mebusu olarak Meclis-i Mebusana girmiştir. Ancak padişah ve İttihatçılarla anlaşamayınca 23 Ocak 1912'de Âyan Meclisi üyeliğine atanmıştır. Âyan Meclisi başkanlığı yapmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında Fransa'da yaşanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin ilkeleri doğrultusunda Fransız devlet adamları ile görüşmüştür. Fransız basınında Türkiye'nin haklı davasını anlatan yazılar yazmıştır. Lozan Antlaşması'nın ardından ülkeye döndü ve 26 Şubat 1930'da vefat etmiştir. Bk. (Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı yay., Ankara 1998, Cilt: II, s.203-204.; Meclis-i Mebusan ve Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Anıları, Arba yay., İstanbul 1983.) .

295 AKŞİN, İstanbul Hükûmetleri..., Cilt I, s.127.

296 Cumhuriyet, 14 Mayıs 1933.

beğenmiyorsa acaba sebebi nedir? Acaba kabinenin ecnebi tazyiklerine karşı aciz olduğundan ve ciddi tedbir alamadıklarından mı müteessirdir? Siz de ve nazırlarınız da aksi vasıflar mı arayacaktır? Eğer böyleyse sadaretinizin hayırlı olacağına şüphe yoktur. Hattâ bunun için padişahı üzerine tesir de yapmalısınız”.

Ayrıca bu görüşmede kabineye nazır olarak kimlerin alınabileceği konuşulurken Ahmet Rıza Bey, Harbiye Nazırlığı'na Cevad (Çobanlı) Paşa'yı düşündüğünü söylemiş, Mustafa Kemal Paşa da “çok isabetli olur” demiştir²⁹⁷.

Ancak bu meseleyi, İttihat ve Terakki ve Ahmet İzzet Paşa hükûmetlerinde Maliye Bakanlığı yapmış olan Cavid Bey ve Kâzım Karabekir Paşa tamamen başka türlü anlatmaktadır. Cavid Bey, 7 Aralık 1918 tarihli notlarında bu hususta şöyle demektedir: “Ahmet Rıza Bey bir gün evinde arkadaşlarıyla kurabileceği kabine üzerinde müzakerelerde bulunurken, Mustafa Kemal Paşa'yı da çağırnuşlar birlikte görüşmüşler. Sonra Mustafa Kemal Paşa ortaya konan isimlerle kabine yapılamayacağını, eğer Ahmet Rıza Bey birlikte çalışmak istiyorsa kendisinin bir kabine hazırlayacağını söylemiş. Ahmet Rıza da buna muvafakat etmiş”²⁹⁸. Cavid Bey bu bilgilerden sonra 13 Aralık 1918 tarihli notlarında düzenlenen kabine listesini vermektedir. Fakat bu listede Mustafa Kemal Paşa'nın ismi bulunmamaktadır²⁹⁹.

Cavid Bey, 13 Aralık 1918 tarihli notlarında Mustafa Kemal Paşa'nın –herhâlde yukarıda bahsi geçen- kabine listesini hazırlayıp Ahmet Rıza Bey'e verdiğini söylemektedir. Ancak “Ahmet Rıza Bey bu cetvelde dahil olanların hiçbirini iyi tanımadı-

297 A'YAY, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, s.106.; Cumhuriyet, 14 Mayıs 1933; BAYUR, Atatürk'ün Hayatı ve Eseri, s.245.

298 Cavid Bey, “Felaket Günleri, Mütâreke Günlerinin Fecî Tarihi”, Tanin, 13 Eylül 1945, s.2.

299 Cavid Bey, “Felaket Günleri, ...”, Tanin, 13 Eylül 1945, s.2.

ğî cihetle bunlarla teşrik-i mesai yapamayacağını söylemiş. Bunun üzerine Mustafa Kemal, o halde siz beni de tanıımıyorsunuz demiş. O da evet sizi de pek az tanıyorum, cevabını vermiş³⁰⁰. Böylece Ahmet Rıza Bey ile Mustafa Kemal Paşa'nın işbirliği başlamadan son bulmuştur.

Yine Cavid Bey'in günlük notlarına göre, hâlâ eski İttihatçılar Mustafa Kemal Paşa'ya güvenmemekte ve onun önemli mevkilere gelmesini istememektedirler. Ancak bu bilginin yanlış olduğu ve sadece Cavid Bey'in şahsî düşüncelerini yansıttığı hususunda şüphe yoktur. Ahmet Rıza Bey'in yeni bir kabine kurma çalışmalarını sürdürdüğü günlerde, eski İttihatçıların ekseriyeti Mustafa Kemal Paşa'nın yer almadığı bu tür bir siyasî teşebbüsü dahi düşünmemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşlarından İsmail Canbulat, Teceddüd Fırkası ileri gelenlerinden mebus Sabri (Toprak) Bey'e müracaat ederek kurulması düşünülen Ahmet Rıza Bey kabinesine güvenoyu verip vermeyeceklerini sormuştur. O da Harbiye Nazırlığına İzzet Paşa'nın, Maliye Nazırlığına da kendisinin getirilmesini istemiştir. Canbulat, "yalnız İzzet Paşayı getirmenin müşkül olacağını, Mustafa Kemal'in Harbiye'ye gelmesinin muhtemel olduğunu söylemiş, Sabri Bey de Mustafa Kemal'in belki bir diğer nezârete getirilebileceği"³⁰¹ cevabını vermiştir.

Öte yandan Kâzım Kara Bekir Paşa hatıralarında Mustafa Kemal Paşa'nın Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey'le işbirliğini şöyle anlatmaktadır: "23 Mart 1335 (1919)de Mustafa Kemal Paşa'nın Ahmet Rıza Bey'le görüşerek müşâvîrûnileyhin (adı geçen) riyasetinde İstanbul'da bir kabine teşkili ve kendilerinin Harbiye Nazırlığı'ndan geçmesini ve benim de kabinede mevki almalığımı arzu ettiğini öğrendim, İsmet (İnönü) Bey vasıtasıyla da bu yolda bir teklif aldım. Bunu felâket-i milliyeyi tacilden (çabuklaştırmak-

300 Cavid Bey, "Felaket Günleri,", Tanin, 16 Eylül 1945.

301 Cavid Bey, "Felaket Günleri,", Tanin, 15 Eylül 1945.

tan) başka bir işe yaramayacağını, bir an evvel genç kumandanlarını Anadolu'ya atılmasından başka çare olmadığını hakkında nokta-i nazarını te'kidten (tekrarlayarak) İsmet Bey'e söyledi" ³⁰².

Bu birbirini tutmayan bilgilerin arkasındaki gerçeği bulmak oldukça güçtür. Aralık 1918 başlarından Mart 1919 sonlarına kadar Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey'in yeni bir kabine teşkili söylentisi ortalıkta dolaşıp durmuş fakat bir türlü gerçekleşmemiştir. Mustafa Kemal Paşa, sık sık Harbiye Nazırı adayı olarak adının geçtiği bu politik teşebbüse karşı fazla istekli gözükmemiş, ancak sorulduğunda fikrini söylemekle yetinmiştir.

g. Mustafa Kemal Paşa'nın Arkadaşlarıyla

İhtilal Komitesi Kurması

31 Ekim 1918 gecesi Talat Paşa, Kara Kemal ve Kara Vasıf Beyleri evine çağırarak ülkenin içinde bulunduğu şartların fevkalade ağır olduğunu ve bu şartlar karşısında bir şeyler yapılması gerektiğini söyleyerek konuşmayı Mustafa Kemal Paşa'ya getirmiştir: "...Bir şeyler yapılacaktır, bunu kim yapacaktır? Kuvvetli bir el lazımdır. Meselâ Mustafa Kemal Paşa temiz bir maziye salıptır. Mağlup olmanın bir kumandandır. Ordu mensupları da kendisini sayarlar. Halk da Mustafa Kemal Paşa'yı sevmektedir. Ben Mustafa Kemal Paşa'nın mühlüm bir işe soyunacağını tahmin ediyorum....Ama size söylüyorum, eğer bir şeyler yapmak isterse çekişmeler bir tarafa konulmalıdır. Kendisine yardımcı olunmalıdır. Önünü kesmemek, açmak icap eder" ³⁰³.

302 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbinin Esasları*, İstanbul 1972, s.32.

303 Taylan Sorgun, *Mütâreke Dönemi ve Bekirâğa Bölüğü*, İstanbul 1998, s.45, 66.

Talat Paşa ülkeyi terk etmeden önce aynı tavsiyeyi İttihat Terakki'nin Kâtib-i Umumisi Mithat Şükrü (Bleda) başta olmak üzere bütün ileri gelen İttihatçılara iletmiştir. Bu tavsiye Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılar tarafından Anadolu'ya gönderildiği anlamına gelmemekle birlikte, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerinde ve ileride gerçekleştireceği Millî Mücadele hareketinin maksadına ulaşması noktasında ciddi kazanımlar sağlamıştır. Mesela, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da olup biten her türlü haberi çok kısa zamanda doğru bir şekilde alabilmesi, yürüttüğü bu siyasi ve fikrî faaliyetler adına önemli bir örnektir. Bu haberleşme ağının akışında eski İttihatçıların rolü büyüktür. İstihbarat hususunda yetişmiş olan Yenibahçeli Şükrü, Sevkiyatçı Rıza, İskeçeli Arif ve Hüsamettin Beyler, Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi akışının sağlanması hususunda ciddi faaliyetlerde bulunan önemli isimlerdir³⁰⁴.

Esasen Mebusan Meclisi'nin kapatılması ile birlikte, 1918 yılının Aralık ayı ortalarından itibaren iktidar yolunun tamamen kapanmış olmasına karşın, Mustafa Kemal Paşa, amacından bir türlü vazgeçmemiştir. O, bu gaye ile bir gün Fethi, İsmail Canbulat³⁰⁵, Kara Kemal ve Rauf Beyler olmak üzere dört

304 SORGUN, *Mütâreke Dönemi...*, s.212.

305 İsmail Canbulat, 1880'de İstanbul'da doğdu. Babası Jandarma Binbaşı Cemal Bey'dir. Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi ve Kuleli Askerî İdadisini bitirip, 15 Mayıs 1897'de Harp Okuluna girdi. Buradan 5 Aralık 1889'da Teğmen rütbesi ile mezun oldu. 29 Eylül 1901'de Üsteğmen ve 21 Temmuz 1908'de Yüzbaşı oldu. Manastır ve Selânik'te görev yaptı. 1906'da kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temelini oluşturan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"nin kurucuları arasında yer aldı. Meşrutiyetin ilanı için yapılan çalışmalarda aktif rol oynadı. Padişah aleyhindeki eylemleri nedeniyle Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a döndürülüp Harp Okulunda Tarih öğretmenliğine getirildi. 1908'de "Risale-i Askeriye" adlı bir dergi çıkardı. 1909'da askerlikten ayrıldı. 30 Ağustos 1909'da Adalar Kaymakamlığına getirildi. Nisan 1912'de İzmit'ten mebus seçilerek Meclis-i Mebusan'a girdi. Meclisin 5 Ağustos 1912'de kapatılması ile mebusluğu sona erdi. 14 Eylül 1912'de gönüllü olarak Balkan Savaşı'na

arkadaşıyla bir İhtilal Komitesi kurmaya karar vermiştir. Bu kararın görüşüldüğü gizli toplantıların³⁰⁶ birinde Sadrazam Tevfik Paşa, şoförü elde edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmaya çalışılmış, bu yolla da kabinenin düşürülmesi planlanmıştı. Bu sayede kurulacak yeni hükûmetle daha azimli hareketlere başvurmak gibi tedbirler üzerinde durulmuş, hattâ daha da ileri gidilerek padişahın değiştirilmesi dahi düşünülmüştür. Ancak komite üyelerinden İsmail Canbulat, eski bir İttihatçı ve komitacı bir kimliğe sahip olmasına rağmen, bu tür gizli ve ihtilalci girişimlere itiraz etmiş ve şaşılacak bir şekilde bu hareketten affını istemiştir³⁰⁷. Canbulat'ın sebebini tespit ede-

katıldı. Savaş sonrasında 30 Aralık 1913'te Millî Emniyet Müdürlüğü'ne, 16 Nisan 1914'te Emniyet Genel Müdürlüğü'ne atandı. 1915'te İstanbul Vali vekili, 1916'da İstanbul Belediye Başkanı oldu. 1917'de elçi olarak Stockholm'e gönderildi. Temmuz 1918'de Dahiliye Nazırlığı'na getirildi. 13 Ekim 1918'de ise bu görevinden istifa etti. Mütareke dönemi başında İttihat ve Terakki Fırkası'nın kapanma kararı almasından sonra yine İttihatçılar tarafından kurulan "Teceddüd Fırkası"nın kurucuları arasında yer aldı. 1919'da İngilizler tarafından tutuklanarak Malta Adası'na sürgüne yollandı. 1921 Mayıs ayında serbest bırakılarak yurda döndü. TBMM'nin II. Dönem seçimlerine katılarak milletvekili seçildi. Dahiliye, Nizamname-i Dahili Kanunu Esasî komisyonları üyeliğinde bulundu. 30 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. İzmir Suikastı davasında suçlu bulunarak 13 Temmuz 1926 tarihinde idamına karar verildi. Bu hüküm 13/14 Temmuz 1926'da İzmir'de yerine getirildi. Bk. (Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927, TBMM Vakfı yay., Ankara 1995, Cilt: III, s. 397-398).

306 Mütareke döneminde İran Seferi Han Melik Sasanî Mustafa Kemal Paşa'nın da sık sık gittiği Nişantaşı'nda bir evin istihbarat evi olduğunu hatıralarında şu şekilde yazmaktadır: "...ev Nişantaşı'nda Alınantıya sefareti binasının yanında, pencereleri Asya surları ile Boğaziçini Karadenizin girişi yerine kadar gören görkemli bir yapıydı. Orada myan, ileri gelenler ve yüksek rütbeli Osmanlı subaylarından bir grup vardı....Merhum Mustafa Kemal Paşa'yı, pek çok ünlü siyasetçi ve hükümet ve millî meclisin teşkili için Anadolu'ya giden yüksek rütbeli Osmanlı subaylarını orada tanıdım. Sonraları o evin gizli istihbarat servisinin merkezi olduğu işitildi". Bk. (Han Melik Sasanî, *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul*, Tehran 1976. Farsça olan bu eserin tercümesinde Dr. Tufan Gündüz'den yardım alınmıştır).

307 ZÜRCHER, ... İttihatçılık, s.203-204.

mediğimiz bu tepkisine karşın Mustafa Kemal Paşa, hemen orada tedbir alarak "Beyefendinin katılmayacağı bir hareket akıllıca olmayabilir. Onun için cemiyeti hemen dağıtalım" şeklindeki tepkisi sonrasında kurmuş oldukları ihtilalci örgütü dağıttıklarını beyan etmişlerdir³⁰⁸. Ancak Mustafa Kemal Paşa anılarında Canbulat gittikten sonra geride kalanların cemiyeti tekrar kurarak çalışmalarına devam ettiklerini ifade etmektedir.

Enver Behnan Şapolyo, teşkilatın Sultan Vahideddin'i öldürme niyetinden söz etmekte, ayrıca fabrika ve tramvay işçilerini ayaklandırmayı tasarladığından da bahsetmektedir. Sina Akşin ise, Cavid Bey'in hatıratına dayanarak Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları adına ihtimal dahilinde ihtilalci girişimleri şu şekilde açıklamaktadır: "*Ocak ortasında Seyfullah Paşa, Cavid'e gelip Rüstem Bey'le görüştikten sonra kendisinin İngiliz Yüksek Komiserine Türkiye'nin bugünü ve geleceği, eşitlik ilkesine uymak şartıyla İngiliz-Türk ittifakının yararları konusunda bir muhtıra verdiğini, Komiserlikten Hohler'in çağırılıp ilgilendiğini, bunu isteyen kuvvetin var olup olmadığını sorduğunu anlattı. Paşa, işi İzzet Paşa ve Rauf Bey'le görüşmüş, şimdi Cavid'in de katılmasını istiyordu. 17 Ocak'ta Seyfullah ve İzzet Paşalar, Rauf, Rüstem, Cavid Beyler toplandılar; Cavid, İngiltere'den cevap gelmeden kendilerinin ortaya çıkmasının uygun olmayacağını söyledi. İzzet Paşa da o sırada dahi hükümetçe İngiltere'ye asker yardımı yapılabileceğini ileri sürdü. Cavid bunun da hemen açıklanmasını doğru bulmadı. 20 Ocak'ta, Hohler'le yapılan son görüşmenin sonucunu Seyfullah Paşa anlattı. Sonuç her bakımdan olumsuzdu. Seyfullah Paşa hükümetten şikayet edince, İngilizler kendilerinin ancak asayişle ilgilendiklerini, gerisine karışmadıklarını söylediler. Üstelik Paşa, yemin karşılığında arkadaşlarının kinliklerini de açıklamıştı*"³⁰⁹.

308 ORBAY, *Cehennem Değirmeni*, Cilt I, s.232.

309 AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri...*, Cilt I, s.191-192.

1919 yılının Ocak ayının son günlerine kadar devam ettiğini bildiğimiz bu tür komitacı faaliyetler sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın, Karakol Cemiyeti'nin kurucularından ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul şubesinin başı olan Kara Kemal ve Sevkiyatçı Rıza ile yakın temas hâlinde olduğu bilinmektedir.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları günler geçtikçe işgal edilmiş olan ülkede, düşmanın tehdidi ve tesiri altında padişahu değiştirmekten³¹⁰, hükûmeti düşürmekten³¹¹, bir şey çıkmayacağını ve millî menfaatlerin savunulamayacağını anlamışlardı³¹². Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın son politik teşebbüsü olan İhtilal Komitesi de daha harekete geçmeden dağılmış oldu.

h. Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancı Devlet

Temsilcileriyle Görüşmesi

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki siyasi faaliyetleri içerisinde, yabancı gazeteci ve İtilaf Devletleri temsilcileriyle yapmış olduğu görüşmeler de ayrı bir öneme sahiptir. Bu görüşmelerden ilki, İstanbul'a geldiği günün ertesinde 14 Kasım 1918 Perşembe günü Perapalas'ta Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Daily Mail gazetesinin muhabiri G. Ward Price ile gerçekleşmiştir³¹³. Bu görüşmeyi daha sonraları hatıralarını kaleme alan Price şu şekilde nakletmektedir: "*...bir Türk generalinin benimle görüşmek istediğini söylediler. Adını sordum*

310 ŞAPOLYO, *Kemal Atatürk...*, s.196.

311 AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri...*, Cilt I, s.191-192.

312 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1980, s.157; ATAY, 19 Mayıs, s. 8 vd; ATAY, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, s.94 vd; KANDEMİR, *Rauf Orbay*, s.31.

313 JAESCHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s.6.

Mustafa Kemal dediler. O zamanlar Mustafa Kemal adını belirsiz bir şekilde işitmiştim. Daveti memnunlukla kabul ettim. Mustafa Kemal düşünceli ve karamsardı. Bana menleketin hâlinden söz etti ve her iki üç tinncede bir 'Bu böyle olmaz. Vatani baştan başa değiştirmek lazım, yenileştirmek lazım' diyordu"³¹⁴.

Yine Price anularında İngilizler'in Anadolu'da bir valiye ihtiyaç duyacaklarını belirterek Mustafa Kemal Paşa'ya atfen şu cümlelere yer vermiştir: "Eğer İngilizler, Anadolu için sorumluluk kabul edecek olurlarsa, İngiltere yönetiminde bulunan tecrübeli Türk valileriyle çalışmak gereğini duyacaklardır. Böyle bir yetki çerçevesinde hizmetlerini sunabileceğimi uygun bir yerin mevcut olup olamayacağını bilmek isterim"³¹⁵.

Sadece Ward Price'ın eserinde yer alan ve Lord Kinross'un ona dayanarak tasdik ettiği bu hatıraları doğru olarak kabul etmek çok zordur. Daha Adana'da iken İngilizler ile ilgili kanaatleri çok açık bir şekilde belli olan Mustafa Kemal Paşa'nın mütareke ahkâmının şuursuzca ve düşmanca uygulanmasından sorumlu tuttuğu İngilizlerle böyle bir ittifaka girebilmesi mümkün değildir. İngilizlerle ilgili görüşlerinin yer aldığı şifre telgraflarının gizli olduğu düşünülürse, bu bilgilerin 1918 yılında İngilizler tarafından bilinmediği açıktır. Ancak bugün tarihi belgelerle açığa çıkmış olan Mustafa Kemal Paşa'nın o dönemdeki fikir ve düşünceleri, İngilizlerden bu tarz bir talepte bulunmasını imkânsız hâle getirmektedir. Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kaldığı süre içerisinde planladığı faaliyetleri gerçekleştirebilme adına işgal kuvvetlerinin temsilcileriyle olan ilişkilerinde azami dikkat göstermiş, ileriye yönelik düşüncelerinin gerçekleşmesini

314 Cumhuriyet, 10 Aralık 1939.; Haluk Y. Şehsuvaroğlu, Tarihçi Gözüyle Atatürk, Varlık yay., İstanbul 1959, s. 60.; Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, İstanbul 1973, s.203.

315 BORAK, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, s.150-151.; AKŞİN, İstanbul Hükümetleri ..., Cilt I, s. 132-133.

engelleyecek herhangi bir çıkışta bulunmamaya dikkat etmiştir. Üstelik Sina Akşin'in de belirttiği gibi³¹⁶ valilik gibi bir görev talebinin bir gazeteçi vasıtasıyla İngilizlere iletilmesinin mantıklı görülmesi mümkün olmayan bir davranış biçimidir.

Mustafa Kemal Paşa'nın kasım ayında gerçekleştirdiği bir diğer görüşmesi de yine Perapalas Oteli'nde Anzak Kordoru Komutanı General Sir William Birdwood ile olmuştur. 20 Kasım 1918 tarihinde gerçekleşen bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Rasim Ferid (Talay) Bey de bulunmuş³¹⁷, görüşme konusu ise siyasî olmaktan daha ziyade Çanakkale Savaşı üzerine cereyan etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da İtalyan temsilcileriyle de bazı görüşmeler yapmıştır. Mütareke döneminde İtalyanlar, Yunanistan'ın İzmir ve çevresine hâkim olma niyetlerine karşı çıkarak Antalya ve çevresindeki hâkimiyetlerinden başka, İzmir ve çevresini de nüfuz alanlarına dahil etmek istiyorlardı. Bu sebeple Anadolu'da destek bulabilmek için bazı eski İttihatçılarla temasa geçerek kuvvetli bir siyasî yapılanmayı kurabilmek amacıyla çareler aramışlardır. Mustafa Kemal Paşa'yla temasa geçme taleplerinin ardındaki gerçek ise O'nun, Anadolu'da kurmayı düşündükleri bir siyasî-askerî yapılanmanın başına geçmesine çalışmak ve bu düşüncelerinin gerçekleşmesinin mümkün olup olmadığını anlayabilmektir. Ancak gerek Mustafa Kemal Paşa ve gerekse bir İtalyan yetkilisiyle yapılan görüşmede hazır bulunan Fethi Bey, bu taleplere şüpheyle yaklaşmışlar ve ciddiye almamışlardır. İtalyanlarla teması tamamen sonuçlandıran olay ise Mustafa Kemal Paşa'nın Kont Sforza ile Tepebaşı'ndaki konsolosluk binasında yapmış oldukları görüşme dir. Mustafa Kemal Paşa, yaptığı bu görüşmeyi hatıralarında şu şekilde anlatmaktadır:

316 AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri...*, Cilt I, s. 133.

317 BAYUR, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, s.230.

İtalyan yetkilisinin "...Ekselans, herhâlde bir tehlike karşısında sefarethanenin emrinize hazır olduğunu ben de söyleyebilirim..." şeklindeki yardım teklifine karşı Mustafa Kemal Paşa "...Yıldırım ile vurulmuşa döndüm, teessürümü saklamak için nefesimi güç tuttum. İtalyan tebaası mı oluyordum?...Ben bu yabancıнын evinden çıkarken, bütün uşaklarının arkamdan güldüklerini duyar gibi oluyordum"³¹⁸ diyerek içine düştüğü durumdan duyduğu rahatsızlığı açıkça dile getirmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Kont Sforza ile olan temaslarını Zekeriya Türkmen'in yaklaşımıyla "...koruma altında olması"³¹⁹ şeklinde kabul etmek isabetli bir yaklaşım tarzı değildir. Kadir Mısıroğlu'nun daha da ileri giderek Mustafa Kemal Paşa'nın yabancı devlet temsilcileriyle yapmış olduğu görüşmeleri "...onlardan talimat alıyordu"³²⁰ şeklindeki ifadesi ise tarihi tahrif eden fevkalade yanlış bir hükümdür. Esasında Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda gösterdiğimiz sözleriyle ortaya koyduğu fevkalade rahatsızlık yabancılarla yapmış olduğu görüşmelerden farklı bir yorumu veya perspektifleri imkânsız hâle getirmektedir.

İtalyanların Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bu tür bir yaklaşım tarzı içerisinde olmaları, işgal ettikleri İstanbul'da, ordular yönetmiş bir Türk generali ile kuracakları iyi ilişkilerin kendileri açısından önemli bir politik manevra olarak düşünülmüş olmalarından kaynaklanmaktadır. Mustafa Kemal Paşa açısından düşünüldüğünde ise, bu tür bir temasın önemini kavrayabilecek kabiliyette olması ve doğması muhtemel bir politik

318 ATAY, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, İstanbul 1998, s.116.

319 Zekeriya Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920), Ankara 2001, s.119.

320 MISIROĞLU, Lozan, Cilt I, s.194. Kadir Mısıroğlu bu iddiasını Dagobert von Mikusch'ın Gazi Mustafa Kemal adlı eserine dayandırmaktadır. Ancak Turgut Özakman, ilgili eserde böyle bir bilginin olmadığını tespit etmiştir. Bk. (ÖZAKMAN, Vahidettin, s. 208.)

oluşumun kendisine sağlayacağı kazanımları İstanbul'daki faaliyetleri sırasında önünü açma adına istifade edebileceği bir fırsat olarak yorumlamak daha isabetli olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki bir diğer görüşmesi Fransız Sefaretinde görevli ve İskoç Presbiteryen Kilisesi Papazı olan Robert Frew ile gerçekleşmiştir³²¹. Rahip Frew'in isteği üzerine gerçekleşen bu görüşmenin başlangıcında İttihat ve Terakki meselesi gündeme gelmiştir. Rahip Frew'in "İttihat ve Terakkinin cinayetlerini öncelikle tasdik etmelisiniz" şeklindeki çıkışından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteği kabul etmemesi, bütün hatalarına rağmen İttihat ve Terakki'nin vatanseverliğinin her türlü tartışmanın üstünde olduğunu ifade etmesi, görüşmenin sonuçsuz bir şekilde neticelenmesine sebep olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, 1926 yılında yayınlanan hatıralarında bu görüşmenin manasızlığını şu cümleleriyle ifade etmektedir: *"Bu zâtın bu görüşme için ne istediğini lûlâ anlamadım...Ecnebilerle bu temaslar, beni tanıdıklarından bir çoğunun düşüncelerinden uzaklaştırmaya yardımcı etti. Benim kanaatim o idi ki ve daima o oldu ki dünyada insan diye yaşamak isteyenler, insan olmak vasıflarını ve kudretini kendilerinde görmelidirler...Bu uğurda her türlü fedakârlığa razı olmalıdırlar. Yoksa hiçbir medeni millet, onları kendi sırasında ve safında görmek istemez"*³²².

Dikkat edilirse, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da yabancı temsilcilerle yaptığı görüşmelerin hiçbirinde, Anadolu'da başlayan milli mukavemet lehine bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Ancak onun bu tür temaslarda bulunması Milli Mücadele lehine fayda sağlayabilecek bir gelişmeyi temin etmekten ziyade, tasarladığı birtakım planların işgalci güçler tarafından engellenmesi ihtimalini ortadan kal-

321 Nutuk, Cilt I, s.201.

322 ATAY, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, İstanbul 1998, s.114.

dırmaktan ibarettir. Esasında kendisinin de belirttiği gibi yapmış olduğu her görüşme, farklı amaçlara hizmet etmiş, farklı meseleler konuşulmuş ve hattâ gerektiğinde farklı sonuçlara varılmıştır. Üstelik Mustafa Kemal Paşa'nın, bu dönemde yabancı temsilcilerin üst düzey görevlileri ile görüştüğü hiçbir şekilde söylenemez. Dolayısıyla karar merciinde olmayan yabancı temsilcilerle kurduğu temasları, bir "himâye" veya benzeri bir yorumla anlatmaya çalışmanın tarihî hakikatlerle bağdaşmayacağı açıktır. Bu temaslarda Mustafa Kemal Paşa'nın düşünceleri oldukça berrak ve farklı yorumlara imkân vermeyecek kadar sarihtir. Kendisi de İstanbul'daki bütün bu görüşmelerinin sonuçlarını aşağıdaki şu cümleleriyle özetlemektedir: *"İlişki kurduklarımın arasında eski İttihatçılardan, yahut itilâfçılardan, işgal güçleriyle birlikte çalışanlardan bir çok kimseler vardı. Her biri ile büsbütün başka türlü görüşüyordum"*³²³.

ı) Jandarma Genel Komutanı Albay Refet Bey'in

Sonuç Vermeyen Politik Teşebbüsü

Refet Bey³²⁴, mütareke günlerinde Jandarma Umum Ku-

323 ATAY, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, İstanbul 1955, s.94.

324 İbrahim Refet Bele (1881-1963), 1881 'de Selânik'te doğdu. Babası Mehmed Servet Bey'dir. 13 Mart 1896'da Harp Okuluna girdi. 25 Aralık 1898'de Mülâzım-ı Sâni (T'cğmen) rütbesiyle okulu bitirdi. 29 Aralık 1903'te mülâzım-ı evvel (Üsteğmen) rütbesine yükseltildi. 10 Ocak 1906'da Yüzbaşı-lığa yükseltildi. 31 Ekim 1912'de Harp Akademisini birincilikle bitirdi. Rütbesi 7 Ocak 1913'te Binbaşılığa yükseltildi. 4. Ordu Karargâhında kurmay subay olarak bulunarak I. ve II. Kanal Harekâtlarına katıldı. Birinci Gazze Savaşı'nda bulundu. 28 Şubat 1915'te rütbesi Kaymakamlık (Yarbay)'a yükseltildi. 14 Aralık 1916'da Miralay (Albay) oldu. İngiliz saldırıları karşısında gerileyerek Nablus'a kadar geri çekilen Refet Bey'in kolordusu burada bozguna uğrayarak tüm mevcudunu kaybetti. Refet Bey esir olmaktan son anda kurtuldu. 17 Mayıs 1919'da 3. Kolordu Komutanı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişlik Karargâhıyla 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. 21-22 Haziran 1919'da Amasya Tamimi'ni imzaladı. 13 Temmuz 1919'da İstanbul Hükûmeti tarafından azledil-

mandanlığı görevini yürütmekteydi. Kendisi, görevinin sağladığı otoriteyi mukavemet lehine kullanabilen ender isimlerden birisidir. Özellikle İstanbul'da gizli faaliyet gösteren kuruluşları yönlendirmiş ve bir araya getirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de, bu tür kuruluşlara "Mustafa Kemal Paşa'nın bir şeyler yapacağını" söyleyerek onun etrafında bütünleştirme gayreti içerisine girmiştir³²⁵. Bu sebeple de Jandarma Umum Kumandanlığı görevinden 19 Ocak 1919 tarihinde azledilmiştir.

di. 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'ne Canik temsilcisi olarak katıldı. Heyet-i Temsiliyeye seçildi. 23 Ekim 1919'da Heyet-i Temsiliye tarafından, komuta birliğini sağlamak ve durumu anlamak üzere Batı Anadolu'ya gönderildi. 10 Aralık 1919'da Aydın Kuva-yı Milliye Komutanlığını devralmak üzere Nazilli'ye geldi. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na İzmir Milletvekili olarak seçildiyse de İstanbul'a gitmedi. TBMM'nin 1. Döneminde yine İzmir Milletvekili seçildi. Düzce-Bolu İsyanları sırasında komutayı ele almak üzere 20 Mayıs 1920'de Mudurnu'ya geldi. 6 Eylül 1920'de 131 oy alarak Dahiliye Vekili seçildi. 19 Kasım 1920'de Cenup Cephesi Komutanlığına atandı. 10 Ocak 1921'de rütbesi Mirlivalığa yükseltildi. 21 Mart 1921'de Dahiliye Vekillikinden istifa etti. 30 Haziran 1921'de yeniden 139 oy alarak Dahiliye Vekili seçildi. 5 Ağustos 1921'de Dahiliye Vekilliği de vekaleten üzerinde kalmak üzere 167 oy alarak Milli Müdafaa Vekili oldu. 12 Ocak 1922'de sağlık nedeniyle Milli Müdafaa Vekillikinden istifa etti. 6 Kasım 1922'de İstanbul'da İtilaf Devletleri ile görüşmelerde bulunmak için görevlendirildi. 9 Kasım 1922'de Doğu Trakya'yı teslim almaya memur edildi. TBMM ikinci Devresinde İstanbul Milletvekili olarak Meclis'e girdi. 8 Ekim 1923'te Doğu Trakya Komutanlığı sona erdiğinden Meclis'e döndü. 9 Kasım 1924'te partisinden istifa etti. 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına kaydını yaptırdı. 1 Kasım 1926'da milletvekillikinden, 8 Aralık 1926'da askerlikten emekliye ayrıldı. 1935 yılında İstanbul'dan bağımsız listeden meclise girdi. 6, 7, 8. Dönemlerde İstanbul'dan milletvekili olarak Meclis'teki yerini korudu. 8 Nisan 1950'de Beyrut'ta Birleşmiş Milletler Ortadoğu Filistin Mültecilerine Yardım ve Bayındırlık Ajansı Türkiye Delegeliğine atandı. 22 Şubat 1961'de bu görevden ayrıldı. 2 Ekim 1965'te İstanbul'da öldü. Bk. (SÜSLÜ- BALCIOĞLU, Atatürk'ün Silah Arkadaşları, s.63-65.; Mehmet Özdemir, "Refet Bele", Kurtuluş Savaşına Yön Verenler, G.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi yay., Ankara 1994, s.120-124.)

325 "Refet Paşa ile Mülakat", *İkdam*, 2 Mayıs 1924.

Refet (Bele) Bey, Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul'da Perapalas'ta yaptıkları bu ilk görüşmede, Anadolu'nun kurtarılması konusunda tatbikatı ilgilendiren bazı noktalar hariç olmak üzere mutabakata vardılar³²⁶.

Mustafa Kemal Paşa'nın daha sonraki günlerde de Refet Paşa ile görüşmeler yaptığı bilinmektedir. Cevad Abbas (Gürer)'in nakline göre, bu görüşmelerden birinde Mustafa Kemal Paşa, Refet (Bele) Bey vasıtasıyla nazırlık teklifi almış ve nazıkçe geri çevirmiştir. Bir gün Şişli'deki evine ziyarete gelen Refet Bey, konuşma sırasında bir ara Mustafa Kemal Paşa'ya şöyle demiştir: *"Biz İstanbul'da yeni bir kabine teşkiline karar verdik. Kabineye Ferid (Tek) de dahildir. Bana Harbiye Nezaretini verdiler. Arkadaşlardan Ferid Bey, bir Mustafa Kemal Bey varmış onu da aranızda alınamaz mıyız? diye sordu. Ben de derhal feragat-i nefisle, evet vardır. Benim yerime onu Harbiye Nezaretine getirmek uygun olur, cevabını verdim. İşte size bunu müjdelemeye geldim"*.

Mustafa Kemal Paşa da, "Çok enerjik bir teşebbüs... Sizi tebrik ederim. Ancak ben nazır olmak istemem. Sizin için kararlaştırılmış olan nezareti muhafaza etmesini temenni ederim"³²⁷ şeklinde karşılıklı bulunmuştur.

Murat Bardakçı'nın Sultan Vahideddin ve Refet Paşa'nın aile fertlerinden aldığı şifahi bilgilere dayanarak 1919 yılının Mart ayında Mustafa Kemal Paşanın hâlâ Harbiye Nazırlığı görevinde ısrar ettiği tespiti³²⁸ isabetli değildir. 1919 Martında Erenköy'de muhtemelen Mediha Sultan'ın oğlu Sami Bey'in köşkünde yapıldığı ileri sürülen ve kimlerin katıldığı

326 "Refet Bele Ata ile Beraber Samsun'a Gidişini Anlatıyor", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1963.

327 GÜRER, "Tarihi Günc...", s. 253; ŞAPOLYO, *Kemal Atatürk...*, s.283 vd.; BAYUR, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, s.164 vd.

328 BARDAKÇI, *Şahbaba*, s. 125-126.

belli olmayan toplantıda, yapılacak silahlı mücadelenin mahiyetinin konuşulduğu ve liderliğine Mustafa Kemal Paşa'nın getirilmesine karar verildiği yönündeki bilgiler, bu tür olayları İstanbul'da organize eden Refet Bey'e izafe edilerek anlatılmaktadır. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi, Refet Bele'nin Cumhuriyet devrinde yaptığı açıklamalar bu tür bilgileri doğrulamamaktadır. İstanbul'da bazı çevrelerin kurtuluş çareleri aramak üzere fikir alışverişlerinde bulundukları ve Refet Bele'nin katıldığı bu tür toplantılarda Mustafa Kemal Paşa'nın lehine tavır aldığı doğrudur. Ancak söz konusu eserde yapılan Erenköy kurgusu ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu varlığı meçhul olan toplantıda liderliğe getirilmesi konusu imkânsız gibi görünmektedir. Çünkü bu kurguda alınan kararların Sadrazam Damad Ferid vasıtasıyla Sultan Vahideddin'e iletildiği ve Sultan Vahideddin'in de bu kararları onaylayarak Mustafa Kemal Paşa'ya silahlı mukavemet görevini verdiği ile ilgili iddialar belgelere dayalı bilgiler değildir. Yapılan bu kurguda daha da ileri gidilerek Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmeye ikna edildiği Sami Bey tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: "...Anadolu'ya geçtiği takdirde vaziyeti kurtarıp çok daha faydalı işler yapılabileceği hususunda ikna ettik"³²⁹. Dikkat edilirse, bu dönemde meydana gelen olaylar karıştırılmış, müfettişlik görevlendirilmesiyle ilgili çalışmalar belgelere dayandırılmaksızın, sadece hanedan üyelerinin çok sonraki anlattıklarına dayandırılarak bir senaryo oluşturulmuştur.

Bütün bu gelişmeler sonrasında Refet Bey'in yukarıda izah ettiğimiz bu tür politik teşebbüsü de sonuçsuz kalmış, ancak Refet Bey-Mustafa Kemal Paşa ilişkisi İstanbul'dan ayrılmalarına kadar devam etmiştir. Bilindiği gibi Refet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geçişinde onunla beraber İstanbul'dan ayrılacaktır. Refet Bele, bu olayı daha sonra 1924

329 BARDAKÇI, Şahbaba, s. 127.

yılında İkdâm gazetesindeki röportajında; “Mustafa Kemal Paşa’nın tayinini yaptırdıktan ve hazırlıkları tamamladıktan sonra Bâb-ı Âlî’ye son talimatları almaya giderken kendisini de oraya davet ettiğini, Bâb-ı Âlî’ye vardığında ise maiyyetinde bulunan Sivas’daki Üçüncü Kolordu Kumandanlığını üstlenmesini teklif ettiğini, kendisinin de bunu kabul ettiğini ve böylece 17 Mayıs 1919’da atamasının yapıldığını”³³⁰ anlatmıştır.

i) Mustafa Kemal Paşa’da Millî Mukâvemet

Fikrinin Doğması

Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey’de olduğu gibi, Refet Bey ve arkadaşlarının politik teşebbüsü de tasarı olmaktan öteye gidememiştir. Gerçi Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa’nın teklifine ilgi duymamış, sadece takdir etmekle yetinmiştir. Bunun sebebini anlamak güç değildir. Öyle anlaşıyor ki Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’da iktidarı tamamen terk etmiştir. Artık o Anadolu’ya geçmek ve “millî mukâvemet” fikri ile ilgilenmektedir. O bu karara nasıl varmıştı? Bunu bizzat kendi ifadesine başvurarak izah edelim: “Ağır ve kat’î bir kararın doğruluğuna inanmak için vaziyeti her köşesinden ele almak incelemek lazımdır. Bir karar talbik etmeye başladıktan sonra, keşke şu tarafını da düşünseydik, belki bir çıkar yol bulurduk, yeniden bünca kan dökmeğe gerek kalmazdı, gibi kararlara yer kalmamalıdır. Böyle bir kaygılanma karar salubini yaptığının doğruluğundan şüpheye düşürür. Bundan başka bir şey yapılmak ihtimali kalmadığına inanmalı idiler. İşte benim mütareke devrinin 5-6 ayını İstanbul’da geçirmeliğinin nedeni budur. Bu geçirdiğim zamanın bir kısmını da hazırlıklara ayırdım. Fikir hazırlıkları, seferberlikte davul zurna çalarak asker toplamak gibi olmaz. Alçak gönüllülükle çalışmak, kendini silmek, karşındakilere samimi bir kanı vermek şarttır”³³¹.

330 İkdâm, “Refet Paşa ile Mülâkat”, 2 Mayıs 1924.

331 ATAY, Çankaya, s.158.

Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'da Ali Fuad Cebesoy ve Kâzım Karabekir Paşalarla yapmış olduğu görüşmeler sonucunda, Anadolu'da bir millî mukâvemetin tesis edilmesi üzerinde anlaştıklarına şüphe yoktur. Anadolu'da kurulacak olan bu millî mukavemet vasıtasıyla Batı Anadolu'nun işgaline son verilmesi düşünülmüş ve bunun hazırlıkları yapılmıştır. O hâlde "millî mukavemet" fikrinin öncelikle Zürcher tarafından iddia edildiği gibi eski İttihatçılar tarafından iptidai anlamda düşünülmüş olması, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına tarihî açıdan bir haksızlık yapıldığı anlamına gelmemelidir. Çünkü netice itibarıyla Mustafa Kemal Paşa da eski bir İttihatçıdır ve bu tür fikirlere mütemayil olan ve hedef ittihaz ettiği konularda hazırlığını en üst düzeyde yapabilen bir şahsiyettir. O hâlde Jaeschke'nin belirttiği gibi "düşünmekle yapmak arasındaki büyük farkı" Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele dönemi uygulamalarında çok açık bir şekilde görmek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki ifadelerinden de bu gerçeği çıkarabilmek zor değildir.

Yukarıdan beri verdiğimiz geniş bilgiden çıkansonuç şudur: Mustafa Kemal Paşa mütareke döneminde İstanbul'da iktidara gelmenin bütün yollarını denedikten sonra Anadolu'ya geçmek ve "millî mukavemet"te bulunmak gibi "ağır ve kat'î" bir kararı her köşesinden incelemiş ve "bundan başka bir şey yapmak ihtimali kalmadığına" inanmıştır. Bizzat kendisinin de belirttiği gibi, O, mütareke döneminde İstanbul'da bulunduğu altı aylık (13 Kasım 1918- 16 Mayıs 1919) sürenin bir kısmını politik faaliyetlerle, diğer kısmını da Anadolu'ya geçmek ve "millî mukavemet" fikri hazırlıklarıyla geçirmiştir.

B. Fikrî Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa'nın mütareke döneminde İstanbul'da verdiği mücadelenin bir cephesi politik ise, öteki cephesi fikrîdir. Çalışmamızın bu kısmında, onun fikrî faaliyetlerini ele alacağız.

Mustafa Kemal Paşa'nın mütareke döneminde, gerek İstanbul'a gelmeden önce, gerekse geldikten sonraki fikrî faaliyetlerini iki bakımdan ele almak mümkündür:

1-Mütareke şartları ve uygulanmasının mahzurlu taraflarını göstermek suretiyle yetkili ve sorunlu mevkide bulunanları uyarmak.

2-İstanbul'da Harbiye Nazırlığına gelebilmek için bütün politik yolları denedikten sonra, Anadolu'ya geçmek ve "millî mukavemet" gibi bir fikirde karar kılmak ve bu gaye ile fikrî hazırlıklarda bulunmak.

Dikkat edilirse, Mustafa Kemal Paşa'nın ikinci fikri, birincisinin sonucu niteliğindedir. Yani mütareke şartlarının ağırlığı ve İtilaf Devletleri tarafından istenildiği şekilde uygulanışı, Mustafa Kemal Paşada Anadolu'ya geçmek ve millî mukavemet hareketini görüşmek fikrini uyandırmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın mütareke şartlarını ve uygulanış şeklini tenkit etmesinden başlamak üzere, Anadolu'ya geçmek ve "millî mukâvemet" hareketine girişmek kararına nasıl vardığını ve bunun için İstanbul'da yaptığı fikrî hazırlıkları sırasıyla ele alalım:

a. Mustafa Kemal Paşa'nın Mondros Mütârekesi'nin

Hükümlerine ve Uygulanmasına Tepkisi

Alman generallerinin taktik hataları yüzünden Filistin-Suriye savunma hattının süratle çökmesi, yenilginin kısa sürede önüne geçilmez bir bozgun hâline dönüşmesine sebep olmuştur. Aynı cephede, sadece VII. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, kendi birliklerini fazla kayıp verdirtmeden geri çekmeyi başarmıştır.

Bu sırada İstanbul'da dört yıl boyunca savaşın sorumluluğunu ve yükünü çekmiş olan İttihat ve Terakki Hükûmeti iktidardan ayrılmak zorunda kalmış, yeni hükûmeti kurmakla görevlendirilen Ahmet İzzet Paşa, ilk iş olarak milletler prensibine dayanmak suretiyle adil bir barışa talip olmuştur. 30 Ekim 1918'de Mondros Limanı'nda, İtilaf Devletleri adına İngiliz Generali Calthorpe ile şartları ağır bir ateşkes antlaşması imzalanmıştı. Öte yandan mütarekeden bir gün sonra, yani 31 Ekim 1918'de, Adana'da Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına getirilen Mustafa Kemal Paşa, mütareke şartlarını çok ağır bulmuştu³³². O, bu düşünce ile 5 Kasım 1918 tarihinde Sadrazam İzzet Paşa'ya çektiği telgrafta mütârekenin bazı maddeleri üzerindeki endişelerini belirtmiş ve şu hususlara onun dikkatini çekmiştir:

İngilizler, mütareke şartlarına Adana yerine "Kilikya" gibi sınırları belli olmayan tarihî bir ismi koymakla, Anadolu içlerine doğru sınırlarını genişletmek amacını gütmüşlerdi. Ayrıca İngilizlerin "Suriye Kıtaları"nın teslimini istemekten

332 Mustafa Kemal Paşa'nın 24.4.1920'de BMM'de yaptığı konuşma bk. Atatürk'ün T.B.M.M.'ni Açış Konuşmaları, T.B.M.M. yay., no: 30, Ankara 1987, s.3.

asıl maksatları, tıpkı VI. Orduya yaptıkları gibi³³³, kendisinin daha önce az bir zayıatla geri çekmeyi başardığı VII. Orduyu da bütün silahlarıyla teslim almak idi. Diğer taraftan İngilizlerin Halep civarındaki orduları desteklemek bahanesiyle İskenderun'dan faydalanma isteklerinin arkasında besledikleri niyet de açıktı. İngilizlerin İskenderun'dan faydalanma isteklerinin arkasında, burayı işgal ve geri çekilmekte olan VII. Ordunun yolunu kesmek amacıyla onu teslim almak düşüncesi yatıyordu³³⁴.

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın İngilizlerin gizli emellerini öğrenebilmesi için mütarekenin birkaç günlük uygulanması kâfi gelmişti. O, mütareke şartlarının birkaç günlük uygulamasını gördükten sonra, Sadrazam İzzet Paşa'ya çektiği telgrafi şu uyarıcı sözlerle bitirmişti: *"Pek ciddi ve samimi olarak arzederim ki, mütareke şartları arasında anlaşmazlıkları giderecek tedbirler alınmadıkça, orduları terhis edecek ve İngilizlerin iltiraslarının önünü geçmeye inikân kalmayacaktır"*³³⁵.

Sadrazam İzzet Paşa'nın aynı günkü telgrafında; "Mütareke şartlarına göre, gerçi İngilizlerin İskenderun'u işgal etmeye hakları yoksa da, Halep ve civarındaki orduları beslemek için İskenderun'dan faydalanmak istemeleri de haklı bir istek mahiyetindedir"³³⁶ şeklinde yaptığı açıklamadan Mustafa Kemal Paşa tatmin olmamıştır. O, vatanın her hâlükârda savunulması kararındadır. Bu kararını, telgraf başında bulu-

333 İngiliz Generali Allenby'nin emri ile bütün silahları elinden alınan bu ordu, 9 Şubat 1919'da, XIII. Kolorduya çevrilmiş ve komutanı Ali İhsan Paşa da 2 Mart 1919'da İngilizler tarafından tutuklanmıştır.

334 *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1926.

335 *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1926.; Falih Rıfkı Atay, *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri*, Ankara 1981 s.8.; ATAY, *Atatürk'ün Bana Anlatıkları*, s.74.; ATAY, *Çankaya*, s.147.

336 *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1926.; ATAY, *Mustafa Kemal'in Mütareke...*, s.9.; ATAY, *Atatürk'ün Bana Anlatıkları*, s.75.; ATAY, *Çankaya*, s.147.

nan İzzet Paşa'ya, "İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile asker çıkarmaya teşebbüs edecek İngilizlere karşı ateşle karşı konmasını emrettim"³³⁷ tarzında kesin bir cevapla bildirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa fikirlerini Sadrazam İzzet Paşa'ya kabul ettiremeyince, aynı günkü telgrafında şu cümlelerle istifasının kabulünü istemiştir: *"İngilizlerin aldatıcı muamele, teklif ve hareketlerinin İngilizlerden fazla haklı ve nazik ve buna karşı cemile gösterecek emirleri tatbik etmeye yaradılışım müsaait olmadığından, halbuki başkumandanlık erkân-ı harbiyyesinin içtilûdına uymadığım takdirde birçok ithamlar altında kalınlığı tabii bulunduğu kumandayı hemen teslim etmek üzere yerine tayin buyuracağımız zâtm süratle gönderilmesini rica ederim"*³³⁸.

Sadrazam İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın istifasını kabul etmediği gibi, 6 Kasım 1918 tarihli telgrafında İskenderun için silah kullanma emrinin geri alınmasını da istemiştir. Ayrıca o, mütareke şartlarının tatbikinde bazı zorluklar çıktığını, fakat bu zorlukları kabul ettiren şeyin gaflet değil "kat'î mağlubiyetimiz" olduğunu bildirmiştir³³⁹.

Mustafa Kemal Paşa, Adana'da telgraf başında, İzzet Paşa ile fikrî mücadelesini sonuna kadar sürdürmüş, mütareke şartları ve uygulanmasının mahzurlu tarafları üzerinde görüşlerini belirtmekten bir an bile geri durmamıştır. O, 8 Kasım 1918 tarihinde Adana'dan çektiği son telgrafını şu uyarıcı

337 Hakimiyet-i Milliye, 9 Nisan 1926; ATAY, Mustafa Kemal'in Mütâreke..., s.10; ATAY, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, s.77; ATAY, Çankaya, s.148.

338 Hakimiyet-i Milliye, 9 Nisan 1926; ATAY, Mustafa Kemal'in Mütâreke..., s.11; ATAY, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, s.77; ATAY, Çankaya, s.148.

339 Hakimiyet-i Milliye, 10 Nisan 1926; ATAY, Mustafa Kemal'in Mütâreke Defteri, s.13; ATAY, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, s.77; ATAY, Çankaya, s.148.

sözlerle bitirmiştir: “...Bu mütâreke maddelerinin, müphem (belli olmayan) ve şümüllü maddelerini bir an evvel tespit etmek lazımdır. Yoksa İngilizlerin tekliflerine bugüne kadar olduğu gibi, mukabele edebilmekte devam olunursa, şimdi Kilis-Payas hattına kadar olan araziye isteyen İngilizlerin yarın Toroslara kadar olan Kilikya nuntikasını ve daha sonra Konya-İzmir hattının işgali gibi tekliflerin birbirini takip edeceği ve ordumuzun kendileri tarafından sevk ve idare ve hatta vükelânuzın (vekiler) Britanya Hükümeti tarafından intihap edilmesi (seçilmesi) gibi teklifler karşısında kalmaklığımız ihtimalden uzak değildir. (...) İngilizlerin elde etmek istediklerini onlara kendi yardımımızla baş etmek, tarihte Osmanlılık için, bilhassa bugünkü hükümet için pek kara sayfa vücuda getirir”³⁴⁰.

Mustafa Kemal Paşa'nın mütareke şartları ve uygulanması hakkında ortaya koyduğu endişeler, daha Sadrazam İzzet Paşa ile aralarındaki muhabere bitmeden birer birer gerçek olmaya başlamıştır. Sadrazam İzzet Paşa, 8 Kasım 1918 tarihli telgrafında Mustafa Kemal Paşa'ya İngilizlerin İskenderun'u işgal etme isteklerini bildirmiştir. Yukarıda görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Paşa, bu durumu daha önce tahmin etmiş ve İzzet Paşa'ya bildirmişti. Ne yazık ki, İzzet Paşa o zaman Mustafa Kemal Paşa'nın uyarısına kulak asmamıştır.

Eğer Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda belirttiğimiz uyarıları dikkate alınsaydı, “mütareke şartları ve tatbikatı daha sonra bizi bu kadar müşkülata uğratmaz”, istiklalimiz de o derece tehlikeye girmezdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın bütün bu yerinde uyarıları dikkate alınmadığı gibi, emir ve komuta ettiği ordular grubu dağıtılmış, kendisi de merkeze (İstanbul) alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da Mondros Mütarekesi'nin şartları ve

340 Hakimiyyet-i Milliye, 10 Nisan 1926.; ATAY, Mustafa Kemal'in Mütareke..., s.13; ATAY, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, s.77.; ATAY, Çankaya, s.150.

uygulanışı üzerindeki tenkitlerine devam etmiştir. O, 18 Kasım 1918 tarihinde "Vakit" gazetesine verdiği demeçte şunları söylemektedir: "Hükûmetinizle mütâreke akdeden devletlerin ve bu devletler namına mütâreke şartnâmesini yapan Britanya Hükûmetinin Osmanlılara karşı hüsn-i niyetinden şüphe etmek istemem. Eğer mezkûr (adı geçen) şartnâme ahkânının tatbikatında su-yi tefelühümü mucip cihat (iyi anlaşmazlığı gerektiren yönler) görülyorsa, bunun sebebini derhal anlamak ve muhataplarımızla anlaşmak lazımdır. Bittabi (tabii olarak), bu vazife hükûmetlere terettüp eder (düşer). Benim bildiğime göre, hükûmetler bu hususta icabeden teşebbüsatta bulunmuş ve bulunmaktadır.

Yalnız benim anlamadığını bir cihat varsa, bu teşebbüsat neden milleti tatmin edici netâyic (neticeler) vermemektedir. Buna sebep olarak şimdi hatırıma gelen nokta şudur: "İki hükûmet ricâli beyninde (devlet adamları arasında) bi'l-müzâkere takarrir ettirildikten (müzâkere ile karar verildikten) sonra emr-i icrâsı (uygulanması) lazımı gelen husûsât askerî kumandanlara terk olunuyor. Hâlbuki bu husûsât askerler değil, diplomatlar hâl-i faaliyette bulunmak lazımdır"³⁴¹.

Görüldüğü gibi, ordular grubu başındaki Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul'da yani işgal altındaki bir yerde, üstelik fiili bir görevin başında bulunmayan Mustafa Kemal Paşa'nın fikirleri arasında temelde hiçbir fark yoktur. Yalnız O, İstanbul'da yaptığı tenkidinde daha dikkatlidir. Hatta bir asker gibi değil, bir diplomat gibi konuşmaktadır. O'nun böyle konuşmasında, o anda içinde bulunduğu politik teşebbüslerin tesiri vardır. Bilindiği gibi, Mustafa Kemal Paşa bu demeci verdiği sırada istifa etmiş, İzzet Paşa ve ekibi ile tekrar iktidara gelebilmek için yoğun politik faaliyetlerin içinde bulunmakta idi. O, gereksiz yere İngilizlerin husumetini üzerine çekmek istememektedir.

341 Vakit, 18 Teşrinisani 1918 (1334).

I. Dünya Savaşı'nun gidişatıyla ilgili devlet erkânı arasındaki öngörüler içerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın ileri sürdüğü fikirlerin ayrı bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın savaşın akıbetini ve savaş stratejisi ile ilgili uyarılarının ekseriyetle gerçekleşmiş olması, onda Mondros Mütarekesi'nin inzalanması sırasında İstanbul'da Ahmet İzzet Paşa ile birlikte çalışmasının daha uygun olacağı kanaatini uyandırmaktadır. Ancak savaşın sona ermek üzere olduğu hassas bir dönemde İstanbul'dan uzaklaşmış olması, Sabahattin Selek'in de belirttiği gibi, mütareke şartlarının ucu açık olmasından dolayı Osmanlı ordularının göstereceği muhtemel tepki ile Ahmet İzzet Paşa Kabinesinin istifası önleyebilirdi³⁴². Fakat bu gelişmelerin hiçbirisi kendisi İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde gerçekleşmemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Mondros Mütarekesi ve onun uygulanış şekli üzerinde görüşlerini böylece belirttikten sonra, Anadolu'ya geçmek ve millî mukavemete girişmek meselesini ele almak uygun olacaktır.

b. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da

Millî Mukâvemet Fikrinin Temelini Atması

Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nden az önce harekete geçmiş ve her fırsatta çevresine millî mukavemet fikrini aşlamaya çalışmıştır. Filistin-Suriye savunma hattının çökmesi üzerine az bir zayıyla birliklerini geri çekmesini başaran Mustafa Kemal Paşa, emir ve komuta ettiği orduyu Adana'ya nakletmek üzere Antep'te bulunuyordu. Bu sırada istasyonda, Cumhuriyet devrinde Ticaret Bakanlığı yapan Ali Cenani (Katma) Bey ile karşılaşmıştı. Mustafa Ke-

342 SELEK, *Anadolu İhtilâli*, Cilt I, s.178-181.

mal, Ali Cenani Bey'e nereden gelip nereye gittiğini sorduğunda, o "Antep'te hemşirem, kayınvalidem ve akrabalarını var. Antep vilayeti Maraş'a naklediliyormuş. Çapulcular şelir civarına kadar gelerek yağmaya başlamışlar. Ordu Adana'ya çekildikten sonra hep düşman ayağı altında kalacaklar, onları başka tarafa nakil için geliyorum" şeklinde karşılıklıta bulunmuştu.

Mustafa Kemal Paşa da "Memlekette adam kalmadı mı? Kendinizi müdafaa etmek çaresini düşününüz" demişti.

Ali Cenani Bey, "Ne ile, nasıl?" diye sormuş; Mustafa Kemal de, "Teşkilat yapın, millî bir kuvvet vücuda getirin, kendinizi müdafaa edin. Ben silahları veririm" demiştir.

O zaman Mustafa Kemal Paşa'nın fikirlerinin tesiri ve verdiği silahlar vasıtasıyla Antep Millî Müdafaa Teşkilatının çekirdeği kurulmuştur³⁴³.

Mustafa Kemal Paşa, Adana'ya geldikten sonra, halkta millî mukavemet fikrini uyandırabilmek için bölgenin belli başlı kişileriyle toplantılar düzenlemiştir. O, bu gaye ile bir gün bölgenin ileri gelenlerini ve söz sahibi kişilerini makamına davet ederek durumu iyi görmediğini, İtilaf Devletleri ile akdedilen mütareke hükümlerine kendilerinin riayet etmediklerini, daha ağır şartlar altında memleketi ezeceklerini, bu yüzden büyük felakete maruz kalan memleketlerden birisi olan Adana'nın büyük zaiyata uğrayacağını, şimdiden işgal kuvvetlerine karşı koymak ve hazırlıkta bulunmak için aralarında teşkilat kurmalarını, münasip yerlerde siper kazmalarını, lazım gelen silah ve malzemenin kendisi tarafından temin edileceğini³⁴⁴ söylemiştir.

Bu arada Ali Fuad Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile 5 Kasım 1918'de Adana'ya geçmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın

343 ATAY, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, s. 63.

344 Damar Ankoğlu, Hatıralarım, Millî Mücadele, İstanbul 1961, s.71 vd.

karargâh odasında mütareke ahkâmı üzerinde fikir alış verişinde bulunmuşlardır. Fahrettin (Altay) Paşa'nın da hazır bulunduğu bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa'nın Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'yı kastederek "...bunlar hâlâ gelenlerin misafir olduğundan bahsediyorlar"³⁴⁵ diyerek hükûmetin direnmemesini tenkit etmiştir. Daha da ileri giderek İstanbul'da Başkomutanlık Kurmay Başkanlığına çektiği 6 Kasım 1918 tarihli 579 şifre numaralı telgrafta İngilizlerin ne yapmak istediğini ısrarla ve sert ifadelerle bildirerek İngiliz isteklerinin kendisinden yapılması talep edildiği takdirde "...bu emirleri yapmak benim tabiatıma ve karakterime aykırıdır"³⁴⁶ demesi O'nun Mondros ahkâmını Osmanlı payitahtı nezdinde sorgulayabilen tek komutan olduğunun bariz delilidir.

Ahmet İzzet Paşa'nın 8 Kasım tarihli telgrafı, Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'daki karargâhında şok etkisi yaratmıştır. Çünkü daha önceki yazışmalarda "İngilizler İskenderun'u işgal etmeyecek sadece misafir olarak kalacaklardır" diyen payitaht şimdi "...mütarekenamenin 7., 10. ve 11. maddeleri ile şehrin teslimine hakları olduğunu" ifade ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul ile yaptığı bu yazışmaları Millî Mücadele'nin ilk savaş karargâhında tekrar değerlendirek tarihî mukavemet kararının Adana'da verildiğini gösteren 8 Kasım 1918 tarihli telgraf metnini hazırlamıştır. Bütün ordu komutanlarının "Ne yapacağız?" sorusuna cevap aradıkları ve kimsenin ne yapacağını bilmediği bir dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın neler yapılması gerektiği hususunda verilmiş kararlarının mevcudiyetini gösteren bu yazışma metni tarihî bir öneme sahiptir.

345 SORGUN, *Mütareke Dönemi...*, s.93.

346 Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Cilt IV, Ankara 1991, s. 19-20.

Ali Fuad Paşa ve Fahrettin Bey'in şahit olduğu bu olaylar silsilesi içinde Mustafa Kemal Paşa'nın ileriye dair tespitlerinin isabetliliği onu Adana'da karargâh odasında "mukavemet" kararına götüren mesajlarla doludur. 8 Kasım tarihli telgraf metni yazılırken mütareke ile yıkılan karargâh subaylarının hayalleri yeniden hayat bulmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafta ayrıca şu hayati meseleleri de gözler önüne sererek tedbir alınmasını istemiştir:

- İngilizler yeni bahanelerle İzmir'i de işgal edecektir,
- Orduyu kendi kontrolleri altına alacaklardır,
- Hükûmeti kendileri tayin edeceklerdir.

Dikkat edilirse, bu ikazların tümü daha sonraki tarihi vetirede gerçekleşmiştir. Ancak bu yazışmanın daha önemli tarafı telgrafın son kısmında yer alan ifadelerdir. Bu kısımda Mustafa Kemal Paşa açıkça "...memleketin selameti için kabul ettiğim duruma uymaması hâlinde içtihatlarıma bağlı hareket etmekten nefsimi alıkoymaya muktedir değilim"³⁴⁷ diyerek ileriye yönelik farklı bir takım çıkış yolları ile ilgili verilmiş bir karara işaret etmiştir. Telgraf metninde yer alan bu sözler, Mustafa Kemal Paşa'nın daha Adana'da iken millî mücâdele kararını zihninde şekillendirdiğinin ilk ve en önemli belgesi niteliğindedir. O'nun İstanbul'daki çalışmaları ise yapılması düşünülen mücadelenin ne şekilde ve nasıl yapılacağına dair tedbirlerden ibarettir.

Yine, Mustafa Kemal Paşa'nın, Adana'dan İstanbul'a gitmek üzere hareket etmeden önce Ali Fuad Bey'e söyle-

347 Telgrafın orijinalinde bu durumu şu şekilde ifade edilmiştir: "...Acizleri her ne hal ve vazî'da bulunursamı bulunayım doğru olduğuna kanî bulunduğum ve icâbedenlere arz ve iblağın selâmeti memleket icabı kabul eylediğim içtihatâtıma tabiaten men'i nefse kadir değilim...", Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyan-nameleri, Cilt IV, s.22.

diği aşağıda yer alan şu sözler mukavemet fikrinin daha Adana'daki karargâhta verildiğini ortaya koyan yukarıdaki ifadelerini teyid eder mahiyettedir: *"Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lazımdır"*³⁴⁸.

Bu duruma diğer bir örnek de Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a yeni geldiği günlerde kendisini ziyaret ederek "Başımıza geçer misiniz?" diyen Trakya Paşaeli Derneği temsilcilerine "...Böyle parça parça çalışacağımıza bütün memleket mukadderatını idare edecek, el ele çalışacak bir teşekkül meydana getirip beraber çalışsak nasıl olur?"³⁴⁹ şeklindeki cevabıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın mukavemet fikri ile temellenmiş bu tarz bir karşılığı vermesi, daha Anadolu'ya geçmeden birlik ve beraberliğin tesisine çalıştığını göstermesi bakımından önemlidir.

İzaha çalıştığımız bütün bu deliller, Mustafa Kemal Paşa'nın fikir ve düşüncelerinde Anadolu insanını temel alan bir "millî mukavemet" düşüncesine sahip olduğunu ve daha İstanbul'a geçmeden önce zihninde yer aldığını göstermektedir. Söylemeye bile gerek yoktur ki, Osmanlı Devleti'nin temellerinin çökmekte olduğu ve Türklük âleminin de derin bir ümitsizlik ve anarşinin içine gömüldüğü bir sırada, Mustafa Kemal Paşa'nın önemsiz gibi görünen bu teşebbüsleri, ileride girişecek olduğu Millî Mücadele hareketine temel teşkil edecektir.

348 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 29 vd.

349 Tefvik Bıyıkhoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, Cilt I, Ankara 1955, s.156.

c. Karara Doğru

Mustafa Kemal Paşa, biraz yukarıda belirttiğimiz gibi, Adana'da çok fazla kalmamış, emir ve komuta ettiği ordular grubu dağıtılmış ve kendisi de İstanbul'a davet edilmiştir. Bu noktada vurgulanması gereken husus, Mustafa Kemal Paşa'nın "...birliklerini bırakarak, ...kendisini kızığa aldirmış bir kamu görevlisi olarak İstanbul'da yaşaması..."³⁵⁰ gibi tamamen gerçek dışı ve yakın tarihi bilmezlikten kaynaklanan öngörülerin isabetsizliğidir. Mustafa Kemal Paşa, sadece kendi kararı ile İstanbul'a dönmemiş, Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordu Karargâhının lağvedilmesiyle kendisinin Harbiye Nezareti emrine alınması ve Ahmet İzzet Paşa tarafından çağrılması üzerine İstanbul'a gitmiştir. Bu kararların verilmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın direkt veya dolaylı dahil olmamıştır. Bu konudaki masumiyetine rağmen Mütareke döneminde ordularını terhisten koruyabilen tek komutan Mustafa Kemal Paşa'dır.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a vardığı zaman 55 savaş gemisiyle İtilaf Devletlerinin donanmasını İstanbul önlerinde demirli bulmuştur. O, dört sene boyunca çeşitli cephelerde düşman orduları karşısında bir an bile sarsılmamış, azim ve iradesi ile yaveri Cevad Abbas'a dönerek, "Geldikleri gibi giderler" demiştir. Ancak o, gördüğü manzara karşısında kendisini karşılamaya gelen arkadaşlarına "Hata ettim; İstanbul'a gelmemeli idim; ne yapıp Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı" diyerek pişmanlığını belirtmekten de kendisini alamamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın içine düştüğü bu pişmanlık, aklımıza tartışılması gereken şu soruyu getirmektedir:

350 Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, Cilt 5, 3. Basım, Tekin yay., İstanbul 1992, s. 38.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesi mi, yoksa VII. Ordu'nun başında millî hareketi başlatması mı daha isabetli olurdu? Farklı yaklaşım tarzlarının mümkün görülmesine rağmen, bu soruya somut cevaplar bulmak oldukça zordur. Ancak tarihî olaylar yaşandığı dönemin özellikleri dikkate alınarak değerlendirildiğinde; Mustafa Kemal Paşa için VII. Ordunun başında direniş hareketine girişebilme ihtimalinin kısıtlı imkânlar dahilinde de olsa gerçekleştirebileceğini ifade edebiliriz. Zaten onun "keşke gelmeseydim" şeklindeki ifadesinden zihninde, uygulamayı planladığı ikinci bir alternatifin olduğunu çıkarmak zor değildir. Çünkü dirayetli bir asker, ileri görüşlü bir lider için, pişman olunmuş bir karardan dönüş noktasında bir başka çıkış yolunu bulabilmesi ve bu alternatifi çok daha önce düşünmüş olmasını varsaymak gayet tabiidir. Böylesine büyük bir sosyal, siyasî ve askerî hareketin başlangıcında, ortaya çıkması muhtemel bütün zorluklarla Samsun'a çıkışından itibaren zaten karşılaşmıştır. İstanbul'a gitmeden Anadolu hareketini daha önce başlatması hâlinde mahrum kalacağı tek mesele; IX. Ordu Müfettişliğinin kendisine başlangıçta kazandırdığı "mülkî ve askerî erkâna emir verebilme" yetkisinin sağlayacağı avantajlardır.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a gelir gelmez " ...Ne yapıp yapıp Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı" dediyse de, bir süre sonra, burada arka arkaya giriştiği politik teşebbüslerin tesiriyle, bu fikirlerini geçici bir süre geri plana itmiştir. Ancak O, mütareke döneminde İstanbul'daki politik teşebbüsleriyle arzu ettiği Harbiye Nazırlığı makamına hiçbir zaman gelememiştir. Fakat kendi kendine şu sonuca varmıştır: İşgal altında bir yerde, düşman kuvvetlerinin tesiri ve tehdidi altında, memlekete ve millete faydalı hizmetlerde bulunmak ve millî menfaatleri savunmak imkânsızdı. O hâlde memleketi ve milleti kurtar-

mak için başka yollar aramak lazımdı. Çok geçmeden bu yolu buldu. Bu, İstanbul'a geldiği sırada düşündüğü ve bir süreden beri geri plana ittiği Anadolu'ya geçmek ve millî mukavemeti başlatmak fikri idi. Ancak, biraz önce yukarıda belirttiğimiz gibi onda millî mukavemet fikrî Mondros Mütarekesi'nden az önce uyanmış, Antep ve Adana'da bu yolda fikrî faaliyetlerde bulunmuştu. Öte yandan İstanbul'a gelir gelmez arkadaşlarına Anadolu'ya dönmenin çaresini aramak gerektiğini söylemişti. Öyle anlaşıyor ki, onun bu fikirleri asıl fikirlerine temel teşkil etse de, vaziyet karşısında o anda düşünülmüş geçici tedbirlerdir. İstiklal Savaşına başlangıç teşkil eden Anadolu'ya geçme ve millî mukavemet fikri onda, müfettişlik görevi ile Samsun'a hareket etmeden bir süre önce uyanmıştır. Bizim de asıl üstünde durduğumuz konu budur.

Zürcher, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçerek Millî Mukavemeti başlatma kararını Nisan 1919 ortalarında verdiğini belirterek³⁵¹ bu zamanlamayı oldukça geç verilmiş bir karar olarak değerlendirmiştir. Bu durumu bir eksiklik olarak görmek yanlıştır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'da Anadolu'ya geçme fikrinin Nisan 1919'dan önce olmadığını kabul etmek gerekir ki, yukarıda yer alan kısımlarda izah edilmiştir. Geç verilen "Millî Mukavemet" kararı değil, bu kararın uygulanma şeklidir. Bu düşüncenin ne şekilde, ne zaman ve nasıl tatbik edileceği arayışı değişik teşebbüslerle ele alınmış, fakat sonuçta Anadolu'ya geçmek fikri ağırlık kazanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa da hatıralarında tartışmaya çalıştığımız bu soruyu, kendi kendine sorarak, cevabını çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır: "Bu dakikada siz de düşünürsünüz

351 ZÜRCHER,... İttihatçılık, s. 200.

ki, verilmiş bir kararım varken onu niçin hemen tatbik etmiyorum? Ben de hemen söyleyeyim ki, ağır ve kat'î bir kararın doğruluğuna inanmak için vaziyeti her köşesinden mütalâa etmek lazımdır. Ağır ve kat'î karar tatbik edilmeye başlandıktan sonra; keşke şu tarafını bu tarafını da düşünseydim... Belki bir çıkar yol bulurduk. Yeniden bunca kan dökmeye, bunca can yağmaya ihtiyaç kalmazdı!" gibi tereddütlere yer kalmamalıdır. Böyle bir tereddüt, karar salubinin vicdanında kanayan bir nokta olur ve onu yaptığının doğruluğundan da şüpheye düşürür. Bundan başka, beraber çalışacak olanlar, yapılandan başka bir şey yapılmak ihtimali kalmadığına inanmalı idiler. İşte benim mütareke sırasında dört beş ay İstanbul'da kalışım, sırf bunun içindir"³⁵².

Ali Fuad Cebesoy da tarih vermemekle birlikte Anadolu'ya geçme kararının önce verildiğini doğrulamakta ve gecikmesinin sebebini Anadolu'da inisiyatif sağlayabilecek bir görev beklentisine bağlamaktadır. Ali Fuad Cebesoy, 1963 yılında bu durumu şöyle izah etmiştir: "...Mustafa Kemal Paşa ile Hüseyin Rauf Bey'in Anadolu'ya geçmeleri kararlaştırılmıştı. Bu hususta bir gecikme olmuş ise de o da Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da bir yüksek kumandanlık ödevini alabilmesi meselesinin biraz sürüncemede kalmasıdır. ...Sonra da Mustafa Kemal Paşa'ya ümidinizin üstünde IX. Ordu Müfettişliği ile beraber Doğu Vilayetlerimizde asayişin temini maksadıyla kendisine mülkiye memurlarına da emir vermek yetkisi verilmişti. Eğer bu tayin daha gecikmiş olsaydı, Mustafa Kemal Paşa bir millet ferdi olarak Ankara'ya gelecekti"³⁵³.

30 Ocak 1919 tarihinde, içinde arkadaşlarının da bulunduğu 35 aydın kişinin tutuklanması, Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi

352 ATAY, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, İstanbul 1998, s.111.

353 Ali Fuat Cebesoy, "Cebesoy 19 Mayısın Öncesi ve Sonrasını Anlatıyor, Muvaffakiyetimiz Misak-ı Millidedir", (Ropörtaj: Ziya Nebioğlu), Cumhuriyet, 19 Mayıs 1963.

faaliyetlerinin sonu, fikrî faaliyetlerinin başlangıcı olmuştur. Zira Fethi (Okyar), İsmail Canbulat ve Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın politika arkadaşları tutuklanıp Bekirağa Bölüğünde hapsedilmiştir. Öte yandan muhalif gazetelerin tahrik ve teşviklerine rağmen, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf (Orbay) Bey'e dokunulmamıştır. Bazı eserlerde Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmamasının "düşündürücü"³⁵⁴ bulunması ve meselenin kuşku uyandırıcı ifadelerle izah edilmesi, mütareke şartlarının anlaşılmasından veya bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. 1919 yılının başlangıcında Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmasını gerektirecek şartlar oluşmamıştır. Ancak Samsun'a geçişle birlikte durum değişmiş, payitaht ve İngilizlerin isteği ile Damat Ferit Hükûmeti, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey için 29 Temmuz 1919 tarihinde tutuklama kararı almıştır.

Ayrıca Harbiye Bakanı Nazım Paşa'nın imzası ile dün 15.Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya da Mustafa Kemal'in tevkifi ile ilgili olarak aşağıdaki telgraf gönderilmiştir:

"Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in hükûmete muhalif hareketlerinden dolayı hemen yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri için hükûmetçe mahalli makamlara emir verildiğinden kolorduca da ciddi mukavemette bulunulması ve neticeden malumat verilmesi rica olunur."³⁵⁵

"Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa dün buradan Harbiye Bakanı'na çektiği telgrafta, vatanperverliğiyle, namusuyla tanınmış ve bütün askerlerin pek ziyade hürmet ettikleri güzide asker Mustafa Kemal Paşa'nın tevkifi için hiçbir sebep görmediğini bildirmiş ve ayrıca büyük tehlikeler

354 Vehbi Vakkasoğlu, *Son Bozgun*, Cilt 1, Timaş yay., 2. Baskı, İstanbul 1990, s. 97.

355 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 31 Temmuz 1919 Salı, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının tevkifi istendi, Karabekir'e de emir verildi, s.1

karşısında bulunan Damat Ferid hükümetini de ayrıca bu taleplerinden dolayı suçlamıştır".³⁵⁶

O günleri Mustafa Kemal Paşa ile birlikte geçiren Rauf Bey, Anadolu'ya geçmek ve orada Millî Mücadeleyi başlatmak fikrinde nasıl karar kıldıklarını şöyle anlatmaktadır:

*"İşte bu devrede, kurtuluş için İstanbul'da bir şeyler yapıp yapılamayacağı düşüncesi ile çeşitli teşebbüslere girişerek bir mücadele temelini atılması araştırıldığı günlerde, biz nihayet Mustafa Kemal Paşa ile hemen hemen yapayalnız kalmıştık. Ve bu yapayalnız gece gündüz, baş başa vererek bir neticeye varmak için adeta kıvrana kıvrana yaşadığımız en bulurmalı ve nazik zaman içindedir ki, nihayet Anadolu'ya geçerek, orada mücadeleye atılmaktan başka çare kalmadığı kararını verdik"*³⁵⁷.

d. Nabız Yoklamaları

Anadolu'ya geçme gayesiyle Mustafa Kemal Paşa, ileride iş birliği yapabileceği kişiler arasında fikir yoklamalarında bulunmuş fakat arzu ettiği ortamı bulamamıştır. O, hatıralarında bu hususta şöyle demektedir:

*"Bununla beraber, bu temaslarımıza devam ediyorum. İçlerinde bir kısmında saf bir vatanperverlik hissinin coşkuluğundan başka, ne fikir, ne tedbir kabiliyeti vardı. Bir kısmının luâlâ hasis politikacılık menfaatinden başka bir şey düşündükleri yoktu. Kendi kendime şu kararı verdim: Münasip bir zamanda ve fırsatta İstanbul'dan kaybolmak, basit bir tertiple Anadolu içlerine girmek, bir müddet isimsiz çalıştıktan sonra, bütün Türk milletine felaketi haber vermek"*³⁵⁸.

356 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 2 Ağustos 1919 Cumartesi, Kazım Karabekir Paşa, Harbiye Bakanı'na cevap verdi : "Mustafa Kemal'i Tevkif Edemem"

357 KANDEMİR, Rauf Orbay, s.32.

358 ATAY, 19 Mayıs, s. 9.

Hattâ O, bu düşünce ile bir gün İsmet Bey'i evine davet etmiş ve bir harita başında ona "...Hiçbir sıfat ve salahiyet sahibi olmaksızın Anadolu'ya geçmek ve orada milleti uyararak kurtarma çarelerini aramak için en müsait muntika ve beni o muntıkaya götürecek en kolay yol hangisi olabilir?" diye sormuştu. O da herhâlde Mustafa Kemal Paşa'nın ciddiyetine inanmamış olacak ki, "Yollar çok, muntikalar çok"³⁵⁹ gibi genel bir ifade ile onun bu sorusunu geçiştirmiştir.

Diğer taraftan Rauf Bey de, Mustafa Kemal Paşa'nın fikir yoklamalarına temas ederek şunları söylemektedir:

"Mustafa Kemal Paşa, gerek Harbiye Nezareti'nde vazifeli, gerek cepleden dönerek İstanbul'da adeta boş kalan birçok kumandanların hangilerinden istifade edeceğini düşünerek iizerinde durduklarının münasip şekilde yokladığı halde, hiçbirinin Anadolu'ya geçmek şöyle dursun, yerinden kıpırdamak niyetinde bile olmadığını, üzülerek görmüştü. Bu arada, bir gün Şişli'deki evinde kendisini ziyarete gelen İsmet Bey'e, tasavvur ve maksadını hemen hemen açıklarcasına iltisas ederek (duyurarak) yokladığı halde, onda da: "Nafile... Bir türlü kurtuluş yolunun ne olduğunu anlamıyorlar... Bilmeni basiretleri mi bağlanmış, yoksa cesaretleri mi, ümitleri mi yok...hepsi meskenet (miskinlik) içinde" intihabı ile ayrıldığını bana o gün söylerken, "Anlaşıyor ki, bunlardan hayır yok... Biz işimize bakalım"³⁶⁰.

XX. Kolordu Komutanlığına tayin edilmiş olan ve o günlerde sıtmaya yakalandığı için tedavi amacıyla izinli olarak İstanbul'da bulunan Ali Fuad (Cebesoy) da, Mustafa Kemal Paşa'nın fikri faaliyetlerine katılarak Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in yukarıda açıkladıkları gerçeği bir kere daha şöyle ifade etmektedir:

"Zamanla şu kanaate vardık: Hükiimete, millî mukavemete taraftar genç ve enerjik kimselerin getirilmesi işi zannettiğimizden

359 ATAY, 19 Mayıs, s. 9 vd.

360 KANDEMİR, Rauf Orbay, s.32. vd.

daha güçtü. Billassa Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine Sadrazam ve Padişahın mutlak itimadına mazhar olan şahsiyetler tayin ediliyor ve edilecekti. Bunlar ekseriyetle yaşlı başlı paşalardan seçiliyordu. Bu vaziyet karşısında İstanbul'da mühim işler yapmaya imkan yoktu. Hadiseler açıkça bunu gösteriyordu. İtilâf Devletlerinin İstanbul'da mümessilleri ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası Erkânı her gün biraz daha duruma hakim oluyordu. Yeni yeni kararlar almaya ve bunu süratle tatbik sahasına koymaya niecburduk. Milli Mukâvemeti İstanbul'dan değil, Anadolu'dan idare etmenin zarureti aşıkardı. Faaliyetlerimizi bunun etrafında toplamalı idik. Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde yaptığımız sohbet ve müzakerelele bunun da kolay olmadığını anlamıştık. Bir çok yüksek mevki sahibi zevâtlâ görüşülmüş ve konuşulmuştu. İçlerinden yalnız eski Bahriye Nazırı Rauf Orbay, Jandarma Umûmî Kumandanı Miralay (albay) Refet (Bele) Beylerle bazı fırka (tünen) kumandanları ve Erkân-ı harp reisleri (kurnay başkanı) Anadolu'da bilfiil (fîli olarak) vazife almayı kabul etmişlerdi"³⁶¹.

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Paşa başlangıçta nazbız yoklamalarından olumlu sonuç alamayınca, kararından vazgeçmemiş ve bir ara tek başına Anadolu'ya geçmeyi bile düşünmüştür. O, Anadolu'ya geçmek ve millî mukavemet hareketine girişmek gibi "kati ve ağır" bir karara varırken yanında Rauf (Orbay) Bey de bulunmuş, daha sonra onların kararlarına ve fikrî temaslarına Ali Fuad (Cebesoy) Paşa da katılmıştır. En yakın arkadaşlarından bazılarının bile kendilerine katılmak istemeyişleri, onun azim ve iradesini kırmamış, "Biz işimize bakalım" diyerek çalışmalarına devam etmiştir.

Bütün bu temaslardan sonra ortaya çıkan temel fikrin ne olduğunu, Ali Fuad Paşa'dan öğrenmekteyiz. Ali Fuad Paşa hatıralarında³⁶², 20 Aralık 1918 tarihinde Mustafa Ke-

361 CEBESOY, Milli Mücadele..., s.39.

362 CEBESOY, Milli Mücadele..., s.37.

mal Paşa'yı ziyaretinde yaptıkları görüşmede "milletin kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi" fikrini şekillendirdiklerini ve altı maddelik şu program üzerinde anlaşmalarını ifade etmektedir:

- Osmanlı ordularının terhisini derhâl durdurmak,
- Anadolu'nun müdafaasında elzem olan silah, cephan ve teçhizatı düşmana vermemek,
- Genç ve muktedir komutanları kıtaları başında bulundurmak ayrıca İstanbul'da olanları Anadolu'ya yollamak,
- Millî mukavemete taraftar olan idare amirlerinin yerlerinde bırakılmasını sağlamak,
- Vilayetlerde fırkacılık adı altında yapılan kardeş mücadelesine son vermek,
- Halkın maneviyatını yükseltmek³⁶³.

Zürcher'in Mustafa Kemal Paşa'nın hâlâ siyasi faaliyetlerle meşgul olduğunu gerekçe göstererek kuşku³⁶⁴ ile baktığı bu kararlar, esasında ileride Millî Mücadele'nin lider kadrosunu teşkil edecek olan askerî erkânın ekseriyetle üzerinde düşündükleri ancak planlamakta zorluk çektikleri konulardır. Dolayısıyla Zürcher'in "resmî tarih versiyonu" takıntısı sebebiyle göremediği tarihî gerçeklik, Mustafa Kemal Paşa'nın mukavemet kararını en üst düzeyde düşünen ve planlayan kişi olması, ancak bunu yaparken de meseleyi her yönü ile değerlendirebilmesidir.

e. İki Önemli Destek

Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'da bazı arkadaşları katılmak istememişlerdir. Ancak O, daha Anadolu'ya geçmeden,

363 TANSEL, Mondros'tan Mudanya'ya, Cilt I, s.78.; ZÜRCHER, ... İttihatçılık, s. 198.

364 ZÜRCHER, ... İttihatçılık, s. 198.

orada kendisine her türlü yardımda bulunabilecek iki destek bulmuştur. Bunlardan biri, Ankara'ya nakledilecek olan XX. Kolordunun başında bulunan Ali Fuad (Cebesoy) Paşa, diğeri ise Erzurum'da XV. Kolordu Komutanlığı'na tayin edilen Kâzım Karabekir Paşa idi.³⁶⁵

Her iki paşa da İstanbul'dan ayrılmadan önce Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmişler ve ona gerekli teminatı vermişlerdir. Ali Fuad (Cebesoy) ve Kâzım Karabekir Paşa'nın vermiş oldukları teminatlar şunlardır:

Ali Fuad (Cebesoy) Paşa, rahatsızlığı dolayısıyla tedavi için emir ve komuta ettiği XX. Kolordunun başında izinli olarak ayrılıp İstanbul'a gelmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da bir Millî Mücadele temelini atabilmek için gece gündüz parçalanırcasına çalıştığı bu günlerde ona katılmış ve İstanbul'a geliş gayesini unutmuştur. O, İstanbul'da son gece-sini de Mustafa Kemal Paşa'nın yanında geçirmiştir. O akşam Mustafa Kemal Paşa'nın evinde davetli olarak Rauf (Orbay) Bey de bulunmaktadır. Ali Fuad (Cebesoy) Paşa, o akşam aralarında geçen konuşmayı hatıralarında şöyle nakleder: *"Akşamı yemeğinden sonra saatlerce konuştuk. Kemal Paşa eğer bir vazifeye kendini tayin ettirmezse, Anadolu'da en itimat ettiği bir kumandanın yanına gideceğini ve ilk defa işe oradan başlayacağını söylüyordu.*

365 Ali Fuat Cebesoy, "Mustafa Kemal Lider", *Belleten*, XX (1956), s.551; Rauf Orbay da hatıralarında Kâzım Karabekir ve Ali Fuad Paşaların yardımlarından övgü ve takdirle bahsetmektedir: *"Mustafa Kemal ile Anadolu'ya geçtiğimiz zaman, Karabekir'le Ali Fuad Paşalar bütün varlıklarını ve kuvvetleri ile bize bağışlarını açmamış olsalardı, zaten vaziyetin iç yüzünden henüz habersiz olan Anadolu'da tek başımıza, kime derdimizi anlatıp, ne yapabildik? Herkesin hakkını vermek lâzımdır. Karabekir ve Ali Fuad Paşalar Milli Mücadelenin iptidasında, Anadolu/Ankara'da mevcut silahlı kuvvetlerin başında idiler. Bize karşı cephe almış, hatta kıyıtsız kalmış olsalardı, Anadolu'da tutunup iş görmek imkânını bulamazdık. Bunu kimse inkar edemez."* (KANDEMİR, Rauf Orbay, s.28).

-Paşam, ben ve kolordum daima emrindedir, dedim.

Mavi gözlerinin nasıl bir ışıqla parladığını tarifedemem. Yerinden kalkıp lûararetle elimi sıkıyordu.

-Beraber çalışacağız Fuad³⁶⁶ demişti.

Veda sırasında Mustafa Kemal Paşa; "Bu kolordunun başında bulunmalısın, bundan sonra ehemmiyetli şeyler olacaktır. Kolorduna hâkim ol, etrafına ehemmiyet ver. Hele halk ile yakından temas et"³⁶⁷ gibi sözlerle son tavsiyesinde bulunduktan sonra, Ali Fuad Paşa'yı Anadolu'ya uğurlamıştır.

Öte yandan Kâzım Kara Bekir Paşa da Erzurum'a hareket etmeden önce 11 Nisan 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya Şişli'deki evinde veda ziyaretinde bulunmuş, vaziyetin geniş bir değerlendirmesini yaptıktan sonra kararını bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın "Bizim fikirlerimizle çok esaslı müşabeheti (benzerliği) vardır" ³⁶⁸ dediği bu önemli değerlendirmeyi aynen veriyoruz:

"Paşa Hazretleri, ben Şarktaki, ismi kolorduya tahvil olunan (değiştirilen) ordunun başına geçiyorum. Bu ordunun bir kolordusu benim müteârekeden evvel kumanda ettiğimdir. Diğer kolordu fırkaları da vakit vakit emrimde bulunmuştur.

Şarkın Ermenilerden istirdadında (geri alınmasında) bulunmağımı dolayısıyla ordu kadar halkın da pek büyük emniyetine ve muhabbetine mazharım. Vaziyetimizin vehametini İstanbul'da dırdurmak imkansızdır. Burada ancak İtilâfın arzularını tatbikten başka bir şey yapılamaz.

Hâlbuki Şarkta millî bir hükümetin esasını hazırlamak ve ordunun kuvvetini de muhafaza ederek vahim sulh şartları karşısında

366 CEBESoy, Milli Mücadele..., s.40. vd.

367 ATAY, 19 Mayıs, s.10. vd.; ATAY, Çankaya, s.158.

368 CEBESoy, Milli Mücadele..., s.44.

millî istiklâlinizi kurtarmak için mücadeleye girişmek mümkündür. İtilâf Devletlerinin Anadolu istilasına kalkışacaklarını ümid etmiyorum. Çünkü istilâ maksatları olsa ellerindeki büyük kuvvetlerin gerek Dicle ve gerekse Fırat boylarından ve her tarafı kuvvetsiz sahillerimizden muzafferâne yürüyüşlerine ne mani vardır? Bence muharebenin fazla devanına muktedir değildirler. Gerek milletler gerek ordular artık yorgun bir halde istirahata geçmişlerdir. Şarka kuvvet sevkine hâk manidir.

Terhisler dolayısıyla Şark'taki orduları zayıflamıştır. Avrupa gazetelerindeki münakaşalar bunu gösteriyor. İngiltere'den Şark'a gönderilmek istenilen bir kû'a itaat etmeyerek dağıldığını Paris gazetelerinden okudum. Bence mesele Ermeni ve Rımlarla boğuşmaktan ibaret kalacaktır. Şark'taki Ermeni ordusunu teslim-i silaha mecbur ettikten sonra, Garp'taki Yunan ordusunun teşebbüslerine göğüs gerebiliriz. Ümidini hilâfına İtilâf Devletleri'nin de işe karışmaları cihetine gelince; bu fikir bizi İstiklâl lûarine girmekten menetmemelidir. Bu vazife milletten daha ziyade biz kumandanlara düşüyor. Çünkü henüz Anadolu'da müdafaa kudretini havî ordularınız vardır. Silâlarınız, cephanemiz bitmiş değildir. Son fişegi atmadan teslim olan bir kale kumandanı nasıl vatan haini addolunursa, biz de ona benziyoruz. Çünkü Anadolu bir kale, biz de onun kumandanlarıyız. Henüz ikmâl-i namus etmiş sayılmayız. İşte bu düşüncelerle ben Şark'a gitmek için aylarca uğraştım. İngilizlerin Şark'taki Ordu kumandanı Şevki Paşa'nın kaldırılmasını istemeleri bu fırsatı verdi.

Kararım şudur: Şark'taki mulitelif nâmlar altında birtakım teşekküller başlanmıştır. Medenî âlenin nazır-ı dikkatini celbe çalışan erbâb-ı hamiyetten (iyilik ve yardım sevenler) de fiilen istifade edebiliriz. İstanbul'daki Millî Blok vesair yerlerdeki bu kabil teşekküllerden de sonraları aynı istifade kabil olur.

Evvvela Şark teşekküllerini Erzurum'da birleştirerek herhangi bir tehlikeye karşı millî taarruz hazırlanmayı düşünüyorum yani bir millî Türk Hükûmeti esası, Eğer istiklâlinize dokunulmaz, yalnız Şark vilâyetleri tehlikeye düşerse, derhal Erzurum'da millî hükûmet faaliyete başlar ve ben de millî hükûmetin emrinde bir ordu kumandanı olarak Şark'ın müdafasını derulite ederim (üstüne alırım).

Eğer talinnim vechile tehlike bütün vatan için görülürse, çıkacak hükûmet yeni bir Türk millî devleti olur ve bizler de bütün vatanı müdafaa vazifesini derulite ederiz. Böyle bir şekilde meselenin halli tabîi daha güçtür ve bütün arkadaşlarımızın Anadolu'da kitaları başlarında bulunmaları lazımdır. Derhal ilk fırsatta Şark'taki tehlikeyi bertaraf ederiz. Bütün kuvvetler Garb'a tevcih olunabilir (yöneltilir). Ben bu vaziyette Şark'taki rolümü muvaffakiyetle yapabilirim. Garp meselesi açık kalmıyor. Zât-ı sâmililerinden ricam da bir an evvel sizin de Anadolu'ya geçmekliğinizdir. Her makamın namuslu siması, genç kumandanların Anadolu'ya atılmasına taraftardır. Bunun için derhal sizin bir vazife ile gitmeniz müimkindür. Eğer müimkin olmazsa, hususî bir tarzda gelebilirsiniz. Evvelâ Erzurum'da toplanalım ve millî hükûmet esasını kuralım. Ben Trabzon ve Erzurum'da, siz gelinceye kadar bu esası hazırlarım.

Mustafa Kemal Paşa: Evet bu da bir fikirdir, dedi.

Ben: Paşam fikir değil, karardır. Ben işe başlayacağımı ve ikmâl-i namus için uğraşacağım. Eğer iş tasavvur ettiğim gibi basit çıkmaz da İtilâf Devletleri işgallere başlarsa bile Şark'taki millî Türk Hükûmeti kolay kolay mahvolmaz. Ve bu suretle Türklüğün ölümlü mukadderse, pek pahalıya mal edilir. Erzurum dağlarında durmazsak Ermenistan dağlarında, bu yeni Türk hükûmeti yine yaşar. Paşam İstanbul'da çok kalmayınız ve buradaki diğer kumandanlar iizerinde de müessir olarak bir an evvel Anadolu'yu kuvvetlendirelim. Birçok batmış milletler istiklâllerine kavuşırken, asırlar doldurucu muazzam tarihi olan Türk Milletini kurtaralım.

Mustafa Kemal Paşa: Vaziyet size hak verdiriyor. İyi olayım³⁶⁹ gelmeye çalışırım.

Ben: Paşanı o halde tek dağ başı mezar oluncaya kadar mücadeleye, şahsî ve millî namusumuzu ikmal için ya istiklâl ya ölüm! ahdinde birleştik değil mi?"³⁷⁰.

Görüldüğü gibi, Kâzım Karabekir Paşa, arkadaşlarının fikrî faaliyetlerine katılmamış ve hatta onlardan habersiz olmasına rağmen, onlarla hemen hemen aynı karara varmıştır. Hatta O, Anadolu'ya geçmek ve Millî Mücadele'yi oradan başlatmak kararına varmakla kalmamış, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarından çok önce vazife ile oraya geçmenin çaresini bulmuştur. Ancak O, "diğer kumandanlar üzerinde müessir" bir komutan olarak Mustafa Kemal Paşa'nın "vazife ile" veya bu mümkün olmazsa "hususî bir tarzda" Anadolu'ya geçmesini ve yapılmasını zarurî gördüğü Millî Mücadele hareketinin başına geçmesini istemektedir. Bu düşünce ile o, tıpkı Ali Fuad (Cebesoy) Paşa gibi Mustafa Kemal Paşa'ya gerekli destek ve yardımda bulunmayı vaad ettikten sonra, Erzurum'daki kolordusunun başına dönmüştür.

369 Mustafa Kemal Paşa bu sırada Şişli'deki evinde kulağından rahatsız olarak yatakta yatmaktadır. Bk. (İbrahim Tali Öngören'in Hatıraları, "Bingazi'den Anadolu'ya", *Dünya* (Atatürk İlavesi), 10 Kasım 1954).

370 KARABEKİR, *İstiklâl Harbinin...*, s.34 vd.; CEBESOY, *Millî Mücadele...*, s.43-45.

III. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ANADOLU'YA GEÇMESİNE SEBEP OLAN AMİLLER

A. Samsun Bölgesindeki Asayişsizlik

a. Pontus Meselesi

Samsun bölgesindeki asayişsizliğin temel sebebi bilindiği gibi tarihten gelen bir Pontus meselesinin mütareke dönemine intikalidir. Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında bir Pontus Rum Devletinin kurulması tasarısı 19. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanmaktadır. 18. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da yapılan araştırmalardan ilham olan bazı Yunan şair ve yazarlarının eski Bizans'ı ihya etme ve büyük Yunanistan'ı kurma yolundaki edebî faaliyetleri, Fener Rum Patrikhanesi'nin de bu duyguları uyanık tutma yolundaki çalışmaları ile bu faaliyetlerin öncülerinden olan şair Rhigas, Viyana'da bir cemiyet kurmuş ve büyük Yunanistan'ın sınırlarını resimleyerek poster hâlinde bastırıp dağıtmıştı. Buna göre, Yunanistan'ın sınırları doğuda Anadolu ortalarından kuzeyde Karadeniz'in Kırım'ı da içine alan kuzey alanlarından ve Karpat Dağlarıyla Tuna Nehrinden, batı ve güney sınırları ise Adriyatik ve Akdeniz'den geçiyordu³⁷¹. Rhigas tarafından kurulan Etniki Eterya adlı gizli ihtilal cemiyeti, onun

371 Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, İstanbul 1940, s. 19.

ölümünden sonra 1814'de Odessa'da yeniden kurularak canlandırılmıştı³⁷². 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Karadeniz Bölgesi Rumlarından bazıları Ruslarla iş birliği yapmışlar, hatta önceleri Rusya'ya gitmişler, ancak daha sonra tekrar bölgeye dönmüşlerdi.

Görüldüğü gibi başlangıcı bir hayli eskilere uzanan Pontus meselesi, Millî Mücadele öncesinde, özellikle Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra tehlikeli bir hâl almış, Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu'da baş gösteren ayaklanmaların en uzun süre devam edeni olmuştur³⁷³.

Türkiye toprakları üzerinde ilk Pontus hareketleri ise, İnebolu'da halkın "Manastır" adını verdiği bir tepede Amerikalı Rum göçmenlerinden Rahip Klematios tarafından tesis edilmiş; ilk Pontus Cemiyeti ise, 1904 yıllarında Merzifon Amerikan Koleji'nde gizli olarak kurulmuştur³⁷⁴. O tarihte Merzifon Amerikan Kolejinde Rumlar biri "Rum İrfanperver Kulübü", diğeri "Pontus Kulübü" adıyla iki kulüp kurmuşlar ve daha sonra buna bir de musiki kısmı eklenerek "Pontus Cemiyeti"³⁷⁵ adı altında bir dernek meydana getirmişlerdir. Bu ilk gizli dernek Samsun, Merzifon, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Giresun, Ordu gibi şehirlerde yapılacak büyük ve geniş teşkilatın bir temeli niteliğindedir³⁷⁶.

372 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, Ankara, 1970, s.109-110.

373 Bu hususta ayrıca bk.(Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, (terc. Zeki Çelik-kol), Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1993, s.14).

374 Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991, s.31.

375 Bu cemiyetin iç yüzü 16 Şubat 1921'de Merzifon Amerikan Koleji'ne yapılan ani bir baskın sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca kolejin Amerikalı yönetiminin ele geçen evrakında; İslam ve Osmanlı Devleti, Hristiyanlığın en büyük engeli ve düşmanı olarak gösterilmektedir. Bk. (Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, İstanbul 1996, s.96).

376 Yılmaz Kurt, *Pontus Meselesi*, Ankara 1995, s.51.

Pontusçular İkinci Meşrutiyetle birlikte Bizans'ı tekrar diriltmek sevdasında olan Yunanistan ile bölgenin tütünleri ve misyonerlik faaliyetleri ile ilgilenen Amerika Birleşik Devletleri'nin teşvik ve himayesinde, 1908 yıllarında genişleyerek daha da çok örgütlenmişlerdir. Trabzon'da "Pontus Muavenet Cemiyeti" Samsun'da "Muhacirin Cemiyeti" Amasya'da "Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti" Samsun'da "Teceddüd ve İhya Cemiyeti" ve Fatsa, İnebolu, Kayseri, Kırşehir, Havza, Bafra, Sinop, Ürgüp, Tokat ve Çarşamba şubeleri bulunan "Müdafaa-i Meşruta Cemiyeti"ni kurmuşlardır. Söz konusu cemiyetlerden bir kısmı, maksadın gerçekleştirilmesi için silahlı eylem yapmak üzere planlar yapmışlar, bunun yanı sıra bölgedeki ekonomik hayatı da denetimleri altında bulundurmuşlardır³⁷⁷.

Rum ve Ermeni çetelerine her çeşit yardımı gösteren Merzifon Koleji Müdürü George White³⁷⁸, Pontusçulara sadece yardım etmekle kalmamış, Müslümanların en güçlü devleti sayılan Osmanlı Devleti'nin yıkılması için Türkiye'deki Ermeni ve Rumların korunmasının da lazım geldiğini savunmuştur. "Hristiyanlık için, Ermeni ve Rumların" çok kan döktüklerini ve bunların bir çoğunun "İslamlara karşı mücadelede şehit" düştüğünü söyleyen Mr. White, Anadolu'daki Alevîleri de Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaya kışkırtmak için

377 Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, İstanbul 2001, s.95.

378 Rusların Erzurum ve Trabzon'u işgal etmeleri üzerine Merzifon bölgesi de "harp bölgesi" ilan edilmiş ve bu nedenle Merzifon Koleji boşaltılarak okula, savaş döneminde hastane olarak kullanılmak üzere 16 Mayıs 1919'da el konulmuştur. Daha sonraları okul, George White'ın büyük uğraşları sonucu 1 Ekim 1919'da tekrar açılmışsa da eski gücüne kavuşamamış ve 22 Mart 1921'de tamamen kapatılmıştır. Bir dönem okulun müdürlüğünü yapan George Edward White'ın "Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Hatıraları" adlı, İstanbul 1995 basımlı İngilizce kitabı yayımlanmıştır.

çalışmıştır. Ona göre Aleviler, serbest bırakıldıkları takdirde Hristiyanlara katılabilirlerdi. White, "Hristiyanların şimdiye kadar görmüş oldukları zulümlere karşı onların zekâtını ödeyecek bir ruh aşılmalıdır. Biz bunu şimdiye kadar yaptık ve muvaffak olduk" demek suretiyle bu kolejin eğitimden daha ziyade, politik faaliyetlerle uğraştığını ve asıl maksadının ne olduğunu açıkça göstermiş oluyordu³⁷⁹.

Pontus Cemiyeti, 1909 yılında Trabzon Metropoliti yoluyla Atina'daki Küçük Asya (Asya-i Suğra) Cemiyeti'nin emri altına girmiş, ertesi yıl "Pontus" adlı bir risale yayımlayarak faaliyetlerini daha da genişletmiştir.

Pontusçuların mevcut otoriteye ilk başkaldırıları da Balkan Savaşları sırasında yaşanmıştır. Osmanlı Devleti savaş esnasında bölgeye Arnavut muhacirlerini getirmiştir. Muhacirlerin iki Rum köyüne yerleştirilmek istenmesi üzerine Rumlar, isyan etmişler ve silahlı olarak Samsun'a saldırmışlardır³⁸⁰. Nitekim Balkan Savaşı nedeniyle Osmanlı Devleti'nin ilan ettiği seferberlik sırasında Rumlar, savaşmaktan imtina etmeleri sebebiyle kitleler hâlinde silahlı ya da silahsız köylerine kaçmışlar, köylerinde yaşamaya cesaret edemeyenler ailelerini korumak ve tarla işlerine yardım etmek amacıyla köylerinin civarında kalmışlardır. Bu durum bölgede ilk çetelerin kurulmasına zemin hazırlamıştır³⁸¹.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar Pontus Rum Devleti'nin kurulması bir fikir hâlindeyken, savaşla birlikte ilk defa, Rusların ve Rusya'daki Yunan siyasî memurlarının girişimleriyle çetecilik hareketleri şekline dönüştürülmüştür. Batum

379 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, Ankara 1991, s.97.

380 BALCIOĞLU, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, s.96-97.

381 Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, 1988, s.35.

ve Kafkasya'nın diğer yörelerdeki Rum tüccarları vasıtasıyla Trabzon ve Samsun'daki merkezlerle haberleşilmiş, Batum'da teşkil edilen gizli bir komite tarafından gizlice silah ve cephaneye gönderilerek, yöre Rumlarının faaliyetlerinin bir kat daha artırılmasına çalışılmıştır. Aynı dönemde Türk egemenliğindeki topraklarda faaliyet gösteren Pontus çeteleri ise Türk ordusunun aldığı tedbirlerle Nebiyan bölgesi hariç, kontrol altına alınmışlardı³⁸². I. Dünya Savaşı'nda ilk önemli Rum çetesi Bafra çevresinde görülmüştür. Bafra'nın "Nebiyan" bölgesi, yerinin sarplığı, Rum köylerinin yoğun oluşu, buradaki Rum köylerinin asi olması gibi birtakım sebepler dolayısıyla Pontus Rumluğu faaliyetlerinin ilk görüldüğü yer olmuştur. Bafra, Samsun, Alaçam, Kavak muntıkalarına hâkim bir mevkide bulunan Nebiyan Dağı, Pontusçu çetelerin hareket merkezi olmuştur³⁸³.

Pontus meselesine Karadeniz Rumları açısından bakıldığında, Rus Bolşevik İhtilalinden sonra sınımış görünen bu kitle her an tetikte bekliyor, harekete geçmek için uygun fırsat kolluyordu. Nitekim, mütarekeyi ve mütareke sonrasının uygulamalarını fırsat sayan Rumlar, bu defa batıdan gelen tahriklerin de etkisiyle Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Wilson'un yayımladığı ilkeleri kendilerine göre yorumlayarak, Pontus Rum Devleti kurmak amacıyla Avrupa'ya heyetler göndermişlerdi. Sadece siyasi faaliyetlerle de yetinmemişler, işi fiili bir ayaklanmaya kadar götürmüşlerdir. Buna cecaret edebilmelerinin başlıca sebebi, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ruslar tarafından büyük ölçüde teşkilatlandırılmış ve silahlandırılmış olmalarıydı.

382 ÖZEL, *Millî Mücadelede Trabzon*, s.33-34.

383 Nuri Yazıcı, *Millî Mücadelede (Canik Sancağında) Pontusçu Faaliyetler*, Ankara 1989, s.46-53.

Böylece bu faaliyetler mütarekeden sonra yeniden hız kazanmış, gereken para ve silah, Patrikhane ve ona bağlı kuruluşlarla, Yunanistan ve İtilaf Devletlerince sağlanmıştı. İçinde tümenler donatacak kadar silah ve malzeme bulunan Fener Rum Patrikhanesi'yle bağlı kuruluşların da her ayinde mukaddes ideal adına açık ve gizli para toplanmakta, dışarıdaki zenginlerin fakirlere yardım adı altında gönderdikleri paralar bunlara eklenmekteydi.

Samsun ve havalisinde artan eşkiyalık hareketlerinin büyük bir kısmının Rumlar tarafından meydana getirildiğini ve maksatlarının da siyasî bir mesele çıkarmak olduğunu Harbiye Nezareti'ne bildirilen yazıda, "Samsun havalisindeki takip kıta'atının gerek kuvvet ve gerekse kıymet itibarıyla âdem-i kifâyetini anladığını ve terhis dolayısıyla bu kuvvetin daha ziyade tenakus ettiğini gördüğünden, birkaç gün evvel Onbeşinci Fırkanın Kırkbeşinci Alayının iki taburuyla Alay Kumandanını Şile vapuruyla Samsun'a gönderdiğini", yine aynı yazıda "yeterli miktarda vapur gelir de Onbeşinci Fırka bütünüyle ve seri bir şekilde Samsun'a nakledilirse daha vâsi muntıkada şekâvetin yok edilebileceğini"³⁸⁴ bildirmiştir.

İtilaf Devletlerinin endişe edilecek bir durum olmadığını bildirmelerine rağmen, mütarekenin ilk altı ayında yerli Rumlarla çoğu silahlı olmak üzere, Trabzon'a sekiz bini aşkın göçmen Rum gelmiştir³⁸⁵. Daha sonraki dönemde de Trabzon ve yöresine Rum göçmenlerin ve göçmen kıyafetindeki çetelerin çıkarılmasına devam edilmiştir.

Paris Barış Konferansı çalışmalarına 18 Ocak 1919'da başlamıştır. Fakat Venizelos'un bu konferansta talep olarak mantıklı hedefler üzerinde durması ve Pontus'u Ermenistan'a

384 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 43, Vesika 1011.

385 Türk İstiklal Harbi, Cilt 1, Ankara 1962, s.173.

bırakmaya razı görünmesi üzerine, Pontus Ulusal Birliği bu konuda bir çıkış yapmak gereği duymuştur. 4 Mart'ta yayımlanan Pontus gazetesinin ilk sayısı, "Trabzon vilayetinde bir Rum Cumhuriyetinin kurulması" için çalışılacağını duyuruyordu.

Mütarekenin imzalanmasından sonra Pontus Meselesi, Paris Barış Konferansı'nın gündemine sokulduğundan, bu meseleyle ilgili siyasî faaliyetlerin ağırlık merkezi Avrupa'ya kaymıştır. Avrupa'da Paris Barış Konferansı arifesindeki bu siyasî faaliyetlere paralel olarak Karadeniz Rumları da başkenti Trabzon olmak üzere bir Pontus Hükûmetinin kurulması için Avrupa merkezlerini ziyaret etmek üzere komiteler teşkiline girmişlerdir³⁸⁶. Trabzon Metropolit Hrisantos, Canik bölgesi hakkındaki Rum iddialarını, istatistikî bilgileri ve isteklerini ihtiva eden bu muhtırayı, 2 Mayıs 1919'da konferansa sunmuştur³⁸⁷. Trabzon Metropolit Hrisantos tarafından "Kurtarılmamış Rumların Delegatesi" adı altında sunulan muhtıranın metni şu şekildedir:

"Efendiler! Pontus meselesine dair Barış Konferansına birçok muhtıralar sunulmuştu. Bu defa de reddedilmesi imkânsız birtakım belgelere dayanan ve barış için zor kararlar verecek olan kişilerin kararlarını aydınlayabilecek olan bu muhtırayı da eklememe izin verilsin: Trabzon, Sivas vilayetinin bir kısmı Karahisar ve Amasya sancakları, Kastamonu vilayetinin bir kısmı (Sinop Sancağı)nı kapsayan Pontus bölgesi 600.000'den fazla Rum nüfus barındırmaktadır. Bu sayıya ayrıca Güney Rusya ve Kafkasya'ya göç etmiş olan 250.000 Rum'u katmak gerekir. Bunlar oralara 1880'den beri Türk idaresinden kurtulmak için göç etmişler ve yuvalarına geri dönmek için vatanlarının hürriyetini tam bir endişe ile

386 ÖZEL, *Millî Mücadelede Trabzon*, s.37.

387 YAZICI, *Millî Mücadelede...*, s. 18.

bekliyorlar. Halkın miktarı aşağıda verilecek esaslara dayanmaktadır. Trabzon vilayetinin 1908'deki salname, yani resmî istatistiği, Trabzon için 500.000 Rum gösteriyor. 1912'de Hürriyetperver Kâmil Paşa Hükûmeti, Patrikhane ile bir anlaşma yapılmasının ardından seçim bölgelerini yeniden düzenlemiş. Trabzon'dan 3, Samsun'dan 2, Karahisar'dan 1 ve Sinop'tan 1 olmak üzere Pontus'dan 7 milletvekili seçilmesini uygun bulmuştur. 100.000 kişiye bir milletvekili olduğuna göre Kâmil Paşa Hükûmeti aynı zamanda Pontus'da 700.000 Rum'un varlığını doğruluyordu. Genç Türk Hükûmeti bile 2'si Trabzon, 1'i Karahisar ve 1'i Samsun için olmak üzere, Pontus Rumlarının önemli bir toplam oluşturduklarını takdir ederek Pontus Rumlarından 4 milletvekili seçilmesini kabul etmeye mecbur olmuştur. İşte bu değişik esaslara dayanarak, Pontus Rumlarının sayısı 600.000 olarak kabul edilebilir. Bu sayı, Patrikhanenin öğrenciler mevcuduna göre düzenlenerek Sinop ve Lazistan hariç olduğu hâlde Pontus bölgesi için gerçekleştirdiği 550.000 kişilik miktara uygun düşmektedir. Böylece Rusya sahilleri ve Kafkasya'da bulunan 250.000 göçmenle birlikte Pontus'un Rum halkı toplamı 850.000'e ulaşır. Aynı bölgenin Müslüman halkı 232.000'i Lazistan sancağına ait olmak üzere 1.068.000'dir. Pontus bölgesi için 836.000 Müslüman kalıyor. Diğer sebep ve şartlar açısından Müslüman ve Rum nüfusu arasında yaklaşık olarak bir eşitlik vardır. Pontus Müslümanları değişik milliyetlere mensupturlar. Bu Müslüman mevcudu içerisinde 340.000 gerçek Türk, 200.000 Sürmenceli, 50.000 Kafkasyalı, 200.000 Of'lu ve 5.000 Stavriyun vardır. Stavriyunlar Hristiyandırlar. Fakat birçok protestolarına rağmen hükûmet zorla kendilerini İslamiyet içerisinde tutmak istiyor. Of'lu ve Tonya'lılar kendilerinin aslen Rum olduklarını unutmamışlardır. Of'luların İslam edilmesi 180 yıl öncedir. Bunlar henüz bazı Hristiyan geleneklerini ve

İncil'i mukaddes emanetler gibi korurlar. Kadınları özellikle Rumca konuşurlar ve başka dil bilmezler. Rus işgali altında bunlar bir heyet ile kilisenin kucağına geri dönmek arzusunu açığa vurmuşlar, fakat istekleri dikkate alınmamıştı. Gerçekte arzuları üzerine bunları kendi himayeme aldığım için, bunu din gayretiyle benim ileri sürdüğüm zannı doğmuştu. İşte bu halka karşılık Pontus bölgesinde 50.000'i Trabzon vilayetinde ve arta kalan Sivas vilayetinin Amasya ve Karahisar sancaklarında olmak üzere 78.000 Ermeni vardır. Pontus Rumlarının karakterleri mevcudiyetleri işte bu savaş esnasında Türkler, Ruslar ve İtilaf Devletleri temsilcilerine resmen tanınmıştır. İşte bu muhtıraya eklenen açık belgeler de bunu doğrular. Ruslar'ın ilerlemeleri üzerine ve Trabzon şehrine girmeden iki gün önce Cemal Azmi Bey, bana bir mektup göndererek memleketin yönetimi bana ve Mösyö Jörf Faşirepulos, Paraşkeva Gramatikapulos, Jorf Kongalides adlarında üç Rum'dan oluşan bir heyete teslim etti. Hükûmetin yönetimi bana bırakırken Vali; " Bu memleketi Rumlardan almıştık ve şimdi onlara teslim ediyoruz. Camiye dönüştürdüğümüz kiliseleri de size terk ediyoruz. Uygun görürseniz onları yeniden kilise hâline getiriniz, ihtiraslarınıza mağlup olmayarak dokunmamanız zannedersem daha iyidir." dedi. Trabzon şehrinin Rus İdaresine teslimi görüşmeleri günü Amerikan Konsolosu Mösyö Heyzer'in yardımını istedim ve bu zat geçici hükûmet adına ve bu hükûmetin bir delegesiyle birlikte Trabzon bölgesinin Ruslara teslimi görüşmelerini üzerine aldı. Rus ordusu General Vladimir Lyahof benim memuriyetimi tasdik etti ve bundan dolayı ben de generalin izniyle belediye seçimleri yaptırdım ki neticede Rum çoğunluğuna sahip bir heyet meydana geldi. İşgalin devamı süresince Rus hükûmetinin emriyle askerî memurlar tarafından yerli halka ait herhangi bir tedbir benimle resmî olarak görüşülmeden alınmamıştır. Ruslar,

Bolşevik olduktan sonra da Rum vatandaşlara güven duyduklarını göstermek için benim memuriyetimi tasdik etmişlerdir. Bolşevikler benim kendileriyle ortak hareket eylemem için ısrarla rica ettilerse de ben aksine onları iyi bir şekilde idare ederek, Bolşevik etkilerine kapılmış bölgeleri tedbirlerimle kurtarmaya çalıştım. Aynı zamanda Albay Şardini İtilaf Devletleri adına bana bir mektup göndererek ve aynı etki ile Pontus Rumlarının önemini takdir ederek bir Pontus alayı oluşturmamı istiyordu. Gerek Rus işgali sırasında ve gerekse bu bölgeler işgalsiz kaldığı zamanlarda ayırım yapmaksızın bütün halk gerek oluşturduğum hükûmeti ve gerekse arkadaşlarımı her zaman tanımış ve bize büyük bir emniyet ve güven göstermişlerdir. Rumlar bu güvene layık olduklarını göstermişler ve Müslüman Hristiyanların emlak ve eşyalarını ve canlarını koruyabilmişlerdir. Kamu vicdanının sarsıntıya uğramasına ve apayrı zorluklara rağmen memlekette ne kargaşalık ve ne de öldürme olayları olmuştur. Üçüncü Türk Ordusu Kumandanı Vehip Paşa, bana gönderdiği mektupta bunu doğruluyor. Bütün bu şeyler ispat eder ki:

1. Pontus Rum nüfusu Kafkasya ve Rusya kıyılarındaki göçmenler de geri döndükleri takdirde İslam nüfusu kadar olacaktır.

2. İşte bu Müslüman halkın büyük bir kısmı aslen Rum olup, ne asıllarını ve ne de konuşmakta oldukları Rum dilini unutmamışlardır.

3. Pontus bölgesi içerisinde Ermeniler zayıf bir azınlık teşkil ederler.

4. Türkler, yalnız Rumların memleketi idareye güç yetirebileceklerine inanmış ve bir defa Türk hâkimiyeti fesh edildiği zaman gitmelerinden önce hükûmeti onlara bırakmışlardır.

5. Ruslar ve diğer İtilaf Devletleri üstü kapalı bir şekilde Pontus yerel hükûmetini ve her suretle Rum halkının üstün durumda olan nüfusunu tanımışlardır.

6. Eski halk bu hükûmete baş eğmekte kalmamış ona kesin bir güven göstermişlerdir.

7. En zor zamanlarda Rum yerel hükûmeti ve Rum halkı kusursuz bir huzur ve güven sağlayabilmişlerdir.

Bu şartlar içerisinde, Pontus bölgesinin bağımsız bir Rum memleketi olması zorunludur. Ahalinin sarsılması mümkün olmayan arzuları dolayısıyla, hiçbir yabancı boyunduruğuna girmemek de kesin konulardır. Müstakbel Ermenistan hükûmeti ile komşuluk, ekonomik ilişkiler ve birlikte çekilen zahmetler, her iki millet arasındaki bir ilgi doğuruyor ki biz bu ilgiyi daha çok kuvvetlendirmek istiyoruz. Her iki millet arasında samimî ve aile fertlerine yakışır bir ilişki kurulmasına hazırız. Fakat, bu her iki milletin ve bağımsız memleketin de kesin bağımsızlığı esası üzerine olabilir. Derin teşekkürle birlikte üstün saygılarımla kabulünü rica eylerim, efendiler. Paris, 2 Mayıs 1919.

Trabzon Metropolit ve

Kurtarılmamış Rumların Delegesi, Hrisantos

Hrisantos muhtırasında özetle, "Pontus mıntıkasını tarif ettikten sonra bazı varsayımlara dayanarak Rum nüfusunu fazla göstermeye çalışmış, Rus işgali öncesinde Türklerin bölgeyi kendilerine bırakmakla Rumları hukukî halefleri olarak kabul ettiklerini, işgal döneminde kurulan geçici Rum yönetiminin hem Çarlık döneminde, hem de Bolşeviklerce onaylandığını, İtilaf Devletlerince de zımnen tanındığını" ifade et-

mişti. Yine, “işgal döneminde ve sonrasında Müslümanların ve Hristiyanların emlak ve eşyalarını, carlarını koruyabildiklerini ilaveyle, sonuç olarak özerk bir Pontus yönetiminin kurulmasını ve müstakbel Ermenistanla her iki ülke ve milletin kesin bağımsızlığı şartıyla yakın ve samimî ilişkiler kurmak istediklerini” belirtmiştir³⁸⁸.

Yunan Başbakanı Venizelos'un daha önce Barış Konferansına verdiği muhtıradan da anlaşılacağı üzere, o günlerde Yunanistan Başbakanının dahi sahip çıkmadığı Hrisantos'un teklif ve önerileri, İtilaf Devletleri tarafından da pek ciddiye alınmamış, ancak Yunan propagandasına yardımcı olmuştur³⁸⁹. Ancak bu propaganda çalışmalarıyla yetinilmemiş, Osmanlı Devleti'nden kopmanın geleneksel yolu olan menfi propagandanın da ötesine giderek, silahlı hareketlere girişilerek, buna karşı hükûmet ya da Müslüman halk tepki gösterince de, “katliam” diye gürültü koparılmış büyük devletlerin bölgeye dikkati çekilmiştir.

b. Mütareke Döneminde Bölgedeki Ermeni ve

Rum Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirilmesinin yapıldığı dönemde görev alanına giren bölgenin 1914 yılı resmî nüfus istatistiklerine göre demografik yapısı aşağıdaki tabloda³⁹⁰ gösterildiği gibiydi:

388 ÖZEL, *Millî Mücadelede Trabzon*, s.40-41.

389 Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt 1, Ankara 1973, s.40-41.; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı 11, Vesika No 277.

390 Mustafa Keskin, “Millî Mücadele Başlarken Anadolu'nun Demografik Yapısı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, Kayseri 1989, s.469vd.

İLLER	MÜSLÜMANLAR	RUMLAR	ERMENİLER	MUHTELİF
ANKARA	877.285	20.240	53.957	2.335
BİTLİS	309.999	—	19.132	3.348
CANİK	265.950	98.739	28.576	37
DIYARBAKIR	492.101	1.935	73.126	52.563
ERZİNCAN	147.916	2.235	25.562	580
ERZURUM	527.277	2.229	108.815	879
HARPUT	446.379	971	87.864	3.013
KASTAMONU	737.302	20.958	8.959	8
SİVAS	939.735	75.324	151.674	2.710
TRABZON	921.128	161.574	40.237	8
VAN	179.380	1	67.792	11.969

I. Dünya Savaşı arifesinde mevcut bu demografik yapı içerisinde ekalliyetler açısından Samsun ve Trabzon bölgesinin ayrı bir öneme sahip olduğu açıkça görülmektedir. Yukarıdaki bölümde de izah edildiği gibi Samsun, mütareke döneminin en huzursuz bölgelerinden birisidir. Bölgenin etnik yapısı ve savaş sırasında cereyan eden Ermeni ve Rum tehciri ve ayrıca Rum Pontus Devleti kurma hayali ile galeyana gelen azınlıklar bu huzursuzluğun başlıca sebepleri olarak gösterilebilir. Bu duruma en güzel örnek ise Mondros Mütarakesi'nin imzalanmasının hemen sonrasında işgal altındaki İstanbul'un sosyal ve siyasi havasıdır. O günlerin siyasi havasını bire bir yansıtan mütareke basınında, Yunan askerinin İstanbul'a gelmesiyle birlikte İstanbul Rumlarının silah altına alınacağı ve işgal edilen yerlere yerleştirileceği yönünde haberler çıkıyordu³⁹¹. Yine savaş sırasında 250 bin Rum'un sınır dışı edildiği gerekçesiyle Meclis-i Mebusan'ın 10 Rum milletvekili Meclis Başkanlığı'na bir önerge vererek "15 yıldan beri hükümet çatısı altında meydana gelen facialar hakkında inceleme yapılma-

391 Yeni İstanbul, 17 Kasım 1918.

sını" talep edebiliyordu³⁹². Rumlar bu tarz siyasî çıkışlarının yanı sıra İstanbul'daki kiliselerde İtilaf Devletleri subaylarının da katıldığı törenler düzenleyebiliyorlardı³⁹³.

Birinci Dünya Savaşı boyunca Samsun bölgesinde meydana gelen ve batılı güçlerin desteğini alan çete faaliyetleri, mütarekenin ilk aylarından itibaren İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinin dikkatini çekmiş, onların bölgeye olan ilgisini arttırmıştır. İngilizler için sadece bölgedeki Rum Pontus kaynaklı çete faaliyetleri bir müdahale sebebi olarak gösterilemez. Aynı zamanda Samsun'un Karadeniz'den Orta Anadolu'ya açılan kapı özelliğine sahip bir liman olması³⁹⁴, bölgenin İngilizlerin kendi güvenlikleri açısından gözden uzak tutulmaması gereken askeri bir sebeptir.

Bu sebeplerden hareket eden İtilaf Devletleri, Fransız ve İngilizlere ait iki savaş gemisini 1918 yılının Aralık ayı sonlarında Karadeniz'deki Türk limanlarını teftişe göndermiştir. İngiltere bu kontrol sonrasında "Samsun bölgesinde mütareke hükümlerinin henüz uygulanmadığını ve Müslüman ahalinin silahlandırıldığını" iddia ederek müdahale talebinde bulunmuştur. İtilaf Devletlerinin bölgeye gelmesi, ayrıca Musul ve Irak bölgesinden Avrupa'ya geçmek üzere toplanan Alman ve Avusturya askerlerinin mevcudiyeti Rumların taşkınlıklarına sebep olmuştur³⁹⁵. Hattâ bununla da yetinilmemiş, bölgede Pontos hükûmetini kurmak adına Rusya'da bulunan Rum nüfusu buraya kaydırılmıştır.

392 M. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine*, I. Kitap, Ankara 1959, s. 6.

393 *İkdam*, 18 Kasım 1918.; *Hadisât*, 18 Kasım 1918.

394 Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, İstanbul 1973, s. 188-197).

395 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, Cilt I, Ankara 1959, s.36.

Ayrıca Samsun, Bolu, Kastamonu ve Bilecik hapisanelerinde tutuklu bulunan bazı gayrimüslim şahısların İngiliz Amiralliğinin talebi üzerine Mart ayı başında tahliye edilmesi³⁹⁶, hemen arkasından İngilizlerin 9 Mart 1919'da Samsun'a asker çıkarmaları, bölgedeki azınlıkların faaliyetlerini hızlandırmalarına buna tepki olarak da birtakım Türk milis kuvvetlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Sonraları bir kısmı 30 Mart'ta Merzifon'a kaydırılacak olan İngilizlerin Samsun'a çıkardığı 200 kişilik bu birlik bölgedeki asayişin sağlanması amacına³⁹⁷ yönelik olmakla birlikte büyük tepki yaratmış³⁹⁸, 17-18 Mart gecesi Türk birliklerinden Teğmen Hamdi Bey kendine bağlı askerleri ile birlikte dağa çıkmıştır³⁹⁹.

Mustafa Kemal Paşa, 4 Haziran 1335 tarihli cevabî raporunda Teğmen Hamdi'nin faaliyetine ilişkin olarak şu açıklamalara yer vermiştir: "İngiliz kıtalarının Samsun'a çıkması üze-

396 Dahiliye Nezâreti'ne 3 Mart 1919 tarihinde yazılan yazı; BOA, Dahiliye Nezareti, Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri, Dosya: 98, Gömlek: 6. ; İngilizler mütareke döneminde sadece Rumları değil aynı zamanda Ermeni tutukluların da tahliye edilmelerini sağlamışlardır. Konu ile ilgili olarak 25 Mart 1919 tarihli bir belge için bkz. "İngilizler tarafından, Bayramiç Hapishanesi'ndeki Ermeni ve Rum tutukluların salıverilmeleri üzerine, bu gibi hadiseler diğer hapishanelerde de olabileceğinden, Hristiyan mahkûm ve mevkûfların tahliyeleri konusunda nasıl bir muamele yapılacağı". Bk. (BOA, Dahiliye Nezareti, Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri, Dosya: 109, Gömlek: 30).

397 Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi I, Erzurum Kongresi*, Ankara 1968, s.22.; BİYİKLİOĞLU, *Atatürk Anadolu'da*, Cilt I, s.10.

398 Bu tepki Samsun, Amasya ve çevresi metropolitenin şikâyet etmesine yol açacaktır. Yapılan şikâyet sonrası Dahiliye Nezareti'ne 13 Nisan 1919 tarihinde verilen cevap ise şu şekildedir: "İttihat ve Terakkî cemiyetine mensub bazı şahısların Samsun, Amasya ve Merzifon'da Müslümanlara silahlı dağıtarak gayrimüslimleri tedhiş ve tertib ettikleri çete ile cinayetler işledikleri hakkında Samsun, Amasya ve çevresi metropolidi tarafından çekilen telgrafın yapılan tahkikat neticesi hilâfı hakikat (gerçeğe aykırı) olduğuna...". Bk. (BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti, Asayiş, Dosya: 4, Vesika: 90).

399 Sabahattin Selek, *Millî Mücadele, Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Cilt I, İstanbul 1970, s.87.; TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, s.138.

*rine memleketin ecnebi istilasına uğradığı hissine kapılan ve Rum ahalinin taşkınlıklarına kızan on beşinci fırka makineli tüfek zabiti Hamdi Efendi, Rum çetelerinin Müslüman köylerine ve ahalisine yapmakta oldukları zulüm ve tecavüzden de etkilenerek, bir makine-
nli tüfek ile ve Sunduz Köyündeki enirindeki askerlerle 17/18 Mart tarihinde mevkiini terk etmiştir. Kendisine yapılan nasihatler üzere-
rine vazifesi başına dönmüş ise de tıbbi müşahedeye alınmak üzere Divanharp kararıyla İstanbul'a gönderileceğini öğrenerek 11 Mayıs 1919 tarihinde tekrar kaçmaya muvaffak olmuştur. Son kaçışından bugüne kadar hiçbir tarafta faaliyeti görülmemiş ve nerede bulunduğuna dair de bir işaret elde edilememiştir". Asayişin sağlanma-
sı için alınacak tedbirleri sayan Mustafa Kemal Paşa, raporu-
na şöyle devam etmektedir: ".....bu gibi hususta tesirli çare ve
tedbir kuvvettir. Halbuki Canik livasında bulunan onbeşinci fırka
terhüsten sonra pek düşük olan kuvvetini son üç ay içinde vukuu
bulmuş olan 700 firar vakasıyla büsbütün kaybetmiştir. Taburlar
50 ile 100 askere inmiştir. Askeri kıtaların zapt altına alınmasındaki
büyük boşluğun kumandansızlıktan kaynaklandığına şüphe olma-
dığından seçtiğini fırka kumandanlarının hareketlerini süratlendir-
melerini sürekli arz etmekteyim"⁴⁰⁰.*

Bölgenin bu durumunu gözler önüne sermesi açısından İçişleri Bakanlığı tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen, aşağıda tam metnini verdiğimiz 23 Mart tarihli yazıda Sohum'da bulunan Rumların oluşturdukları komite ile ilgili bilgi verilmekte ve tedbir alınması hususu dile getirilmektedir⁴⁰¹.

400 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 4, Vesika No: 65.

401 Genelkurmay ATASE Arşivi, İstiklâl Harbi, K. 10, G. 111, Belge 111-1.; Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yay., Ankara 1999, s.6-8.

Harbiye Nezareti'ne

Değerli Efendim Hazretleri

Sohum'da bulunan Rumların oluşturdukları komite üyelerinden yüz kadar şahsın Fatsalı Hacı Gorgor oğlu Nikola'nın ve ismi bilinemeyen diğer bir Rum'un motorları ve diğer araçlarla Trabzon ve Samsun sahillerine çıkarak yabancı müdahalesini davet amacıyla düzeni bozmaya karar verdiklerinin Trabzon vilayetinden bildirilmesi üzerine uyanık bulunulması gereği, gerekli makamlara yazıldığı gibi Fatsa Kaymakamlığı'ndan alınan telgrafta da alınmış olan önlemlere rağmen bu motorların taşıdığı şahısların geceleyin gelerek sahile çıkmayı başardıkları ve Çangeriş köyüne yirmiyi aşkın Rum eşkıyanın geldiği ve nereden gittiği anlaşılmadığı, Terme Kaymakamlığı'nın da bildirdiği ifade edilerek her ikisi de mevcut jandarma kuvvetlerinin bu eşkıyayı takip ve bastırmaya gücünün yetersiz kalmasının anlaşılmasıyla birer nizamiye müfrezesinin oluşturulması ve gönderilmesinin önemle 3'ncü Kolordu ve 10'ncu Tümen komutanlıklarına yazıldığı ve askerî kuvvetler yetişinceye kadar eşkıyanın saldırısının önlenilmesine çalışıldığı Samsun Mutasarrıflığı'ndan alınan telgrafta bildirilmiş ve Dışişleri Bakanlığı'na da bilgi sunulmuştur. Bu eşkıyanın kökünün kurutulması için gerekli kuvvetlerin ayrılması hususunun tarafınızdan da bu komutanlıklara ivedi olarak bildirilmesi temennî edilmektedir. Bu konuda emir verme yetkisi bakanlığınıza aittir. 23 Mart 1919.

Dahiliye Nazırı Cemal

Yine Harbiye Nezaretinin 3'ncü Kolordu Komutanlığına Samsun bölgesinde Rumlarla yapılan çatışmalarla ilgili 12 Nisan tarihli yazısında⁴⁰² Vezirköprü civarında meydana gelen çatışmada bir binbaşı, bir yüzbaşıyla yirmi beş erin şehit edildiği ve burada tedbir alınması istenmektedir.

Özellikle 1919 yılının Mart ve Nisan aylarında, bölgedeki Rum çetelerinin faaliyetlerini artırması dikkat çekicidir. 2 Nisan 1919 tarihinde Dahiliye Nezaretine çekilen bir telgrapta, Samsun ile Kavak arasında posta teşkilatı görevlilerine tecavüz edenlerin Panderli, Lokra ve İlisya isimli Rum çeteleri olduğunun anlaşıldığı ifade edilmektedir⁴⁰³. Samsun'a giden ticaret kervanlarının Rum çeteleri tarafından saldırıya uğramaları ve öldürülmeleri⁴⁰⁴, hatta Samsun'a bağlı Kavak ve Karapınar nahiyelerinde Rumeli muhacirlerinin yine Rum eşkıyası tarafından öldürülmesi ve hayvanlarının gasp edilmesi

402 Söz konusu telgraf metni şöyledir: "Sivas'ta 3'ncü Kolordu Komutanlığına, 1. Samsun ve Köprü (Vezirköprü) civarlarında eşkıyalık yapmakta olan Rum çetelerinin bastırılması için Amasya'dan gönderilen yüz kişilik müfreze ile meydana gelen çatışmada bir binbaşı, bir yüzbaşıyla yirmi beş erin şehit edildiği ve eşkıyanın Çorum ili sınırlarına girmeleri olası görüldüğünden iki yüz kişilik bir müfrezinin Çorum'a sevkini gerekliliği Çorum Mutasarrıflığı'nın telgrafına dayanarak İçişleri Bakanlığı'ndan bildirilmektedir. 2. Şimdiye kadar kolordudan gelen raporlardan bu gibi kayba ilişkin bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bunun doğruluk derecesiyle şimdiye kadar meydana gelen olayları göre eşkıyalığın ağırlık merkezinin neresi olduğunun, bu eşkıyalık hareketinin gelecekte ne gibi bir şekil alması olasılığına ve kolorduca alınan önlemlerin bildirilmesi rica olunur". Bkz. (Genelkurmay ATASE Arşivi, İstiklâl Harbi, K.14, G.135, Belge 135-1.; Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, s. 9-11).

403 BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti, Asayiş, Dosya: 3, Gömlek: 7.

404 Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti'ne 2 Nisan 1919 tarihinde yazılan yazı: "Samsun'a giden deveçilerin Çarşamba yakınlarında yüzü aşkın Rum eşkıyasını saldırsına uğrayarak iki devecinin öldürülüp ticari eşyalarının gasbedildiği...". Bk. BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti, Asayiş, Dosya: 3, Vesika: 8.

sıkça görülen olaylardır⁴⁰⁵. Bunların yanı sıra Rumların bölgede erkek ve kadınları dağa kaldırdıkları da belgelerle sabittir⁴⁰⁶. Özellikle Bafra'nın köylerine taarruz edip bölge ahalisini katlederek mallarını gasbeden Rum çetelerinin vukuatları, dönemin Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından tanzim edilen 16 Nisan 1919 tarihli raporunda görülmektedir⁴⁰⁷.

Rum çetelerinin faaliyetleri sadece Samsun bölgesi ile sınırlı kalmamış, Çorum sancağında da aynı türden olay-

- 405 BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti, Asayiş, Dosya: 4, Gömlek: 10.; Benzer bir olay için Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne yazılan 14 Nisan 1919 tarihli yazı şu şekildedir: *"Samsun'ın Kavak nahiyesinin Hacılı köyünden ve Rumeli muhacirlerinden Bayram'ın Rum eşkıyasınca öldürülmesi. Kavağın Karapınar köyünden on iki baş sığırın Rum eşkıyasından Tunos'la arkadaşları tarafından gasbedildiği..."* Bk. (BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti, Asayiş, Dosya: 5, Gömlek: 11).
- 406 BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti, Asayiş, Dosya: 5, Vesika: 32.
- 407 BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti, Asayiş, Dosya:5, Vesika:70. Osmanlı arşiv belgeleri incelendiğinde, Samsun bölgesinde meydana Rum tecavüzleri ile ilgili çok sayıda belgeye rastlanmaktadır. Bunlardan bazı örnekler için bk. *"1335 senesi Nisan ayında Samsun livasında meydana gelen katl, yaralama ve firar vukuatını havi 27 Nisan 1919 tarihli rapor"* (BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti, Asayiş, Dosya: 6, Gömlek: 39).; *"1335 senesi Nisan ayında Canik livası dahilinde meydana gelen katl, gasb, intihar vukuatını havi 1 Mayıs tarihli rapor"* (BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti, Asayiş, Dosya: 6, Gömlek: 79).; *"Çarşamba kazasında eşkıyalık yapan Dimetokali adındaki Rum çete reisinin iki arkadaşıyla yakalandıkları eşkıya reislerinden Laz Karabey'in de teslimi olduğuna dair"*. Bk. (BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti, Asayiş, Dosya: 7, Vesika: 55).; *"Samsun'un Kani köyünü basan Rum eşkıyanın bir çok canlı hayvan ve eşyayı gasbettikleri çıkan çatışmada ikisinin öldürüldüğü. Kurupelit Karakolunu basan meçhul şalusalrın çıkan çatışmada eşkıyaların kaçtıkları"*na dair 21 Mayıs 1919 tarihli belge bk. (BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti, Asayiş, Dosya:9, Gömlek:11).; *"Yunanistan'ın kurtuluş yıldönümüne tesadüf eden günde Edirne, Canik, Gelibolu ve Tekfurdağ'daki Rumların bazı nümayişler ve hadiseler vukua getirdiklerine..."* dair 12 Haziran 1919 tarihli belge bk. (BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti, Asayiş, Dosya: 12, Vesika: 10.).

lar meydana gelmiş ve Sivas'tan askerî destek sağlanması düşünülmüştür⁴⁰⁸. Ancak olayların giderek tırmanması ve İngilizlerin mütareke hükümlerini bahane ederek Osmanlı hükûmeti tarafından düşünülen askerî tedbirlerin alınmasını engellemeleri ve ayrıca "mütareke hükümlerinin tatbikini tef-tişle görevli olarak Samsun ve Trabzon'a Yüzbaşı F.G. Lerren ile Yüzbaşı A. Eleteher'e görevlendirilmeleri"⁴⁰⁹ belgelerden anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geçtiği sıralarda sayıları 3000'i bulan ve Samsun ile Köprü havalisin-de şekavet eden Rum çeteleri ile mücadelede yetersiz kalan kuvvetlerin mütareke gereği takviye edilemeyeceği, bizzat Osmanlı hükûmeti tarafından açıkça bildirilmiştir⁴¹⁰. Özellikle bölgede İzmir'in işgali ile işgal kuvvetlerine mukavemet giderek artmış, bu durumdan rahatsız olan İngiliz temsilcileri ise halkın protesto gösterilerini engellemeye çalışmıştır⁴¹¹.

Bu bölgede yaşanan bir diğer olay da Samsun ve civa-rına akın eden gayrimüslim muhacirlerin sayılarının oldukça fazla olması⁴¹² ve daha önceki dönemlerde bu tür bir demog-rafik hareketin görülmemesine rağmen bölgeye ısrarla yerleş-me çabalarıdır. Osmanlı devlet erkânın ne taraftan geldikleri ve miktarlarının ne kadar olduğunu tespitte çalıştığı Ermeni ve Rum gayrimüslimlerinden oluşan bu muhacir topluluğunun

408 BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiyye Müdiriyyeti, Asayiş, Dosya: 3, Vesika: 60.

409 BOA, Emniyet-i Umumiyye Müdiriyyeti Seyr-ü Sefer Kalemi, Dosya: 37, Gömlek: 3.

410 BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiyye Müdiriyyeti, Asayiş, Dosya: 8, Vesika: 92.

411 Merzifon halkının mitingine engel olmak isteyen İngiliz mümessili Hurst tarafından takdir olunduğuna dair Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgraf için bkz.: *Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele...*, s.276-277'den naklen: HR. SYS., 2633/2, 25-26.

412 Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsûs Müdiriyyetinin 29 Nisan 1919 tarihli yazısı; BOA, Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsûsa, Dosya: 50-1, Vesika: 87.

Samsun bölgesine kaydırılmasındaki yegâne hedefin “Yunan Kordos Komitesinin, Samsun’da İhtilal çıkararak asayiş bozmak maksadıyla silahlı heyet gönderme...”⁴¹³ amacına yönelik olduğu açıktır. Dahiliye Nezaretinin ağustos ayındaki kanaati, resmî bir belgeye dayanmamakla birlikte “Amerika ve İngiltere’nin Merzifon’a getirdiği silahları Rum ve Ermenilere dağıttığı...”⁴¹⁴ şeklindedir. Nitekim Dahiliye Nezareti’nin resmi olmayan belgesi Mustafa Kemal Paşa’nın Merzifon’daki Harbiye Nezareti’ne gönderdiği telgrafla netlik kazanacaktır. Telgrafta: Amasya Livası’ndan alınan haberler çerçevesinde Merzifon’da tehcir esnasında geride kalan Ermenilerin sayılarının gün geçtikçe artmakta olduğu, Patrikhane’den görevli iki Ermeni genci tarafından Merzifon Amerikan Mektebi’ne getirilen eşya sandıkları içinde muhtemel silah bulunduğu ve Merzifon’daki dört İngiliz subayının Amerikan Koleji’nde komitecilikle uğraştıkları için tahkikata devam edileceğine dair Harbiye Nezareti’ne bilgi verilmiştir⁴¹⁵.

İtilaf Devletleri bölgede, bu ve benzeri tedbirleri Rumlar lehine alırken Osmanlı hükûmetini askerî baskı altında tutmaya devam etmişler, bununla da yetinmeyerek “bazı me-

413 BOA, Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsusa, Dosya: 49/2, Gömlek: 29.; Osmanlı Arşivlerinde bölgeye Ermeni ve Rum gayrimüslimlerin gönderildiğine dair önemli belgeler mevcuttur. Somut bir örnek için “*Mapavriili Hasan reisın sahip olduğu bir motoru Samsun limanı civarında yakalandığı ve motorda ikisi Rum 12 kişi ile Ermeni mülacir vesikası ve multelif cephanelerin Samsun mutasarrıflığına teslim edildiğine...*” dair 21 Ağustos 1919 tarihli belge için bk. (BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiyye Müdiriyyeti, Asayiş, Dosya: 19, Vesika: 21).; Ayrıca Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiyye Müdiriyyeti’nin 10 Nisan 1919 tarihli belgesi için bk. “*Rum ve Ermeni eşkiya tarafından Ünye, Samsun, Çarşamba ve civarında yapılan katl, serh, gash vesair şekaveti harıl Camik mutasarrıflığından alınan beş telgraf suretinin Umûmî Jandarmna Kumandanlığına takdim kılındığı...*” (BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umûmiyye Müdiriyyeti, Asayiş, Dosya: 4, Vesika: 45).

414 BOA, Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsusa, Dosya: 54-2, Gömlek: 65.

415 Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele..., s. 275’den naklen: İHR. SYS., 2633/2_22.

murların halkı silahlandığı ve yerli Rumlara karşı katliam yapılacağı...⁴¹⁶ duyumlarından hareketle hükûmet üzerinde siyasi baskı oluşturma çabası içerisine girmişlerdir. İngilizler bu politikalarının sonucu olarak bir taraftan Rumlar lehine faaliyetlerde bulunurken diğer taraftan Osmanlı hükûmetine, 21 Nisan 1919 tarihinde bir nota vererek "bölgedeki durumun kontrol altına alacak ve asayiş sağlayacak tedbirlerin alınmasını"⁴¹⁷ talep etmiştir.

Söz konusu raporda, Samsun ve çevresinde asayişsizlik durumunu yaratan, Türkler değil, Rumlar olduğu belirtilmektedir. Daha doğrusu, bu asayişsizliğe 1918 yılı içinde Rusya'dan Osmanlı Devletine sığınmış olan Rumlar sebep olmuşlardır. Bilindiği gibi, Bolşevikler kendilerine karşı savaşanlara yardım edenleri topluca katlederek cezalandırıyorlardı. Kalabalık bir kitle hâlinde Güney Rusya'da yaşayan Rumlar da aynı akıbete uğramışlardır. Bolşevik katliamından kurtulabilen Rumlar, Osmanlı Devleti'ne sığınmışlar, Samsun ve çevresine yerleştirilmişlerdir. Kendilerine kucak açanlara karşı minnet ve şükran duyguları içinde olmaları gereken Rumlar, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zaafıktan yararlanarak Pontus hayalini gerçekleştirmek için Rumlarla birleşerek harekete geçmişlerdir. Gayet tabiidir ki Rumların bu hareketi karşılıksız kalmamıştır. İşte söz konusu edilen asayişsizlik olayı budur⁴¹⁸.

416 Bu durum Dahiliye Nezareti'nin 10 Mart 1919 tarihli yazısında açıkça zikredilmektedir. (BOA, Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsûsa, Dosya:50-1, Vesika:79).

417 AKŞİN, *İstanbul Hükûmetleri ...*, Cilt I, s.243; Salim Koca, Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayini, 6 Mayıs 1919, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1984, s. 73.

418 Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Ankara 1990, s.290.

Esasında mütareke döneminde İtilaf Devletlerinin Anadolu üzerindeki emelleri gizli değildir. Gerek bölge üzerindeki uygulamalarında, gerekse kendi aralarında yapmış oldukları görüşmelerde gayelerinin ne olduğunu açıkça dile getirmişlerdir. Paris Sulh Konferansı'na "Yunan Başvekili Venizelos ile Ermeni Murahhasları arasında alınan kararın Rumların İstanbul'u, Ermenilerin de Trabzon'u ilhak çalışmalarına"⁴¹⁹ yönelik olduğu hususunda şüphe yoktur.

Osmanlı hükûmeti, Samsun bölgesindeki gelişmelere seyirci kalmasını ve gerekli tedbirleri alma hususundaki yetersizliğini ihdas ettiği IX. Ordu Müfettişliği makamı ile gidermeye çalışmıştı. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geçmesiyle birlikte başlayan direniş hareketinin takip ettiği siyasetin kararlılığı, Samsun'a çıkarılan İngiliz kuvvetlerine karşılık verilmesi şeklinde cereyan edecektir. Bizzat Osmanlı makamları tarafından bölgedeki asayişsizliği gidermekle görevlendirilmesine rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın tespit ve düşüncelerine katılmayan Osmanlı hükûmeti ise temmuz ayına gelindiğinde "İngilizlerin Samsun'a asker sokmalarına müsaade edilmeyeceğini bildiren"⁴²⁰ Mustafa Kemal Paşaya "Samsun'a çıkarılan İngiliz kuvvetlerine mukabele edilmesi yolunda tertibatta bulunulmasına vilayet tarafından destek verilmemesi"⁴²¹ istenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a ayak basar basmaz içlerinde Trabzon vilayetinin de bulunduğu görev alanı içindeki mülkî ve askerî makamlara, bölgelerindeki asayiş durumunu belirten bir rapor göndermelerini bildirmiştir. 19 Mayıs 1919'da

419 BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umûmiyye Asayiş, Dosya: 49-1, Gömlek: 104.

420 BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umûmiyye, Muhasebe Kalemî, Dosya: 251, Gömlek: 12.

421 BOA, Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsûsa, Dosya: 54-1, Vesika: 12.

Sivas, Van Erzurum, Trabzon ve Ankara, Kastamonu, Mamuretülaziz (Elazığ), Diyarbakır vilayetleriyle Erzincan bağımsız Mutasarrıflığı'na, XV. ve XX. Kolordu Komutanlıklarına telgraf şeklinde bildirilen yazısında Mustafa Kemal Paşa; ülkenin güvenliği, eşkıyalığın sebepleri, etkinlikleri, alınmış olan önlemlerle ilgili olarak bilgi istemiştir⁴²². Bu sıralarda İngiliz Genel Karargâhında şüpheler uyanmış olsa gerek ki, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı gün 19 Mayıs 1919 tarihinde Karadeniz Ordu Başkomutanı Milne'nin Harbiye Nezaretine gönderdiği mektup ilgi çekicidir. Bu mektupta, "9'uncu Ordunun bir teşkilat gerçeği olarak lağvedildiği anlaşılmış iken 9'uncu Ordu Kıta'atına bir genel müfettiş ve 9'uncu Ordu içinde bir kurmay başkanı ile büyük bir kurmay heyetinin neden dolayı Sivas'a gönderilmekte olduğunun anlaşılamadığı" ve yine "bu subayların ne gibi görevler yapacaklarının ve bildirilen düzenlemeler esasının neden ibaret olduğunun açıklanması"⁴²³ istenmiştir.

Harbiye Nezareti buna verdiği 24 Mayıs tarihli cevabında, "Mütareke hükümlerinin süratle tesbitini sağlamak maksadı ile 9'ncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğinin kurulduğunu" bildirmiştir.⁴²⁴

IX. Ordu Kıtaatı Müfettişliği tarafından bölgenin asayiş durumuna ilişkin ilk rapor, Genelkurmay Başkanlığına 21 Mayıs 1919'da gönderilmiştir. Bu raporda, Canik Sancağı'ndaki eşkıyalıkla asayişsizliğin sebep ve faileri ile bu durumun meydana getirdiği duruma yönelik tespitlerle alınan önlemler şu şekilde belirtilmiştir: "*Seferberliğin başlangıcında liva dahilinde özellikle asker kaçaklarından ve İslam, Rum, Ermeni gibi unsurlardan ayrı ayrı oluşan bir takım çeteler, adi hırsızlıkla, ara sıra da*

422 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 4, Vesika No. 62.

423 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 1, Vesika No: 15.

424 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı:1, Vesika No: 16.

öldürmelerle meşgul olmuşlar, Rum ve Ermeni sürgünü esnasında bu unsurlardan ortaya çıkan bazı çeteler ise siyasî bir hıviyet kazandı. Rusların istilası başlayınca, memleket içinde karışıklık meydana getirmek için bunlar, Ruslar tarafından da teşvik ve denizden de desteklenmişlerdir. Bu kısım çetelerin eşkıyalıkları siyasî olmakla beraber, bölgedeki takibat karşısında memleketi tehlikeye atacak bir duruma düşirememiştir”.

Mustafa Kemal Paşa, 24 Mayıs'ta gönderdiği raporda ise; "...Canik sancağı ile Sivas vilayetinin Amasya ve civarındaki jandarma ve nizamiye kuvvetlerinin asayişini sağlamak ve devam ettirmek için hiçbir biçimde yeterli olmamasının hal-kın huzur ve emniyetini çok kötü etkilediğini, özellikle Canik ile güneyindeki jandarma ve nizamiye birliklerini takviye etmek üzere birkaç bin erin silah altına alınması ve bunlar arasında jandarmaya yarar bir kısım kuvvetin ayrılmasının çok önemli"⁴²⁵ olduğunu belirterek, kuvvet indiriminin iç asayişin korunmasında hükûmeti imkânsızlık karşısında bıraktığı ve bu durumun bir an önce giderilmesinin zorunlu olduğunu bildirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa yöreden gelen bazı şikâyetlerin yerinde tespiti için karargâhını geçici olarak Havza'ya nakletmiş⁴²⁶; 5 Haziran 1919'da Havza'dan Harbiye Nezareti'ne gönderdiği asayiş raporunda ise, Trabzon ve yöresi hakkında aldığı ilk resmî bilgilere yer vermiştir. Bu raporun başlangıç kısmında 24 Mayıs 1919 tarihli rapordan bahsettikten sonra, cereyan etmiş bütün olaylar hakkında bilgi edindiğini ifade etmiş, Sivas vilayeti ile Tokat ve Amasya sancaklarındaki Rum ve Ermeni komitacılarının asayişini yabancılara karşı

425 Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, Belge:31.

426 Belgelerle Mustafa Kemal..., s.7'den naklen: BOA, BEO.SYS, 34-64/V_3.

bozuk göstermek, işgal ve müdahaleyi davet etmek, özellikle yabancı subayların bulunduğu yerlerde hükûmetle hiç temas etmeyerek doğrudan yabancılara başvurmak suretiyle Müslüman halk aleyhine olaylar çıkarttıklarını, Rum ve Ermenilerin İngiliz subayları ile Amerikan memurlarından destek aldıklarını beyan etmiştir.

Bütün bu gelişmeler Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya ayak bastığı günlerde, Karadeniz'de Pontusçu Rumların ilan edilmemiş bir savaşı başlattıklarını göstermektedir. Mütarekenin imzalanmasıyla savaş hâlinin biteceğini uman bölgenin Türk halkı, Rum çetelerinin insafsızca tecavüzlerine uğruyorlar, yine bu çetelerce köylerde topluca katliam yapılıyor ve köyler yağma ediliyordu. Çete faaliyetleriyle Türkler korku içinde bırakılarak mukavemetlerinin kırılmasına çalışılıyor, bu suretle göçe mecbur kalmaları planlanıyordu. Böylece bölgede fiilen bir isyan hâlinin oluşması İtilaf Devletlerinin dikkatlerini çekmesine yol açacak, dolayısıyla askeri bir müdahalenin temini mümkün olacaktı. Bu noktada nihai hedef ise, bölgede İtilaf Devletlerinin müdahalesi sonrasında mahallî bir hükûmetin ilanı ve yeni bir siyasi yapılanmanın teşkil edilmesidir.

Görüldüğü gibi bölgedeki asayişsizliğin temel sebebi Orta ve Doğu Karadeniz'de faaliyet gösteren teşkilatlı ve dışardan destekli Rum çetelerinin mevcudiyetidir. Osmanlı Hükûmeti açısından düşünüldüğünde ise barış görüşmeleri arifesinde bölgedeki kargaşa Osmanlı Devleti aleyhine olumsuz neticeler doğuracaktır. Teğmen Hamdi Bey olayının meydana gelmesi, Osmanlı ordusundaki Türk subaylarının tabii bir davranış biçimi olmakla birlikte gerek İngilizler gerekse Osmanlı Hükûmeti tarafından endişeyle karşılanmıştır. İngilizlerin endişesi eski ittihatçı örgütlenmenin bu olayla birlik-

te tekrar su yüzüne çıkması, Osmanlı Hükûmeti içinse barış görüşmelerindeki olumsuzluğun yanı sıra İngiliz baskısının hükûmet üzerinde had safhaya ulaşacağı korkusudur. Bu gelişmeler sonrasında Samsun bölgesindeki asayişsizlik konusunun Mustafa Kemal Paşa'nın tayininin gerçekleşmesinde haricî bir sebep olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

B. Müfettişlik Görevinin İhdası ve Bu Göreve

Mustafa Kemal Paşa'nın Seçilmesi

a. Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Görevinin İhdası

Osmanlı ordusunda ilk müfettişlik uygulamasına, Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu ile İstanbul'a hâkim olmasından sonra 1910 yılında geçilmiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın İstanbul'da mülkî ve askerî otoriteyi ele alması⁴²⁷ müfettişliklerin ihdasında en önemli sebep olarak görülmektedir. Bu temel sebebin yanı sıra "Teşkilat-ı Askeriye Nizâmname-si" ile çeşitli idarî ve askerî birimlerde bu yeni düzene geçişin Osmanlı Devleti için aynı zamanda bir ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkmış olduğunu da söylemek mümkündür. Osmanlı ordusunun nizamiye birliklerini 1, 2, 3 ve 4. Ordu müfettişlikleri ile sınırlandıran bu yeni sistem, 1911 yılından itibaren uygulanmaya konmuş; ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla müfettişlik uygulamasına son verilmiştir⁴²⁸.

427 Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul 1993, s.107-109.

428 Zekeriya Türkmen, *Müttareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, Ankara 2001, s. 102-103.

Mütareke dönemine gelindiğinde ise ülke sınırları içerisinde asayişin sağlanması adına 11 Aralık 1918 tarihli Meclis-i Vükelâ kararıyla Osmanlı Devleti, 10 mülkî taksimata ayrılmış ve bu taksimatların başlarına da birer mülkiye müfettişi tayin edilmişti. Bu mantıkla kurulan mülkiye müfettişlerinin ilgili bölgenin askerî üst düzey yetkilileri ile bir bütünlük içerisinde çalışmaları düşünülmüştür. Bununla birlikte, mütareke döneminin sıkıntıları ve dağılmaya yüz tutmuş siyasî otoritenin düzene sokulması bu tür bir teşkilatlanma ile bertaraf edilmeye çalışılmıştı. Ancak uygulamada mülkiye müfettişlikleri ile ülke içindeki asayişsizliğin giderilemeyeceği anlaşıldığında Osmanlı hükûmeti, ordu müfettişliklerini ihdas ederek mülkiye müfettişliklerinin görev ve yetkilerini genişleterek ordu müfettişliklerine devretmiştir. 30 Nisan 1919 tarihinde üç ayrı ordu müfettişliğinin teşkilatlanması onaylanarak bölgelerindeki iç güvenliğin sağlanması, silah ve cephanenin toplatılması, bölgelerindeki vilayetler ve mutasarrıflıklara talimat vermesi, diğer müfettişliklerle koordineli çalışması gibi askerî ve mülkî yetkilerle donatılmışlardır⁴²⁹.

Yukarıda izah edilen bütün bu sebeplere dayanılarak başlangıçta üç ordu müfettişliği kurulmuştur: Merkezi İstanbul olan I. Ordu Müfettişliği'nin başına Fevzi (Çakmak)⁴³⁰

429 TÜRKMEN, *Mütareke Döneminde...*, s.107.

430 Mustafa Fevzi Çakmak (1876-1950), 1876 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Topçu Albay Çakmak oğullarından Ali Sırrı Bey'dir. Annesi Hase-ne Hanım'dır. 29 Nisan 1893'te Harp Okuluna kaydoldu. 28 Ocak 1896'da Harp Okulunu bitirdi. Erkân-ı Harp (Kurmay) suufına aynan Mustafa Fevzi 25 Aralık 1898'de Harp Akademisinden mezun oldu. 19 Temmuz 1906'da Kaymakam (Yarbay) ve 17 Aralık 1907'de Miralay (Albay) oldu. 7 Ağustos 1909'da çıkarılan "Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu" ile Miralay Fevzi Bey'in rütbesi 19 Ağustos 1909'da Binbaşılığa indirildi. 29 Eylül 1910'da Kaymakamlığa yeniden yükseltildi. 24 Kasım 1913'te Miralaylığa (Albay) yükseltildi. Doğu Cephesinde Rus taarruzlarının yoğunlaştığı bir dönemde 19 Nisan 1916'da 3. Mıntıka Komutanlığı'na, 7 Eylül 1916'da 2. Kafkas Kordusu Komutanlığına atandı. 5 Temmuz 1917'de Diyarbakır'da 2. Ordu Komutanlığına, 9 Ekim 1917'de Filistin Cephesindeki VII. Ordu Komutanlığına

Paşa, merkezi Konya olan ve daha sonra II. Ordu'ya dönüş-türülen Yıldırım Kıtaaatı Müfettişliği'ne Cemal Paşa, IX. Ordu Müfettişliğine ise Mustafa Kemal Paşa atanmıştır.

ğına tayin edildi. 28 Temmuz 1918'de Ferikliğe (Korgeneral) yükseltildi. Bu arada, hastalığı sürdüğü için VII. Ordu Komutanlığına Mustafa Kemal Paşa tayin edildi. Tevfik Paşa kabinesinde 24 Aralık 1918'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı)ne atandı. 3 Şubat 1920'de Ali Rıza Paşa Kabinesinde Harbiye Nazırı olarak görev aldı. 3 Mart 1920'de Ali Rıza Paşanın istifasıyla açığa alındı. 8 Mart 1920'de kurulan Salih Paşa Kabinesinde yeniden Harbiye Nazırı oldu. 8 Nisan 1920'de kabinenin istifasıyla görevi sona erdi. 27 Nisan 1920'de Ankara'ya geldi. 3 Mayıs 1920'de Feke Kazası Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Kozan mebusu seçildi. Aynı gün Müdafaa-i Milliye Vekilliği'ne seçildi. 24 Mayıs 1920 tarihli Divan-ı Harp tarafından hakkında verilen idamı karar, 27 Mayıs 1920'de padişah tarafından da onaylandı. 9 Kasım 1920'de diğer görevlerine ek olarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti Vekilliğine atandı. 21 Ocak 1921'de İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine seçildi. İkinci İnönü Zaferi'nin ardından 3 Nisan 1921'de 1. Ferikliğe (Orgenerallğe) yükseltildi. 5 Ağustos 1921'de Milli Müdafaa Vekilliğinden istifa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Vekilliğine seçildi. 12 Temmuz 1922'de Heyet-i Vekile Reisliğinden istifa ederek, Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Vekili seçildi. 31 Ağustos 1922'den itibaren Müşirliğe yükseltildi. 27 Ekim 1922'de Genelkurmay Başkanlığı'nın yanı sıra Bah Cephesi Komutanlığına getirildi. İkinci Dönemde İstanbul Milletvekili seçildi. 14 Ağustos 1923'te yeni İcra Vekilleri Heyetinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Vekilliği'ne yeniden seçildi. 30 Ekim 1923'te kurulan ilk Cumhuriyet Hükûmetinde yine yerini korudu. 3 Mart 1924'te, Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Vekâleti'nin kaldırılması üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Reisliğine atandı. 31 Ekim 1924'te, askeri görevini tercih ederek, İstanbul Milletvekilliğinden istifa etti. 23 yıl Genelkurmay Başkanlığı'ndan sonra 12 Ocak 1944'te yaş haddinden emekliye ayrıldı. VIII. Dönemde Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili seçildi ve 5 Ağustos 1946'da Meclise katıldı. Partisinden bir süre sonra ayrılmış 19 Temmuz 1948'de kurulan Millet Partisi'nin kurucusu ve Fâhri Başkanı oldu. 10 Nisan 1950'de İstanbul'da öldü. Konuşacak kadar Fransızca, tercüme edecek kadar Almanca ve İngilizce, okuyup anlayabilecek derecede Arnavutça, Sırpça ve Arapça, Farsça, Bulgarca bilen Mareşal Fevzi Çakmak'ın; "Garbi Rumeli'nin Sureti-i Ziya-ı ve Balkan Harb'i'nde Garp Cephesi" ve "Büyük Harp'te Şark Cephesi Hareketleri" adlı telif eserleri vardır. Hatıraları da kısmen yayınlanmıştır. Bk. (Yılmaz Kızıltan, "Mareşal Fevzi Çakmak", *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler*, G. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi yay., Ankara 1994, s.44.; Azmi Süslü-Mustafa Balıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1999, s. 37-40.; Hayrullah Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Faaliyetleri(1876-1950)*, Genelkurmay ATASE yay., Ankara 1997)

Osmanlı Genelkurmayı yaptığı planlar neticesinde ordu müfettişliklerini ihdas etmekle, İngilizlerle yapmış olduğu anlaşmanın da gereğini yerine getirmiş oluyordu. İngilizlerin asayişin sağlanması yönündeki baskılarına bir çare olarak da düşünülmüş olan Ordu komutanlıklarının yerini dolduracak olan bu müfettişlikler, Birinci Dünya Savaş'ından itibaren dağınık bir halde bulunan silah ve cephaneyi depolarda toplayarak, bölgelerindeki asayiş sağlamaya yükümlüydüler⁴³¹. Bu dönemde Doğu illerinde asayişin korunması hayati öneme haizdi. Çünkü Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesi gereği Bitlis, Van, Erzurum, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas illerinde (anlaşmanın İngilizce metninde 6 tane Ermeni vilayeti olarak tanımlanan vilayet-i sitte) çıkacak bir karışıklık galip devletlere bölgede işgal hakkı tanımaktaydı. Bu işgal endişesinin yanı sıra saray ve İstanbul Hükûmetini Doğu'da oluşmaya başlayan şûraların faaliyetleri de kaygıya sevketmiştir.

Harbiye Nezareti'nin İngilizlerin endişelerini gidermek amacıyla 8 Mayıs 1919 tarihinde yazmış olduğu cevabî yazı, Ordu Müfettişliklerin hangi amaçla kurulduğunu açıkça göstermektedir. Yazıda özellikle IX. Ordu müfettişliği görevinin İngiltere'nin Osmanlı Hükûmetine verdiği nota üzerine ihdas edildiğini bildirerek, bu durumun karşılıklı uzlaşmayla tesis edildiğine vurgu yapılmıştır. Yazıda ayrıca "...Binaenaleyh hem bilcümle şikâyetin önünü almak ve hem de hükûmetin mütareke mucibince mesul bulunduğu asayiş ve inzibat-ı memleketi temin etmiş olmak için heyeti vükelaca bittezekkür memleket üç asayiş muntıkasına taksim edilmiş ve her muntıkaya bir de müfettiş tayin edilmiştir ki Mustafa Kemal Paşa'da işbu müfettişlerden biridir"⁴³² denilmektedir.

431 SELEK, *Anadolu İhtilali*, s.193-197.

432 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı 1, Vesika No: 18.

Ordu müfettişliklerinin kurulmuş olması İstanbul'da toplanmış olan üst rütbeli ve yetenekli komutanların tekrar aktif görevlere atanabilmelerine de imkân sağlamıştır. Osmanlı Genelkurmayının daha sonraki uygulamaları incelendiğinde, ordu müfettişliği görevine atananların tecrübeli ve milliyetperver isimlerden meydana gelmiş olması, bu fırsatın namüsaid şartlarda dahi ülke lehinde değerlendirilebilmiş olduğunu göstermektedir. Kâzım Karabekir Paşa'nın seçkin komutanların ordu müfettişi olarak tespitindeki onuru Sultan Vahideddin'e mal etmesi⁴³³ Osmanlı Genelkurmayının Anadolu'daki vali, mutasarrıf, kolordu komutanı gibi idari kadroyu Ordu müfettişliği adı altında yeniden düzenleyerek, birlik ve beraberliği tesis etme çabalarını fark edemediği anlamına gelir. O hâlde bu onurun, planlamayı ve yeni düzenlemeyi bizzat yapan Osmanlı Genelkurmayına ait olması gerekir.

b. Mustafa Kemal Paşa'nın Müfettişlik Görevine Seçilmesi

Mütareke döneminde kurulan bu müfettişlikler içerisinde, konumuzu teşkil eden ve Mustafa Kemal Paşa'nın atanmış olduğu IX. Ordu müfettişliği (III. Ordu)⁴³⁴, Anadolu'nun teşkilatlanması açısından en etkili ve önemli olanıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Kıta'atı Müfettişliğine atandığında bu müfettişliğe bağlı olan III. Kolordu Komutanlığına Miralay Refet Bey, XV. Kolordu Komutanlığına da Mirliya Kâzım Karabekir Paşa atanmıştı. IX. Ordu Müfettişliği bu hâliyle personel bakımından müfettişlikler içerisinde en fazla sayıda

433 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, (Yay. Haz. Faruk Özerengin), İstanbul 1995, s.92.

434 IX. Ordu Müfettişliği Teşkilatı 1919 yılının Haziran ayında III. Ordu Müfettişliği olarak ve sadece numarası değiştirilerek yeniden düzenlenmiştir.

olanıdır. Bunun sebebi Kâzım Karabekir Paşa'nın XV. Kolor-duyu mütareke hükümlerinin dışında tutarak kolordunun silah ve cephanesini teslim etmemesidir.

Mustafa Kemal Paşa'ya verilen görev, sadece onun Anadolu'ya geçişini sağlamak için ihdas edilmiş özel bir görev değildir. Sabahattin Selek'in de belirttiği gibi müfettişlik müessesinin ihdası, Millî Mücadele lehine maksatlı bir yönü bulunmamakla birlikte, o günlerde Anadolu'ya geçiş için yol arayan Mustafa Kemal Paşa'ya fevkalade önemli bir fırsat yaratmıştır⁴³⁵.

Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görevine atanmasındaki sebeplerin arasında, onun İstanbul'dan uzaklaştırılma maksadıyla gönderildiğini söylemek imkânsızdır. Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa'nın anılarında "...beni İstanbul'dan sürmek ve uzaklaştırmak maksadıyla Anadolu'ya gönderenler..."⁴³⁶ şeklindeki ifadesinden İstanbul'dan maksatlı olarak uzaklaştırıldığı anlamı çıkıyorsa da "...Vahideddin'in kabinelerinde beni lehlerine kazanmaya çalışanlar ile hiçbir suretle itimat edilmemek lazım olduğunu iddia edenler..." şeklindeki sözlerinden kastının, Hürriyet ve İtilafçı hükûmet içerisinde kendisi hakkındaki iki farklı görüşün mevcudiyetidir. O hâlde Mustafa Kemal Paşa "İstanbul'dan uzaklaştırılması" hususunu bir genelleme yapmaksızın sadece kabine içerisindeki bir kısım nazırların görüşleri olarak ortaya koymakta, göreve atanmasının temel sebebini "uzaklaştırma" olarak göstermemektedir. Nitekim talimatnamenin sağladığı yetki meselesi Meclis-i Vükela tarafından görüşülürken, bazı kabine üyeleri Mustafa Kemal Paşa'ya verilen görev ve salahiyet konusuna itiraz etmiş, farklı görüş beyanında bulunmuşlardır. Bu durum mevcut

435 SELEK, *Anadolu İhtilali*, s.210-212.

436 *Nutuk*, Cilt I, s.7.

kabine içerisinde onun görevlendirilmesiyle ilgili iki farklı görüşün mevcudiyetini ortaya koymaktadır. Bütün bunların yanı sıra O'nun "İstanbul'dan uzaklaştırıldığı" görüşünü çürüten en önemli delil, görev talimatnamesinde yer alan ve G. Jaeschke'nin "...diplomatik bir şaheser" olarak tanımladığı geniş yetkilerin verilebilmiş olmasıdır.

Osmanlı ordusunda mütareke dönemi sonrasında müfettişliklerin ihdası hassas bir döneme rast gelmekte idi. Böyle hassas bir dönemde, diğer müfettişlik görevlerinde olduğu gibi IX. Ordu Müfettişliği görevine atanacak şahsın da muktedir ve kuvvetli bir komutan olması gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, mütareke döneminin dağılmaya yüz tutmuş Osmanlı ordusunda askerî ve siyasi anlamda mükemmel bir Osmanlı Paşası olarak temayüz etmiş kişidir. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa adına "mükemmel"lik kelimesi ile kastedtiğimiz anlam, kendi döneminin şartları irdelendiğinde ortaya çıkan aşağıdaki şu hususlardır:

Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahideddin ile onun veliaht olduğu dönemde tanışmış ve onun fahrî yaverliğini yürütmüş⁴³⁷, ayrıca beraberce Almanya seyahatleri olmuştur. Bu birliktelikten doğan samimiyet daha sonraki tarihlerde gelişmiş ve bu durum Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa'ya güven duymasını sağlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın askerî hayatının başarılarla dolu olması, onu haklı olarak itibarlı ve tanınmış bir ordu komutanı yapmıştır. Özellikle Çanakkale Savaşları sonrasında Mustafa Kemal Paşa, ordu ve halk nazarında Ahmet İzzet Paşa⁴³⁸ ile birlikte tebarüz eden iki önemli isimden biri ve hatta

437 Ordu Kumandanı Tuğgeneral Mustafa Kemal Paşa'nın Padişah'ın fahrî yaveri olarak tayin edildiğine dair irade için bkz.: *Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele...*, s.270'den naklen: DÜİİ, 55/56_1-2.

438 Ahmet İzzet Paşa, 1864 yılında Manastır Vilayetinin Görice Sancağının Nasliç Kasabasında doğdu. Babası Haydar Bey'dir. 1878'de Askerî İda-

ilkidir. Onun kamuoyu nezdinde sağlamış olduğu bu itibar kendisinden daima bir şeyler yapması beklenen bir şahsiyet olarak kabul görmesine yol açmış ve ileriye dönük uygulamalarında kolaylık sağlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelmesiyle birlikte Anadolu'ya geçtiği tarihe kadar ortaya koyduğu siyasi ve

diye, 1881 yılında ise Harbiyeye girdi. Buradan 1887'de Kurmay Yüzbaşı olarak mezun oldu. Erkân-ı Harbiye Mektebine askerî coğrafya öğretmeni olarak atandı. Askerî Okullar Müfettişi Goltz Paşa'nın yardımcılığına getirildi. 1889'da Binbaşılığa terfi etti. Bulgar çetecileri tenkil için Balkanlara gönderildi. Türk-Yunan Savaşına katıldı. Yemende çıkan karışıklıkları basurması için Mirlicalığa yükselterek bölgeye gönderildi. 1907'de Ferik rütbesini aldı. Meşrutiyet ilan edilince, buradaki görevinden alınıp Genelkurmay Başkanlığı'na getirildi. Balkan Savaşında, Çatalca Muharebesinde Genelkurmay Başkanlığı, Sait Halim Paşa Hükûmetinde de Harbiye Nazırlığı yaptı. Balkan Savaşından sonra yaşam boyu Yaver-i Ekremliğe atandı. Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşına girmesine karşı çıkması sebebiyle başlangıçta herhangi bir askerî göreve atanmadı. Ancak Sarıkamış yenilgisinin ardından Erzurum düşman işgaline uğrayınca II. Ordunun komutanlığına getirildi. Sovyet İhtilali sonrası bu görevinden istifa etti ve Brest-Litovsk görüşmelerine askerî delege olarak katıldı. Talat Paşa'nın sadrazamlıktan istifası üzerine sadrazam olarak atandı. Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve şartlarının uygulanmasında aktif rol oynadı. Hürriyet ve İtilafçıların baskısı üzerine 8 Kasım 1918'de Sadrazamlık görevinden istifa etti. Ali Rıza Paşa Hükûmeti sırasında milliyetçiler ile İstanbul Hükûmeti arasındaki kopukluğun giderilmesinde önemli görevler üstlendi. Tevfik Paşa Hükûmetinde Dahiliye Nazır olarak görev yaptı. Salih Paşa'yla birlikte Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Bilecik'e geldi. Buradan, Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya götürüldüler. Anadolu Ajansı Ahmet İzzet Paşa ile Salih Paşa'nın İstanbul'daki yabancı baskılardan dolayı Anadolu hareketine katılmak üzere Ankara'ya geldiklerini duyurdu. Kendi iradeleri dışında Ankara'ya gelen Ahmet İzzet ve Salih Paşalar bir süre sonra İstanbul'a dönmek istediklerini bildirdiler. Birinci İnönü Savaşı kazanıldıktan ve Ankara Hükûmeti Londra Konferansı'na çağırıldıktan sonra bu paşaların İstanbul'a dönmelerine izin verildi. Saltanatın kaldırılması üzerine Osmanlı Hükûmeti istifa edince Ahmet İzzet Paşa'nın siyasi görevi de sona erdi. Emekliye ayrıldı. 31 Mart 1937'de vefat etti. Bk. (Türk Parlamento Tarihi I. Ve II. Meşrutiyet, TBMM Vakfı yay., Ankara 1998, Cilt: II, s. 705-706; Metin Ayışığı, Mareşal Ahmet İzzet Paşa, Askerî ve Siyasî Hayatı, TTK yay., Ankara 1997).

fikrî mücadelesi, son derece etkilidir. Faaliyetleri sonrasında hükûmet ve saray üzerinde bıraktığı tesir, onu, İngiliz baskısı karşısında zor durumda kalan siyasî iktidar nazarında asayişsizliği giderebilecek iradede bir komutan olarak görülmesine sebep olmuştur.

Bir diğer sebep ise, Mustafa Kemal Paşa'nın eski bir İttihatçı olmasına rağmen İstanbul'da gösterdiği faaliyetleri sırasında İngilizler ve Osmanlı Hükûmeti nezdinde İttihat ve Terakki mensubu olmadığı yönünde ikna olmalarıdır. Her ne sebeple olursa olsun mevcut siyasî iktidar ve bu iktidarı baskı altında tutan İngilizlerin İttihatçı karşıtı girişimlerden Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini koruyabilmesi, bu göreve atanmasındaki en önemli sebeplerden birisi olarak ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Hükûmeti bu görevlendirme sırasında sadece kendisi ikna olmakla kalmamış, İngilizleri de bu yönde ikna etmiş ve teminat vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetleri sırasında bilerek veya bilmeyerek İsmail Fazıl Paşa, Ali Fethi Bey, Ali Fuad Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, İsmail Canbulat, Rauf(Orbay) Paşa⁴³⁹, Kâzım (İnanç) Paşa, Cevad (Çobanlı) Pa-

439 Hüseyin Rauf Orbay, 1880 yılında İstanbul'da doğdu. Bahriye Şırası Başkanı ve Âyan olan Amiral Mehmet Muzaffer Paşa'nın oğludur. İlk öğrenimini Cibali'de yaptıktan sonra babasının görevi üzerine Trablusgarp'a gittiler. Ortaokula Trablus Askerî Ortaokulunda devam etti. Trablusgarp dönüşü 14 Mayıs 1893 tarihinde Deniz Lisesinde başladı. Daha sonra Mühendishane-i Bahr-i Hümayunu bitirerek Teğmen rütbesiyle deniz kuvvetlerine katıldı. 1 Nisan 1901'de Üsteğmenlik 23 Nisan 1904'te de Yüzbaşılık rütbelerini aldı. 1911 Türk-İtalyan savaşında ve I. Balkan Harbi sırasında, Hamidiye Kruvazörü kaptanı olarak büyük kahramanlıklar gösterdi. 2 Temmuz 1913'te I. Balkan Savaşında gösterdiği üstün hizmet dolayısıyla Binbaşılığa terfi ettirildi. Rauf Bey 8 Ocak 1914'te İngiltere'de inşa hâlinde bulunan Sultan Osman zırhlısı komutanlığına tayin edildi ve bu gemiyi almak için İngiltere'ye gönderildi. Ancak İngiltere'nin Sultan Osman, Reşadiye ve iki torpido destroyerine el koyması üzerine İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Ahmet İzzet Paşa kabinesinde Bahriye Nazırlığı görevini yaptı. 30.10.1918'de kendi başkanlığındaki heyet ile be-

şa⁴⁴⁰, Fevzi (Çakmak) Paşa, İsmet (İnönü) Paşa, Refet (Bele)

raber Mondros Ateşkes Anlaşması'nı imzaladı. 3 Mart 1919'da da askerlikten istifa etti. 24 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya katılmak üzere Bandırma'ya geldi. Buradan da Amasya'ya hareket etti. Amasya Genelgesinin yayınlanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Erzurum'a geçtiler. 4 Eylül 1919'da açılan Sivas Kongresinde başkan yardımcılığı görevini üstlenen Rauf Bey, kongrece Osmanlı Mebusan Meclisine katılmak üzere görevlendirildi. 16 Mart 1920'de İngiliz askerlerinin Meclisi basmaları üzerine tutuklanan Rauf Bey, buradan Malta'ya gönderildi. İngilizlerle yapılan anlaşmayı müteakip 11 Kasım 1921'de Ankara'ya geldi. 21 Kasım 1921'de Nafia Vekilliğine seçildi. 13 Temmuz 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın da isteği ile Başbakanlığa seçildi. İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'na katılmak üzere yurtdışına çıkması üzerine, İsmet Paşa'nın yokluğunda Dışişleri ve Milli Savunma Bakanlıklarına vekâlet etti. Lozan Konferansı sürecinde İsmet Paşa ile aralarında anlaşmazlıklar çıktı. Lozan Antlaşmasının imzalanmasının ardından 13 Ağustos 1923 tarihinde Başbakanlıktan istifa etti. Rauf Bey, Kâzım Karabekir ve Ali Fuad ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdularsa da bu fırka Şeyh Said isyanı sonrası kapatıldı. Hastalığı dolayısıyla tedavi için Avusturya'ya gitti. Yurt dışında bulunduğu sırada İzmir Suikastı dolayısıyla gıyaben yargılandı ve İstiklal Mahkemesi tarafından on yıl kalebentliği, medeni haklardan mahrumiyet ve mallarının hacziyle cezalandırıldı. Mahkeme sırasında yurt dışında bulunduğu için bu kararı kabul etmeyerek yurda dönmedi. Hükûmün 26.10.1933 tarihli af kanunu ile ortadan kalkmasından sonra 5.7.1935'te yurda döndü. 1939'da CHP Kastamonu milletvekili olarak meclise girdi. İki sene bu görevde kaldıktan sonra, 17 Şubat 1942'de Londra Büyükelçiliğine atanarak 3 Nisan 1944'te istifa edene kadar bu görevinde kaldı. 16 Temmuz 1964'te İstanbul'da vefat etti. Bk. (Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, TBMM Vakfı yay., Ankara 1995, Cilt: III, s. 879-881).

- 440 Cevad Çobanlı Paşa, 14 Eylül 1870'te İstanbul'da doğdu. Babası Mareşal Mehmet Şakir Paşa idi. 1888 yılında girdiği Harp Okulundan 1891 yılında mezun oldu. Daha sonra 1892 yılında Harp Akademisine başlayan Cevad Bey buradan da 1894'te Yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. 13 Mayıs 1895'te Binbaşı, 27 Ocak 1898'de Yarbay, 11 Şubat 1900'de Albay, 4 Aralık 1901'de Tuğgeneral, 25 Aralık 1905'te ise Tümgeneralliğe terfi etti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale, Galiçya ve Filistin Cephelerinde savaştı. 3 Kasım 1918'de Genclik Kurmay Başkanlığına getirildi. 19 Aralık 1918'de ise Harbiye Nazırı olarak hükûmette görev yaptı. 14 Mayıs 1919'da ikinci defa Genclik Kurmay Başkanlığına atandıysa da bu görevinden 9 Ekim 1919'da istifa etti. 16 Mart 1920'de İngilizlerce tutuklanarak Malta adasına sürgüne gönderildi ve 15 Ocak 1922'de Anadolu'ya dönünceye kadar burada hapis kaldı. Milli Mücadeleye katılarak Elceze Cephesi kumandanlığı ve 3. Ordu Müfettişliği görevlerini yaptı. 23 Kasım 1925'te Cemiyet-i Akvam'da Türk-İrak sınır meselesinin görüşülmesi sırasında askerî

Paşa, Şakir Paşa, Damad Ferid, Avni Paşa, Mehmed Ali Bey gibi gerek kendi arkadaşları ve gerekse dönemin mevcut hükûmet mensuplarının ciddi katkıları olmuştur.

Bu sebeplerin yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'nın ülke meseleleriyle ilgili hassasiyeti, milliyetperver oluşu, ileri görüşlülüğü ve karizmasından⁴⁴¹ kaynaklanan üstün karakteri gibi bir liderde olması gereken şahsî özellikleri de ihmal etmemek gerekir. Bu ve benzeri özellikler onun bu göreve getirilişinde şahsiyetinden kaynaklı yegâne özellik olarak göze çarpmaktadır.

Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın söz konusu müfettişliğe atanmasının sebepleri ile, işgal altındaki İstanbul'da sert çıkışlarına rağmen tutuklanmamasının sebepleri örtüşmektedir. Her iki konuya dayanak teşkil etmesi bakımından Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya koyduğu bu sebebi bizzat kendisi şu

nüşavir olarak bulundu. 14 Eylül 1935'te yaş haddinden emekli oldu ve 16 Mart 1938'de İstanbul'da vefat etti. Bk. (Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar, Harp Akademisi Komutanlığı yay., İstanbul 1983, s.211-215).

- 441 Mustafa Kemal Paşa'nın karizması ile ilgili olarak bugüne kadar çok şeyler yazılmış ve söylenmiştir. Bundan sonra da çok şeyler yazılacaktır. Şu ana kadar yazılanlar içerisinde en dikkat çekenlerden birisi de Cumhuriyet döneminde "Yüzellilikler" listesine girmiş, mütareke döneminde Milli Mücadele karşıtı faaliyetler göstermiş bir uç örnek olan Refi Cevad'ın Mustafa Kemal Paşa'nın karizması ile alakalı olarak onu tasvir ediş biçimidir. Refi Cevad, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da olduğu dönemde onunla görüşen gazetecilerden birisidir. Alemdar'da yazdığı makalesinde onu şu şekilde anlatmaktadır: "...Yek nazarda Paşa hoşunuza gitti. Muntazam lücre-i iştilinde geniş yazıhanesi başında sivil giyinişiniz temiz, sarışın bir zât olan Mustafa Kemal Paşa mü'lakatınıza esas teşkil eden me's'ele hakkında görüşürken daha fazla tafsilât, daha mükenne delû'il beyân etmek üzere kalktı, dolabını açtı, dosyalarından birini çekerek Halil Bey ile beraber bulunduğu harbi, düşmanın hangi cihetden ateş açtığını pek muntazam çizilmiş plânlarını birer birer göstererek anlattı. Hayat-ı askerîyesine ta'alluk eden safahâtı tedkik ettik. Bir Avrupalı General de bu kadar olurdu...". Bk. (Refi Cevad, "Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey", Alemdar, Sayı 130-1530, 5 Zilkade 1337/2 Ağustos 1919).

şekilde ifade etmektedir: "...Mütareke devrinde İzzet Paşa'dan sonra sadarete gelenlerle âdetâ her gün değişen kabinelerinde nazırlık vazifesi alanların hakkınıda şöyle bir telakki beslediklerini zannediyorum: beni Talat Paşa'nın, Enver Paşa'nın ve umumiyetle İttihat ve Terakki erkânının muhalifi addediliyorlardı; bu sebeple taraflarından kazanılabileceğim ve onlara hizmet ederek faydalı olacağım fikrinde idiler. Benimle bu yoldan temas arayan, dostluk kurmaya çalışan nazırlar olduğunu hatırlarım"⁴⁴².

Y. H. Bayur da "Mustafa Kemal en büyük siyasal kabiliyetini İstanbul'da geçirdiği altı ay boyunca (13 Kasım 1918- 16 Mayıs 1919) göstermiştir. O herkes ve her hiziyle iyi geçinmek, hepsine kendi dostluğunu aratmak; ancak hiç birinin âleti olmamak, hele yurdu kurtarma yolundan hiç şaşmamak ve bu konudaki kesin azmini hiç gizlemeden çalışmak başarısını göstermiştir"⁴⁴³ diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerinin önemine işaret etmiştir.

442 ATAY, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, s.120.

443 BAYUR, Atatürk, Hayatı ve Eseri, s.277-278.

VI. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ANADOLU'YA GEÇİŞİNDE ROL OYNAYAN DEVLET ERKÂNI

A. Dahiliye Nâzırı Mehmed Ali Bey'in Rolü

I. Dünya Savaşı'nın en önemli dönemlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunmuş olan Ali Fuad Paşa⁴⁴⁴,

444 Ali Fuad Cebesoy (1882-1968), 1882 yılında İstanbul'da doğdu. Babası TBMM Hükûmetinin ilk Nafia Vekili olan, Yozgat milletvekili Ferik İsmail Fazıl Paşa'dır. Erzincan ve Beşiktaş Askerî Rüşdiyelerini bitirdi. Liseyi Kadıköy Saint Joseph Lisesi'nde tamamladı. 13 Mart 1899'da Harp Okulu'na girdi. 10 Ocak 1902'de Harp Okulu'nu bitirdi. Kurnay sınıfına ayrılıp Harp Akademisi'ne devam eden Ali Fuad, 11 Ocak 1905'te Kurnay Yüzbaşı rütbesi ile okulundan mezun oldu. 20 Haziran 1907'de Kolağası (Yüzbaşı) rütbesine atandı. 25 Kasım 1911'de Binbaşılığa yükseltildi. 29 Eylül 1912'de Yanya Kolordusu Kurnay Başkanlığına, 10 Kasım 1912'de savaş esnasında komutanı firar eden 23. Tümen Komutan Vekilliğine atandı. Bu görevleri esnasında sağ bacağı üç yerinden yaralandı ve esir düştü. 1 Mart 1914'te Balkan Harbindeki yararlıklarından Ötürü Kaymakamlık (Yarbay) rütbesine yükseltildi. 30 Kasım 1914'te 25. Fırka Komutanı olarak atandı. Bu komutanlığı sırasında Süveyş Kanalı Harekâtı ve Çanakkale Muharebelerine katıldı. Başarıları üzerine 14 Aralık 1915'te rütbesi Miralaylık (Albay)'a yükseltildi. 21 Aralık 1917'de rütbesi Mirlivalığa yükseltildi. Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Orduları Komutanlığı'ndan alınması üzerine bir süre 7. Ordu Komutanlığı'na vekâlet etti. Mütarekeden sonra, Aralık ayı başında İstanbul'a geldi. 25 Şubat 1919'da XX. Kolordu Komutanlığına atanarak Konya'ya gitti. Kargâhıyla 13 Mayıs 1919'da Ankara'ya geldi. 21-22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'ni imzaladı. 28 Ağustos 1919'da İstanbul Hükûmeti tarafından azledildi. Görevini bırakmadı. 9 Eylül 1919'da Sivas Kongresi kararıyla "Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanlığı"na tayin

1918 Aralık ayı başında hem tedavi olmak hem de Anadolu içlerindeki vaziyeti görüp anlamak amacıyla yanında bir askerî müfreze olduğu hâlde trenle İstanbul'a hareket etmiş ve 20 Aralık 1918'de İstanbul'a gelmiştir⁴⁴⁵.

edildi. İstanbul Hükûmeti tarafından merkeze çağrıldı, ancak bu çağrıya uymadı. 25 Haziran 1919'da Ordu Komutanı salâhiyet ve vazifesiyle Garp Cephesi Komutanlığına tayin edildi. Bolu-Düzce-Hendek-Adapazarı isyanlarının bastırılması için büyük çaba sarf etti. Batı cephesinde Ali Fuad Paşa tarafından yapılan Gediz Taarruzu başarılı olamayınca görevinden alındı. 9 Kasım 1920'de Moskova Büyükelçiliğine atandı. 16 Mart 1921 tarihli antlaşmayı imza edenler arasındaydı. Moskova Büyükelçiliğinin Ruslar tarafından basılması ile gelişen olaylardan sonra 10 Mayıs 1922'de Moskova'dan hareket etti. 2 Haziran 1922'de Ankara'ya geldi. 16 Temmuz 1922'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Başkanlığına, 13 Aralık 1922'de TBMM İkinci Başkanlığına, 1 Mart 1923'te Geçici Başkanlığa seçildi. TBMM'nin 2. döneminde yine Ankara Milletvekili olarak Meclis'e girdi. 13 Ağustos 1923'te Meclis İkinci Başkanlığına seçildi. 24 Eylül 1923'te Feriklik (Korgeneral)'e yükseltildi. 17 Kasım 1924'te Terakkîper Cumhuriyet Fırkasının kurucuları arasında yer aldı ve daha sonra Umum Kâtibi olarak görevine devam etti. 25 Haziran 1925'te Terakkîper Cumhuriyet Fırkası kapatılınca, yasama görevini bağımsız olarak sürdürdü. İzmir suikastı ile ilgili görüldü ve İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı. Beraatına karar verilerek 15 Temmuz 1926'da tahliye edildi ve Meclise döndü. 1 Kasım 1927'de Ordu'da açığa alındı. 5 Aralık 1927'de emekliye ayrıldı. 10 Haziran 1933'te Konya'dan bağımsız milletvekili oldu. V, VI, VII ve VIII. dönemlerde Konya, IX. Dönemde Eskişehir, X. ve XI. dönemlerde İstanbul Milletvekili olarak TBMM'ne girdi. 3 Nisan 1939 - 8 Mart 1943 tarihleri arasında Nafia Vekili olarak görev yaptı. 9 Mart 1943 - 7 Ağustos 1946'da Münakalat Vekili (Ulaştırma Bakanı), 30 Ocak 1948 - 1 Kasım 1948 tarihleri arasında TBMM Başkanlığı görevlerinde bulundu. Ali Fuad Cebesoy, 10 Ocak 1968'de İstanbul'da vefat etmiştir. Almanca ve Fransızca bilen Ali Fuad Cebesoy'un "Misâk-ı Milli", "Millî Mücadele Hatıraları", "Bî'rûsseb'i-Gazze Meydan Muharebesi ve 20. Kolordu", "Siyasî Hatıralar", "Sınıf Arkadaşım Atatürk", "Moskova Hatıraları", "Büyük Harp'te Osmanlı İmparatorluğu'nun 1916-1917 Yıllarındaki Vaziyeti" gibi yayınlanmış eserleri vardır. Bk. (Azmi Süslü-Mustafa Balcıoğlu, Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1999, s. 93-96; Ayfer Özçelik, "Ali Fuat Cebesoy" Kurtuluş Savaşına Yön Verenler, G.Ü. Atatürk İlkeleleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi yay., Ankara 1994, s.81-82).

445 Ayfer Özçelik, Ali Fuat Cebesoy, Akçağ yay., Ankara 1993, s. 55.

20 gün süren seyahat boyunca, Ali Fuad Paşa'nın Anadolu'da gördükleri pek iç açıcı değildi. Ali Fuad Paşa, İstanbul'da önce Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliğine getirilmesinde çalışması ve rolü⁴⁴⁶ olduğunu ifade ettiği babası İsmail Fazıl Paşa ile, daha sonra da yapacakları durum değerlendirmesi için Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür.

Kuzguncuk'taki evlerinde Ali Fuad Paşa'yı karşılayan İsmail Fazıl Paşa'nın ilk sözü "Anadolu'dan ne haber?" olmuştu. Daha sonra Ali Fuad Paşa kendisine şu izahatı yapmıştır: "Vaziyet iyi değildi. Anadolu'da tam bir anarşi hükümi sürüyordu. Bunun birçok sebebi vardı. Harb-i Umûmî'den yorgun ve yoksul çıkmıştık. Babiâli, taşra teşkilâtını sanki unutmuştu. Onunla hiç meşgul olmuyordu. Mahallî hükümetler âtil ve beceriksizdi. Her türlü teşkilât kökiinden sarsılmıştı. Fırkacılık kavgaları almış yürümüştü. En küçük bir kasabada bile ittilatçılık ve itilâfçılık mücadeleleri vardı. Düşmanlarımız bundan memnun oluyor, bir kısım hain vatandaş ve memurlarınızla işbirliği yaparak bu anarşiyi körükliyorlardı. Uğradığım her yerde bunu nüshâhede etmiş, dilimin döndüğü ve gücümün yettiği kadar önleyici çareleri anlatmıştım. Bazı yerlerde telkinlerimin sükun ve enniyet hasıl ettiğini de görmüştüm. Bunları dinlerken babamın yüzü renkten renge giriyordu.

-- Bedbin misin Fuad? diye sormuştu. Derhal:

-- Hayır baba demiştim, kat'iyyen bedbin değilim, bilakis ümitliyim, anarşiyi defedip kurtuluş çarelerini arayıp bulacak bir ruh ve azim milletinizde vardır.

Babamın gözleri dolu dolu olmuştu.

-- Evet Fuad, bu ruh ve azim milletimizde vardır ve çok yüksektir"⁴⁴⁷.

446 Ali Fuat Cebesoy, "Cebesoy 19 Mayısın Öncesi ve Sonrasını Anlatıyor, Muvaffakiyetimiz Misak-ı Millîdedir", (Röportaj: Ziya Nebioğlu), **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1963.

447 Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul 2000, s. 47.

İsmail Fazıl Paşa bu son sözleri ile daha önce belirtildiği üzere, milletin kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesini paylaşırken, kurtuluş yolunun gösterilmesinde üzerine alacağı önemli sorumlulukların âdeta işaretini vermektedir.

Ali Fuad Paşa'nın Anadolu'nun ahvaline ait verdiği malumatı dinleyen İsmail Fazıl Paşa, İstanbul'da olup bitenler hakkında da şu izahatta bulunmuştur: *"Yabancıların nüfuzu gtiin geçtikçe artıyordu. Olur olmaz şeylere karışıyorlardı. Bundan cesaret alan ekalliyetler de şımarmışlardı. Dolmabahçe Sarayı önünde lenger-endâz olan İtilâf Devletleri'ne ait donanma, içi kan ağlayan İstanbul halkının maneviyatını sarsınıştı. Hele Makedonya İtilâforduları başkumandanı Fransız Generali France Respere'nin 23 Kasım 1918'de Paris Zirhlısı ile İstanbul'a gelmesi ve kendisine bir kalıraman edası vererek alaylarla caddelerden geçerek Beyoğlu'ndaki Fransız Sefarethanesi'ne girmesi, sonra da bir askere yakışmayacak bazı hareketlerde bulunması, ekalliyetleri büsbütün azdırmıştı. Tevfık Paşa Hükümeti duruma hakim olanıyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na mensup bazı müfrit şalışiyetler (başlarında bizzat Sultan Vahideddin'in eniştesi Damad Ferid Paşa'da vardı) sevmedikleri ve yalıut korkup çekindikleri kimselere "İttihatçıdır" damgasını vurup işbaşından uzaklaştırmak istiyorlardı. Bu faaliyetler menileketin nef'ine değil bilakis zararına idi. Eğer bu sakim faaliyetlerini Anadolu'da kataları başında bulunan veya vazife alınak için İstanbul'a gelmiş olan giüzide zabıtlere de teşniil ederlerse durumuu daha fenalaşacaktı"*⁴⁴⁸.

Bu tespitlere ilaveten İsmail Fazıl Paşa ile Ali Fuad Paşa'ya şöyle demiştir: *"Melmed Ali Bey'e"*⁴⁴⁹ çok söyledim, benim fikirlerini tasvip etmekle beraber arkadaşlarına söz geçireni-

448 CEBESOY, Milli Mücadele Hatıraları, s.49.

449 Bu dönemde Ali Fuad Paşa, Mehmed Ali Bey'in politika hayatına karıştığını ve faal bir rol oynadığını bilmediğini ifade etmektedir. Mehmet Ali Bey, Galatasaray mezunu olup daha sonra ticaretle meşgul olmuştur.

yor. O şimdi, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın nüfûzlu şahsiyetlerinden biridir"⁴⁵⁰.

Mehmed Ali Bey⁴⁵¹ bu dönem içerisinde sık sık İsmail Fazıl Paşa'yı ziyaret etmekte ve o dönemde esarettен dönen Yüzbaşı Ali Bey de Mehmed Ali (Gerede) Beyin büyük kızı Leyla Makbule Hanımla evlenme hazırlığı içindedir⁴⁵². Bu şekilde İsmail Fazıl Paşa ile Mehmed Ali (Gerede) Bey'in aileleri arasında oluşan sıhri akrabalık sık sık Kuzguncuk'taki eve gelen Mehmed Ali Bey ve Mustafa Kemal Paşa'nın tanışmalarına vesile olmuştur⁴⁵³. Mustafa Kemal Paşa'nın zekâsına ve ileri görüşlülüğüne büyük bir hayranlık duyan Mehmed Ali Bey, onun gelecekte çok önemli bir rol oynayacağına inanmıştır"⁴⁵⁴.

450 CEBESOY, Milli Mücadele Hatıraları, s. 49.

451 Mehmed Ali Bey, mütareke döneminin başlarında partiler üstü bir kuruluş olma iddiasındaki Selamet-i Amme Heyeti'nin kurucularındandır. Kısa bir süre sonra, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının yeniden etkinlik kazanamaması için çaba gösteren kadro da yer almıştır. 1920'de İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin fahri azalığına seçilmiştir. I. Damat Ferit Paşa Hükümetinde kısa sürelerle Posta-Telgraf ve Dahiliye Nazırlığı yapan, Cumhuriyet'in ilanından sonra, Yüzellilikler listesine dahil edilerek yurt dışına sürülünüştür. Mehmed Ali Bey, sürgünde yaşadığı Paris'te "Zincire Vurulmuş Cumhuriyet" adıyla bir gazete çıkarmıştır. İlk sayısının 1930'da çıktığı sanılan gazetede, Cumhuriyet yönetimine ve Mustafa Kemal'e ağır eleştiriler yönelten yazılar yayınlamıştır. Mehmed Ali Bey, ölümünden dört gün önce 1938 yılında çıkan af yasasından yararlanarak Türkiye'ye dönmüş, 16 Ekim 1939'da İstanbul'da vefat etmiştir.

452 Tefvik Bıyıkhoğlu, Atatürk Anadolu'da(1919-1924), İstanbul 1981, s.11.

453 Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım, Cilt I, İstanbul (tarihsiz), s. 229-230.

454 Ali Fuad Cebesoy'un kızı Ayşe Cebesoy, Atatürk'ün sık sık evlerinde kaldığını ve büyükbabası İsmail Fazıl Paşa'yı "baba" gibi sevdiğini belirterek şunları söylemektedir: "İlfaatınları Ali Fuad ile Mustafa Kemal bizim evde kalıyorlardı. O zaman Kuzguncuk'taki evimiz Mustafa Kemal'e ve Ali Fuad'a bir nevi özel bir sosyal ekoldü. Çünkü büyükbabam İsmail Fazıl Paşa'nın çok müdterem tanıdığı zevatlar vardı. Dışarıda bulunmuş çok iyi eğitim almış, kültürlü Osmanlı paşaları. Bunlar hep Kuzguncuk'ta içtima yapırlarınış. Mustafa Kemal ile Ali Fuad bunları dinlerlermiş. Dolayısıyla bir nevi eğitim alanı". Bk. (Tercüman, 23 Ekim 2004).

Görüldüğü gibi bu ilişki Mustafa Kemal Paşa'nın Hürriyet ve İtilafçılarla iyi ilişkiler kurmasının alt yapısını da hazırlayacaktır.

Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki yetkililerinin yanı sıra Hürriyet ve İtilafçılarla da yakınlaşma düşüncesini, kendisini okul yıllarından beri tanıyan ve aralarında kuvvetli bir manevi bağ bulunan başta İsmail Fazıl Paşa olmak üzere, Ali Fuad Paşa'nın yardımcılarıyla gerçekleştirme imkânı bulduğunu söylemek mümkündür.

Mustafa Kemal Paşa'nın isminin zikredilmesi ve hükûmet çevrelerine takdimi ile ilgili gelişmeleri Ali Fuad Cebesoy şu şekilde izah etmektedir: *"Pek iyi hatırlanıyorum, ya bir tesadüf eseri olarak veyalut babamın ricası üzerine Mehmed Ali Bey o gün de bize gelmişti. Konuşmalarımız uzun sürmüştü. Babama anlattıklarımı ona da tekrarlamıştım. Muhatabımız İttihatçıları en şiddetli bir lisan ile tenkit etmekle beraber itidali de elden bırakmıyordu. Tevfik Paşa Kabinesinden şikayetçi idi. Anıma bitaraf bir kabineden ziyade Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na dayanan bir hükûmet istiyordu. O zaman işlerin daha iyi idare edileceğine kanî idi. Ben dilimin döndüğü kadar birlik ve beraberlikten bahsettim. Ancak bu sayede bir millî mukâvemetin yaratılabileceğini, aksi takdirde galip devletlerin, biz birbirimizi yerken esasen riayet etmedikleri mütareke hükûmlerini büsbütün dinlemeyeceklerini, bizi yere vurmak için akla hayale gelmeyen taleplerin ileri sürüleceğini söyledim. Ordunun terhisi aleyhinde bulundum, sözlerini makûl karşıladı. Beraberlik elzemdir dedi. Bir ara söz Mustafa Kemal Paşa'ya intikal etti. Mehmed Ali Bey, Paşa'yı şahsen tanımamakla beraber hakkında çok şeyler işitmişti. İyi bir intibai vardı.*

Genç, zeki ve enerjik bir kumandan olduğunu söylüyorlar, veliahdlığı sırasında zât-ı şalûâne ile beraber Almanya'ya seyahat ettiği için ona da yabancı değil, siz ne düşünüyorsunuz?

Tereddütsüz cevap verdim:

Mustafa Kemal Paşa, benim gerek Mekteb-i Harbiye'de ve gerekse Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde sınıf arkadaşımı idi. Harbin en karanlık ve bulıranlı günlerini beraber geçirdik. Buyurduğunuz gibi zeki, enerjik ve aynı zamanda memleketini seven vatansever bir zâttır. Kendisine faal bir vazife verilmesi memleketin nefinedir. Mehmed Ali Bey, ufak bir tereddüitten sonra sordu:

Fakat İttihatçıdır diyorlar, doğru mu?

Biraz evvel birlik ve beraberlikten bahsetmiştik, bunu makul karşılamıştınız beyefendi.

Evet amma...

Kat'î teminat vermek lazımdı.

Mustafa Kemal Paşa İttihatçı değildir. Harp esnasında ve hatta daha evvel Enver Paşa ile olan mücadeleleri bunu ispata kafidir zamiederim.

Evet ben de işitmiştim.

Mülâkatımız hep bu mevzu üzerinde dönüp dolaşmıştı. Babam da benim tarafımdan çıkmış, oğlunun müstakbel kayınpederini beraberce ikna etmeye çalışmıştı. İnıkân bulursam Kemal Paşa'yı kendisine takdim edeceğimi söyledim. Mehmed Ali Bey nazik bir zâttı. Bu benim için bir şeref olacaktır, dedi.

Ayrılırken gayet basit bir meseleden bahsediyormuş gibi Meclis-i Mebusan'ın yarın feshedilmesinin muhtemel olduğunu da haber verdi. Bu benim için bir sürprizdi...."⁴⁵⁵.

455 CEBESÖY, Milli Mücadele Hatıraları, s.51-52,79. Ali Fuad Paşa bu dönemde İttihatçılara ilişkin yargıları şu şekilde ifade eder: "... O zamanlar padişaha, Damad Ferid Paşa'ya, Hürriyet ve İtilâf Fırkası liderlerine garip bir vehim arız olmuştu. İttihat ve Terakki Fırkası erkânının tekrar işbaşına geçmek maksadıyla gizliden gizliye faaliyete başladıklarını ve hükümeti devirmek için hazırlandıklarını velmediyorlardı. Herkesin şüpheleniyorlardı, hamiyetli vatanperver birçok devlet ricalinin, genç ve güzide kumandanların ikaz edici sözlerini ve mukâvemet teşebbüslerini bu vehmin gözlüğü altından görüyorlardı. "Acaba

Bu arada Ali Fuad Cebesoy, Mehmed Ali Bey'le olan bu görüşmesinin ardından, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a geldiği ilk gün Şişli'deki evinde ziyaret ettiğini ve kendisinin de bundan çok memnun kaldığını belirtmektedir⁴⁵⁶. Saatlerce süren ilk görüşmede Ali Fuad Paşa, gördüklerini anlatırken, Mustafa Kemal Paşa ile vatanın geleceği hakkında görüş alış verişinde bulunmuşlar ve vatanın kurtuluşu için tek çarenin bir "millî mukavemet" hareketi yaratmak olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır⁴⁵⁷.

Bunun için ya hükûmeti devirmek ya da Millî mukavemete taraftar bir Harbiye ve Dahiliye Nazırı'nı işbaşına getirmek gerekliydi. İkinci fikrin gerçekleşme şansı daha yüksek olduğu için, bu görüşmede, öncelikle Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne getirilmesi teşebbüsünde bulunulması kararlaştırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın evvelmirde Mehmed Ali Bey ile tanıştırılması kararının dayandığı sebep de budur⁴⁵⁸. Nihayet, Mehmed Ali Bey ile temas temin edilmiştir⁴⁵⁹. İsmail Fazıl Paşa Kuzguncuk'taki evlerinde bir akşam yemeği tertip etmiş, İsmail Fazıl Paşa bu yemeğe Mustafa Kemal Paşa'yı ve Mehmed Ali Bey'i de davet ederek aynı masada her ikisini de karşılaştırmıştır.

bu da İttihatçı mıdır?" diye telaş ve endişeye kapılıyorlardı. Milletle beraber olmayı bir nevi ihtilâl manasına alıyorlardı".

456 CEBESÖY, Millî Mücadele Hatıraları, s.52.

457 CEBESÖY, Millî Mücadele Hatıraları, s.53. Ayrıntılı bilgi için bk. Sebahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya, Cilt I, Ankara 1991, s. 78.; Erik Jan Zürcher, Millî Mücadele'de İttihatçılık, (çev. Nüzhet Salihoglu), İstanbul 1987, s. 198.

458 CEBESÖY, Millî Mücadele Hatıraları, s. 54.

459 Ali Fuad Cebesoy düzenlenen bu akşam yemeğinin gününü iyi hatırlayamamakla birlikte, kardeşi Ali Bey'in evliliğinin ikinci veya üçüncü günü olarak anımsamaktadır. Bk. (CEBESÖY, Millî Mücadele Hatıraları, s. 54).

Bu buluşmanın çok faydalı olduğunu ifade eden Ali Fuad Paşa, Mehmed Ali Bey'in ifadelerini şu şekilde nakleder: *"O akşamı tesirimiz altında kalan Mehmed Ali Bey elinden gelen her türlü yardımı yapacağını ve fırka erkânını iknaya çalışacağını vнад etmişti. İntilabın müvakkak suretle kendi partileri tarafından kazanılacağını, fakat icap ederse bundan evvelde iktidara gelebileceklerini söylüyor Damad Ferid Paşa'nın daha şimdiden yakın arkadaşları ile müzakerelerde bulunduğunu haber veriyordu. Hükümette de kendisinin yer alacağını söylemekle birlikte Dahiliye veya Hariciye gibi mühim nezaretlere fırkanın itimadına mazhar olmuş kimseler getirileceğini ifade etmiştir"*⁴⁶⁰. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere davette, Mustafa Kemal Paşa, Mehmed Ali Bey üzerinde son derece iyi bir izlenim bırakmış ve kendisine her türlü yardımda bulunacağı vaadini de almıştır.

Bu arada 13 Ocak 1919'da hükümet istifa etmiş, kabineyi kurmaya tekrar Tevfik Paşa memur edilmişti. Harbiye Nezaretine Yaver Paşa, Bahriye Nezaretine Ali Rıza, Hariciye Nezaretine Mustafa Reşit Paşa getirilmiş, Evkâf Nazırı İzzet Bey de vekâleten Dahiliye Nezareti görevini üstlenmiştir. Yeni kabine Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları üzerinde iyi bir tesir bırakmamakla birlikte, alınabilecek önlemleri Ali Fuad Paşa şu şekilde özetlemektedir: *"Yeni hükümetin enerjik bir siyaset takip edeceği umulamazdı. Arkadaşlarla yaptığımız etraflı bir görüşmeden sonra içimizden birinin padişahla yüz yüze konuşması kararlaştırılmıştı. Memleketin fena durumu münasip bir lisanla Zât-ı Şâlâne'ye anlatılacak, düşmanlarımızın mütareke melâlibâtına göğüs gerebilecek kimselerin hükümete girmesi rica olunacaktı"*.

Fakat padişahla görüşme işi o günlerde yapılamamış, sonuç itibarıyla bu teşebbüsten de istenilen netice elde edilememiş, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının düşünceler-

460 CEBESÖY, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 54.

rini uygulamaya koymaları mümkün olmamıştır. Yüzeysel bir tedbir gibi görünen bu faaliyetlerin başarısızlığı, yeni bir mücadele şeklini ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Ali Fuad Paşa hatıralarında bu konuya temasla, *"Paşa'nın geniş selahiyetli bir vazife ile Anadolu'ya geçmesine her taraftan çalışılacaktı. Buna intizâren daha bir müddet İstanbul'da kalacaktı. Anadolu'da vücûduna ihtiyaç hasıl olduğu zaman bir vazife alamamış bile olsa husûsî surette Anadolu'ya geçecek, Millî Mücadele'deki şerefli mevkiini alacaktı"*⁴⁶¹.

Bu tayin meselesinde en önemli gelişme şu şekilde cereyan edecektir: Ahmet Tevfik Paşa'nın istifasının ardından yeni hükûmet, Damad Ferid Paşa tarafından 4 Mart 1919'da kuruldu⁴⁶². Yeni kabinenin kurulmasının ardından bir ay geçmesine rağmen, Damad Ferid Paşa iyi geçinemedikleri Cemal Bey'in yerine kendisine yardım edebilecek daha uyumlu bir Dahiliye Nazırı aramaktadır. Bu sırada, Hürriyet ve İtilaf Fırkası erkânı içinde herkesin itimadını ve emniyetini kazanmış olan Mehmed Ali Bey, 7 Nisan 1919'da bu makama getirilmiştir.

Muhtemelen Damad Ferid Paşa hükûmetinin kuruluş arefesinde gerçekleştiğini zannettiğimiz ve İsmail Fazıl Pa-

461 CEBESOY, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 57.

462 İktidara gelen yeni kabine şu kişilerden oluşmaktaydı: Sadrazam ve Hariciye Nazırı: Damad Ferid Paşa, Şeyhülislam: Mustafa Sabri Efendi, Dahiliye Nazırı: Konya Valisi Cemal Bey, Harbiye Nazırı: Ahmet Abuk Paşa (Vekâleten Avni Paşa), Bahriye Nazırı: Müşir Şakir Paşa, Şûra-yı Devlet Reisi: Âyan'dan Seyyid Abdülkadir Efendi, Maliye Nazırı: Divân-ı Muhasabat Reisi Tevfik Bey, Maarif Nazırı: Ali Kemal Paşa, Nafia Nazırı: Eski Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Bey, Ticaret ve Ziraat Nazırı: Ethem Bey, Evkaf Nazırı: Hoca Vasfi Efendi, Posta Telgraf Nazırı: Mehmed Ali Bey. Ali Fuad Cebesoy yeni kurulmuş olan bu kabineye ilişkin şu yorumu yapmaktadır: *"Kabine listesinden anlaşılacağı üzere Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın vaziyete tanınmasıyla hakim olduğu görülmekle birlikte kurulan bu kabineden istabetli ve muvaffakiyetli kararlar beklenemezdi. Bizi teselli eden yegâne şey kardeşinin kayınpederi Mehmed Ali Bey'in kabinede yer almış olması idi"*. Bk. (CEBESOY, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 64-65).

şanın aracılık ettiği ilk görüşme sonrasında, Mustafa Kemal Paşa-Mehmed Ali Bey ilişkisinin artarak devam ettiğini Mustafa Kemal Paşa'nın hatıralarından anlamaktayız. Asım Us'a anılarını anlatan Mustafa Kemal Paşa, Avni Paşa ile olan münasebetini değerlendirdikten sonra Mehmed Ali Bey ile Avni Paşa'nın birlikte Şişli'deki evine geldiklerini ve görüşmenin kendi isteği ile gerçekleştiğini ifade etmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Avni Paşa'dan kendisini "*Osmanlı hükümetini teşkil eden zevât ile tanıştırmak*" talebi üzerine Avni Paşa da "*Dahiliye Nâzırı Ali Bey sizinle yakından tanışmak istiyor*" diyerek görüşmeye vesile olmuştur⁴⁶³. Dikkat edilirse Ali Fuad Paşa'nın hatıralarında yer alan bilgiler ile Mustafa Kemal Paşa'nın anlattıklarının ilk bakışta farklılık gösterdiği izlenimi doğmaktadır. Fakat tanışma hadisesi ile alakalı olarak Ali Fuad Paşa'nın kurgusunu abartılı bulmakla birlikte, Damad Ferid Paşa hükûmetinin kurulmasından önce Mustafa Kemal Paşa ile Mehmed Ali Bey'in tanışmalarının mümkün olduğu kanaatindeyiz. Daha sonraki görüşme isteğinin yukarıda ifade edildiği gibi "*Dahiliye Nazırı Ali Bey'le yakından tanışmak*" amacıyla gerçekleştirilmiş olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Damad Ferid Paşa hükûmetinin kurulması ile başlayan yeni gelişmeler Ali Fuad Cebesoy'un ifade ettiği üzere, uygun koşulların sağlanması açısından son derece mühim neticeleri de beraberinde getirecektir: "*Şimdi Melmed Ali Bey, fırsat kolluyor münasip bir zamanın zuhurunu bekliyordu. Babamın bana bilahare Ankara'da anlattığına göre, eğer millî hareketler şarkta ve Orta Anadolu'da inkişaf ederse garpta da mülkî ve askerî vazifeleri birleştirecek bir ordu müfettişliği ihdasını ve bu vazifeye de benim tayinini düşünmüştü. Fakat bundan evvel Mustafa Kemal Paşa'nın tayini meselesi geliyordu*"⁴⁶⁴.

463 Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım*, İstanbul 1964, s. 39.

464 "*Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya tayinini daha kolaylıkla tavassut edebileceğini düşünüyordum. Kendisine kısa bir tebrik telgrafi çektim. Babama da uzun*

Bu sırada İngilizlerin tazyik ve protestolarını artırdıkları, arkası bir türlü kesilmeyen lüzumlu lüzumsuz şikâyetlere başladıkları günlerde, Karadeniz kıyısındaki Rum çetelerinin baskın tarzındaki eşkıyalık olayları günden güne artmaya başlamış, Orta Karadeniz bölgesinde Samsun, Canik, Amasya taraflarında Rum ve Ermeni çetelerinin Türklere yönelik saldırıları dayanılmaz bir hâl almıştı⁴⁶⁵. Bölgedeki gelişmelerin Türkler aleyhine cereyan etmesine rağmen İngilizler, bölgede huzur ve asayiş sağlanmadığı takdirde buraları da işgal edeceklerini hükûmete bildirdiler⁴⁶⁶.

Rauf Bey ise yaşanan bu gelişmeleri şu şekilde izah etmektedir: “İstanbul'daki işgal kuvvetleri kumandanlığının sadarete müiracantla Samsun dolaylarında asayişin bozulduğundan Rum köylerinin devamlı tecaviize uğradığından bahlisle hükümet asayişini muhafaza edemediği takdirde kendilerinin müdahaleye mecbur kalacaklarını bildirişi üzerine, telaşa düşen Sadrazamı Ferid Paşa, Dahiliye Nâzırını çağırır ve bu meseleye ne gibi bir çare düşündüğünü sorar”⁴⁶⁷.

Bu arada Mehmed Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa ile Kuzguncuk'ta başlayan haberleşmesine devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Nisan 1919'da Mehmed Ali Bey ile yaptığı görüşme⁴⁶⁸ ise, görevlendirme meselesinin nasıl olması gerektiği üzerine cereyan etmiştir. Mehmed Ali Bey, daha sonraki tarihlerde Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evine sık

bir mektup yazarak Mustafa Kemal Paşa'nın tayini işi ile yakından alakadar olmasını ve Mehmed Ali Bey'in peşini bırakmamasını rica ettim”. Bk. (CEBESOY, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 79).

465 Nutuk, Cilt I, Ankara 1984, s. 6-8.

466 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 1, Genel Kurmay Başkanlığı Tarihi Dairesi yay., Ankara 1952, Vesika No:18-a.

467 Yakın Tarihimiz, Cilt II, s.401.

468 İleri, 14 Nisan 1919.

sık gitmiş, hatta bir defasında, Bahriye Nazırı Avni Paşa'yı⁴⁶⁹ da beraberinde götürmüştür.

Ali Fuad Paşa, Damad Ferid Paşa ile Mehmed Ali Bey arasındaki bu mühim mülakatın şu şekilde devam ettiğini izah eder; *"Mehmed Ali Bey, fırsatın geldiğine kani olarak işgal kuvvetleri kumandanlığının raporlarını teyit etmiş, daha da ileri giderek bu muntıkadaki asayişsizliğin her an artmasının beklendiğini söylemişti"*⁴⁷⁰.

Bunun üzerine Damad Ferid Paşa, bölgedeki huzursuzluğun derhâl giderilmesini, aksi takdirde, İtilaf Devletlerinin müdahale edebileceklerine ihtimal vermektedir. Dahiliye Nazırı'nın fikrini alarak olayın meydana geldiği yere geniş yetkilerle donanmış bir zatın gönderilmesi uygun görülmüştür. Bu sayede Mehmed Ali Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı önerilme imkânı bulmuştur.

Ali Fuad Paşa, bu mülakatı şu şekilde izah eder: *"Damad Ferid Paşa bu adı duyunca biraz duraklamıştı. Mehmed Ali Bey sözlerine devam ederek mülkiye amirlerinin vaziyete hâkin olamayacaklarını fakat mülkî ve askerî idareler birleştirilerek başına hükümete taraftar, şayân-ı itimat genç ve enerjik bir kumandan getirilirse asayişin düzeleceğini ve artık İngilizlerin bir şikâyet haklarının kalmayacağını minâsîp şekilde izah etmiş ve iknaa muvaffak olmuştu. Ancak Sadrazam daha evvelden Kemal Paşa'yı bir daha görmek istemiştir"*⁴⁷¹.

469 Avni Paşa, o sırada Harbiye Nazırı olan Şakir Paşa'nın damadıdır. Mustafa Kemal Paşa bu sayede Harbiye Nazırının da güvenini kazandı. Bu layinde anlaşılacağı üzere Mehmed Ali Bey'in mühim rolünün yanında, Avni ve Şakir Paşaların da etkisi oldu. Bk. (CEBESÖY, Milli Mücadele Hatıraları, s. 60-62-79).

470 CEBESÖY, Milli Mücadele Hatıraları, s.79.

471 CEBESÖY, Milli Mücadele Hatıraları, s.80.

Mehmed Ali Bey, böylelikle Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya meselenin halli için bölgeye Mustafa Kemal Paşa'nın gönderilmesini teklif etmiş ve ayrıca onu bu hususta ikna etmeyi de başarmıştır. Damad Ferid Paşa; bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'yı Cercle d'Orient'da Cevad Paşa'nın da katılacağı öğle yemeğine davet eder.

Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirme işlemi gerçekleştirildikten sonra da Mehmed Ali Bey'in yine kritik bir görevi üstlenerek talimatnamenin kabinede görüşülmesi sırasında müdahale ettiği bilinmektedir. Konunun meclisin tasvibine sunulması sırasında yaşanacak güçlüğün ne şekilde aşıldığını, Ali Fuad Paşa'nın hatıralarına dayanarak şu şekilde izah etmek mümkündür: *"Mustafa Kemal Paşa'nın istediği gibi hazırlatmaya muvaffak olduğu vazife talimatnâmesini Cercle d'Orient'da yemek yemeyi ve oyun oynamayı zevk edinmiş olan Damad Ferid Paşa'yı en keyifli anında ynkalayan Mehmed Ali Bey kararnameyi imzalatmış, Sadrazamın imzasını gören diğer nâzırlar ise itirâz etmemişler veyahut bu cesareti gösterememişlerdir"*⁴⁷².

Anlatılanlar ışığında Mustafa Kemal Paşa'nın görevinin yalnız askerî olmayıp, aynı zamanda müfettişlik görevini ihtiva ettiği sahalar dahilinde mülki olduğu da anlaşılmaktadır. Bu görevin rahatlıkla teminini kolaylaştıran diğer bir önemli etken, daha öncede izah edildiği üzere İngilizlerin isteklerinin yerine getirilmesi için Mustafa Kemal Paşa'nın diğer müfettişlere oranla daha geniş yetkilere sahip olmasında bir sakınca görmemiş olmalarıdır⁴⁷³.

472 CEBESÖY, Milli Mücadele Hatıraları, s.81-82.

473 Bu konuda Mustafa Kemal Paşa şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "... Samsun ve dolaylarındaki güvensizlik olaylarını yerinde görüp tedbir almak üzere Samsun'a kadar gitmek idi. Ben bu görevin yerine getirilmesinin bir makam ve yetki sahibi olmaya bağlı bulunduğunu ileri sürdüm. Bunda hiçbir sakınca görmediler. O tarihte Genelkurmay'da bulunan ve benim maksadımı bir dereceye kadar sezmiş olan kimselerle görüştüm. Müfettişlik görevini buldular, yetki ko-

Buna karşın, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesini ve Dokuzuncu Ordu Müfettişliği görevini istihbaratları sayesinde öğrenen İngilizlerin hiddetleri büsbütün artmıştır. Bununla birlikte Ali Fuad Paşa'nın ifade ettiği üzere, *"Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın liderleri bu tayinden dolayı hükümeti mesul tutmaya başlamışlardı. Ferid Paşa bundan dolayı çok müşkül duruma düşmüş, işin içinden kendisine zarar gelmeyecek bir tarzda çıkmak çarelerini aranıyordu. Mustafa Kemal Paşa'yı tavsiye eden Dahiliye Nâzırı Mehmed Ali Bey'le tayini imzalayan Harbiye Nâzırı Mişir Şakir Paşa'yı hükümetten uzaklaştırmak istemişti. Nitekim, 19 Mayıs 1919'da kurduğu ikinci kabinesinde Mehmed Ali Bey'in adı yoktu. Ferid Paşa, Mehmed Ali Bey'e olan luncunu hiç unutmamış ve kendisine müteakip sadaretleri sırasında vazife vermemiştir"*⁴⁷⁴.

Mehmed Ali Bey'in gerek Hürriyet ve İtilaf Partisi ileri geleni olarak, gerekse Damad Ferid Paşa Hükûmetinde Dahiliye Nazırı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliğine tayininde oynadığı rol küçümsenmeyecek kadar önemlidir. Gerçekten de o, Samsun ve çevresindeki meselenin hâlli için birinin gönderilmesi söz konusu olunca, göreve Dahiliye Nazırı olarak Mustafa Kemal Paşa'yı tavsiye etmekle birlikte, tayin sırasında bakanlığı ile ilgili işlemlerin tamamlanmasında gösterdiği gayretle de çok önemli bir görev yapmıştır.

Müfettişlik görevinin Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesi sırasında rol oynayan önemli isimlerden birisi de Bahriye Nazırı Avni Paşa'dır. Mustafa Kemal Paşa'nın I. Dünya Savaşı yıllarında tanıdığı Avni Paşa, Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın damadı olup Sultan Vahideddin'in yakın çevresinde yer

nusu ile ilgili talimatı da ben kendim yazdırdım. Hatta Harbiye Nâzırı olan Şakir Paşa, bu talimatı okuduktan sonra imzalanmaya çekilmiş, anlaşılır anlaşılabilir bir biçimde mühtirünü basmıştır". Bk. (Nutuk, Cilt I, s.15).

474 CEBESÖY, *Millî Mücadele Hatıraları*, s.83.

alan isimlerden birisidir⁴⁷⁵. Avni Paşa, özellikle Mustafa Kemal Paşa ve karargâhını Samsun'a götürecektir olan Bandırma Vapurunun hazırlanması ve bu konuda başında bulunduğu nazırlığı ile ilgili işlemlerin hızlandırılmasında yardımcı olmuştur. Avni Paşa'nın bu hususta üstlendiği görevin önemini kabullenmekle birlikte Murat Bardakçı'nın öne sürdüğü gibi, Mustafa Kemal Paşa'yı Mehmed Ali Bey ile ilk tanıştıran kişi olduğunu söylemek oldukça zordur. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Mustafa Kemal Paşa'yı Mehmed Ali Bey ile ilk tanıştıran kişilerin, İsmail Fazıl Paşa ve Ali Fuad Paşa olmaları akla daha yatkın gelmektedir. Bu noktada müfettişlik görevlendirilmesiyle alakalı olarak, Mustafa Kemal Paşa isminin ilk defa İsmail Fazıl Paşa tarafından zikredildiğini söylemek yanlış olmasa gerektir. İsmail Fazıl Paşa'nın oğlu Ali Fuad Paşa ile yaptığı görüşmeden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın ismiyle alakalı olarak yapmış olduğu tavsiye zinciri önce Mehmed Ali Bey'e bilahare Avni Paşa'ya intikal etmiş, daha sonra Sultan Vahideddin'e kadar ulaşmıştır. Ancak bu noktada hemen ifade edilmesi gereken bir husus da Mustafa Kemal Paşa'nın Sultan Vahideddin ile olan ilişkisini, Bahriye Nazırı Avni Paşa'nın sağladığı yönündeki yine Murat Bardakçı'ya ait iddianın⁴⁷⁶ yanlış olduğudur. Yukarıdaki bölümlerde de ifade edildiği gibi Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahideddin'in fahri yaveridir ve 1918 yazından itibaren tanışmakta ve onunla belli aralıklarla görüşmektedir. Dolayısıyla Mustafa Kemal

475 Murat Bardakçı, *Şahbaba, Osmanlıların Son Hükümdarı VI. Mehmet Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*, Pan yay., İstanbul 1998, s.128.

476 BARDAKÇI, *Şahbaba*, s.128.

Paşa'nın Sultan Vahideddin ile olan ilişkisinde Avni Paşa⁴⁷⁷ gibi bir vasıtaya ihtiyacı yoktur.

Gerek Avni Paşa gerekse Mehmed Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi öncesinde birtakım önemli görevler üstlenmiş olmalarına rağmen, Milli Mücadelenin kazanılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif olmuşlar ve Yüzellilikler listesinde yer almıştır. Özellikle Mehmed Ali Bey'in, Avrupa'ya kaçtıktan sonra, "*Anadolu hareketi benim eserimdir. Mustafa Kemal'i Anadolu'ya ben gönderdim. Giderken de kendisine tahsisat-ı mestureden (örtülü ödenekten) para verdim*"⁴⁷⁸ diyerek bu tayinin gerçekleşmesinde bütün şerefi kendisinde toplayan bu iddiasını da ciddiye almak mümkün değildir. Zira, Mustafa Kemal Paşa, padişahın ve sadrazamın güvenine sahip olmasaydı, Mehmed Ali Bey'in tavsiyesinin bir işe yaramayacağı muhakkaktır. Fakat şurasını da unutmamak lazımdır ki, padişahın ve sadrazamın Mustafa Kemal Paşa'ya olan güvenine, Mehmed Ali Bey'in tavsiyesi eklenince, bu tayinin gerçekleşmesi oldukça kolay olmuştur.

Bütün bunların yanı sıra Mehmed Ali Bey ve Avni Paşa'nın bu tarihî hadisede oynadıkları rol, sadece IX. Ordu

477 Sultan Vahideddin'in Başyaverliğini de yürüten Avni Paşa, Milli Mücadele hareketini desteklediği için Damad Ferid Paşa'nın baskısıyla saraydan uzaklaştırılmıştır. Ali Kemal'in linç edilmesi hadisesinden sonra, ailesiyle beraber Romanya'ya gitmiş ve 2 yıl süreyle Köstence'de kalmıştır. yüzellilikler listesine alınan Avni Paşa, San Remo'da bulunan Sultan Vahideddin'den aldığı davet üzerine Roma'ya geçmiş, Sultan Vahideddin'in ölümü üzerine Lübnan'a yerleşmiştir. 1930 yılında Lübnan'ın bir kasabası olan Cünye'de vefat etmiştir. Bk. (BARDAKÇI, Şahbaba, s.629-630. 7 nolu dipnottan iktibas).

478 US, *Gördüklerim, Duyduklarım*, s. 36.; Mehmet Ali (Gerede), daha sonra Yüzellilikler listesi içinde ilan edilmiştir. Kardeşleriyle birlikte yurdu terk etmiş, Atatürk'ün vefatından bir senesonra yurda dönmüştür. Ancak yurda döndükten 15 gün sonra vefat etmiştir.

müfettişliği görevlendirilmesiyle alakalı olup, Mustafa Kemal Paşa'nın tatbikini düşündüğü Milli Mücadele hareketi ile ilintili değildir. Çünkü her iki nazır da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a bölgedeki asayişin sağlamak amacıyla gönderildiği zannıyla hareket etmişlerdir.

B. Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın Rolü⁴⁷⁹

Damad Ferid Paşa⁴⁸⁰, tarihin kendi üzerine yüklediği görevin öneminden tamamen habersiz olmasına rağmen, saraya bağlılığın ve biraz da kendisine yapılan telkinlerin tesiri ile Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliği'ne tayininde büyük rol oynamıştır. Fakat o, tayinin gerçekleşmesinde sarf ettiği gayret kadar ve hatta ondan daha fazla gayreti Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki hareketine engel olmakta göstermiştir. Öyle ki, Osmanlı Devleti'nin bu son sadrazamı, idraksizliğini sonuna kadar büyük bir inatla sürdürmüştür.

O zaman sadrazamlık makamında bulunmakla söz konusu tayinin gerçekleşmesinde oynadığı rolü izaha geçmeden önce, onun hiç de layık olmadığı bu makama nasıl getirildiğinden ve bu arada kısaca bazı hususiyetlerinden bahsetmek-

479 Bu bölümün daha önce yayınlanmış şekli için bk. (Salim Koca, "Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine Tayininde Damad Ferid Paşa'nın Rolü Var mıydı?", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Mayıs 1990, Sayı 41, s.3-9).

480 Damad Mehmed Ferid Paşa, Şûra-yı Devlet azasından Seyyid Hasan İzzet Efendi'nin oğludur. 1853'te İstanbul'da doğdu. Paris, Berlin, Petersburg ve Londra sefaretları ikinci kâtipliğinde bulundu. Daha sonra Londra Başkâtibi iken Bombay başşehbenderliğine getirilmek istendiyse de kabul etmedi. Padişahın kız kardeşi Mediha Sultan'la evlendikten sonra terfi etti. Önce Şûra-yı devlet azalığına, çeşitli görevlerden sonra da Sadarete getirildi. Bk. (İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Cüz 11-14, İstanbul 1940, s.209.; Hüllya Özkan, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri* (4 Mart 1919-16 Ekim 1920), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s.21).

te fayda vardır. Böylece onun tarihin akışını hiç anlamayarak, Mustafa Kemal Paşa'nın hareketine sonuna kadar direnmekte ısrar edişinin sebebi de kendiliğinden anlaşılacaktır.

a. Damad Ferid Paşa'nın İkinci Âli Paşa Olma

Hayallerine Kapılması

Ferid Paşa saraya damat olur olmaz, bu teveccühü, en yüksek makamlara çıkabilmek için yeterli bir sebep saymış ve eşi Mediha Sultan vasıtasıyla Sultan Abdülhamid'den o zaman hiç de layık olmadığı Londra elçiliğini istemiştir. Fakat Sultan Abdülhamid, "Hemşire, orası mektep değildir, pek mühim bir sefaretir. Umûr-ı siyasîde (politika) vukufu ve tecrübesi olanlar tayin olunur"⁴⁸¹ diyerek, onun bu isteğini sert bir şekilde geri çevirmiştir.

Ancak I. Dünya Savaşı'nın felaket getiren sonu, büyük devlet adamlığı vasıflarından yoksun olan Damad Ferid'in arzu ettiği makama gelebilmesi için uygun bir ortam yaratmıştır. Aslında Damad Ferid'i beş defa sadrazamlık makamına getiren Sultan Vahideddin, daha önceleri onu hiç sevmemekte ve hatta nefret etmekte idi. Bir görüşme sırasında, o, Damad Ferid için Rauf (Orbay) Bey'e, "Fikirlerine taraftar değilim. Hususiyle siyasî düşüncelerinin aleyhindeyim. Bu yüzden aramızda şiddetli ayrılık vardır"⁴⁸² demiştir. Öte yandan, onun Saray Haznedârı Refik Bey'e, "Dünyada üç mel'un vardır, bunlar bir saç ayağıdır: Biri bizim hemşire (Mediha Sultan), biri zevci (eşi) olan Damad Ferid Paşa, biri de oğlu Sami" dediğini nakleden Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad (Türkgeldi) da, "Hâlbuki, cülusundan sonra Ferid Paşa'ya taht ve tahtını feda edecek kadar meftuniyet (aşırı tutkunluk) gösterdi. Bu meftu-

481 İNAL, ... Son Sadrazamlar, s. 2034.

482 Yakın Tarihimiz, Cilt II, s. 241.

niyetin esbabını anlayamamışımdır"⁴⁸³ diyerek, onda meydana gelen değişikliğe haklı olarak hayret etmektedir.

O zaman Başmabeynci olan Lütfi Simavi Bey de Ali Fuad Bey'in anlattıklarına paralel bir açıklamada bulunmaktadır: "*Vaktiyle kız kardeşini bu adama vermekle budalalık ettiğini duyduğum Padişahı, sonraları nedense bu fikrini değiştirmişti. Ferid Paşa, Vahideddin tahta çıktıktan bir süre sonra, onun büyük güvenini kazanmış ve onun nazarında memleketin en değerli devlet adamlarından biri inmiş gibi görülmeğe başlanmıştı*"⁴⁸⁴.

Sultan Vahideddin'in Damad Ferid Paşa'ya karşı böyle birden bire ortaya çıkan bağlılığının ve güveninin ilk belirtisi, Mondros'a delege gönderilirken bütün kuvvetiyle kendini göstermiştir. Sultan Vahideddin, birinci murahhaslığa Damad Ferid Paşa'nın tayini arzusunu izhar etmesi üzerine, Ahmed İzzet Paşa, "Bu adam mecnundur; bu misillü vezâif-i mühimme kendisine nasıl tevdi olunabilir?" diyecek hayretini ifade etmekten kendini alamamıştır. Sultan Vahideddin de, "Biz onu idare ederiz"⁴⁸⁵ diyerek fikrinde ısrar etmesi üzerine daha fazla diretemeyen Ahmed İzzet Paşa, meseleyi kabineye havale etmiştir. Bu sırada Ferid Paşa ile görüşen Ahmed İzzet Paşa, onun acayip olduğu kadar gülünç fikirlere sahip olduğuna da üzülerek şahit olmuştur. İzzet Paşa'nın nakline göre, o Mondros'a gittiği takdirde, şöyle hareket edeceğini söylemiştir: "*Devletin tamamîyet-i mülkiyesi (toprak bütünlüğü) üzerinde mütareke akdini kabul ettiremezsem, hemen bir sefine-i harbiye (savaş gemisi) isteyip doğruca Londra'ya azimet (yola çıkma) ve İngiltere kralı ile mülakat ederek ve ben senin babanın kadim (eski) dostu idini; arzularının kabulünü senden beklerim diyerek teklifatımızı kabul ettiririm*"⁴⁸⁶.

483 Ali Fuat Türk geldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1951, s. 273 vd.

484 Lütfi Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul 1972, s.425.

485 TÜRK GELDİ, *Görüp İşittiklerim*, s.153.

486 TÜRK GELDİ, *Görüp İşittiklerim*, s.153 vd.

Sadrazam Ahmed İzzet Paşa, Ferid Paşa'nın bu acayip fikirlerini kabineye açınca, nazırların hepsi onun Mondros'a gönderilmesine şiddetle karşı çıkmışlardır. Padişahın Damad Ferid Paşa üzerinde ısrar etmesine rağmen onlar baş murah-haslığa Harbiye Nazırı Rauf (Orbay) Bey'i seçmişlerdir.

Damad Ferid Paşa Mondros'a gidememesine rağmen, artık ikbal yolunun açılmış olduğuna kani olarak, kendisini sadrazamlık makamına namzet görmeye başlamış ve hattâ ikinci Âli Paşa (Âli Paşa-yı Sâni) olma hayallerine kapılmıştır. Gerçekten de o devlet adamlığı vasıflarından tamamen yok-sun olmakla birlikte, taklitçi bir küçük adam olarak, daima kendisini ölçüsüz bir şekilde beğenme havası içinde olmuştur. Tevfik Paşa'nın naklettiği şu konuşma, aslında onun sadra-zamlık değil bir bakanlığı bile idare edemeyeceğini açıkça gös-termektedir. Ahmed İzzet Paşa sadrazamlık makamına gelip kabineyi kurmakla meşgul iken Damad Ferid Paşa ile Tevfik Paşa arasında şöyle bir konuşma cereyan etmiştir: *"Siz de bir nezâret (bakanlık) kabul etseniz"* dedim. *"Aman efendim, ben işte bulunmadım, bir koca nezâreti nasıl idare ederim"* dedi. *"Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) riyâsetini alınız, orası nezâretler gibi değildir"* de-dim. *"Şûrâ-yı Devlet'i hiç idare edemem; çünkü orada riyâset edecek zat, devletin kavânin (kanunlar) ve nizâmâtına vâkaf olmalıdır; ben vâkîf değilim; reca ederim, ısrar buyurmayınız"* dedi⁴⁸⁷.

Anlaşılabacağı gibi bir bakanlığın idaresinde bile kendisi-ni yeterli görmeyen Damad Ferid Paşa, daha sonra, belirli ara-lıklarla beş defa sadrazamlık makamına getirilmiştir. Bunun sebebini Sultan Vahideddin'in o zamanki haletiruhiyesinde aramak gerekir. Batılı devletlerin kendi aralarında hesaplaş-ması olan I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olan Almanya ve Avusturya Macaristan imparatorluklarını

487 İNAL, ...Son Sadrazamlar, s.2036 vd.

tasfiye etmiş ve Bulgaristan tahtında da iktidar değişikliğine sebep olmuştur. Bu durumun Sultan Vahideddin üzerinde son derece olumsuz tesir yapacağını tahmin etmek güç değildir. Onun, ısrarla Mondros'a Damad Ferid Paşa'yı göndermek istemesi ve sık sık sadrazamlık makamına getirmesinde, akrabasının iş başında olduğu sürece kendisinin ve tahtının güvenlik içinde olacağı inancının yattığı ileri sürülebilir⁴⁸⁸.

Nitekim zamanın nazırlarından Ahmed Reşid (Bey) de aynı fikirdedir: *"Padişahla göre, eniştesinin iktidâr mevkiine gelmesi, bir taraftan İngiltere'nin yardımını temin, diğer taraftan da Padişahı ürküten İttihat ve Terakki Partisi'nin akla gelebilecek zararlarını izâle ve nihayet veliahtın (II. Abdülmecid) teşebbüsâtını engelleyecek bir enîr-i hayırdır. Ne çare ki, Damad Paşa bir Donkişot, fakat hüsn-i niyetten tamamen malurunu bir Donkişot"*⁴⁸⁹.

Görüldüğü gibi Vahideddin'in bazı korkuları vardır. Onun bu zayıf yanını çok iyi bilen Damad Ferid Paşa, bu durumdan faydalanma yoluna gitmiştir. O bununla da kalmamış, İngilizler'e dayanma ve güvenme şeklinde olan kendi politikasının doğruluğu hususunda padişahı da kandırmıştır.

Öte yandan, Vahideddin'in Damad Ferid Paşa'ya bütünüyle güvendiğini ve ona tamamen teslim olduğunu düşünmek yanlıştır. Nitekim, o Damad Ferid Paşa'yı sadrazamlık makamına ilk defa getirirken (4 Mart 1919), bazı tereddütleri olmalı ki, yeni sadrazama ve kabineye hitaben, "Küçük hesaplar ve aşağılık bir intikam ve menfaat duygusuyla hükûmetin işlerini idare edeceğinizi ümit etmek istemem. Bunu her şeyden önce yaptıklarınızla millete anlatacak ve ispat edeceksiniz. Zaten, sizlerin böyle küçük duygu ve düşüncelerden

488 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cilt 1, İstanbul 1983, s.39.

489 Ahmed Reşid Bey, *Gördüklerim Yaptıklarım*, İstanbul 1945, s.267.

arınmış olduğunuza eminim"⁴⁹⁰ diyerek açıkça bu ekibi uyar-
mıştır.

b. Damad Ferid Paşa'nın Yüksek Rütbeli Subaylar

Arasında Destek Araması

Damad Ferid Paşa, iktidara gelirken İttihat ve Terakki'den sonra ikinci büyük parti olan Hürriyet ve İtilaf'ın kolayca desteğini temin etmiştir. Fakat aynı desteği ordunun subayları arasında bulamamıştır. Çünkü subayların büyük bir kısmının İttihatçı olması ve bazılarının da tehcir faaliyetlerine katılmış olmalarından dolayı Damad Ferid Paşa için kullanılamaz duruma gelmişti. Zaten Damad Ferid Paşa da ilk iş olarak, İttihatçılıkla uzak-yakın ilgisi bulunanlar ile tehcir faaliyetine katılmış olanları Divan-ı Harp'te yargılamak üzere geniş bir tutuklama hareketine girişmiştir. Öte yandan hükûmetin memlekette asayiş sağlamaya çalışmak için orduya hâkim ve muktedir komutanlara ihtiyacı vardı. Emekli subaylara tekrar görev verilmişse de ihtiyaç giderilememiştir. Ayrıca eski subaylar orduya hâkim değillerdi. Damad Ferid Paşa ister istemez bazı subaylara yanaşmak zorunda kalmıştır. Bu subaylar arasında bütün savaş boyunca Enver Paşa ile mücadeleleri ve cephelelerdeki başarılarıyla Mustafa Kemal Paşa dikkati çekiyordu. Damad Ferid Paşa Hükûmetinin bu düşünce ile Mustafa Kemal Paşa'ya nasıl yanaştığını Rauf (Orbay) Bey şöyle anlatmaktadır: *"O sırada İstanbul'daki Hürriyet İtilafçıların Enver Paşa ile araları açıldı. Şu halde bize yarar düşüncesiyle Mustafa Kemal Paşa'yı önemli vazifeler vermek suretiyle kendilerine çekmek teşebbüsünde bulunduklarını, İttihatçı Rıza Tevfik Bey'in Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin genel merkezine giderek*

490 SİMAVİ, *Osmanlı Sarayının...*, s.483; TÜRKELDİ, *Görüp İşittiklerim*, s.198.

*meseleyi açıkça ortaya atıp: 'Bu karmaşık günlerde Anafartalar kahramanını İstanbul Merkez Kumandanlığı'na tayin etmekten başka çare yoktur' diye bar bar bağırıldığını işitiyorduk. Damad Ferid Paşa da aynı fikirdeydi. Mustafa Kemal Paşa'yı ne suretle olursa olsun, İstanbul'da minasip bir vazife ile kendilerine yararlı biri haline getirmeyi istiyordu"*⁴⁹¹.

c. Damad Ferid Paşa'ya Mustafa Kemal Paşa'nın

İsminin Telkin Edilmesi

Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin ileri gelenlerinden Mehmed Ali Bey,⁴⁹² Mustafa Kemal Paşa'yı Ali Fuad (Cebesoy) Paşa vasisıyla tanımış, şahsî kabiliyetini ve değerini takdir etmişti. Hatta yakında iktidara gelmeleri ihtimalinden bahsederek, Mustafa Kemal Paşa'ya önemli görevler verdirteceğini vaad etmişti. Gerçekten de, Damad Ferid Paşa Kabinesine Posta ve Telgraf Nazırı olarak giren Mehmed Ali Bey, sözünde durmuş sadrazama Mustafa Kemal Paşa'nın meziyetlerinden söz açarak, bir vazifeye tayini hususunda ricada bulunmuştur⁴⁹³. Fakat o zaman her şeyde bir İttihatçılık olduğu duygusuna kapılan Damad Ferid Paşa, Mehmed Ali Bey'in tavsiyesine gereken önemi vermemiştir.

Mustafa Kemal Paşa adına yapılan bu teşebbüs, ona o zaman önemli bir görevin verilmesine yetmemiştir, fakat hakkında olumlu bir kanaatin uyanmasına sebep olmuştur.

491 Feridun Kandemir, **Rauf Orbay**, İstanbul 1965, s.31.

492 Mehmed Ali Bey, politikaya İstanbul Yeniköy Belediye Reisi olarak atılmış, mütareke döneminde de İttihat ve Terakki Partisi'nin kendi kendini feshetmesinden sonra en büyük parti durumuna gelen Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin en nüfuzlu şahsiyetlerinden biri hâline gelmiştir. Onun bazı takdire değer meziyetlerinin bulunmasına rağmen, büyük fikirlerin ve ideallerin adamı olmadığı bir gerçektir.

493 Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1965, s.31.

1919 yılının Nisan ayının sonlarına doğru İngiliz işgal komutanlarından General Calthorpe, Samsun ve havalisindeki asayiş durumu ile ilgili hükûmete bir rapor vermiştir⁴⁹⁴. O, rapora bir de protesto eklemiştir⁴⁹⁵. Zor bir durumda kaldığını anlayan Damad Ferid Paşa, az önce Posta ve Telgraf Nazırlığı'ndan Dahiliye Nazırlığı'na getirdiği Mehmed Ali Bey'e bu raporu göstererek, "Sükûnun bir an evvel iadesi şarttır. Aksi takdirde İtilaf Devletleri işe müdahale edeceklerdir. Bunun fena neticeler doğurması ihtimali vardır. Siz Dahiliye Nazırı olarak ne düşünüyorsunuz?" diye fikrini sormuştur. Mehmed Ali Bey de, "Hadise mahalline geniş salâhiyetli, muktedir bir zat göndermek pek münasiptir" şeklinde karşılık vermiştir. Damad Ferid Paşa, "Mesela kimi tavsiye diyorsunuz?" deyince, Mehmed Ali Bey herhâlde eski vaadini hatırlamış olacak ki, "Hatırıma Mustafa Kemal Paşa geliyor" demiştir. Damad Ferid Paşa bu adı duyunca biraz duraklamıştır. Mehmed Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı olmadığına, İsmail Fazıl Paşa ve Ali Fuad Bey'in teminatı üzerine kanaat getirmiş ve O'nu takdim etmiştir. Dolayısıyla Damad Ferid'in Mustafa Kemal Paşa'ya güveni, Cebesoy Ailesinin Mehmed Ali Bey ailesi ile sıhrî yakınlığından kaynaklanmaktadır. Mehmed Ali Bey sözlerine devam ederek, mülkiye amirlerinin vaziyete hâkim olamayacaklarını fakat mülkî ve askerî idareler birleştirilerek başına hükûmete taraftar, şayan-ı itimat genç ve enerjik bir kumandan getirilirse, asayişin düzelebileceğini ve artık İngilizlerin bir şikayete hakları kalmayacağını münasip bir şekilde izah etmiş ve Paşa'yı ikna etmeye muvaffak olmuştur.

Ancak Damad Ferid Paşa, daha önce Mustafa Kemal Paşa'yı bir defa görmek, huyunu suyunu anlamak istemiştir.

494 Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Ankara 1990, s. 290.

495 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, s. 1 (1956), Vesika: 18a. "Mustafa Kemal Paşa'nın tayinine en müessir esbattan biri İngiltere Devlet-i Fâhimesi mümessilinin Bab-ı Âli'ye verdiği nota olunmuştur".

Mütareke döneminde Mustafa Kemal Paşa ve Damad Ferid Paşa görüşmesi ile ilgili olarak kaynaklarımızda çok farklı bilgi vardır. Yusuf Hikmet Bayur, eserinde bu görüşme tarihlerinin tam olarak tespit edilemediğini ifade etmektedir⁴⁹⁶. Dönemle ilgili hatıralarını kaleme alanlar gerçekten de görüşmelerin tarihi ile ilgili kesin tespiti yapmamışlardır. Bu sebeple Yusuf Hikmet Bayur'un görüşü doğrudur. Ancak dönemle ilgili hatıralar, telif ve tetkikler incelenmek suretiyle bir tarih tespitine çalışırsak, Damad Ferid-Mustafa Kemal Paşa görüşmesinin ilk olarak nisan ayının sonlarında yapılmış olması gerekir. Bu görüşme tarihi için Sadi Borak ve Cemal Kutay⁴⁹⁷ 27 Nisan tarihini vermektedir. T. M. Göztepe ise 1 Mayıs olarak vermektedir. Damad Ferid'in Ryan ile mülakatı 28 Nisan'da Circle d'Orient'da yaptığını⁴⁹⁸ doğru kabul edersek görüşmede Mustafa Kemal Paşa'dan "memnuniyet verici sadakat beyanatı aldım" şeklindeki sözleri onun yakın zamanda Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğünün göstergesidir. Bu tarih muhtemelen 27 Nisan olmalıdır. Üstelik Mehmed Ali Bey ile Şakir Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın atanması ile ilgili mesceleyi 27 Nisan'da görüştükleri kesindir⁴⁹⁹. Ayrıca padişah onayının 30 Nisan'da çıktığı göz önüne alınırsa, sadrazamın bu onaydan önce Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi gayet doğaldır. Ayrıca Şakir Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'yı 25 Nisan'da çağırarak Samsun bölgesi ile ilgili bu raporu Mustafa Kemal Paşa'ya vermesi⁵⁰⁰ söz konusu tarih silsilesi içerisinde dönemin bürokratik temayüllerine uygun olan tarihe rast gelmesi göz önüne alındığında ilk Damad Ferid-Mustafa Kemal Paşa

496 Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk ve Hayat Hikâyesi*, Ankara 1990, s.300.

497 Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Mimarları*, Ankara 1973, s.166.

498 CEBESÖY, *Milli Mücadele Hatıraları*, s.62.

499 Hadisat, 27 Nisan 1919.

500 JAESCHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s.27.

görüşmesinin bütün bu gelişmeler öncesinde gerçekleşmiş olması akla yatkın gelmektedir.

27 Nisan tarihinde yapıldığını öngördüğümüz bu ilk görüşmede hazır bulunan Şakir Paşa, Damad Ferid Paşa'ya hitaben, "Mustafa Kemal Bey'i zat-ı devletinize takdim ederim" diyerek tanıştırmıştır⁵⁰¹. Bu görüşme, daha ziyade karşılıklı bir tanışma ve iyi niyet dilekleriyle geçmiştir. Bu görüşmede tayin meselesi hususunda detaylara girilmemiş, genel mevzular ve Damad Ferid Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'yı hükûmete ve padişaha sadakat duygularıyla bağlı olup olmadığını yoklamasıyla geçmiştir.

Dönemi araştıran yazarlarımız, mütareke döneminde gerçekleşen Damad Ferid-Mustafa Kemal Paşa görüşmesinin iki defa cereyan ettiği hususunda genel bir kanaate sahiptirler. Ancak bu görüşme sayısının üç kez meydana gelebileceği ihtimali de gözardı edilmemelidir. Kaynaklarda görüşme tarihlerinin çok farklı ve fazla olması bu iddiamıza zayıf bir mesnet teşkil etmekle birlikte, kaynakların tahlilleri yapıldığında bu durumun mümkün olabileceğinin kuvvetle muhtemel olduğu da söylenebilir. Tarihlerin tespiti meselesinde, dönemin gazetelerinin konuya yer vermemiş olması isabet kaydetmemizde zorluğa sebep olmaktadır. Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın akrabası Cemal Bolayır'ın anlattıkları incelendiğinde, Damad Ferid ile Mustafa Kemal Paşa'nın Nisanın sonu ve Mayısın ilk günlerinde görüşmelerinin sıklıkla gerçekleştiği intibai uyanmaktadır. Cemal Bolayır, Mustafa Kemal Paşa'ya atfen; "Bugün Sadrazam Ferid Paşa bana haber göndermiş akşamüzeri beşte beni bekliyor"⁵⁰² ve ayrıca Damad Ferid Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben; "Bu

501 Niyazi Ahmet Banoğlu, *Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı*, Cilt I, İstanbul 1973, s.60.

502 BANOĞLU, *Atatürk'ün İstanbul'daki...*, s. 69.

konuda yapacağımız işlerle, durum hakkında etraflı, harita üzerinde incelemeler yapmak üzere iki gün sonra tekrar görüşelim"⁵⁰³ şeklindeki ifadelerinden görüşmelerin sıkça tekrarlandığı anlaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle Damad Ferid Paşanın Mustafa Kemal Paşa'yla ikinci görüşmesinin 11 Mayıs'ta Nişantaşı Dışişleri Köşkü'nde bir yemek ziyafetiyle gerçekleştiğini söylemek mümkündür⁵⁰⁴.

Şayet mütareke döneminde Mustafa Kemal Paşa-Damad Ferid görüşmesinin iki defa yapıldığını doğru olarak kabul edersek, atama ve yetki meselesinin söz konusu edildiği ve Mustafa Kemal Paşa'nın hatıralarında anlattığı görüşmenin 11 Mayıs'ta gerçekleştiğini kabullenmemiz gerekmektedir. Yusuf Hikmet Bayur bu konuyla ilgili görüşmelerin 14 Mayıs tarihinde olduğunu söylerken yemeğe Cevad (Çobanlı) Paşa'nın çağrılmasının sebebinin onun resmî sıfatı nedeniyle olabileceği ihtimaline dayandırmaktadır. Bilindiği gibi Cevad (Çobanlı) Paşa, 14 Mayıs 1919'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Reisi (Genelkurmay Başkanı) olmuştur. Ancak sadece bu gerekçeye dayanarak 14 Mayıs'ı ikinci görüşme tarihi olarak tespit etmek bir yanılgıdan kaynaklanabilir. Çünkü Cevad (Çobanlı) Paşa'nın, görüşmenin olduğu 11 Mayıs'tan üç gün sonra Genelkurmay Başkanı olacağının Sadrazam tarafından bilinmesi gayet doğaldır. Bu durum Cevad Paşa'nın çağrılması için yeterli bir sebep olmasının yanı sıra Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa'nın görevinin son dönemlerinde kısa bir sürede olsa İstanbul dışında olması göz önünde bulundurulursa, görüşmenin 11 Mayıs'ta gerçekleştiğini bu gerekçelere temellendirmek yanlış olmaz. Bunun yanı sıra

503 BANOĞLU, Atatürk'ün İstanbul'daki..., s. 69.

504 F. Rıfık Atay, Atatürk'ün Hatıraları, (1914-1919), Ankara 1965, s. 122.; Şevket Süreyya Aydenir, Tek Adam Mustafa Kemal, Cilt I, İstanbul 1994, s. 407.

Afet İnan, Mustafa Kemal Paşa'nın anularına dayanarak kaleme aldığı makalesinde⁵⁰⁵ bu görüşme tarihini 14 Mayıs olarak vermektedir. Fakat bu tarih tespiti Mustafa Kemal Paşa'nın tespiti olmayıp kendisine aittir. Bu tespiti yaparken de tarih ile ilgili hükmü Mustafa Kemal Paşa'nın anularına dayandırmadığı gibi, kendi tarih tespiti ile alakalı olarak herhangi bir delil de göstermemiştir. Dolayısıyla tarih ile ilgili tespitinde yanılığa düşmüş olması mümkündür. 14 Mayıs'ın bir üçüncü görüşme tarihi olması hususunu muhtemel görmekle birlikte, atama ve görevlendirme meselesinin tartışılmış olduğu Mustafa Kemal Paşa-Damad Ferid görüşmesinin 11 Mayıs tarihinde gerçekleştirildiği hususundaki temel dayanağımız ise Haluk Şehsuvaroğlu'nun "Huzur-u hümayun-u mülûkâneye kabul buyurulan zevât-ı kirâm ve bazı vuku'at-ı mühimme" adlı deftere⁵⁰⁶ dayanarak padişahla görüşme tarihini 12 Mayıs olarak vermesidir. Bilindiği gibi 11 Mayıs tarihli görüşmede sadrazam, Mustafa Kemal Paşa'ya "Zat-ı şahaneyi ziyaret ettiniz mi?" sorusuna karşılık "Hayır, irade buyrulmadı" cevabının karşılığında "İrade buyruldu, ben tebliğ ediyorum, yarın kendilerini ziyaret ediniz"⁵⁰⁷ lafzı, bu görüşmenin 11 Mayıs'ta olduğunun en kuvvetli delili olmalıdır.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Cevad (Çobanlı) Paşa'nın da hazır bulunduğu bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki görevi ve yetkileri değerlendirilmiştir⁵⁰⁸. Damad Ferid'in, Samsun'da ne

505 Afet İnan, "Gerilla Hakkında İki Hatıra", *Belleten*, 1/1 (1937), s. 12-13.

506 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine Tayini", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1960.; Ayrıca S. Tansel de aynı görüştedir. Bk. (Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, Ankara 1991, s.77).

507 Afet İnan, "Gerilla Hakkında İki Hatıra", *Belleten*, 1/1 (1937), s. 12-13.

508 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt II, İstanbul 1975, s.408.; Osman Akandere, "Mustafa Kemal'in 9. Ordu Kıta'ah Müfettişliğine Tayini ve Bu Görevle İlgili Olarak Kendisine Verilen Talimatnâmenin Mahiyeti", *Ata*,

yapacağı sorusuna Mustafa Kemal Paşa, yerinde incelemeler yaptıktan sonra karar vereceği cevabını verdi. Damad Ferid ayrılmadan önce padişahla görüşmesini tavsiye etti⁵⁰⁹.

Yemek sırasında ve yemekten sonra memleketin genel durumu üzerinde konuşulmuş, Samsun ve çevresindeki olaylara temas edilmiştir. Damad Ferid Paşa, bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa hakkında mükemmel bir kanaat edinmiş olmalı ki, ayrılırken, "Tanıştığımıza memnun oldum. Sizin gibi seçkin, genç ve kıymetli komutanlara çok ihtiyaçlarımız olacak" demiştir. Bu sözlerin kuru bir iltifat olmadığı, ertesi gün anlaşılmıştır. Damad Ferid Paşa, o gün Harbiye Nazırı Müşir (Mareşal) Şakir Paşa'ya Samsun'daki hadisenin tahkikine Mustafa Kemal Paşa'nın memur edilmesi emrini vermiş, muamelenin de bir an evvel yapılmasını istemiştir⁵¹⁰.

Mustafa Kemal Paşa'nın hükûmet nezdinde yaptığı temaslardaki en büyük başarısı, kendisinin mütareke şartlarına

Sayı: 1, Yıl: 1991, s.127.; T.M.Göztepe görüşmenin tarihini 1 Mayıs olarak vermektedir. Bk. (Tarık Mtimtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1969, s.180.); Afet İnan ise görüşme tarihini 14 Mayıs olarak vermektedir. Bk. (Afet İnan, *Atatürk'ten Hatıralar*, Ankara 1950, s.3).

509 Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara 1984, s.39vd.; ATAY, *Atatürk'ün Hatıraları (1914-1919)*, s.115.; Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (çev.Necdet Sander), İstanbul 1984, s.251-252.; US, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, s.44.

510 CEBESÖY, *Milli Mücadele Hatıraları*, s.61 vd. Ali Fuat Cebesoy, bu bilgiyi şöyle elde etmiştir: Damad Ferid Paşa ile Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey arasında İngiliz İşgal Kumandanlığının verdiği rapor üzerine konuşmanın geçtiği sırada Ali Fuad (Cebesoy) Paşa, Ankara'da 230. Kolordunun başında bulunmaktaydı. Ali Fuad (Cebesoy) Paşa, İstanbul'dan Kolordusunun başına dönerken, dünürleri olan Mehmed Ali Bey vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'da bir görev temin edilmesi için babasının bu işle ilgilenmesini istemiştir. Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey, Damad Ferid Paşa ile aralarında geçen konuşmadan sonra Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa'ya gitmiş, olup biteni aynen ona nakletmiştir. İsmail Fazıl Paşa da, Mehmed Ali Bey'den dinlediklerini aslına sadık kalarak aynen oğlu Ali Fuad (Cebesoy) yazmıştır.

bağlı kalacağına Damad Ferid'i inandırmış olmasıdır. Damad Ferid cephesinden bakıldığında ise, Damad Ferid, Mustafa Kemal Paşa'yı kendi niyetlerine uygun ve hizmet edecek bir görev ile Anadolu'ya gönderdiğini zannederek başarı kazanacağına inanmıştır⁵¹¹.

d. Damad Ferid Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın

Hükûmete Bağlılığı Hususunda İngilizleri İkna Etmesi

Alman tarihçisi Gotthard Jaeschke'ye göre, Damad Ferid, tedbirlerini İngilizlerle anlaşarak almayı âdet edindiğinden, bu meseleyi de Şakir Paşa'ya açmadan önce, siyasi memur olarak her zaman konağına girip çıkan Ryan ile görüşmüştür⁵¹². Ryan, da hatıralarında bu hususu doğrulamaktadır: *"Türk Hükûmeti ilkbaharın başında asayişin merkezî kontrol altında dala iyi temin maksadıyla belirli miktarda genel müfettişlikler ihdas etmeye karar verdi. Bunlardan ilki ve muhtemel olarak bu makama tek tayin edilen⁵¹³ Mustafa Kemal idi. Paşa esasen müstesna bir askerdi. Fakat, bu zamana kadar dikkati çekecek hiçbir siyasi rol oynamamıştı. İtiraf edeyim ki, Damad Ferid Paşa Nisan 1919'da genel müfettişlik planı hakkında benimle konuştuğu zaman, Mus-*

511 İlhan Barıclakçı, *Vahideddin'den Mustafa Kemal'e*, Türk Edebiyatı Vakfı yay., İstanbul 1993, s.85.

512 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı 1, Vesika No: 18a. "Sadrazam Paşa mümessil-i siyasi ile görüşmüş ve müfettiş göndereceğini söylemiş ve bir gûna (çeşit) itiraza maruz kalmamıştır".

513 Mustafa Kemal Paşa'nın tayin edildiği 9. Ordu Müfettişliğinden başka, iki müfettişlik daha kurulmuştur. Bunlardan biri "Yıldırım Kıtâatı Müfettişliği"dir ki, 28.12.1918 tarihinden beri Konya'da mevcut olup, başında Mersinli Cemal Paşa bulunmaktaydı. Böyle bir müfettişliğin önceden mevcut olması, Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'da yeni bir görevin bulunmasında büyük kolaylık sağlamıştır. Öteki müfettişlik ise, 14.05.1919'da Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa'nın tayin olunduğu "Birinci Ordu Kıtâatı Müfettişliği"dir. Bk. (Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 1991, s.108.)

tafa Kemal adı bana hiçbir şey ifade etmemişti. Ben, kendiliğimden plânın makuliyetine karşı şüphelerimi bildirdim. Kendisi Mustafa Kemal ile yemek yediğini, sadakati hususunda ondan tatminkâr teminat aldığını, kendisi de onu böyle bir subay ve centilmen olarak kabul ettiğini söyleyerek, bana emniyet verdi. Ferid'in bu hareket hattının sanımi olduğuna inanıyorum⁵¹⁴.

Anlaşılabacağı gibi, Damad Ferid Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya güvenmekle kalmamış, İngilizlerin de tereddütlerini ortadan kaldırmayı, şüphelerini dağıtmayı başarmıştır.

Öte yandan, o zaman Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Reisi (Genelkurmay Başkanı) olan Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa da, İngilizlere, Damad Ferid'in fikirlerini destekler açıklamalarda bulunmuştur. O, hatıralarında bu hususta şöyle demektedir: "Sanısın'daki birliklerden bir makineli tüfek bölüğüne mensup mülazımı Hamdi Bey'in bir makineli tüfek ve bir miktar askerle dağa çıkarak Türk çetelere arka çıkması, işgal kuvvetleri komandanını büsbütün şüpheyi düşürmüştü. Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye'ye menur olan İtilâf Devletlerinin irtibat zâbitleri sık sık yanıma gelerek, benden bu husûsta tafsilât almak istiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın Almanlar'a ve Enver Paşa'ya aleyhtar olduğunu söyleyerek, yeni vazifesine (9. Ordu Kıtâatı Müfettişliği) gidince, bütün bunların bertaraf olacağını anlatıyordum. Bu sebeple, Mustafa Kemal Paşa'nın hareketini tasvib ve hattâ tacil (acele) ediyorlardı"⁵¹⁵.

Tayin, Ferid Paşa'nın istediği gibi çok kısa sürede gerçekleşmiş, Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı IX. Ordu Müfettişi olarak Sadrazama takdime götürmüştür. Mustafa Kemal Paşa bu takdim ile ilgili intibalarını ve ara-

514 Sir Andrew Ryan, *The Last of The Dragomans*, London 1951, s.131; JAECHKE, *Kurtuluş Savaşı ile ...*, s. 108 vd.; "Babiali'deki Son Tercüman Sir Andrews Ryan'ın Hatıraları", *Dünya*, 19 Mayıs 1957.

515 Süleyman Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak*, İstanbul 1953, s.107.

larında geçen konuşmayı hatıralarında şöyle nakleder: “Sadrazamlık makamında altın gözlüklü, bakışları sevinçten parlayan Damad Ferid Paşa, bana çok iltifat etti. İtimadının ne kadar derin olduğunu, benden çok şeyler beklediğini söyledi. Tatmin edici cevaplar verdim. Bana mutlak salâhiyetler vermiş olduğunu ima eder sözler sarf etti. Veda ederken: Her arzunuzu doğrudan bana yazabilirsiniz, derhal yapılacağından emin olunuz diyordu. Bunun çok faydalı olacağını söyleyerek, derin teşekkürlerimi tekrar ettim”⁵¹⁶.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a hareket etmeden iki gün önce, yani 14 Mayıs'ta Damad Ferid Paşa'nın Nişantaşı'ndaki konağına, akşam yemeğine davet edilmiştir. Davette Mustafa Kemal Paşa'dan başka Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Reisi Cevad (Çobanlı) Paşa da bulunmaktadır. Bu önemli toplantıyı Mustafa Kemal Paşa hatıralarında şöyle anlatır: “Hiç konuşulmadan ve sükûnetle geçen yemeğin sonunda Damad Ferid Paşa bana bakarak: Yemekten sonra biraz görüşelim, dedi. Emir buyurursunuz, karşılığında bulundum. Ortasında genişçe bir masa bulunan çok dar, fakat loş bir salon, dala ayakta iken sadrazam dedi ki: -Bir harita getirsek de müfettiş Paşa onun üzerinde izahat verse... Kipert'in atlası getirildi. Anadolu paftasını bulduk. Sadrazam Paşa'ya baktım, Ne cihetlerden izahat emir buyruluyor? dedim. Mesela, Samsun ve havalisinde ne yapacaksınız? Dedi. Kelimeler adeta ağzımdan dökülmeye başladı: Efendim, İngiliz raporlarına göre, Samsun ve havalisinde bazı karışıklıklar varmış. Biraz mübalağalıdır, zannediyorum. Ne de olsa bunlar basit şeyler. Yerinde yapacağımız tetkikat ile hallederiz. Şimdiden isabetli bir şey söylemekten korkarım. Bundan sonra Cevad Paşa'ya döndü, Siz ne dersiniz? Cevad Paşa pek tabii bir tavırla: Öyledir efendim, bu gibi işler yerinde hallolur. Kanaat getirmemiş görünen sadrazamı kafasında daha büyük endişe, sual şekli ahyordu. Derken biraz heyecanlı bir sesle sordu: Pekâla, siz bana harita üzerinde nerelere kadar kuman-

516 Falih Rıfkı Atay, 19 Mayıs, Ankara 1944, s.22.

da edeceksiniz, gösterir misiniz? Vesveseye düştüğü noktayı hemen anlamıştım: -Efendim, henüz ben de iyi bilmiyorum, belki... takriben (Kipert'in küçük haritasına elimi koyarak) iltimal şu kadar ufak bir parça diye bazı vilayetleri gösterdim ve manalı bir tarzda Cevad Paşa'nun yüzüne baktım. Ben haritadan elimi kaldırırken o ilâve etti: -Efendim, Paşa, tabii, o muntıkadaki kuvvete kumanda edecek.. Zâten nerede kuvvet kaldı ki.. Sözüünü tamamlarken, vaziyetin hiç de ehemmiyetli olmadığını anlatmak istermiş gibi masadan uzaklaşır oldu. İçimden Cevad Paşa'ya teşekkür ediyordum. Her birimiz birer koltuğa çekildik ve kâhvelerimizi içmeye başladık. Damad Ferid Paşa ferahlanmış gibi idi. Ne vakit hareket edeceksiniz? -Ne vakit buyrulursa... Ben hazırım, arzu ederseniz bugün veya öbür gün.. Zât-ı Şahaneyi ziyaret ettiniz mi? Hayır efendim. -Ziyaret etmeden mi gideceksiniz? -İrade buyrulmadı.. -Ben irâdeyi seniyyeyi tebliğ ediyorum, yarın kendilerini ziyaret ediniz!..

Sadrazamın konağından çıktıktan sonra, Cevad Paşa ile kol kola, karanlıkta, Nişantaşı caddesinden Teşvikiye'ye doğru sık adımlarla ilerliyorduk. Cevad Paşa samimi bir lisanla sordu:

-Bir şey mi yapacaksın Kenal?

-Evet Paşa, bir şey yapacağım!

-Allah muvaffak etsin!

-Mutlaka muvaffak olacağız! Birbirimizden ayrıldık"⁵¹⁷.

Tayin ile ilgili muamele birkaç gün önce tamamlanmış ve artık hareket etmek üzere iken, Damad Ferid Paşa'nın bu meseleyi bir daha kurcalamasının sebebi ne olabilirdi? Öyle anlaşılıyor ki, Damad Ferid Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'ya güvenmesine ve ondan kendi politikasının doğrultusunda büyük hizmetler beklemesine rağmen yine de bazı tereddüt-

517 ATAY, 19 Mayıs, s.24 vd.

leri vardır. Görev ve yetkileri eline verilen talimatta açıkça belirtilmiş olduğu hâlde, onun Mustafa Kemal Paşa'ya "Samsun ve havalisinde ne yapacaksınız?"... Nerelere kadar kumanda edeceksiniz?" diye sorması, bunu açıkça göstermektedir. Ayrıca, onun, Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği cevaplarla tatmin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumu o anda Mustafa Kemal Paşa da sezmiş, tehlikeyi Cevad (Çobanlı) Paşa'nın yardımı ile atlatmayı başarmıştır.

Yukarıdan beri verdiğimiz bilgilerden çıkan sonuç şudur: Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliğine tayininin Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'dan başlayıp, İçişleri Bakanı Mehmed Ali Bey, Sadrazam Ferid Paşa ve Sultan Vahideddin'e kadar uzanan bir tavsiye zinciri sonunda gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'yı uygun bir göreve tayin için, o zaman Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin önde gelen şahsiyetlerinden Mehmed Ali Paşa'nın ailesi ile dünür olması ve bu arada Ali Fuad Paşa'nın rahatsızlığı dolayısı ile İstanbul'a gelmesi, ona bu tavsiyede bulunma fırsatını vermiştir. Ali Fuad Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın uygun bir göreve tayini için sadece tavsiyede bulunmakla kalmamış O'nun İttihatçı olmadığına Mehmed Ali Bey'i ikna etmiştir⁵¹⁸

Öte yandan, Samsun ve çevresinde asayişsizlik durumu ortaya çıkınca, Mehmed Ali Bey, Sadrazam Ferid Paşaya meselenin hâlli için, oraya Mustafa Kemal Paşa'nın gönderilmesini teklif etmiş ve onu bu konuda ikna etmeyi başarmıştır. Damad Ferid Paşa ise, meseleyi padişaha arz ederken, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun ve çevresinde partisinin politikası doğrultusunda önemli başarı kazanacağını düşünmüş olmalıdır. Fakat, onun Mustafa Kemal Paşa'nın göreve tayini için Sultan Vahideddin'i ikna etmesi gerekmemiştir.

518 CEBESOY, Milli Mücadele Hatıraları, s.34vd.

Diğer taraftan, Ferid Paşa'nın söz konusu tayinden önce, Mustafa Kemal Paşa hakkında bir araştırma yaptırmış olması kuvvetle muhtemeldir. Buna rağmen o, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmek için İstanbul'da büyük bir dikkat ve sessizlik içinde yürüttüğü fikrî faaliyetlerinden tamamen habersiz kalmıştır. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın coşkun millet ve memleket sevgisi, millî duyguya yabancı olan Damad Ferid'in gözünden kaçmıştır. Ancak o, ümit ve tahminlerinde tamamen yanılmış olduğunu iş isten geçtikten sonra anlayabilmiştir. Onun Mustafa Kemal Paşa hakkında düştüğü yanlış, şahsı ve güttüğü politika için ne kadar zararlı olduysa, Türk milleti için de o kadar faydalı sonuçlar vermiştir.

C. Osmanlı Genelkurmayının Rolü⁵¹⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliğine tayini, Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'dan başlayıp, zamanın Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey, Sadrazam Damad Ferid Paşa ve Sultan Vahideddin'e kadar uzanan bir tavsiye zinciri sonucunda gerçekleştiği⁵²⁰ önceki bölümde ifade edilmişti. Öte yandan,

519 Bu konuda aynı isimle yayınlanmış olan makale için bk. (Salim Koca-Esemili Yalçın, "Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genel Kurmayının Rolü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt X, Sayı 29 (Eylül 1994), s. 403).

520 Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine tayin için bk. Gotthard Jaeschke, *Mustafa Kemals Sendurung nach Anatolien*, No: 1, *Geschichte des Islamischen Orients*, Tübingen, 1949.; Gotthard Jaeschke, *Auftrag und Öllmacht Mustafa Kemals vom 5 Mai 1919*, No: 62, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1969.; Bietraege zur Geschichte des Kampfes der Türkei um ihre Unabhängigkeit, *Die Welt des Islams*, No:1, 1957; *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 1991, s.96-118.; BİYİKLİOĞLU, *Atatürk Anadolu'da*, s.91-110.; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul 1973, s.210-216.; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, Cilt 1, İstanbul 1994, s.397-419.; Tahsin Ünal, *Millî Mücadele Başlarında Mustafa Kemal*, TK, s. 73.; AKŞİN, İstanbul

Samsun ve havalisinde asayişsizlik durumu ortaya çıkınca, Mehmed Ali Bey, Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya meselenin hâlli için bölgeye Mustafa Kemal Paşa'nın gönderilmesini teklif etmiş ve ayrıca onu bu hususta ikna etmeyi de başarmıştı. Damad Ferid Paşa meseleyi padişaha arz ederken, Sultan Vahideddin, Mustafa Kemal Paşa'yı çok iyi tanımakta olup şahsî kabiliyetini takdir etmek ve değerini bilmektedir. Ayrıca Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa'ya güveninin tam olduğu anlaşılmaktadır⁵²¹.

Dönemin büyük devlet erkânından bazıları 'şahsî kaygılarını', bazıları da 'millî menfaatleri' gözeterek bu tayin üzerinde, şüphesiz, hepsi müspet rol oynamışlardır. Her ne sebeple olursa olsun, Mustafa Kemal Paşa'nın tayini meselesi, başlangıçta normal bir idarî-askerî karar gibi gözükmüş, fakat sonuçları itibarıyla yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan bir milletin istiklal mücadelesinde hareket noktasını oluşturmuştur.

Hükümetleri..., Cilt I, s.276-296.; D.A.Rustow, *The Army and the Founding of the Turkish Republic*, World Politics, XI (1959), s.537-538.; Salihattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, Ankara 1991, s.81-89.; Salim Koca, "Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliğine Tayininde Vahideddin'in Rolü", *Millî Kültür*, Sayı 50(1985), s.1-5.; aynı yazar, "Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Tayininde Damad Ferid Paşa'nın Rolü Var mıydı?", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 41, 1990, s. 3-9.

- 521 Gotthard Jaeschke, Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliğine tayininde "Padişahın kendisine olan büyük itimadını görmezlikten gelmemek gerekir" derken Tevfik Bıyıklıoğlu da, "aksi takdirde bu tayini tasvip etmeyeceği muhakkaktır" diyerek, âdeta onun ifadesini tamamlamaktadır. Bk. (JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı ile...*, s.96.; BİYIKLIOĞLU, *Atatürk Anadolu'da*, s.100).; Mustafa Kemal, daha veliâht iken Vahideddin'in 15 Aralık 1917-4 Ocak 1918 tarihleri arasında Almanya'ya yaptığı seyahatte refakatinde bulunmuştu. Vahideddin, Çanakkale Savaşlarında gösterdiği başarılarından dolayı hayranlık duyguları dolu olduğu Mustafa Kemal Paşayı, bu vesile ile daha yakından tanıma fırsatını bulmuş, fikirlerini ve şahsî kıymetini takdir etmişti. Bk. (F. Rifkî Atay, *Çankaya*, İstanbul 1980, s.104; JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı ile...*, s.97).

Şahsî kaygı ve korkuların ön plana çıktığı günlerde "Millî Mukavemet" fikrini en üst düzeyde düşünen ve bunun uygulanması için çaba gösteren Mustafa Kemal Paşa'dır. O, daha İstanbul'a gelmeden önce sahip olduğu bu düşüncesini bir sır gibi vicdanında saklamış, Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa bu kararı, Nutuk'ta şu şekilde dile getirmektedir: "...Ben milletin vicdanında ve geleceğinde hissettiğim büyük gelişme kabiliyetini, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak yavaş yavaş bütün bir topluma uygulatmak mecburiyetinde idim"⁵²².

Söz konusu devlet erkânı, Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görevi ile ilgili işlemlerini görülmemiş bir sürat ve çabuklukla tamamlamışlar ve paşayı 15 gün içinde Samsun'a uğurlamışlardır. Eğer adlarını zikrettiğimiz büyük devlet erkânından biri veya birkaçı paşaya karşı menfî bir tavır alsaydı veya en azından bu işe ilgisiz kalsaydı, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi tehlikeye düşebilirdi. Çünkü zaman Mustafa Kemal Paşa'nın aleyhine işliyordu. 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'e çıkmışlardı. Halk, sokaklara, kordon boyuna yayılarak sessizlik içinde bu işgali seyretmiştir. Şehirdeki Rumlar ise şenlikler yapmışlar ve bilhassa karaya çıkan Yunan silâhendazlarını büyük gösterilerle karşılamışlardır. Fransız, İngiliz ve Yunan kuvvetleri yalnız İzmir'in kalelerini ve müstahkem mevkillerini işgale yetinmemişlerdir. Aynı zamanda şehrin içine de birlikler gönderilmiştir.⁵²³ İşgal sınırlarını nerelere kadar genişletecekleri, insaflarına kalmıştı. Kolordu kumandanı Ali Naadir Paşa'nın "mukavemet

522 Nutuk, (sad. Zeynep Korkmaz), Cilt 1, Ankara 1984, s.11. Bu sahada çalışma yapmış yazarlar da aynı görüştedir. Bk. (Jorge Blanco Villalta, Atatürk, (çev. Fatih Özsu), Ankara 2000, s. 196-197).

523 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 15 Mayıs 1919 Perşembe, İzmir İşgal Edildi s.2

edilmemesi" emri yüzünden Türk kuvvetleri kışlarına çekildiler.⁵²⁴ Ayrıca, işgal komutanları Osmanlı idaresini her gün daha fazla kontrolleri altına alıyorlardı. Kolordu Kumandanı da, Babıali ve Harbiye Nazırı Şakir Paşa ile makine başında yaptığı telgraf muharebesinden sonra emrindeki birliklere şu talimatı vermiştir: "İzmir müstahkem mevki tahkimat bölgesi, bugün öğleden sonra itilâf devletleri kıtaları tarafından işgal edilecektir. Bu bölgelerdeki komutanlar, subaylar ve erler bu bölge dışında ve gerilerinde toplanacaklar, Kolorduca verilecek emre göre hareket eyleyeceklerdir. Bu işgal esnasında katiyen karşı konmayacak, işgale gelecek itilâf müfrezelerine gereken kolaylıklar gösterilecektir."⁵²⁵ Öte yandan, Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı gün Kafkaslar'dan İstanbul'a dönen İngiliz Karadeniz Ordusu Komutanı General Milne, bu tayinden şüphelenmiş olmalı ki "...Bu subayların ne gibi görevler yapacaklarını ve düşünülen tensikatın (düzenlemenin) mahiyetinin neden ibaret olduğunun lütfen açıklanmasını istirham ederim"⁵²⁶ diye Harbiye Nazırlığı'ndan durumu sormuştur. General Milne, 6 Haziran 1919 tarihli yazısında da, "Kemal Paşa ile maiyetinin derhal İstanbul'a dönmeleri için emir buyrulmasını talep ederim"⁵²⁷ diyerek, asıl niyetini açığa vurmuştur. İngilizlerin, Mustafa Kemal Paşa'nın derhal İstanbul'a geri çağrılmasını istedikleri bildirilmektedir. İngiltere'nin "Karadeniz Ordusu Başkumandanı" General Milne tarafından dün Harbiye Bakanı Turgut Paşa'ya gönderilen notada, Mustafa Kemal Paşa'nın vilâyetlerde dolaşmasının İngilizlerce arzu edilmediği kaydedilmekte ve şunlar ilave edilmektedir:

524 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 15 Mayıs 1919 Perşembe, İzmir İşgal Edildi s.1

525 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 15 Mayıs 1919 Perşembe, İzmir İşgal Edildi s.2

526 Harp Tarihî Vesikalar Dergisi, Sayı 1 Belge no: 15.; Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, TTK yay., Ankara 1989, s. 41.

527 Harp Tarihi Vesikalar Dergisi, Sayı 1, Belge no: 17.

"Halihazır itibariyle kesb-i temeyyüz etmiş bir paşanın maiyeti erkânıyla beraber memleket dahilinde nokta-i nazardan dahi kendi mesaisine bence bir lüzum görülmemektedir. Kemal Paşa ile maiyeti erkânının derhal İstanbul'a avdeti için emir buyurmalarını talep eylerim."

İngiliz generalinin bu telgrafının son kısmında, (Derhal) kelimesinin altının çizilmiş olduğu da görülmüştür. İngilizlerin, müstemlekelerinden birindeymiş gibi davranışları karşısında Harbiye Bakanı'nın ne şekilde hareket edeceği merak edilmektedir.⁵²⁸

General Milne'nin bu yazıları bize tayin ile ilgili işlemlerin tamamlanmasında acele edilmekle ne kadar isabetli davranıldığını göstermektedir. Yoksa bu iş daha başlamadan bitebilirdi.

Biz burada, söz konusu tayinin gerçekleşmesinde Osmanlı Genelkurmayının rolünü belirtmeye çalışacağız. Bu çalışmayı yaparken Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliğine tayin ile ilgili işlemlerin tamamlanmasında rol oynayan devlet erkânı ve bunların Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan tavırlarının tespit edilmesi gerekir.

a. Harbiye Nâzırı Şakir Paşa ve Mustafa Kemal Paşa

Şakir Paşa da Mustafa Kemal Paşa'nın şahsî kabiliyetini takdir etmesine rağmen, onun İttihatçı olmasından çekiniyordu. Karakol Cemiyeti erkânından, daha sonra Halk Partisi İstanbul müfettişi olan Avukat Refik İsmail Bey, o zaman bir görüşme sonrasında onun bu endişesini ortadan kaldırmayı başarmıştır. Refik İsmail Bey'in anlattığına göre, Şakir Paşa ile aralarında geçen konuşma şöyle cereyan etmiştir: "*Mütareke*

528 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 7 Haziran 1919 Cumartesi, 'İngiliz Generali Nota Veriyor Mustafa Kemal ve beraberindekiler derhal İstanbul'a geri dönsün, s.1

esnasında, kurtuluş çareleri arayarak bir şeyler yapmak istediğiniz günlerde, pek yakın dostum olan Harbiye Nâzırı Şakir Paşa'yı ziyaret etmiştim. Hoş beşten sonra şuradan buradan konuşurken, sözü Anadolu'ya intikal ettirerek;

“-Paşam, bu tezebzüb (karışıklık) ne olacak? Düşmanların bu halleri vesile edip her tarafı el uzatmalarından korkuyorum”, dedim. Paşa da:

“-Ya, hakkın var. Ama bu işleri kavrayıp layıkıyla düzeltecek adam yok”, deyince ben de:

“-Aman Paşam, genç Anafartalar kahramanı ne güne duruyor?” dedim. Paşa hemen irkildi:

“-Mustafa Kemal mi?... Evet, muktedir bir kumandandır; ama İttihatçı iniş, öyle diyorlar.”

“-Ne münasebet Paşam, dehşetli İttihatçılık düşmanıdır. Enver'i bulsa, bir kaşık suda boğar...”

“- Sahi öyle mi?... Tabii sen daha iyi bilirsin, bu zâtın İttihatçı olmadığını söylediğin iyi oldu. Bunun üzerinde duralım”⁵²⁹.

Önceleri Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyetçi fikirlere açık olmasından rahatsızlık duyan Harbiye Nazırı (Millî Savunma Bakanı) Şakir Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı olmadığını öğrenmesi üzerine, “Bunun üzerinde duralım” demesi, tayin yolunu açan önemli gelişmelerden biri olarak yorumlanabilir. Sadrazamın ,Mustafa Kemal Paşa'nın hangi vilayetlere ,hangi kuvvetlere selâhiyetlerini kullanacağından bir tereddüdü olduğu sezildiğinden, Cevat Paşa bu tereddüdü dağıtmak istercesine, “Efendim ,Paşa tabii o muntıkadaki kuvvete kumanda edecek, zaten nerede kuvvet kaldı ki !” demiştir.⁵³⁰

529 KANDEMİR, Rauf Orbay, s.35.

530 İstiklâl Savaşı Gazetesi ,15 Mayıs 1919 Perşembe, Mustafa Kemal Paşa Damat Ferit ile Konuştu ,s.3.

Bu gelişmelerin yanı sıra İngilizlerin Samsun bölgesi ile ilgili olarak vermiş oldukları nota, Damad Ferid hükümetini meşgul etmiş ve bölgedeki asayişsizlik durumunun hâlli için çareler araştırmaya zorlamıştır. Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın yukarıda yer alan son sözleri, bu durumu ortaya koyduğu gibi, aynı zamanda aradığını bulmuş bir insanın ifadesini de yansıtmaktadır. Öyle ki, Şakir Paşa, son sözleri ile Samsun ve havalisindeki asayişsizlik olayının araştırılmasına Mustafa Kemal Paşa'nın memur edilebileceğini daha o zaman âdeta ifşa etmiştir.

Bu gelişme üzerine aynı yönde gayret sarf eden dönemin İçişleri Nazırı Mehmed Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın atanma konusunu Harbiye Nazırı Şakir Paşa ile 27 Nisan 1919 tarihinde bir araya gelerek görüşmüşler⁵³¹ ve mutabakata varmışlardır. Bu görüşmeler sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın, IX. Ordu Birlikleri Müfettişliğine atanma kararnamesi Padişah tarafından onaylanmıştır⁵³².

Nitekim aradan çok geçmeden Şakir Paşa görev teklifinde bulunmak üzere Mustafa Kemal Paşa'yı makamına davet etmiştir⁵³³. Mustafa Kemal Paşa hatıralarında bu görüşmeyi şöyle nakleder:

531 Hadisat, 27 Nisan 1919.

532 Vakit, 6 Mayıs 1919.; Takvim-i Vekayi, 5 Mayıs 1919, No:3540.; İkdâm, 1 Mayıs 1919.

533 İbrahim Tali Öngören hatıralarında Harbiye Nazırın kulağından hasta yattığı dönemde (İleri, 1 Nisan 1919.; Gazete Mustafa Kemal Paşa'nın bir hafta süreyle hasta olduğu haberini vererek Mustafa Kemal'in kulak ameliyatının başarı ile sonuçlandığını yazmış, 10-15 güne kadar tamamen iyileşeceğini haber yapmıştır). Mustafa Kemal Paşa'yı Bakanlığa çağırarak Konya'da bulunan Orduya müfettiş olarak görevlendirmek istediğini ancak Mustafa Kemal Paşa'nın hastalığı nedeniyle bu teklifi kabul etmediğini yazmaktadır. Bk. ("İbrahim Tali Öngören'in Hatıraları, Bingazi'den Anadolu'ya", Dünya (Atatürk İlavesi), 10 Kasım 1954.) Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın hatıralarında mevcut olmayan bu bilgiyi doğrulayan başka bir kaynağa rastlanmamıştır.

"Bürosunun tanı karşısında oturdum. Bir tek kelime söylemeksizin bana dosyayı uzattı: "Bunu okur musunuz?" dedi. Dosyayı baştan nihayete kadar gözden geçirdim. Hülâsası şu idi: "Samsun ve havalisinde bir çok Rum köyleri Türkler tarafından her gün tecavüze uğramaktadır. Osmanlı hükümeti bu valisi tecavüzlerin önüne geçmemektedir. Bu havalinin emniyet ve huzurunu temin etmek insaniyet namına borcumuzdur." Raporlar İstanbul hükümetine verilirken bir de protesto ilave edilmişti: "Bu tecavüzleri menetmek lazımdır. Eğer siz aciz iseniz, vazi feyi biz üstümüze alacağız!" Dosyayı okuduktan sonra Harbiye Nâzırı'nın yüzüne baktım: "Emriniz Paşam", dedim. "Bu böyle midir, zannedersiniz?" "Zannetmiyorum, fakat bir şeyler olmak ihtimali vardır." Bunun üzerine asıl balıse geçti: "İşte, böyle midir, değil midir, evvela bunu ortaya çıkarmak için oralara bir zatın gidip tetkiklerde bulunması lazımdır. Ben Sadrazam Paşa ile (Danad Ferid Paşa) görüştüm. Sizi münaşip gördük. Oraya giderseniz ve meselenin mahiyetini anlayasınız." "Memnuniyetle giderim. Ancak ben oraya Türkler Rumlara zulmediyor mu, etmiyor mu, yalnız bunu anlamak için mi gideceğimi, memuriyetim bu mu olmak lazımdır?" "Evet, konuştuğumuz budur!" "Pekala, yalnız müsaade buyurursanız, memuriyetime bir şekil vermek lazım!" Sizi üzmemeyim, arzu ederseniz Erkân-ı Harbiye Reisi-nizle görüşerek bunu tespit edeyim." "Hay Hay!" dedi⁵³⁴.

Şakir Paşa, Mustafa Kemal'e IX. Ordu Birlikleri Müfettişliğine atandığını duyurması ve görevinin neler olduğunu söylemesinden sonra Harbiye Nazırlığı makamından ayrılan Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa'yı aramış fakat makamında bulamamıştır. Ancak, hasta olduğunu ve yirmi günden beri gelmediğini öğrenebilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın sonradan öğrendiğine göre, meselenin aslı şöyle imiş: "Suriye fatihi General Allenby İstanbul'a geleceği zaman, Harbiye Nâzırı, Fevzi Paşa'yı çağırmış

ve karşılamaya gitmesini istemiş. Fevzi Paşa: "Ben bunu yapamam" demiş. "Yapmak lazımdır!" cevabını alınca da "Hastayımı, evime gidiyorum!" demiş ve o günden beri evinden çıkmamıştır"⁵³⁵.

Durum böyle olunca, Mustafa Kemal Paşa, meseleyi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Diyarbakirli Kâzım (İnanç) Paşa'ya açmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Kâzım (İnanç)⁵³⁶ Paşa'ya hükûmetin ve kendisinin isteklerinden meydana gelen bir talimatname hazırlatarak, Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya hitaben: "Paşa oğlum, siz Üçüncü (9.) Ordu Müfettişliği değil, bütün Anadolu'da salub-i nüfuz bir müfettişlik ihdas etmişsiniz, bu nasıl

535 ATAY, 19 Mayıs, s.19.

536 Kâzım İnanç (1880-1938), 1880'de Diyarbakır'da doğdu. Alyanakzâde Hakkı Bey'in oğludur. Bursa Askerî İdadisi'nden sonra 14 Mart 1897'de Harp Okuluna girdi. 17 Ocak 1900'de Mülâzım-ı Sâni (Teğmen) rütbesiyle okulu bitirdi. 6 Aralık 1902'de Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle Harp Akademisi'nden mezun oldu. 9 Mart 1905'te Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) olarak nasbedildi. 14 Haziran 1909'da rütbesi Binbaşılığa yükseltildi. 7 Mart 1914'te rütbesi Yarbaylığa yükseltildi. 15 Mart 1915'te 5. Ordu Kurmay Başkanlığı'na atandı. Bu görevleri esnasında Seddülbahir Bölgesindeki muharebelere katıldı. 14 Aralık 1915'te Miralay (Albay) nasbedildi. 12 Haziran 1917'de Yıldırım Orduları Grubu Kurmay Başkanlığı'na tayin edildi. Şeria Muharebelerinde bulundu. Bu sırada Alman Cephesini görmeye gitti ve ziyaret üç hafta sürdü. 1 Mart 1918'de Mirliva olarak nasbedildi. 5 Kasım 1918'de, Genelkurmay II. Başkanlığı'na getirildi. 11 Nisan 1920'de görevinden azledilerek açığa alındı. 27 Haziran 1920'de Anadolu'ya geçerek Millî Mücadeleye katıldı. 28 Temmuz 1920'den 12 Kasım 1920'ye kadar, Garp Cephesi Komutanlığı yaptı. Gediz Türk Taarruzunda bulundu. 12 Kasım 1920'de Millî Müdafaa Vekâleti Müsteşarlığı'na getirildi. 8 Ağustos 1921'de Başkomutanlık Kalemî Başkanı oldu. Sakarya Muharebesine iştirak etti. 21 Mart 1922'de 6. Kolordu Komutanlığı'na atandı. Büyük Taarruza iştirak ile Başkomutan Meydan Muharebesi'nde bulundu. Bu görevi esnasında 6 Ekim 1924'te Tokat Vali Vekilliliğine tayin edildi. 4 Mart 1924'te rütbesi Feriklik(Korgeneral)'e yükseltildi. Ekim 1924'te 9. Kolordu Komutanlığına, 31 Ekim 1924'te 3. Ordu Müfettişliğine atandı. Şeyh Said İsyanını bastırma hareketinde bulundu. 20 Haziran 1925'te görevinden istifa etti. 22 Ağustos 1926'da Canik (Samsun) Valiliğine atandı. 21 Ekim 1928'de askerlikten emekli oldu. Valiliği tercih etti. 30 Kasım 1930'da vali iken Bakanlık emrine alındı. TBMM IV. Döneminde boşalan bir üyenin yerine İzmir'den 1932'de Milletvekili seçildi. V. Dönemde de aynı ilden Milletvekili olarak Meclise girdi. Eylül 1938'de öldü. (SÜSLÜ- BALCIOĞLU, Atatürk'ün Silah Arkadaşları, s. 79-80)

bir şey?" demiştir⁵³⁷. Mustafa Kemal'in daha sonra "Bu rahmetlide vicdanı seziş olmak lazımdı" dediği Şakir Paşa, talimatnâme için "İmza edemem", fakat "Mührümü basarım" demiştir⁵³⁸.

Bu kadarını da yeterli bulan Mustafa Kemal Paşa, mühürlü talimatnâmeyi almış ve cebine koymuştur. Mustafa Kemal Paşa daha sonra hatıralarında, o andaki duygularını şu sözlerle dile getirmektedir: *"Ne âlâ şey ... Talih bana öyle müsait şartlar hazırlamış ki, kendini onların kucağında hissettiğim zaman ne kadar bahtiyarlık duydum, tarif edemem. Nezâretten çıkarken, heyecanımdan dudaklarımı ısırığımı hatırlıyorum. Kafes açılmış, önünde geniş bir âlem, kanatlarını çırparak uçuşa hazırlanan bir kuş gibi idim"*⁵³⁹.

Mustafa Kemal'in yukarıdaki sözlerinden, müfettişlik talimatnamesini alıncaya kadar çok endişeli ve zor günler geçirmiş olduğunu anlamak güç değildir. Mustafa Kemal Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Reisi Diyarbakırlı Kâzım (İnanç) Paşa'ya yazdırdığı ve Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya da ancak mühürlätebildiği talimatname, 6 Mayıs 1919 tarihinde Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu)da okunup uygun görülmüş⁵⁴⁰ ve aynı gün Mustafa Kemal Paşa'ya res-

537 Cumhuriyet, 17 Mayıs 1933, Kâzım İnanç Paşanın açıklaması.

538 ATAY, 19 Mayıs, s.20 vd.; Erdal Aydoğan, Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal, Ankara 2000, s.14.

539 ATAY, 19 Mayıs, s.22.

540 6 Mayıs 1919 tarihli vesikada (Harp Tarihi Vesikalar Dergisi, Sayı 1, No: 4; Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, s. 2) talimatname Vükela Meclisi'nde müzakere edilmiş deniyorsa da, 17 Mayıs tarihli vesika ise, bunun böyle olmadığını gösteriyor. Öyle anlaşıyor ki, Harbiye Nazırı Şakir Paşa, ilgili makamlara bir an önce Samsun'a hareket etmesini istemiş olmalıdır, talimatnamenin üst yazısında "yola çıkmakta acele edilmesi rica olunur" denmesi, bunu açıkça göstermektedir. 7 Mayıs'ta ilgili makamlara tebliği yapılan talimatnâme, 17 Mayıs'ta yani Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a hareketinden bir gün sonra Bakanlar Kurulu'nda okunmuş ve uygun görülmüştür. Talimatname, Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey'in 18 Mayıs'ta

men tebliğ edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen bu talimatnamenin üst yazısında özellikle "Yola çıkmakta acele buyrulması rica olunur"⁵⁴¹ denmektedir. Bu gelişmeler sonrasında Şakir Paşa 30 Nisan tarihli bir yazı ile durumu Genelkurmay'a bildirdi⁵⁴².

Mustafa Kemal Paşa, 6 Mayıs 1919 tarihli talimatnameyi aldıktan sonra Şakir Paşa tarafından Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya IX. Ordu Müfettişi olarak takdim edilmek üzere makamına davet edilmiştir⁵⁴³. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, davetine icabet eden Mustafa Kemal Paşa'ya, "Çocuğum, beni utan-dırma. Beni mesuliyet altında bırakma. Şimdi seni Damad Ferid Paşaya götüreceğim. Kendini iyi tut. İyi konuş. Ona söz verdim" dedikten sonra, birlikte sadrazamın makamına gitmişlerdir. Şakir Paşa, "Efendimiz, yeni vazife ile Anadolu'ya giden Mustafa Kemal Bey'i zât-ı devletinize takdim ederim" dedikten sonra oturup, karşılıklı konuşulmuştur. Görüş-

yaptığı "Kayseri ve Maraş müstakil mutasarrıflıklarının müfettişlik bölgesine eklenmesi teklifi ile birlikte Harbiye Nezaret'i'ne gönderilmiştir. (Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Dosya: 215, Gömlek: 115).; Ayrıca Meclis-i Vükela, 1 Haziran 1919 tarihinde "Mustafa Kemal Paşa ile refakat ve maiyetinde bulunanlara harcırahlarının tesviyesi" ile ilgili bir karar almıştır. (Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Dosya: 216, Gömlek:6).

541 Harp Tarihi Vesikalar Dergisi, Sayı 1, No:4.

542 Genel Kurmay Dairesine, Lağvedilen Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Tuğgeneral Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu Kıtaaatı Müfettişliği'ne tayin olunmuş ve tayinin niteliği padişah katına sunulmak üzere Sadaret makamına arz edilmiştir. Mustafa Kemal'in emri altında bulunacak olan 3. ve 15. Kolordular mıntıklarını kapsayan Sivas, Van, Trabzon, Erzurum illeriyle Samsun sancağı mülkî memuriyetlerinin Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılacak tebligatı yerine getirmelerinin bir genelge ile duyurulması rica olunur. Bu konudaki emir verme yetkisi tarafınıza aittir. 30 Nisan 1919, Harbiye Nazırı Şakir. Bk. (Genelkurmay AtaseArşivi, İstiklâl Harbi, K.14, G.56, Belge 56-1.; Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yay., Ankara 1999, s.12-14).

543 BAYUR, Atatürk'ün Hayatı ve Eseri, s.293.; US, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, s.40.

me Şakir Paşa'yı endişelerinde haklı çıkarmayacak kadar iyi geçmiştir. Sadrazamın yanından ayrıldıktan sonra, Şakir Paşa, Mustafa Kemal'in elini sıkarak, "Dikkatinize teşekkür ederim. Bu dikkat çok sürmeyecektir. Ben vazifeyi yaparım. Tarih bunu yazacaktır. Fakat senin de benim yaptıklarımı unutmamaklığını istiyorum" demiştir. Mustafa Kemal Paşa, "bu namuslu adamın elini öpmüş ve yaptıklarınız büyüktür. Bunu bir gün gözlerinizle görmenizi temenni ederim" diye karşılıklıta bulunmuştur.

Sadaret konağının koridorlarında birlikte yürürlerken Şakir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya "İster misiniz, Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Beyle sizi konuşturayım?" demiş ve O da daha önce tanışmış olduğunu söylemeden "Çok münasip olur, efendim. Vazifemin o makamla alakası vardır" diye karşılık vermiştir. Şakir Paşa, "Samsun'daki vakarın tahkikine memur Mustafa Kemal Paşa" deyince, "Mehmed Ali Bey sevinç alametleri göstererek, Sizi tebrik ederim. Çok isabetli bir intihapta (seçimde) bulundunuz. Ben zaten Paşayı tanıyıp, takdir etmiştim. Kanaatime siz de iştirak etmiş olduğunuz için bahtiyarım" diye konuşmuştur. Mehmed Ali Bey, başkanlığı ile ilgili işlerinde kolaylık sağlayacağından, doğrudan doğruya muhaberede bulunabileceklerinden bahsetmiş ve samimi olarak ayrılmışlardır⁵⁴⁴.

Pontusçuların hareketinden bir hayli endişeye düşen Şakir Paşa'nın, Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey tarafından meselenin hâlli için tavsiye edilen Mustafa Kemal Paşa üzerinde sadrazam ile anlaşması oldukça kolay olmuştur. Onun, talimatnamenin üst yazısında Mustafa Kemal Paşa'nın yola çıkmakta acele etmesini istemesi, Pontusçuların hareketleri ile ilgilidir. Ancak Şakir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya veri-

544 US, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, s.40 vd.; ATAY, 19 Mayıs, s. 22 vd.

len yetkinin genişliğinden tereddüde düşmüş; fakat yine de talimatnameyi daha müzakere edilip onaylamadan, alıp ilgili makamlara tebliğlerde bulunmuştur. Böylece, Mustafa Kemal Paşa'nın bir an önce Samsun'a hareket etmesini sağlamıştır.

b. Diyarbakirli Kâzım (İnanç) Paşa ve

6 Mayıs 1919 Tarihli Talimatname

Kafasında taşıdığı fikirleri Kâzım (İnanç) Paşa'ya âdetta açıklarcasına anlatan Mustafa Kemal Paşa; "Ben zaten şu veya bu suretle Anadolu'ya geçmek fırsatını arıyordum" demektedir.

Mustafa Kemal Paşa, müfettişlik yetki ve sorumlulukları ihtiva eden 6 Mayıs 1919 tarihli talimatnameyi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa'nın o zaman raporlu olması dolayısıyla İkinci Başkan Diyarbakirli Kazım (İnanç) Paşa'ya hazırlattırıp, Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya mühürlettirmiştir. Jaeschke'nin de belirttiği gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın 1926'da yazdırdığı ve 1944'te yayınlanan hatıralarında anlattıkları ile Kâzım İnanç Paşa'nın 1933 yılında Cumhuriyet gazetesine yaptığı açıklama, esas itibarıyla birbirine uymaktadır⁵⁴⁵. Böylece her iki hatıra vasıtasıyla bu tarihî talimatnamenin nasıl meydana getirildiğini ve bu arada Kâzım İnanç Paşanın bu konuda oynadığı rolü tereddütlere yer vermeyecek şekilde öğrenmek mümkün olmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa gerçekten, o zaman sık sık görüştüğü Kâzım (İnanç) Paşa'dan arzu ettiği talimatnameyi hazırlamak hususunda büyük anlayış ve yardım görmüştür. Hattâ

545 JAESCHKE, *Auftrag und Vollmacht Mustafa Kemals von 6 Mai 1919*, c. 62, s.270; JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı ile...*, s. 270.

O, Kâzım Paşa'yı fikren kendine yakın görmüş olmalı ki, ona düşüncelerini ihsas etmekten çekinmemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı Şakir Paşa'dan Samsun ve havalisindeki olayların araştırılmasına dair görev teklifi alınca, Genel Kurmay Başkanlığı Dairesine gitmiş ve durumu Genelkurmay İkinci Başkanı Kâzım Paşa'ya açmıştır. Ona hemen hemen bütün düşüncelerini anlatan Mustafa Kemal Paşa sözlerini, "Ben zaten şu veya bu suretle Anadolu'ya geçmek fırsatını arıyordum. Mademki onlar teklif ettiler, fırsattan mümkün olduğu kadar istifade etmeliyiz" şeklinde cümlelerle bitirmiştir⁵⁴⁶.

İtilaf Devletlerinin dikkatlerini üzerine çekmemek düşüncesiyle, o günlerde orduyu küçültmek ve yeni makamlar ihdas etmekle meşgul olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin, Mustafa Kemal Paşa'ya Samsun ve havalisindeki olaylarla ilgili bir görev bulması pek güç olmamıştı. Öte yandan daha önce Mersinli Cemal Paşa'nın Konya'da Yıldırım Kıtaatı Müfettişliği'ne tayin edilmiş olması (2 Şubat 1919), bu hususta önemli bir kolaylık sağlamıştı. Fakat, Mustafa Kemal Paşa memuriyetin şekline değil, verilecek yetkinin mümkün olduğu kadar geniş olmasına önem veriyordu. Kâzım Paşa, "Zaten ordu müfettişlikleri meselesi var. Sen o taraflara ordu müfettişi unvanıyla gidebilirsin" deyince, O, "Unvanın ehemmiyeti yok. Şimdi Harbiye Nazırı ile konuş, benden ne istiyorlar tespit et, üst tarafını kendimiz yaparız" diyerek bu konuda asıl düşüncesini açığa vurmuştur.

Kâzım (İnanç) Paşa, Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın görüşünü alıp döndükten sonra Mustafa Kemal Paşa ona: "Onlar ne istiyorlarsa, azamisini ilave ederek bir talimatname kaleme alınız. Yalnız bir noktayı ben not ettireyim" demiştir. Mustafa Kemal Paşa, 1926 yılında hatıralarını yazdığında zaman

546 ATAY, 19 Mayıs, s.19.

talimatnameye eklettirdiği maddeler hakkında şunları söylemektedir: “Mümkün olduğu kadar Anadolu’nun her tarafına emir vermeli idim. İstediğim bir madde, Samsun’dan başlayarak bütün şark vilâyetlerinde bulunan kuvvetlerin kumandanı olmağımı ve bu kuvvetlerin bulunduğu vilâyetler ve valilerine doğrudan doğruya emir vermekliğimdi. Bir başka madde, bu mütaka ile herhangi bir temasta bulunan askerî ve idarî makamlara işarlarda (yazı ile bildirme) bulunabilmekliğimdi”.

Mustafa Kemal Paşa, talimatnamede yer almasını istediği bu maddeleri dikte ettirdikten sonra, Kâzım Paşa’ya tekrar; “Onların arzularını bir araya topla; fakat sonuna bu iki maddeyi ilave et” demiştir. Kâzım Paşa o zaman, onun esas gayesi hakkında bir şeyler sezinlemiş olacak ki, “Bir şey mi yapacaksın” diye sormaktan kendini alamamıştır. Mustafa Kemal Paşada, “Evet.... Bir şey yapacağım. Bu maddeler olsa da olmasa da yapacağım” şeklinde karşılık vermiştir. Kâzım Paşa gülerek “Vazifemiz, çalışacağız” demiştir⁵⁴⁷.

Mustafa Kemal Paşa bu sözleri söylediği sırada herkes her şeyden ümidini kesmiş bulunuyordu. Bu ortam içinde, onun söylediği bu sözler, Türklüğün azim ve iradesini göstermesi bakımından dikkate şayandır.

Mustafa Kemal Paşa ertesi gün müsveddeyi okuyup, tekrar bazı tashih ve ilaveler de bulununca, Kâzım Paşa dayanamamış ve “Salahiyetin bu kadarı da çok fazla olmaz mı Paşam? Çünkü korkarım ki, nazır kabul etmemezlik eder” diye onu ikaz etmek ihtiyacını duymuştur.

Kâzım (İnanç) Paşa son şeklini alan talimatnameyi Harbiye Nazırı Şakir Paşa’ya götürmüş ve imzasına arz etmiştir. O gün hasta bulunan Harbiye Nazırı Şakir Paşa, talimatnameyi Kâzım Paşa’ya okutmuş; fakat okuma işi daha bitmeden

547 ATAY, 19 Mayıs, s.20.

yetkinin genişliği karşısında hayretini belirtmekten kendini alamamıştır. Kâzım Paşa, "Hayır efendim, müfettişliklerin kendi hudûduna mücavir (komşu) kıta'at ve vilayetlerde de temasta bulunması vazifemizin mesul ve mevzuuna dahildir. Tabirimizi umum Anadolu müfettişliği sarahatinde ifade etsek dahi yeniden bir şey ihdas etmiş oluyoruz" gibi bir açıklamada bulunduysa da, Şakir Paşayı ikna etmesi mümkün olmamıştır. Ancak paşa; "İmzaya lüzum yoktur; yalnız mühürlersin" diyerek ona mührünü vermiştir⁵⁴⁸. Mustafa Kemal Paşa bu kadarını yeterli bulmuştur. Ayrıca o, Kâzım Paşa'nın itirazlarına rağmen, son olarak talimatnameye "Müfettişlik lüzum gördükçe doğrudan doğruya Sadrazam Paşa ile muhabere eder" kaydını koydurmuştur⁵⁴⁹.

Mustafa Kemal Paşa'nın görevini, 3 Mayıs 1919 günü Kâzım (İnanç) Paşa tarafından görevlendirilen Yüzbaşı Şeref Efendi vasıtasıyla tebellüğ etmiştir. Emrin Mustafa Kemal Paşa'ya tebliğ edilmesinden sonra Kâzım Paşa çok acele hareket ederek talimatname ile ilgili gerekli emirleri ilgili müesseselere göndermiştir⁵⁵⁰.

c. 6 Mayıs 1919 Tarihli Talimatnamede

Mustafa Kemal Paşa'nın Etkisi

Mustafa Kemal Paşa'yı tasavvur ve gayesine ulaştıracak olan tarihî talimatnamenin tam metni şöyledir:

"Genelkurmay Dairesi

9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine verilecek direktif suretidir:

548 Cumhuriyet, 17 Mayıs 1933; Almanca trc. için bkz. JAESCHKE, *Mustafa Kemals Sendung nach Anatolien*, s.23 vd.

549 ATAY, 19 Mayıs, s.21.

550 "Atatürk'ün 19 Mayıs Öncesi Nasıl Hazırlandı, Samsun'a Gidişin Hiç Bilinmeyen Yönleri", *Tanin*, 10 Kasım 1981.

9'uncu Ordu Kıtaaatı Müfettişliğine ait görevleri Yüksek şahsınızın 9'uncu Ordu Kıtaaatı Müfettişliği'ne atanması hususunda padişah onayı çıkmıştır. Ancak bu müfettişlikteki göreviniz yalnız askerî olmayıp, müfettişliğin kapsadığı bölgeler içinde aynı zamanda mülkîdir.

1. Bu ortak görevler şunlardır:

a) Bölgenizde iç güvenliğin sağlanması ve devamlılığı, asayişsizliğin ortaya çıkış sebeplerinin belirlenmesi.

b) Bölgede ötede beride dağınık bir hâlde varlığından söz edilen silah ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak uygun depolara biriktirilmesi ve koruma altına alınması.

c) Değişik yerlerde birtakım toplulukların bulunduğu ve bunların asker toplamakta olduğu ve gayriresmî bir surette ordunun bunları koruduğu ileri sürülüyor. Böyle topluluklar olup da asker topluyor, silah dağıtıyor ve ordu ile de ilişkide bulunuyorlarsa kesin olarak önlenmesi ile bu gibi toplulukların kaldırılması.

2. Bunun için:

a) İki tümenli olan 3'üncü ve dört tümenli olan 15'inci kolordular müfettişlik emrine verilmiştir. Bu kolordular hareket ve güvenlik konularında doğrudan doğruya müfettişlikle ve yürürlükte olan işlemler yani özlük işleri genel kuvve ve başkaları gibi konularda eskisi gibi Harbiye Nezaretiyle haberleşeceklerdir. Tümen veya bölge komutanlığı veya bir özel göreve atanacak subayların tayin ve değiştirilmeleri müfettişliğin onayı veya istemiyle olacaktır. Bununla birlikte diğer konularda gerek ve yarar görerek müfettişliğin verdiği direktifi kolordu komutanlıkları aynen uygulayacaktır. Özellikle, sağlık işleri çok önemlidir. Bu ortamdaki inceleme ve işlemlerin halka da yayılması gereklidir.

b) Müfettişlik bölgesi Trabzon, Erzurum, Sivas, Van illeriyle Erzincan ve Samsun⁵⁵¹ bağımsız sancaklarını kapsadığından müfettişliğin yukarıda sayılan görevleri yürütmek için vereceği bütün direktifi bu illerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya yapacaklardır.

3. Müfettişlik sınırına yakın iller ve bağımsız iller (Diyarbakır, Bitlis, Mamuretülaziz, Ankara, Kastamonu illeri) ile kolordu komutanlıkları da müfettişliğin görevini yapması sırasında doğrudan doğruya olabilecek isteklerine önem vereceklerdir.

4. Müfettişliğin askerî konularda başvuracağı yer Harbiye Nezareti olmakla beraber diğer konular için ilgili makamlarla haberleşebilecek ve bu haberleşmeden Harbiye Nezaretine de bilgi verilecektir⁵⁵².

Şifreye dönüştürüldü. 7.5.1919

Re'fet

Harbiye Nazırı

Mehmed Şakir"

Dikkat edilirse yönetmelikte müfettişliğin görevleri şu noktalarda toplanmıştır: Atandığı bölgedeki asayişsizliği önlemek, ordunun elindeki "fazla" silah ve cephaneyi bir an önce toplattırarak depolatmak, Doğu Anadolu'da kurulduğu ileri sürülen şûraları dağıtmak ve bunların halka silah da-

551 Trabzon vilayetine bağlı dört sancaktan biri, merkezi Samsun idi.

552 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 1, Vesika No: 3.; Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yay., Ankara 1982, s. 23-24, (Belge-21). Ayrıca bk. Genelkurmay Atase Arşivi, İstiklâl Harbi, K.14, G.66, Belge 66-1.; Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, s.22-25.

ğıtmasını önlemek⁵⁵³. Bundan daha önemlisi müfettişlik görevindeki yetkilerin açıklanmasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'nun büyük bir bölümünde hem askerî hem de mülkî yetkilere sahip olması, onu âdeta Anadolu'nun genel valisi konumuna getiriyordu.

Söylemeye bile gerek yoktur ki, bu talimatnamede Mustafa Kemal Paşa'nın o zaman Kâzım (İnanç) Paşa'ya dikte ettirdiği maddeler de sağladığı yetki açıkça belli olmaktadır.

Diyarbakirli Kâzım (İnanç) Paşa, sadece 6 Mayıs 1919 tarihli talimatnameyi hazırlayıp Harbiye Nazırına onaylatmakla kalmamış, İngiliz işgal komutanlığının, Mustafa Kemal Paşa'nın beraberinde götürmek üzere teşkil ettiği karargâhındaki⁵⁵⁴ subayların çokluğu üzerinde uyanan şüphelerini de dağıtmayı başarmıştır. O, 1933 yılında Cumhuriyet gazetesine yaptığı açıklamada, bu hususta şunları söylemektedir: “Gazi Hazretlerinin hareketleri günü dairenideki yerinde bulunmadım. Ertesi günü İngiliz irtibat zabitlerinin beni çok aradığını ve nihayet İngiliz Komutanlığının bir mektubunu bıraktığını söylediler. Mektup cevaplı bir protesto idi. Muazzam bir ordu karargâhı gönderdiğinizden ve bunun alıkonması mütareke ile taban tabana zıt bulunduğundan ve hemen cevap talep edildiğinden balisediliyordu.

İngiliz irtibat zabitini gördüm. İngiliz ordusu karargâhından kaç zâbit bulunduğunu sordum. İyi hatırlanıyorsa da iki yüze yakın bir rakamı söyledi. ‘Halbuki muazzam gördüğünüz bu karargâhta 20 zâbit bile yok’ mukabelesinde bulundum ve o gün cevabı tehir ile ertesi sabah gönderdim”⁵⁵⁵.

Gerçekten bu tayin, “şu ve bu suretle Anadolu'ya geçmek fırsatını” arayan Mustafa Kemal Paşa'ya bu hususta büyük ko-

553 Hakkı N. Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, 1973, s.50.

554 Geniş bilgi için bk. Fethi Tevetoglu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Ankara 1987, s.16.

555 *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1933.

laylık sağlamıştır. O, yetki ve sorumluluklarını ihtiva eden 6 Mayıs 1919 tarihli talimatnamenin hazırlanması sırasında, Diyarbakırlı Kâzım İnanç Paşa'dan büyük anlayış ve yardım görmüştür. Öte yandan O, bizzat Kâzım Paşa'ya talimatnamede yer almasını istediği maddeleri dikte ettirmekle, işi tesadüflere bırakmayan, olaylar ve kişiler üzerinde kolayca hâkimiyet kurabilen büyük adam olma özelliğini daha o zaman göstermiştir. Böylece talimatname hükûmetin değil, onun eseri olarak ortaya çıkmıştır. Afet İnan, "Mustafa Kemal Paşa bu talimatnameyi başlangıçtan itibaren fikrî çalışmalarını yaptığı gayesini tahakkuk ettirebilecek şekilde kaleme almış ve aynı gayeye hizmet edenlerin yardımı ile onaylatmıştır" demektedir⁵⁵⁶.

Talimatname üzerinde, onun daha o zaman neler yapmak istediğini, yani tasavvur ve gayesini anlamak güç değildir. Ancak onun, daha sonra yaptıklarının hepsini, talimatnamenin kendisine tanıdığı yetkilere bağlamak doğru olmaz. Zira O, daha o zaman "bu maddeler olsa da olmasa da" bir şeyler yapmak azim ve kararında idi. Talimatnamedeki yetkiler, ancak Samsun'a çıkışının ilk aylarında kendisine büyük kolaylık sağlamıştır. Nitekim Erzurum Kongresinden az önce görev ve yetkileri tamamen elinden alınmıştır.

d. Mustafa Fevzi (Çakmak) ve Cevad (Çobanlı) Paşalar

Mustafa Kemal Paşa, talimatname ile ilgili çalışmaları sırasında Harbiye Nezaretine 6 Mayıs 1919 tarihli yazılı müracaatı ile Dahiliye Nezaretinden Osmanlı ordularının konuçlandığı bölgelerin haritalarını⁵⁵⁷ ayrıca 7 Mayıs 1919 tarihinde yine Hariciye Nezaretinden de İtilaf Devletleri ile

556 Sait Terzioğlu, "Mustafa Kemal'i Anadolu'ya Göttüren Sebepler Nelerdir?", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1963.

557 *Atase Arşivi, İstiklâl Harbi, K.14, G.63, Belge 63-1.; Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler*, s. 15-17.

yapılan mütareke belgesi ile daha sonra alınan bazı kararlar ve memuriyeti gereğince bilinmesi yararlı olan maddelerin Dışişleri Bakanlığı'ndan istenmesini ve tarafına verilmesini istemiştir⁵⁵⁸.

Harbiye Nezareti, Mustafa Kemal Paşa'nın görev hazırlıkları ile ilgili talepleri üzerine, Hariciye Nezareti'ne 8 Mayıs 1919 tarihinde müracaat ederek, "9'uncu Ordu Kıt'aları Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın mülkî olan görevlerini kolaylaştırmak amacıyla Hariciye Nezareti tarafından kararlaştırılan ve müfettişlikçe bilinmesinde yararlı olan ne gibi maddeler varsa Harbiye Nezaretine ulaştırılması istenmiştir"⁵⁵⁹.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan ayrılmadan önce, ilerisi için, daha sonra Harbiye Nazırlığına getirilecek olan Fevzi (Çakmak) ve o zaman Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne⁵⁶⁰ tayin edilen Cevad (Çobanlı) Paşaların destek ve yardımlarını temin etmişti. Gerçekten, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başarıya ulaşmasında bu iki milliyetperver şahsın destek ve yardımlarının büyük payı vardır. Özellikle Fevzi (Çakmak) Paşa Harbiye Nazırı iken Türk İstiklal Savaşı'nın başlangıcında Mustafa Kemal Paşa'ya sağladığı büyük destek ve yardımla âdeta İstanbul'da mukavemet hareketinin başı olmuştu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Fevzi (Çakmak) ve Cevad (Çobanlı) Paşalar ile karşılaşması ve ilerisi için aralarında plan yapmaları şöyle vukû bulmuştur:

558 Atase Arşivi, İstiklâl Harbi, K.14, G.64, Belge 64-1.; Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, s.18-20.

559 Atase Arşivi, İstiklâl Harbi, K.14, G.70, Belge 70-1.; Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, s.32-34.

560 Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da çalışmaları devam ederken bir ara ismi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne geçmiştir. Ancak Fevzi (Çakmak) Paşa'nın istifasının kabul edilmemiş olması, bu görevin verilmesini engellemiş daha sonra ise unutulmuştur. (Vakit, 27 Şubat 1919).

Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa, bir Yunan işgaline karşı silahla direnme emri verdiği gerekçesiyle Birinci Ordu Birlikleri Müfettişliği'ne kaydırılmış, yerine ise Cevad (Çobanlı) Paşa getirilmişti⁵⁶¹. 15 Mayıs 1919 tarihinde, Fevzi Paşa üzerindeki Genel Kurmay Başkanlığı görevini devretmek üzere Cevad Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nde buluşmuşlar ve uzun müzakerelerden sonra aralarında şunlara karar vermişlerdir.

- Zaten kararlaştırılmış olan üç ordu müfettişliğinin bir an evvel teşkili ile ordunun emir ve kumandasının tanzimi.

- Mümkün olduğu kadar çok miktarda silah ve mühimmatın Anadolu'da toplanması ve İtilaf Devletlerine teslim edilmemesi.

- İstanbul Hükûmeti tamamen işgal kuvvetlerinin elinde esir olduğundan burada verilecek emirlerin icra edilmemesi için Anadolu'da bir millî irade vücuda getirilmesi.

- Millî galeyandan istifade olunarak (Kuva-yı Milliye) teşkili ve millî iradenin buna istinat ettirilmesi.

- Artık mutlak müdafaada kalınmayarak tecavüzkar düşmanlarımız üzerinde mukabil taarruza geçilmesi⁵⁶².

e. Üç Büyüklerin Yemini

Bu beş maddenin tahakkuku için lazım gelen teşebbüslerin ayrıntılarına geçtikleri sırada, Samsun'a hareket etmek üzere bulunan Mustafa Kemal Paşa veda için Erkân-ı Harbi-

561 Takvim-i Vekayi, No: 3549; İleri, 15 Mayıs 1919; Alemdar, 15 Mayıs 1919.

562 Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul 1953, s. 37.; ZÜRCHER, Millî Mücadelede İttihatçılık, s.198.

ye-i Umumiye Dairesi'ne gelmiştir⁵⁶³. Burada Mustafa Kemal Paşa'nın karşılaştığı manzara şudur: Masanın üzerinde bir harita bulunmaktadır. Fevzi Paşa'nın gözlerinden, yüzünden ve tavırlarından çok dalgın olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Cevad Paşa'nın ne düşündüğünü bir gece önce sadrazamın konağındaki buluşmada öğrenmiştir. Şimdi de Fevzi Paşa'nın ne düşündüğünü merak etmektedir. O bu düşünce ile Fevzi Paşa'ya "Paşam vaziyeti nasıl mütalâa ediyorsunuz?" diye sormuştur. Fevzi Paşa da âdeta gök gürleri gibi bağırarak; "Anlamıyorum ki efendim, (Sağ elinin şahadet parmağı ile haritada İstanbul noktasını göstererek) buradaki rahatımızı feda etmemek için koskoca memleketi veriyoruz" demiştir. Böylece Fevzi Paşa'nın da fikrini öğrenen Mustafa Kemal Paşa, "İçinden sevinmiş ve ferahlamıştır"⁵⁶⁴.

Herhâlde, Fevzi ve Cevad Paşalar da Mustafa Kemal Paşa'yı kendilerine yakın görmüş olmalı ki, biraz önce aralarında tespit ettikleri beş maddelik kararlarını ona da açıklamışlardır. Mustafa Kemal Paşa da bu beş maddelik kararı tamamen uygun ve yerinde bulmuştur. Aralarında, Anadolu'da millî iradenin nasıl yaratılabileceği konuşulurken, Mustafa Kemal Paşa büyük bir metanetle; "Ben bunu tahakkuk ettirmek üzere Anadolu'ya gidiyorum. Kahraman milletimin sinesinde hayatımı feda edinceye kadar çalışacağım" deyince, bu sözlerden duydukları heyecanla ayağa kalkmışlar; vatanın kurtarılması için beraber çalışacaklarına ve bu uğurda hiç bir şeyden çekinmeyeceklerine yemin etmişlerdir"⁵⁶⁵.

563 KÜLÇE, *Mareşal Fevzi Çakmak*, s. 108.; Adnan Çakmak, "Mareşal Fevzi Çakmak'ın Anıları", (Röportaj: Murat Sertoğlu), *Hürriyet*, 18 Nisan 1975.; Akın, 20 Mayıs 1948.

564 ATAY, 19 Mayıs, s.26.

565 KÜLÇE, *Mareşal Fevzi Çakmak*, s. 108; Akın, 20 Mayıs 1948.

Zürcher, bu yemin meselesine kuşkuyla yaklaşmaktadır. Bu kuşkusuna dayanak olarak Harbiye Nezareti'nin daha sonraki uygulamalarında Anadolu hareketine karşı ihtiyatlı bir çizgi izlediğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın askerî bir çatışmaya girmemesi için devamlı uyarıldığını göstermektedir⁵⁶⁶. Ancak Zürcher'in kuşkusu yersizdir. Çünkü Harbiye Nezareti'nin üst düzey subayları Mustafa Kemal Paşa'nın hangi niyetlerle Anadolu'ya geçtiğini biliyorlardı.

Bunu takiben Fevzi ve Cevad Paşalara, "Yalnız sizlerden bir şey bekliyorum, bana yardım edeceksiniz..." demiş ve onlar da, "Tabii... Evet..." karşılığında bulunmuşlardır. Bu defa Cevad Paşa'ya dönen Mustafa Kemal, "Bilhassa siz Paşam... Asıl salahiyyet makamında siz bulunuyorsunuz. Beraber yürüyebilecek miyiz?" diye sormuş ve ondan da, "Elbette.." cevabını almıştır. Böylece Mustafa Kemal Paşa, "O hâlde ilk iş olarak, Ulukışla tarafında bulunurken şimendiferle nakillerine müsaade olunmayan Yirminci Kolordunun yürüyerek Ankara'ya hareket etmelerini emir buyurunuz" diyerek ilk istekte bulunmuş ve Cevad Paşa da, "Emir vereceğim" şeklinde bir cevapla onun bu arzusunu yerine getireceğini vaad etmiştir. Mustafa Kemal Paşa son olarak Cevad Paşa'dan bizzat kendisi ile muhabere edebilmek üzere özel bir şifre istemiş ve o da, bunu hemen temin etmiştir⁵⁶⁷.

Çok faydalı geçen bu görüşmeden sonra Mustafa Kemal Paşa arkadaşlarına veda ederek oradan ayrılmıştır. Gerçekten Mustafa Kemal Paşa'nın Cevad Paşa'dan temin ettiği özel şifre, Samsun'a varışından kısa bir süre sonra çok işine yaramıştır. Damad Ferid Paşa hükûmetinin aldatıcı vaadlerle Mustafa Kemal'i Anadolu'dan İstanbul'a çağırdığı zaman, o, gerçek sebebi bu şifre vasıtasıyla Cevad Paşa'dan sormuş ve

566 ZÜRCHER, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, s.183.

567 ATAY, 19 Mayıs, s.26 vd.

İşgal Kuvvetleri Komutanlığı tarafından bunda ısrar edilmekte olduğunu öğrenmiştir⁵⁶⁸.

Öte yandan, Cevad Paşa'nın Ulukışla'dan Ankara'ya hareketini emrettiği 20. Kolordu, Mustafa Kemal Paşa'nın istiklal mücadelesinde en büyük güç kaynaklarından biri olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Erkân-ı Harbiyesinin başında bulunan Cevad Paşa ile Fevzi, Kâzım (Karabekir), Ali Fuad ve Diyarbakirli Kâzım (İnanç) Paşaların, ilerisi için yardım ve desteklerini daha İstanbul'dan ayrılmadan temin etmiştir. Öğrendiğimize göre Mustafa Kemal Paşa bugün padişahu ziyaret ederek veda edecek ve derhal Bandırma vapuru ile Samsun'a hareket edecektir. Nişantaşı Konagı'ndan birlikte ayrılan Cevat Paşa Teşvikiye'ye doğru yürürken: "–Bir şey mi yapacaksın Kemal?" diye sormuş ve şu cevabı almıştır:

"Evet Paşam, bir şey yapacağım."

Ve aralarındaki konuşma şu şekilde bitmiştir:

"–Allah muvaffak etsin ."

"–Mutlaka muvaffak olacağız."⁵⁶⁹

Ayrıca Şakir, Cevad ve Diyarbakirli Kâzım Paşalardan böyle bir anlayış ve yardım görmemiş olsaydı müfettişlik yetkilerini ihtiva eden talimatın yazılıp, İşgal Komutanlığının haberi olmadan, Osmanlı Vükela Meclisi'nin tasdikinden geçirilmesinin mümkün olmayacağı şüphesizdi⁵⁷⁰.

568 ATAY, 19 Mayıs, s. 27.

569 İstiklâl Savaşı Gazetesi ,15 Mayıs 1919 Perşembe, Mustafa Kemal Paşa Damat Ferit ile konuştu ,s.3

570 BİYİKLİOĞLU, Atatürk Anadolu'da, s.102.; Mustafa Kemal Paşaya Osmanlı Gençlik Kurumunun üst düzey yöneticilerinin verdiği desteği göstermesi bakımından şu olay önemlidir; Osmanlı Kabinesinde Harbiye Nazırı olan Şevket Turgut Paşa, kabinede bir diğer Nazır olan Rıza Tevfik Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile alakalı olarak 'devletin başına dert olacağını'

Böylece, arkasını bu iki milliyetçi şahsa dayayan Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a gönül rahatlığı içinde hareket etmiştir.

Cevad Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile ilişkisi ortaya çıkınca, görevinden alınmış ve üstelik Malatya'ya sürülmek suretiyle cezalandırılmıştır. Fevzi Paşa ise Harbiye Nazırlığı süresince (3 Şubat 1920-5 Nisan 1920) Anadolu'ya silah sevketme işini büyük bir gizlilik ve sessizlik içinde başarıyla yürütmüş ve İstanbul'un işgalinden sonra da Anadolu Hareketine katılmıştır.

D. Sultan Vahideddin'in Rolü⁵⁷¹

Türk tarihinde, hatta dünya tarihinde, Mustafa Kemal'in IX. Ordu Müfettişliğine tayini gibi başlangıcında normal gözükse, fakat sonucu bakımından böylesine büyük bir olayın bir benzerine daha rast gelmek mümkün değildir. Hemen belirtelim ki, tarihte Türk milletinin ilk defa tamamen yok olmak tehlikesi ile karşı karşıya geldiği bir anda, bu tayini İstiklal Savaşına hareket noktası yapmada ve verilen istiklal mücadelesi sonunda yeni bir Türk devletinin doğmasında, şüphesiz, en büyük şeref payı Mustafa Kemal Paşa'ya aittir. Zira, Mustafa Kemal Paşa'nın yerine başka biri tayin edilseydi, hiç şüphesiz, verilen talimatın dışına çıkmayacak ve belki de bir İstiklal Savaşı söz konusu olmayacaktı. Ancak böyle bir tayinden Mustafa Kemal Paşa gibi hayata atıldığı ilk günler-

söylemesi ve ondan 'hamiyetsiz' diyerek bahsetmesi üzerine Rıza Tevfik Beyin başına hokkayı fırlatarak; 'kim ki Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına hamiyetsiz der, o insan hem hamiyetsiz hem de haysiyetsizdir' der. Bk. (İ. BARDAKÇI, *Vahdeddin'den Mustafa Kemal'e*, s.88).

571 KOCA, "Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliğine Tayininde Vahideddin'in Rolü Var mıdır?", s.1-5. Yaşar Özüçetin, "Milli Mücadele İçerisinde 19 Mayıs 1919", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2 (Aralık 2004), s.72-73.

den beri kafasında “millî devlet” ve “istiklal-i tam” fikirlerini taşıyan bir kişi faydalanabilirdi ve de öyle olmuştur .

İstiklal Savaşına başlangıç teşkil eden bu tayin üzerinde bazı çalışmalar yapılmışsa da⁵⁷², henüz konunun layıkıyla aydınlatıldığını ileri sürmek imkânsızdır. Başta Sultan Mehmed Vahideddin olmak üzere, zamanın sadrazamı Damad Ferid Paşa, Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey, Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Bahriye Nazırı Avni Paşa, Genel Kurmay Başkanı Cevad (Çobanlı) Paşa ve Genel Kurmay İkinci Başkanı Diyarbakırlı Kâzım (İnanç) Paşa gibi büyük devlet erkârından bazıları “şahsî kaygılarını”, bazıları da “millî menfaatleri” gözeterek bu tayin üzerinde, şüphesiz, hepsi de müspet rol oynamışlardır.

a. Mehmed Vahideddin

4 Temmuz 1918 tarihinde, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğunun tahtına “Mehmed Sâdis” (VI.Mehmed) unvanı ile çıkan Mehmed Vahideddin⁵⁷³, her hükümdarda olduğu

572 Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliği'ne tayini için bkz. JAES-CHKE, *Mustafa Kemals Sendung nach Anatolien*, No: 1, *Geschichte des islamischen Orients*, Tübingen, 1949.; Aynı yazar, *Auftrag und Vollmacht Mustafa Kemals vom 6 Mai 1919*, No: 62, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1969.; “Beiträge zur Geschichte des Kampfes der Türkei um ihre Unabhaengigkeit”, *Die Welt des Islams*, No: 1, 1957.; *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 1991, s.96-118.; BİYİKLİOĞLU, *Atatürk Anadolu'da*, s.91-110.; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, İstanbul 1973, s. 210-216.; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, Cilt I, İstanbul 1994, s.397-419.; Tahsin Ünal, *Millî Mücadele Başlarında Mustafa Kemal*, Tarih Kurumu, s.73.; AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri...*, Cilt I, s. 276-296.; D.A. Rustow, *The Army and the Founding of the Turkish Republic*, *World Politics*, XI, 1959, s. 537-538.

573 Sultan Vahideddin, 1861 yılında doğmuştur. Otuz ikinci Padişah Abdülmecit'in 30 çocuğundan 23'üncüsü olan Sultan Vahideddin'in annesi Gülistu Hanım'dır. Dört aylıkken babası ölen Sultan Vahideddin'in çocukluk ve gençliği kapalı bir ortamda geçer. Amcası Abdülaziz ile ağabeyleri V. Murad ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine, ihtilale, darbe ve savaşlara tanık Sultan, Veliht Yusuf İzzettin Efendi'nin intihar

gibi, halk arasında sevinçle karşılanmıştı. Hattâ, son senelerde arka arkaya gelen felaketlerle bir hayli bunalmış olan halk, Osmanlı tahtında meydana gelen bu değişikliği kurtuluşunun bir işareti bile saymıştı. Öyle ki, hiç kimse, tahta çıkışını büyük bir umutla karşıladığı hükümdarının birkaç yıl içinde İmparatorluğu ile birlikte, tarihin sayfaları arasına uğurlanacağını tahmin edememişti.

Sultan Vahideddin'in kişiliğiyle ilgili olarak kaynaklarda birbirine tezat görüşler olmakla birlikte genel olarak şu şekilde anlatılmaktadır; iyi bir baba, Avrupalılaşmaya nispeten açık, yakınlarına cömert, yeri geldiğinde ağlayan ve ağladığını saklamayan, çok sigara içen, iyi bir besteci, iyi bir binicidir. Şehzadeliğinde hastalıklı bir genç olarak anlatılan Sultan Vahideddin'in saltanatı sırasında asabi, sinirlerinin de çok zayıf olduğu ifade edilmektedir. Yazılı anlatımı ve imlâsı fikirlerini kağıt üzerine dökmekte zorluk çekmeyecek kadar düzgündü⁵⁷⁴. Mustafa Kemal Paşa da bu bilgileri doğrularca-

etmesinin ardından veliaht olmuştur (1916). Veliaht iken Avusturya ve Almanya'ya resmi ziyaretler yapmıştır. Ağabeyi Sultan Reşad'ın ölümü üzerine de 4 Temmuz 1918'de, 58 yaşında tahta çıkmıştır. Ertuğrul adında bir oğlu ve Ulviye ve Sabiha isimli iki kızı vardır. 1 Kasım 1922 yılında saltanatın kaldırılmasıyla Sultan Vahideddin, 17 Kasım 1922 Cuma sabahı İstanbul'dan ayrılarak, bir İngiliz savaş gemisiyle Malta'ya hareket etmiş, bunun üzerine TBMM, Sultan Vahideddin yerine Veliaht Abdülmecit Efendi'yi halife seçmiştir. Sultan Vahideddin I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devletine başkaldırınış olan eski Mekke Şerifi, yeni Hicaz Kralı Hüseyin'in davetinden yararlanarak Malta'dan Mekke'ye geçerek (Ocak 1923) İslam âlemine bir beyanname yayınlamıştır. Mısır'da yaşamak istemesine rağmen, İngilizler uygun görmeyince, 1923'te İtalya'nın Riviera bölgesindeki San Remo kentine yerleşmiş ve 1926'da vefat etmiştir. Bk. (Turgut Özakman, *Vahidettin, M. Kemal ve Millî Mücadele*, Bilgi yay., Ankara 1997, s.30).

- 574 Sultan Vahideddin'in kişiliği hakkında bilgi veren bazı eserler şunlardır: Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK yay., Ankara 1984.; GÖZTEPE, *Osmanlıların Son Padişahı Vahideddin...*, s.98.; İ. Hakkı Okday, *Yanya'dan Ankara'ya*, Sebil yay., İstanbul 1994.; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 4, Dergâh yay., İstanbul 1982.; Lütfi

sına "Vahideddin, bu sözleri ağır fakat çok düzgün söylüyor. Hayret ettim. Aramızda ciddi ve samimi sohbetler oldu...Düşündüm ki bu zat akıllı olmalıdır..." demektedir⁵⁷⁵.

Sultan Mehmed Vahideddin'in saltanat zamanı, halkın ümit ettiği gibi bir kurtuluş devri değil, aksine bir felaket ve batış devri olmuştu. O, kendisine biat edilmek üzere yola çıktığı zaman, bastonunu unutmuş olduğunun farkına varınca, sanki geleceğini okur gibi "bu bir felaket" demişti. O zaman bu sözü işitmiş olan Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad Türkgeldi, hatıralarında "Bütün zaman-ı saltanatı da felaketle geçti" ⁵⁷⁶ gibi bir söz ile onun ifadesini tamamlamıştır.

Sultan Mehmed Vahideddin, kendisine ait asıl gerçeği tahta çıkışını takip eden Kadir Gecesinde, bütün devlet erkânı önünde açıklamıştı: O, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'ye hitaben "Ben bu makam için hazırlanmadım. Şaşmış bir hâl-deyim, bana dua ediniz"⁵⁷⁷ demişti. Ancak daha sonra yemin ederek "eğer âkilâne, bî-garazâne ve bî-tarafâne idâre-i umûr edecek bir halefim olsaydı ömrümün devr-i âhırinde bu bâr-ı âzimi kabul etmezdim"⁵⁷⁸ şeklinde yaptığı açıklamaya bakacak olursak, onun hangi şartlar altında bu görevi kabul ettiğini anlaşılmaktadır.

Sultan Mehmed Vahideddin, bu sözleriyle, aynı zamanda Osmanlı hanedanının maddeten ve manen sona ermekte olduğu gerçeğini bir kere daha ifade etmiştir. Mehmed Vahi-

Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul 1972; Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, İletişim yay., İstanbul 1993.; Murat Bardakçı, *Şahbaba, Osmanlı Hanedanının Son Hükümdarı VI. Mehmet Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*, Pan yay., İstanbul 1998.

575 Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Sel yay., İstanbul 1955, s. 29.

576 Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, TTK yay., Ankara 1954, s.138.

577 İNAL, ...*Son Sadrazamlar*, s. 2095.

578 TÜRKGELDİ, *Görüp İştiklerim*, s.183.

deddin, Mondros Mütarekesi'ne kadar kararlı icraatta bulundu. O, her şeyden önce aldığı kararlarla, selefi Sultan Reşad'ın zayıf karakteri yüzünden iyice zayıflamış olan devlet otoritesini kuvvetlendirdi. Fakat Mondros Mütarekesi'nden sonra, bir taraftan.. her ikisi de akrabası olan Tevfik ve Damad Ferid Paşaların politikalarına inanmak, diğer taraftan İngilizlerin dostluğuna dayanıp güvenmek gibi hatalı bir düşünceye mağlup olması, hem imparatorluğun hem de hanedanın hayatına mal oldu. Gotthard Jaeschke'nin dediği gibi, eğer Osmanlı İmparatorluğunu, İngiltere'nin yardımı ile kurtarabilmek için, bu devletin lütuf ve inayetini kazanmak gibi yanlış bir düşünceye saplanıp kalmasaydı, talihin ağır sillesine belki daha kuvvetle dayanabilir ve hatta daha cesurca kararlar alabilirdi⁵⁷⁹. Fakat, şurasını unutmamak gerekir ki, o ne bir Fatih, ne bir Yavuz, ne bir Kanunî ve ne de onlardan sonra Osmanlı tahtına çıkan bir padişahdır. O, artık temelleri çökmüş ve ömrü tamam olmuş bir imparatorluğun batış kaderine ortak olmuş bedbaht bir fânidir. Onun hakkında söyleyeceğimiz son söz şudur: Son hatasını da yurdundan ayrılmakla yapmıştır. Dönmek umuduyla ayrıldığı yurduna bir daha dönememiştir. Böylece, altı yüzyıllık bir devrin ihtişamı da, onun, soyuna hiç de yakışmayacak bir şekilde bir İngiliz gemisine binerek memleketinden ayrılması ile bir gölge gibi silinip gitmiştir.

Öte yandan, mütareke devrinde İstanbul'da görev yapan İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi memurlarından baş tercüman Sir Andrew Ryan "Tercümanların Sonuncusu" adlı hatıralarında, Mehmed Vahideddin için "*Selefleri, kadar iyi bir Türk (as good a Turk as any of his predecessor)*"⁵⁸⁰ demektedir.

579 JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili ...*, s. 1.

580 RYAN, *The Last of The Dragomans*, s.127.; Gotthard Jaeschke, *Büyük İnkılâpçı ve Diplomat Atatürk*, Beşinci Türk Tarih Kongresi, s. 6.; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara 1973, s. 47.

Ayrıca, İngiliz Yüksek Komiserlerinden Sir John de Robeck'in siyasi yardımcısı olan Hanrry Luke de, "*Mustafa Kemal ve arkadaşlarından daha az gerçek vatansever değildir*"⁵⁸¹ diyerek Ryan'nun ortaya koyduğu gerçeği başka bir şekilde ifade etmektedir. Bu sözlerin ifade ettiği esas fikir doğru olmakla beraber, Vahideddin'in evvelce belirttiğimiz hatalarını örtmez.

b. Sultan Mehmed Vahideddin'in

Mustafa Kemal'e Güveni

Alman tarihçisi G. Jaeschke, Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliğine tayininde "Padişahın kendisine olan büyük güveni görmemezlikten gelmemek gerekir"⁵⁸² derken Tevfik Bıyıklıoğlu da, "Aksi takdirde bu tayini tasvip etmeyeceği muhakkaktır"⁵⁸³ diyerek âdeta onun ifadesini tamamlamaktadır. Ancak Prof. Jaeschke bu tayinde padişahın gü-

581 SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, s.47. Sultan Vahideddin'in vatanseverliğini gösteren daha birçok delil vardır: O bir defasında şöyle demiştir: "*Ben devlet ve memleketime bir hizmet etmek umidinde bulunmaysaydım, Çengelköy'de rahat rahat otururken bu bâr-ı azîmî kabul etmezdim. Bu yaşta sonra mezarıma padişahı diye yazdırmak hevesinde değilim*". Bk. (TÜRK-GELDİ, *Görüp İşittiklerim*, s. 163).

Beylerbeyi Sarayı Fransız İşgal Komutanlığı emrine istendiği zaman, saray başkatibi Ali Fuat Türkgeldi'nin büyük bir üzüntüye düştüğünü gören Sultan Vahideddin: "*Bence Âli Osmanın mülkiine girdikten sonra hududta bir kulubeye girmekle benim sarayına girmek beyninde (arasında) fark yoktur*," demişti. Bk. (TÜRK-GELDİ, *Görüp İşittiklerim*, s. 176).

Bir gün saray odalarının birinde yangın çıktığını öğrenen Sultan Vahideddin, bahçeye çıkıp yangının söndürülmesine nezaret etmişti. Bu durumu gören bekçibaşı, hizmet ve fedakârlığının derecesini göstermek için hüngür hüngür ağlamaya başlamıştı. Sultan Vahideddin, "*Benim nilletimin ocağı yanıyor; ben bunu düşünüyorum; kendi evimi yanmış ne ehemmiyeti var?*" diye bekçibaşını azarlamıştır. Bk. (TÜRK-GELDİ, *Görüp İşittiklerim*, s. 227).

582 Gotthard Jaeschke, *Büyük İnkılâpçı ve Diplomat Atatürk*, Beşinci Türk Tarih Kongresi, s. 96.

583 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, Cilt I, Ankara 1959, s.100.

venini yeterli görmemekte, "Mustafa Kemal aynı zamanda İngilizlerin de itimadını kazanmıştı; yani daha doğru olarak onların güvensizliğini mucip olacak her şeyden kaçınmıştı"⁵⁸⁴ demektedir. Gerçekten, 30 Ocak 1919 tarihinde en yakın arkadaşları tutuklanıp Malta'ya sürülürken, Mustafa Kemal'e dokunulmaması, G. Jaeschke'nin işaret ettiği "büyük güven"le izah edilebilir.

Gotthard Jaeschke, Mustafa Kemal Paşa, "İngilizlerin güvensizliğini, mucip olacak her şeyden kaçınmıştı" derken onun, 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelişinden sonraki zamanı esas almıştır. Aslında bu tarihten biraz önce, mütareke şartları ve onun İngilizler tarafından uygulanması üzerinde en sert tepkiyi Mustafa Kemal Paşa göstermişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın 5-8 Kasım 1918 tarihleri arasında Adana'da Yıldırım Orduları Kumandanı iken telgraf başında Sadrazam İzzet Paşa'ya Mondros Mütarekesi'nin şartları ve uygulanması üzerinde İngilizlerin gizli emellerini sayıp dökmesi ve bunun da onlar tarafından öğrenilmemesi "kendi hesabına bir talih eseri olmuştu". Aksi takdirde tıpkı 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa ve IX. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'ya yaptıkları gibi, İngilizlerin daha mütareke döneminde Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklayıp Malta'ya sürmeleri mümkün idi.

Mustafa Kemal Paşa'nın daha veliaht iken Mehmed Vahideddin'in 15 Aralık 1917-4 Ocak 1918 tarihleri arasında Almanya'ya yaptığı seyahatte refakatinde bulunması, kaderin kendisine güzel bir ihsarı olmuştu⁵⁸⁵. Mehmed Vahideddin

584 JAESCHKE, *Büyük İnkılâpçı ve Diplomat Atatürk*, s. 96. vd.

585 Mustafa Kemal Paşa hatıralarında Sultan Vahideddin ile olan ilk tanışmasını şu şekilde anlatmaktadır: " ...Bana denildi ki: -Seyahate çıkmadan evvel, veliahd hazretleriyle tanışmalısınız! Naci Paşa, Mekteb-i Harbiye'de benim terbiye-i askeriye hocamdı. O zaman zannedersem Miralay Naci Bey, onun da Vahideddin ile beraber bulunması tensib olunmuştu. Birgün hareketimizden evvel, Vahideddin'in sarayında birleştik. Bizi sarayın içinde Arap hısırlarıyla örtülmüş

Çanakkale Savaşlarında gösterdiği başarılarından dolayı hayranlık duyguları ile dolu olduğu Mustafa Kemal Paşa'yı⁵⁸⁶, bu vesile ile daha yakından tanıma fırsatı bulmuş, fikirlerini ve şahsî kıymetini takdir etmişti⁵⁸⁷.

Mehmed Vahideddin'in 4 Temmuz 1918'de Osmanlı tahtına çıkışı, halkta olduğu gibi, Mustafa Kemal'de de yeni ümitler uyandırmıştı. Bu ümitle, tedavi için gitmiş olduğu Karlsbad'dan Mehmed Vahideddin'e bir tebrik telgrafı gönderdiği gibi, 19 Temmuz'da Başmabeynci Lûtfi Simavi Bey'e de bir mektup yazmıştır. O, "...ubudiyet (bağlılık) ve tazimatı çakeranemin (saygılarımın) Zat-ı Şahaneye arzını..." diye rica

bir salona açılan kapıdan bir odaya soktular. Redingotlu adamlarla dolu olan odanın eşyası, bir kanep, kanepenin iki tarafında birer koltuktan ibaretti. Henüz girdiğimiz bu odada nyakta dururken, çok lâubali görünen rodingotlu adamların: içinde diğer rodingotlu bir adamı peyda oldu. Bu yeni gelenin kim olduğunu, ne olduğunu ve ne olmak lâzım geldiğini ne ben, ne de arkadaşımı fark etmedik. İçeri girdi, bizim bulunduğumuz tarafa teveccüh etti (yöneldi). Kanepenin sağ köşesine oturdu. Ben, karşıdaki koltuğa oturdum. Mütenazır (karşılıklı) koltuğu Naci Paşa işgal etti. Bu zat bir defa gözlerini kapadı, derin bir vecde daldı, neden sonra tekrar gözlerini açtı, bize lütfen iltifat etti: -Sizinle müşerref oldum, memnunuz! Tekrar gözlerini kapadı, bu nazikâne sözlerle cevap vermeye hazırlanırken, bîhuş (şışkın) bir şahsiyetin huzurunda bulunduğumu fark ettim, cevap vermek mi, yoksa vernemek mi lâzım geldiğinde tereddüt ettim. Naci Paşa'nın yüzüne baktım, o da çok durgundu. Onda bir defa daha teklilimi (söz söyleme) kudreti mevcut olup olmadığını anlamak için beklemeyi tercih ettim. Biraz sonra gözlerini açtı: -Seyahat edeceğiz değil mi? Ben çok sıkılmış, çok muazzab (azap içinde) bir halde: -Evet, ayrılmak edeceğiz! Dedim. İtinâf edeyim ki, bir mecnunla karşı karşıya bulunduğumuzu derakap (hemen) hissetmiş fukat mantıkî mükâlemeye girişmekten kendisini menetmişti. Hemen ayağa kalkıp dedim ki: -Efendi hazretleri, beraber seyahat edeceğiz. Seyahat iki gün sonra başlayacaktır. Perşembe akşamı garıda hazır bulunacaksınız, oradan hareket edeceğiz. Veda ettik ve çıktık. Mükellef bir saray arabasına binmiştik. Naci Paşa ile aramızda, takriben şöyle bir muhavere oldu: -Zavallı, bedbult, şâyân-ı merhamet... Bunlarla ne olabilir? -Öyledir. -Bu zavallı yarın padişah olacaktır. Kendisinden ne beklenebilir? -Hiç.. Biz ki aklımız, mantığımız vardır, biz ki niemleketin mukadderatını, hilini ve âlfisini (geleceğini) anlanmış insanlarız, ne yapabiliriz? Naci Paşa: -Güç!...Dedi...." Geniş bilgi için bk. (Fahri Rıfkı Atay, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, Sel yay., İstanbul 1955).

586 ATAY, Çankaya, s. 104.; JAESCHKE, Kurtuluş Savaşı ile İlgili ..., s. 97.

587 ATAY, Çankaya, s. 104.

ettiği mektubunun bir yerinde “Yeni padişahın Osmanlı tahtına çıkmış olması bende, vatanımızın ve milletimizin selamet ve saadete ulaşması bakımından çok büyük ümitler doğurmuş bulunmaktadır”⁵⁸⁸ demektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Karlsbad'dan tedaviden döndükten sonra, yeni bir göreve tayin edilinceye kadar İstanbul'da kalmış ve bu arada âdet olduğu üzere Sultan Mehmed Vahideddin'in Selamlık törenlerine katılmıştır. 16 Ağustos 1918 tarihli Selamlık töreninde Mehmed Vahideddin, onu iki Alman generaline, “Çok takdir ve emniyet ettiğim bir kumandan” diye tanıtmıştı. Hattâ o, bu güvenin bir nişanesi olarak 22 Eylül 1918'de cephede iken ona fahri yaverliğini (fahri yaver-i hazret-i şehriyarî) tevcih etmişti⁵⁸⁹. Mustafa Kemal Paşa da bu unvanı, uzun bir süre yazışmalarda bir iftihar vesilesi olarak kullanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'ni müteakip 13 Kasım 1918 tarihinde, cepheden İstanbul'a döndükten sonra Sultan Vahideddin ile görüşme isteğinde bulunmuş ve 15 Kasım 1918'de huzura kabul olunmuştur. Bu görüşmede Vahideddin, “Bilirim ki, ordunun zabitleri ve kumandanları sizi severler. Bana teminat verebilir misin ki, onlardan bana bir fenalık gelmeyecektir” gibi bir ifade ile endişesini ihtiyat-kâr bir dille belirttikten sonra, ona güvenin bir belirtisi olarak, “Siz akıllı bir kumandansınız. Tecrübesiz arkadaşlarınızı tenvir edeceğinize eminim.”⁵⁹⁰ demiştir. Bu konuşmadan anlaşılacağı gibi, Sultan Vahideddin, güvendiği bir komutan olarak Mustafa Kemal Paşa vasıtasıyla orduyu elinde tutmak istemektedir.

588 SİMAVİ, Osmanlı Sarayının Son Günleri, s. 380.

589 JAECHKE, Büyük İnkılâpçı ve Diplomat Atatürk, s. 97.; Gotthard Jaeschke, Auftrag und Vollmacht Mustafa Kemals vom 6 Mai 1919, s. 265.

590 Hakimiyyet-i Milliye, 12 Nisan 1926.

Resmen bilinen husus, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun ve havalisindeki azınlıkların ve bilhassa Rumların ihtilaf devletleri temsilcilerine ulaştırdıkları şikayetleri tahkik ve lazım gelen tedbirleri almak için bu bölgeye müfettiş tayin edildiğidir. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, padişahın: "Paşa, bu devleti kurtarabilirsin!" sözlerini nasıl anladığını, yorumladığını da yakınına şu şekilde belirtmiştir:

"Padişah demek istiyordu ki , hiçbir kuvvetimiz yoktur. Tek mesnedimiz İstanbul'a hakim olanların siyasetine uymaktır. Benim memuriyetim onların şikayet ettikleri meseleleri halletmektir. Eğer onları memnun edebilirsem ve bu siyasete karşı gelen Türkleri takip edersem, padişahın arzularını yerine getirmiş olacaktım.

Kendisine: Merak buyurmayın efendimiz dedim, nokta-i nazar-ı şâhanenizi anladım. İrade-i seniyez olursa hemen hareket edeceğim ve bana emir buyurduklarınızı bir an unutmayacağım."

Mustafa Kemal Paşa, "Muvaffak ol" diyen padişaha veda etmiş ve derhal Şişli'deki evine dönerek hazırlıklarını tamamlamıştır.⁵⁹¹

Hiçbir olay Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa üzerindeki büyük güvenini sarsmamıştır. Mustafa Kemal Paşa, kendisine fikren yakın saydığı Ahmet İzzet Paşa ile birlikte iktidara gelebilmek için arkadaşları ile bazı politik teşebbüslerde bulunmuştu. Hattâ bu gaye ile arkadaşlarıyla toplantılar bile düzenlemişti. Öyle ki, bir gün arkadaşları ile İttihat ve Terakki Hükûmeti Dahiliye Nazırlarından İsmail Canbulat'ın evinde toplandıkları ve hükûmet aleyhinde kararlar aldıkla-

591 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 16 Mayıs 1919 Cuma ,Dün Padişahı ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a gidiyor "Padişahın düşündüğü neydi?", s.7

rı ihbar edildiğinde, Sultan Vahideddin, şüphesiz kendisine duyduğu büyük güvenin tesiriyle Mustafa Kemal Paşa'nın böyle teşebbüslerin içinde olmasına ihtimal vermediğini o zaman Sadrazam olan Tefvik Paşa'ya söylemiştir⁵⁹². Söylemeye bile gerek yoktur ki, bu olay Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa üzerinde güveninin derecesini açıkça göstermektedir. Anlaşılabacağı üzere, Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa üzerindeki güveni herhangi bir olay karşısında silinip gidecek kadar köksüz değildir.

Sultan Vahideddin, Mustafa Kemal Paşa'ya duyduğu büyük güvenin bir diğer belirtisi olarak, ona kızı Sabiha Sultan'ı vermek istemiştir. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu evliliği istememiş olacak ki, karşı tarafın kabul edemeyeceği bir teklifte bulunmuştur⁵⁹³. Eğer, Mustafa Kemal Paşa, Mehmed Vahideddin'den gelen bu teklife yeterli ilgiyi göstermiş olsaydı, tıpkı Enver Paşa gibi ikbal merdivenlerinden süratle çıkması ve belki de daha o zaman çok arzu ettiği Harbiye Nazırlığı'na ve hattâ sadrazamlık makamına gelmesi mümkün olabilecekti. Böylece de, sarayın izlediği politikanın dışına çıkamayacak ve belki de bir 'saray adamı' olmaktan kendini hiçbir zaman kurtaramayacaktı.

Yukarıdan beri izah etmeye çalıştığımız bu 'büyük güven'in tesiri ile Sultan Mehmed Vahideddin, Samsun'a bir müfettiş gönderileceğini öğrenince, "yaveranımdan Erkân-ı Harp Mirliyası (Tuğgeneral) Mustafa Kemal Paşa'yı da namzetler meyanında nazarı itibara alınız" diye zamanın "hükûmetini ikaz"⁵⁹⁴ etmiştir. Böylece, tarihin Türk milletine en bü-

592 Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (hızl. Cemal Kutay), İstanbul 1981, s. 263.

593 Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, Ankara 1958, s. 275 vd.

594 SELEK, *Anadolu İhtilâli*, s.212.

yük ihsanı olan bu tayin gerçekleşmiştir. Her ne sebeple olursa olsun, Mustafa Kemal Paşa'nın tayini meselesi, başlangıçta normal bir idari-askeri karar gibi gözükmüş, fakat sonuçları itibarıyla yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan bir milletin istiklal mücadelesinde hareket noktasını oluşturmuştur.

30 Nisan 1919 tarihinde imzalanmış olan tayin ile ilgili irade-i seniyye (padişah buyruğu)⁵⁹⁵, 5 Mayıs 1919'da gösterişsiz bir şekilde resmî gazetede, bir gün sonra da İstanbul gazetelerinde yayınlanmıştır. Tayin emri şu kısa cümleden ibarettir: "Mülga Yıldırım Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu Ordu Kıtaaatı Müfettişliği'ne tayin edilmiştir"⁵⁹⁶.

Şüphesiz, Sultan Mehmed Vahideddin, böyle bir tayinin kıymetini takdir etmesine ve Mustafa Kemal Paşa'dan büyük hizmetler beklemesine rağmen, o zaman onun kafasında taşıdığı fikirlerden hemen hemen tamamen habersizdi. Sultan Vahideddin, tayini onaylarken Damad Ferid'ten çok farklı bir niyettedir. O, ülkeyi kendisini ve saltanatı Anadolu'ya gönderilen paşaların kurtaracaklarına inanmaktadır⁵⁹⁷.

Öte yandan, o zaman kılı kırk yaran İngilizler de bu tayinin önemini kavrayamamışlardı. Öyle ki, İngiltere'ye düzenli gönderdikleri raporlarda bu tayinden hiç söz etmemişlerdir⁵⁹⁸.

O zaman bu tayinin gerçek mana ve mahiyetini tek takdir etmiş kişi, bizzat Mustafa Kemal'in kendisi idi. O, TBMM'nin açılışında verdiği nutukta, bu konudan bahseder-

595 Atatürk ile ilgili Arşiv Belgeleri, Ankara 1982, s.121.(Belge No: 19)

596 Takvimi Vekâyi, 5 Mayıs 1335 (1919), No: 3540,

597 İ. BARDAKÇI, Vahdeddin'den Mustafa Kemal'e, s. 86.

598 Gotthard Jaeschke, "Mustafa Kemal'i Alıp Götürmek İsteyenler", Belle-ten, Cilt XXXII, 1966, s. 501.

ken “Bu teveccühü din ve millete hizmet etmek için en büyük bir mazhariyet-i ilâhiye addeyledim”⁵⁹⁹ demiştir.

Sultan Mehmed Vahideddin'in Mustafa Kemal üzerinde ‘büyük güveni’, sadece tayinin en müessir sebebi olarak kalmadı. Kendisine verilen görev ve geniş yetkinin Meclis-i Vükelada görüşülmesi sırasında bazı nazırlardan gelen itirazlarda da bu güven tekrar imdada yetişmişti. O zaman sadrazam olan Damad Ferid Paşa, şu sözlerle bu nazırları susturmuştu: “İşbu keyfiyeti doğrudan doğruya kariha-i şevket-ma'ab efendimizin kariha-i şahânelerinden sadır olmuştur. (Padişahın aklına gelerek buyurduğu bir iş olarak ortaya çıkmıştır). Hikmet ve kerâmetine hepimizin kâni bulunduğumuz padişahımızın irâdelerine karşı ağız açamayacağınızdan eminim”⁶⁰⁰.

Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliğine tayini ile ilgili muamelenin tamamlanmasında çok acele edildiği dikkati çekmektedir. Gerçekten 30 Nisan 1919'da, padişah buyruğunun (irade-i seniyye) çıkmasından altı gün sonra, yani 6 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya verilecek kararname Vükela Meclisinde görüşülüp karara bağlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, acele etmesi tavsiye olunan kararnameyi aldıktan sonra, kısa sürede beraberinde götüreceği erkân-ı harbiyesini hazırlamış ve veda ziyaretlerinde bulunmuştu. O, Sultan Mehmed Vahideddin'e son veda ziyaretini 16 Mayıs 1919 tarihinde Yıldız Sarayı'nın Mabeyn Dairesinin daha ilerisinde yer alan kütüphanede yapmıştır⁶⁰¹. Mustafa Kemal Paşa hatıralarında bu tarihî görüşmeyi şöyle anlatmaktadır:

“Yıldız sarayının ufak bir salonunda Vahideddin'le âdeta diz dize denecek kadar yakın otırıyorduk. Sağında, dirseğini dayadığı

599 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt I, 1. Celse, s. 9.

600 GÖZTEPE, Osmanogullarının Son Padişahı Vahideddin..., s. 182.

601 Haluk Şehsuvaroğlu, “Tarihî Odalar”, Cumhuriyet, 9 Ekim 1963

bir masa ve üstünde bir kitap var. Salonun Boğaziçi'ne doğru açılan penceresinden gördüğümüz manzara şu: Birbirine muvazi(paralel) hatlar üzerinde düşman zırlıkları! Bordalarındaki toplar sanki Yıldız Sarayı'na doğrulmuş! Manzarayı görmek için oturduğumuz yerlerden başımızı sağa sola çevirmek kâfi idi⁶⁰². Bu esnada zât-ı hazreti Padişah'ı Boğaziçi'nde bulunan İngiliz zırlıklarının saraya müteveccih olan toplarını göstererek, "Görüyorsun ben artık menleket ve milleti nasıl kurtarmak lâzımı geleceğini tasavvurda tereddüde duçar oluyorum" dedikten sonra, elini kaldırarak "inşallah millet mütenebbih (uyanık) ve müteyakkız olur, bu vaziyeti elimden gerek beni gerekse kendisini tahlis eder (kurtarır) buyurmuşlardı"⁶⁰³.

Mustafa Kemal Paşa, 1926 yılında yazdığında hatıralarında bu konuşmayı şöyle tamamlamıştır:

"Valüeddin hiç unutmayaacağım şu sözlerle konuşmaya başladı: 'Paşa paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettiniz! Bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir, tarihe geçmiştir'. O zaman bunun bir tarih kitabı olduğunu anladım. Dikkat ve siikûnetle dinliyordum: 'Bunları unutun, asıl şimdi yapacağınız hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa paşa, devleti kurtarabilirsiniz!' Bu sözlerden hayrete düştüm.(...) Kendisine basit cevaplar verdim: 'Hakkındaki teveccüh ve itimada arz-ı teşekkür ederim. Elimden gelen hizmette kusur etmeyeceğime emniyet buyurunuz'(...) 'Merak buyurmayın efendimiz, nokta-i nazar-ı şahanenizi anladım. İrâde-i seniyyeniz olursa hemen hareket edeceğini ve bana emir buyurduklarınızı biran unutmayaacağım'. 'Muvaffak ol!' hitâb-ı şahânesine mazhar olduktan sonra, luzurdan çıktım"⁶⁰⁴.

Mustafa Kemal Paşa saraydan ayrılırken başyaver Naci (Eldeniz) Bey vasıtasıyla, Sultan Mehmed Vahideddin'den adının baş harfleri işlenmiş bir saat hediye almıştır.

602 ATAY, 19 Mayıs, s. 28.

603 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt I, 1. Celse, s. 10.

604 ATAY, 19 Mayıs, s. 28 vd.

Ayrıca, hayatı boyunca bu son görüşmeden hiç bahsetmeyen Mehmed Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa'ya bir hatt-ı hümayun (padişah buyruğu) vermiş olduğu da ileri sürülmüştür. Bu hattın tam metni şöyledir:

“Yâverânu Şehriyânemden

Erkân-ı Harbiye Mirlivâsı Mustafa Kemal Paşa'ya,

Harb-i Umûminin (I.Dünya Savaşı'nın) müttefikân hesâbına ziyâ'ı üzerine tahassul eden (meydana gelen) vaziyet-i siyasiye ec-dâd-ı 'izânun (büyükler) mülkünü ve makâm-ı lûlâfet ve saltanatı müşkil ve tehlikeli bir sahaya sürüklemediğinden hükûmet-i serüyyemin kararı vecihle ta'yîn olduğumuz nuntıkada asâyişi te'mîn ve marzi şalaneme nuğâyir ahvâlin ahvâlin hudûsünü (benim hoşnutluğuma karşı ortaya çıkan durumu) men' ile cülleten def'i sai'le (saldıran) bezl-i cehd (çalışıp durma) ve gayret ederek milletin in ma'sûniyetini (korunma) te'yîd (sağlamlaştırma) ve nülkünü eydi müte'arrızdan (saldırgan ellerden) tahlîs (kurtarma) için yekvücûd olarak hareket edilmesini selâm-ı şahânemle 'asker ve me'mûrîn ve ahâliye tebliğini irâde ederim (buyururum)’”⁶⁰⁵.

Mevlânzâde Rifat'ın “Türk İnkılâbının İç Yüzü” adlı eserinde verilen bu hatt-ı hümayunun varlığı şu ana kadar hatıra türü eserler dışında başka hiçbir kaynakla desteklenmemiştir. Diğer taraftan, Mustafa Kemal Paşa da hiç bir yerde böyle bir belgeyi kullanmadığı gibi, adından da hiç söz etmemiştir. Ayrıca, bu hususunun ispatı için yeni belgelere ihtiyaç vardır.

Sultan Mehmed Vahideddin'in, “Paşa paşa, devleti kurtarabilirsiniz Muvaffak ol!” ümit ve temennisiyle Mustafa Ke-

605 SELEK, *Anadolu İhtilâli*, s.212.; Büyük Cihad Dergisinde (3 Ağustos 1951, s.21), “Mustafa Kemal Paşa'nın 9.Ordu Müfettişliğine “Zât-ı hazret-i padişâhının şahsî nüfûzu ve kat'i arzusuyla” tayin edilmiş olduğuna dair verilen vesika, şimdilik resmî arşiv vesikalarıyla te'yide muhtaç olmakla beraber, dikkate alınması gereken bir sebep olarak yer almış bulunmaktadır. Bk. (Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, İstanbul 1981, s.100).

mal Paşa'yı Samsun'a uğurlaması ile alakalı bu tarihi gerçeği, Yunan hayranı İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, "Sultan Mustafa Kemal'i en kötü bir anda en iyi niyetle Anadolu'ya gönderdi"⁶⁰⁶ şeklinde kısa bir cümle ile ifade etmiştir.

606 JAESCHKE, *Mustafa Kemal, Sendung nach Anatolien*, s. 36.

IV. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ANADOLU'YA GEÇİŞİ

A. Anadolu'ya Geçiş

“İmparatorluk harabelerinin karanırsar havası içinden sıyrılarak Karadeniz'e açılan “Bandırma'nın on dokuz yolcusu Samsun'a ayak bastıkları zamanı, Türkiye adını verdiğimiz ülke üzerinde yer yer çoban ateşleri parılıyordu. Müdafaa-i Hukuk ateşleriydi bunlar... Vilayetten köylere, mahallelere kadar gizli açık toplantılarla millî bir kuruluşun plânlanması yapılıyordu. Samsun'a çıkanları böyle bir ruh karşıladı. Yer yer yanan ateşleri bir meş'ale hâlinde tutuşturmak gerekiyordu. Devrimci ekibin görevi dağınık enerjileri birleştirmek olmuştur”⁶⁰⁷.

Tarik Zafer Tunaya'nın Anadolu'ya geçişle ilgili yukarıda yer alan bu tespit ve tasviri, ülkenin ve Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın içinde bulunduğu ruh hâlini anlatması bakımından önemlidir. Gerçekten de, Anadolu'ya geçiş, yorgun bir milletin karanlıklar içerisinden aydınlığa doğru çıkışını ve bu çıkışla millî duruşa ulaşmanın hazzını ifade etmesi bakımından yakın tarihimizin fevkalade olaylarından birisidir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a hareket edebilmesi için tek engel kalmıştı. O da İngiliz vizesi idi. Zira o dönem-

607 Tarık Zafer Tunaya, “19 Mayıs ve Ötesi”, *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1963.

de, hiç kimse İngiliz vizesi almadan İstanbul'dan ayrılamıyordu. Mustafa Kemal Paşa, İngiliz vize duvarını da Sultan Vahideddin'in "güveni" ile yarmayı başarmıştır. O dönemde vize işlerine bakan İngiliz memuru John Godolphin Bennett hatıralarında bu hususta şunları yazmaktadır:

*"...Padişahı Müttefik Yüksek komiserleriyle Türk ordusunda harp hâline son vermek amacıyla Mustafa Kemal Paşa ile maiyeti-
nin gönderilmesi hususunda anlaşmaya vardı.... Bir Türk kurmay
subayı çalışma odama geldi ve Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları
için vize rica etti. Listeye bakınca 35 fnaal kurmay general ile albayı
fark ettim. Vize vermek istemedim ve talimat rica ettim. İngiliz
karargâhında görevli kurmay subayına, listenin bende sulh değil,
daha ziyade harp yapacak bir heyet tesiri bıraktığını söyledim. İngi-
liz Yüksek Komiserliğine soruldu. Tahminen bir saat sonra vizelerin
yapılması için talimat aldığımnda bana: "Mustafa Kemal Paşa padi-
şahun tam güvenine salıptır"⁶⁰⁸ denildi."*

J. G. Bennett'in bahsettiği olayın doğruluğundan asla şüphe edilmemekle beraber, yer yer bazı bilgi hatalarına rastlanmaktadır. Mesela, Mustafa Kemal Paşa'nın kurmay heyetinde 35 general ve albay değil, kendisi ile birlikte muhtelif rütbelerde 23 kişi bulunmakta idi⁶⁰⁹. Ayrıca heyette tek general vardır; o da Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat kendisidir.

Vize işlemleri sonra, erdikten sonra Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan ayrılmadan önce Bekirağa Bölüğü'nü, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'yi, Bâb-ı Âli'yi, Sultan Vahideddin'i ve

608 John Godolphin Bennet, *Withness*, London 1974, s.14.; Gotthard Jaeschke, "Mustafa Kemal'i Alıp Götürmek İsteyenler", *Belleten*, Cilt XXXII, 1966, s. 501.

609 Fethi Tevetoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhında bulunan görevlilerin sayısını, toplam 17 subay olarak göstermektedir. Bk. (Fethi Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Ankara 1987, s.16.; Mehmed Arif, *Anadolu İnkılabı*, İstanbul 1924, s.26.) Ancak ileride de açıklanacağı gibi M. Bardakçı'nın bulduğu son belgelerde bu sayının 23 olduğu tespit edilmiştir.

annesini ziyaret etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın önemseddiği görüşmelerinden birisi de Bekirağa Bölüğünde tutuklu bulunan arkadaşlarını ziyaretidir. Ziyaretinin amacı, İngilizler tarafından tutuklanan bütün arkadaşlarıyla vedalaşmaya yönelik olmakla birlikte, esas amacı, Anadolu'ya geçmeden önce Ali Fethi Bey'le bilgi alış verişinde bulunmaktan ibarettir. 1919 yılının Mayıs ayında iki defa ziyaret ettiği Bekirağa Bölüğünü son ziyaret edişi 15 Mayıs 1919 tarihidir⁶¹⁰. Bu tarihte yaptığı ziyarette Fethi Bey'in bulunduğu koğuşta başbaşa görüşmüşler ve Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçişi ile ilgili arkadaşlarına bilgi vermiştir. Daha sonra koğuşları dolaşarak tüm arkadaşlarını ziyaret ederek vedalaşmıştır.

Mustafa Kemal Paşa aynı gün Erkân-ı Harbiye-i Umumiyyeyi ziyaret ederek Fevzi ve Cevad Paşalarla görüşmüş, özellikle Cevad Paşa'dan Ulukışla tarafında bulunan 20. Kolordunun Ankara'ya hareket emri vermesini istemiştir. Cevad Paşa'nın bu talebe olumlu cevap vermesi üzerine Babıâli'ye geçen Mustafa Kemal Paşa, burada Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey ve Bahriye Nazırı Avni Paşa ile görüşmüş, Avni Paşadan Bandırma Kaptanına emir verme yetkisini yazılı olarak almıştır. Daha sonra Babıâli'deki sivil ve askerî kişilere veda ederek buradan ayrılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan ayrılacağı gün yukarıda yer alan bölümlerde izah edildiği gibi, Sultan Mehmed Vahideddin'e son veda ziyaretinde bulunmuştur. Bu ziyarette

610 Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, İstanbul 1988, s. 214.; Bu ziyaret hakkında geniş bilgi için bk. (Yunus Nadi Abaloğlu, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1978). Fethi Okyar bu tarihi anılarında 14 Mayıs olarak vermektedir. Bk. (Ali Fethi Okyar, *Fethi Okyar'ın Anıları (Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye)*, (Yay.Haz. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlioğlu), Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1997, s.23).

bahsi geçen ve Mustafa Kemal Paşa'nın görevi sırasında "pa-dişaha bağlı kalacağına" dair yemin etme hadisesi, sadece çok sonra kaleme alınan Avni Paşa'nın yayımlanmamış hatıralarında yer almaktadır. M. Bardakçı'nın aktardığı bu bilgiler⁶¹¹ hiçbir belgeye dayanmadığı gibi, aynı zamanda bu dönem üzerinde çalışanların dikkate almadığı tevatür hükmündeki iddialardan ibarettir.

Mustafa Kemal Paşa daha sonra Şişli'deki evine giderek annesi Zübeyde ve kız kardeşi Makbule (Atadan)⁶¹² hanımlarla vedalaşmış ve beraberinde götüreceği erkân-ı harbiyesini yanına alarak, emrine verilen Bandırma vapuru ile 16 Mayıs 1919 tarihinde, Galata rıhtımından Samsun'a hareket etmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Hareketinden kısa bir süre sonra kendisini götüren vapur, işgal subayları tarafından Kız Kulesi önünde kontrol için durdurulmuştu. Kontrol sırasında Mustafa Kemal Paşa işgal subaylarını kastederek, *"Ne almamaklı! Eslihâ (silâhlar) ile mü'lûminat arıyorlar. Biz ise, kafanızla imanınızı götürüyoruz. Bunlar bir milletin istiklâl aşkını ve mücadele azmîni takdir edemezler. Bütün güvendikleri maddi kuvvettir"*⁶¹³ demiştir. Bu sözlerle bakacak olursak, Mustafa Kemal Paşa'nın o zaman nasıl bir kuvvetle yola çıktığını anlamak zor değildir.

İngiliz binbaşısı ile Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı üzerine, Müfettiş Kurmay Başkanlığı'na tayin edilmiş olan Miralay Kazım Bey konuşmuştur. Muayenenin uzaması bir

611 Murat Bardakçı, *Şahbaba, Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmet Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*, Pan yay., İstanbul 1998, s.135-136.

612 Makbule Atadan'ın ağabeyi Mustafa Kemal'in evden son çıkışını detaylı olarak anlatması hususunda ayrıntılı bilgi için bk. (Niyazi Ahmet Banoğlu, *Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı*, Cilt I, İstanbul 1973, s. 70-74).

613 "Muzaffer Kılıç'ın Açıklaması", *Zafer*, 19 Mayıs 1960.; Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk'ün Hayatı ve Eseri I. Doğuşundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Ankara 1990, s.304.

ara endişe yaratmıştır. Nihayet gemi Karadeniz'e doğru açılmıştır.⁶¹⁴

Samsun'a geçiş hazırlıklarının son safhasında Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Muzaffer Kılıç, onun geçişteki niyetinin ne olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir: "...Çocuk; annen ve kardeşleriyle vedalaş, Anadolu'ya mücadele için gittiğimizi ve muvaffak oluncaya kadar dönmeyeceğimizi bilmelerini isterim"⁶¹⁵. Karargâhında bulunan isimlerden biri olan Hikmet Gerçekçi de hatıralarında, kendisinin de Anadolu'ya geçmek istediğini söylediğinde Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı aynı mahiyettedir: "*Hakiki maksadımızın millet ve memleketi esaretten kurtarmak olduğunu biliyorsun. Yapmak istediğimiz işin cesareti-ni bile bile böyle konuşman, beni menmün etti, mütehlassis oldum. Ama iyi düşün Hikmet. Bu çok ulvî, çok büyük ve fakat çok tehlikeli bir iştir. Ya muvaffak olacağız ya öleceğiz*"⁶¹⁶.

Mustafa Kemal Paşa, Arif Hikmet Bey'e tehlikelerden bahsederken, Anadolu'da meydana gelmesi muhtemel hadiselerle işaret etmekle birlikte, yola çıkacağı Bandırma Vapurunun batırılacağı hususunda iki farklı kaynaktan almış olduğu gizli haberin de endişesini taşıyordu. Babanzade Fuad Bey'in verdiği bir ziyafette hazır bulunan İsmail Hakkı Okday, İngiliz İstihbarat subayı J. G. Bennett'ten şu bilgiyi elde etmiştir: "...Hükûmet Mustafa Kemal Paşa adında genç bir Türk generali-ni Unnûmî Müfettiş olarak Anadolu'ya göndermeye karar vermiş, Paşa da bir Türk vapuruyla Samsun'a gitmek üzere yola çıkacaktı-mış amma Mustafa Kemal Paşa asla Samsun'a ulaşamayacak..."⁶¹⁷.

614 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 17 Mayıs 1919 Cumartesi, "Annesini Ziyaret Ettikten Sonra Mustafa Kemal Paşa Dün Samsun'a gitti", s. 3

615 Naşid Mengü, "Kaybettiğimiz Kıymetler, Atatürk'ün Yaveri Muzaffer Kılıç", Cumhuriyet, 17 Temmuz 1959.

616 Arif Hikmet Gerçekçi, "Atatürk'ü Samsun'a Götüren Gemide Kimler Vardı? Üç Günün Hikayesi", (Röportaj: Erman Mevlânagil), Hayat Tarih Mecmuası, Sayı 9, Ekim 1967, s. 15.

617 İsmail Hakkı Okday, Yanya'dan Ankara'ya, İstanbul 1994, s. 438.

Bu bilgi üzerine Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu ve Sultan Vahideddin'in damadı olan İsmail Hakkı Okday⁶¹⁸, yardımcısı Yüzbaşı Çopur Neşet (Bora) Bey vasıtasıyla konuyu Mustafa Kemal Paşa'ya intikal ettirmiştir. Bu bilgiyi Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştıran ikinci şahıs ise Sadettin Ferit (Talay) vasıtasıyla Berç Keresteciyan'dır⁶¹⁹. Mustafa Kemal Paşa da hatıralarında "...bir dostum aldığı bir habere göre benim ya hareketime müsaade edilmeyeceğine yahut vapurun Karadeniz'de batırılacağını söyledi...daha sonra yanında çalışan bir erkân-ı harp de gelerek maiyetinde çalıştığı bir damattan aynı şeyleri öğrendiğini bildirdi..."⁶²⁰ diyerek yukarıdaki bilgileri doğrulamaktadır.

Bandırma Vapurunun takip edilmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ulaşmasından hemen sonra İngiliz savaş gemisinin Samsun Limanı'na gelerek demirlemesi, Mustafa Kemal Paşaya ulaşan bu gizli bilgiyi, fiili anlamda da doğrulamaktadır. İngiliz savaş gemisinin Bandırma Vapurunu takip etmesinde, iki farklı niyetin olması muhtemeldir. Bunlardan ilki Bandırma Vapurunun batırılması, ikincisi ise Mustafa Ke-

618 İsmail Hakkı Okday, daha sonraları Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele hareketine katılmıştır. Hatta Milli Mücadele hareketindeki başarılı faaliyetlerinden "iki defa istiklal madalyası" almıştır. Bk. (OKDAY, *Yanya'dan Ankara'ya*, s. 436, 446-452).

619 "Samsun Yolunda Mustafa Kemal'e Vapurunun Batırılacağını Kim Haber Vermişti?", *Tarih Konuşuyor*, Cilt I, Sayı 4 (Mayıs 1964), s. 279-280.; Berç Keresteciyan (Türker), 1870 doğumlu idi. Galatasaray ve Robert Koleji'de okumuştur. Osmanlıca dışında Fransızca, Ermenice, İngilizce, Rumca, Almanca, İtalyanca ve İspanyolca bilmekteydi. Osmanlı Bankası Birinci Müdürlüğü görevini yapmıştır. 1934-1942 yılları arasında ise Afyonkarahisar milletvekili olarak mecliste bulunmuştur. Berç Keresteciyan, Milli Mücadele hareketine Osmanlı Bankası'ndaki görevinden yararlanarak para yardımında bulunduğu gibi, Anadolu'ya Kızılai yoluyla ilaç vs. kaçırmak suretiyle de büyük katkılarda bulunmuştur. Türker soyadı Atatürk tarafından kendisine verilmiştir. Bk. ("Samsun Yolunda Mustafa Kemal'e Vapurunun Batırılacağını Kim Haber Vermişti?", *Tarih Konuşuyor*, Cilt I, Sayı 4 (Mayıs 1964), s. 279.; *Atatürk Ansiklopedisi*, (Hızl. Kemal Zeki Gençosman-Niyazi Ahmet Banoglu), Cilt 4, s.270.; BORAK, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları*, s. 270.

620 Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, İstanbul 1998, s.14.

mal Paşa'nın gemiden alınarak İstanbul'a götürülmesidir⁶²¹. Ancak bu sorunun cevabı, bugün dahi İngiliz belgeleri de dahil olmak üzere hiçbir kaynakla çözülememiştir. İngilizlerin bu görevlendirmeden haberleri olduğu hâlde, bu tür bir niyet beslemelerini anlamak oldukça zordur. Ancak İngiliz İstihbarat Servisinin kendi hükûmetinden habersiz bu tür bir niyet beslemiş olması ihtimali, en akla yatkın yorum şekli gibi görülmektedir. Ancak İngiliz İstihbarat Servisi yetkililerinin Bandırma Vapuru'nu batırmaktan vazgeçmeleri, kendi hükûmetlerinden habersiz, bu tür bir harekete cesaret edememelerinden kaynaklanmış olması muhtemeldir.

IX. Ordu Müfettişliği Karargâhında, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere 23 subay, asker ve askerî memur görev almıştır. Mustafa Kemal Paşa beraberinde götürdüğü erkân-ı harbiyesini, o zaman Genelkurmay İkinci Başkanı olan Diyarbakirli Kâzım İnanç Paşa ile anlaşarak bizzat kendisi teşkil etmiştir. Bunların adları rütbe ve görevleri şöyledir:

1. Mustafa Kemal Paşa (IX.Ordu Müfettişliği).

2. Kurmay Albay Manastırlı Kâzım (Dirik)⁶²² (Müfettiş-

621 OKDAY, Yanya'dan Ankara'ya, s. 438.

622 Kazım Dirik, 1880'de Manastır'da doğan Kâzım Paşa, Plevne mücahitlerinden Süvari Yıltızbaşı Hasan Tahsin Efendi'nin oğludur. Manastır Askerî İdadisi'nde okuduktan sonra İstanbul'a gelip Harbiye'ye girdi ve 1899'da Teğmen olarak mezun oldu. 1909'da Harp Akademisi'ne girerek üç yıl sonra buradan Kurmay Yüzbaşı olarak mezun oldu. Balkan Savaşına katıldı. Çatalca Cephesinde yaralanması dolayısıyla Beyoğlu bölgesi komutanlığına atandı. Birinci Dünya Harbi'nde, Mısır ve Kanal seferlerinde bulunan 9 ve 4. Ordu Menzil Müfettişliklerinde başarılı vazifeler gören ve Sina cephesinde 7. Fırkaya kumandan olan Kâzım Bey, 1916 yılı sonunda Albaylığa yükselmişti. Daha sonra Kafkasya'da, Şark Orduları Menzil Müfettişliği'nde bulunmuş, 1918'de Brest-Litovsk Anlaşmasıyla Türkiye'ye verilen Batum ve Tiflis valiliklerine tayin edilmiş, milttarekenin ilanı üzerine İstanbul'a dönmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine 9. Ordu ve sonra 3. Ordu Kıtat-ı Müfettişliği Erkân-ı Harp Reisliği vazifesiyle Samsun'a ve oradan da Havza, Amasya ve Erzurun'a geldi. İnönü savaşlarından sonra Konya'da teşkil edilen Garbi Anadolu Menzil Müfettişliğine tayin edildi. Sakarya Savaşı sırasında, orduyu güneyden besleyen teşkilatın başında bulundu. Büyük Taarruzda Millî Müdafaa Vekâleti'nin sevkîyat ve nakliyat umum müdürlüğünü yaptı. 1924'te Bit-

lik Kurmay Başkanı).

3. Dr. Albay İbrahim Tali (Öngören)⁶²³, (Müfettişlik Kurmay Başkanı).

4. Kurmay Yarbay Mehmed Arif (Ayıcı), (Kurmay Başkan Yardımcısı-1926 yılında İzmir'de idam edildi).

5. Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede), (Karargâh Erkân-ı Harbiyesi İstihbarat ve Siyasî Şube Müdürü 1939-1942 yılları arasında Berlin'de Büyükelçilik görevinde bulunmuştur).

lis Valiliğine tayin olunarak askerlik mesleğinden ayrıldı. 1926 yılında İzmir Valisi tayin edilen Kâzım Paşa, 1935 yılında Trakya Bölgesi Umumî Müfettişliği görevine getirildi. 3 Temmuz 1941'de Edirne'de vefat etti. Bk. (TEVETOĞLU, Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, s.123 vd.).

- 623 İbrahim Tali Öngören, 1875 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Basra Valisi Yusuf Tali Paşa, annesi Rasime Hanım'dır. 1893'te Askerî Tıbbiye'den Doktor Yüzbaşı olarak mezun oldu. Kolağası, Kaymakam ve Miralay rütbelerini sırasıyla cephelerde, Tümen ve Kolordu Sağlık Reisliklerinde hizmet ederek kazandı. Bingazi'de, Çatalca ve Çanakkale'de görev yaptı. 1918 yılında Yıldırım Orduları Grubu Sıhhiye Müfettişliğine tayin edildi. Mütarekede, Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesinde görevli iken 9. Ordu Sıhhiye Reisliğine atandı. Moskova'ya gönderilen ilk Türk heyetinde Siyasî Müşavir olarak bulunmuş ve bu sırada Bakû'de toplanan Doğu Uluslararası Kongresinde Ankara'yı temsil etmiş ve bu hizmetlerinde dikkati çeken başarıları yüzünden Milli Müdafaa Vekâleti Sıhhiye Dairesi Başkanı iken Mustafa Kemal Paşa tarafından Dışişleri Bakanlığı kadrolarına alınmış ve 1921 yılında Batum Konsolosluğuna tayin edilmiştir. İbrahim Tali Bey, 1923 yılına kadar Batum'da kalmış ve buradan, Siyasî Müşavir unvanı ile bir süre merkezde çalıştırılmış ve 1924-1926 yılları arasında Varşova'da fevkalade murahhas ve orta elçi olarak Türkiye'yi temsil etmiştir. TBMM'nin ikinci döneminde Diyarbakır milletvekilliğine seçilmiş ve Şark vilayetlerinde oluşturulan birinci umumî müfettişliğine başına İbrahim Tali Bey geçirilmiştir. İbrahim Tali Bey, 5 Aralık 1932 tarihine kadar bu görevinde kalmış, 1932 seçimlerinde İstanbul milletvekilliğine seçilmesi sebebiyle Diyarbakır Birinci Umumî Müfettişliği'nden ayrılarak TBMM çalışmalarına katılmıştır. 1934 Nisan ayında Trakya'da kurulan İkinci Umumî Müfettişliğine tayin edilmesi sebebiyle milletvekilliğinden çekilmiş, 22 Nisan 1934 tarihinde Edirne'de yeni görevine başlamıştır. İbrahim Tali Bey, Trakya Umumî Müfettişliği'ndeki yerini İzmir Valisi Kâzım Paşaya bırakmış ve meclise Diyarbakır milletvekili olarak yeniden katılmıştır. 2 Ocak 1952 tarihinde vefat etmiştir. Bk. (Meşhur Valiler, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu yay., Ankara 1960., s.485-493).

6. Topçu Binbaşı Kemal (Doğan), (Müfettişlik Topçu Komutanı).

7. Dr. Binbaşı Refik (Saydam), (Sağlık Başkan Yardımcısı).

8. Yüzbaşı Cevad Abbas (Gürer), (Müfettişlik Başyaveri).

9. Yüzbaşı Mustafa Sabri (Süsoy), (Karargâh Komutanı).

10. Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev), (Müfettişlik Emir Subayı).

11. Yüzbaşı Mümtaz (Tünay), (Kurmaya Mülhakı),

12. Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede), (Kurmaya Mülhakı).

13. Dr. Behçet Feyzioğlu (Askerî Doktor)

14. Üsteğmen Hayati (Kurmaya başkanı Emir Subayı ve Müfettişlik Kalem Subayı).

15. Arif Hikmet Gerçekçi (Hukukçu)

16. Teğmen Muzaffer (Kılıç), (Müfettişlik İkinci Yaveri).

17. Abdullah Bey (İaşe Subayı)

18. Ali Rıza Bey (Adli müşavir)

19. Rahmi Efendi (Tabur Hesap Memuru)

20. Ahmed Nuri (Tabur Hesap Memuru)

21. Birinci Sınıf Katip Faik (Aybars), (Şifre Katibi).

22. Tahir Efendi (Zabit Vekili)

23. Dördüncü Sınıf Katip Memduh (Atasev), (Şifre Katibi Yardımcısı)⁶²⁴.

624 BARDAKÇI, Şahbaba, s.590-593.

Murat Bardakçı'nın elde ettiği belgelere dayanarak tespit ettiği rakam 23'tür. Fethi Tevetoğlu bu sayıyı Mustafa Kemal Paşa ile birlikte 17 olarak göstermektedir⁶²⁵. Sadi Borak ise 23 olarak vermektedir⁶²⁶. M. Bardakçı'nın yeni elde ettiği belgelerin⁶²⁷ gerçekliği göz önüne alındığında, Bandırma vapurunun kaptan ve personeli hariç olmak üzere, Samsun'a giden Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhının sayısının 23 olduğu hususunda şüphe yoktur. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhında yer alan 23 kişinin yanı sıra, gemide 25 er, 1 binek otomobil ve 3 binek atı bulunmaktadır.

Dikkat edilirse yukarıdaki listede Refet (Bele) yer almamaktadır. Refet Bey, Samsun'a Mustafa Kemal Paşa ile birlikte geçmiş olmakla birlikte onun karargâhında değildir. Ayrıca Celal Bayar'ın⁶²⁸ ve ona atıf yaparak aynı görüşü ileri süren Emel Akal'ın⁶²⁹ iddia ettiği gibi Refet Bey, gemiye gizlice binmemiş, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları gibi İngiliz vizesi alarak⁶³⁰ Sivas'ta bulunan ve atanmış olduğu III. Kolordunun başına geçmek üzere Samsun'a aynı gemiyle gitmiştir.

Daha sonra Amasya'ya gelip Mustafa Kemal Paşa'ya katılanlar ise şunlardır:

1. Hüseyin Rauf (Orbay),
2. İbrahim Süreyya (Yiğit),

625 TEVETOĞLU, Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, s.16.

626 BORAK, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, s. 270-271.

627 Murat Bardakçı'nın bulduğu ve eserinde 14 nolu belge olarak sunduğu Samsun'da Üçüncü Kolordu Kumandanlığına hitaben Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılan şifre telgrafta "...Bandırma Vapuru'yla Samsun'a hareket musanmemdir. Karargâhın ümera ve zabitan mevcudu yirmilüçtür..." denmektedir. Bk. (BARDAKÇI, Şahbaba, s.603).

628 Celal Bayar, Ben de Yazdım, Cilt 8, İstanbul 1967, s. 2573.

629 Emel Akal, Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm, İstanbul 2002, s. 155-156.

630 BARDAKÇI, Şahbaba, s. 598-599.(12 Nolu Belge).

3. Yüzbaşı Osman Nuri,
4. Asteğmen Recep Zühtü,
5. Teğmen Afganlı Abdurrahman⁶³¹.

Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Mayıs'ta İstanbul'dan Samsun'a hareketine basıngeniş yer vermişti⁶³². İstiklâl Savaşı gazetesi, "Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine tayin edilmiş olan Mustafa Kemal Paşa ile müfettişlik kadrosunu teşkil eden 18 subay ve askeri memur dün akşam Bandırma Vapuru ile Samsun'a hareket etmişlerdir"⁶³³ diye yazmıştır. Arif Hikmet Gerçekçi'nin günlüğünde 19 kişinin bulunduğu Bandırma Vapuru'nun⁶³⁴ İstanbul'dan 16 Mayıs günü saat 17.55'te hareket ettiği kayıtlıdır. Samsun'a varış ise 19 Mayıs sabahı saat 06.00'da gerçekleşmiş⁶³⁵, heyet Samsun'un askerî ve mülkî ile-ri gelenleri tarafından karşılanmıştı. Mustafa Kemal Paşa ön-

631 TEVETOĞLU, Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, s.16.

632 İleri, 17 Mayıs 1918.; Vakit, 17 Mayıs 1918.; İkdâm, 17 Mayıs 1918.; İstiklâl, 17 Mayıs 1918.; Memleket, 17 Mayıs 1918.

633 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 17 Mayıs 1919 Cumartesi, "Annesini Ziyaret Ettikten Sonra Mustafa Kemal Paşa Dün Samsun'a gitti", s. 3

634 1919 yılında 41 yaşında olan ve 1925 yılında çürüğe çıkarılan Bandırma Vapuru'nun künyesi şöyledir: Geminin adı: S/S Bandırma, Eski adı: S/S Panderma, Daha eski adı: S/S Kymi, En eski adı: S/S Trocadere, Grosstonu: 279, Net tonu: 192, Boyu: 157-4 kadem (47.07 m), Genişliği: 27.9 kadem (8.5 m), Derinliği: 21.2 kadem (6.46 m) Güverteli demir gemi, İnşa Tarihi: 1878, Teknenin yapıldığı tezgâh: H.M. Intyre Paisley İngiltere. Bandırma ile ilgili bilgi ve yazılar için bk. (Meydan Larousse, Cilt 2, s.133.; BORAK, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, s.272.; Mümtaz Soysal, Milliyet, 19 Mayıs 1981.; Hasan Pulur, Milliyet, 7 Aralık 1995.; Ayrıca Bandırma Vapuru ile ilgili tartışmalar hakkında geniş bilgi için bk.; Turgut Özakman, Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele, Bilgi yay., Ankara 1997, s.285-297.)

635 Arif Hikmet Gerçekçi, "Atatürk'ü Samsun'a Götüren Gemide Kimler Vardı? Üç Günü Hikayesi", (Röportaj: Erman Mevlânağil), Hayat Tarih Mecmuası, Sayı 9, Ekim 1967, s.17. ; TEVETOĞLU, Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, s.16.; Zeki Sarıhan varış saatini 07.00 olarak vermektedir. Bkz. (Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919), Cilt I, Ankara 1993, s. 255.)

celikle Mıntaka adlı bir Rum otele karargâh kurarak⁶³⁶ teftiş bölgesinde bulunan idareci ve komutanlardan bölgelerindeki asayiş durumunu bir telgrafla sormak suretiyle Samsun'daki çalışmalarına başlamıştır⁶³⁷. Yine İstiklâl Savaşı gazetesinin farklı nüshalarında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gelişi şöyle duyurulmuştur: "9. Ordu Kıt'aları Müfettişi Mustafa Kemal Paşa bugün Samsun'a gelmiştir. Müfettişlik bölgesi Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilâyetleriyle, Erzincan ve Cankırı müstakil sancaklarını kapsadığından müfettişliğin vereceği bütün talimatı bu vilâyetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya yerine getireceklerdir. Diğer yandan müfettişlik sınırına komşu vilâyetler ve müstakil sancaklar

-Diyarbakır, Bitlis, Elâziz, Ankara, Kastamonu vilâyetleri- ile kolordu komutanlıkları da, Mustafa Kemal Paşa'nın vazife görmesi sırasında doğrudan doğruya vaki olacak müradatları dikkate alacaklardır. İki tümeni olan 15.Kolordu da Mustafa Kemal Paşa'nın emrine verilmiştir.15. Kolordu'nun kumandanı Kazım Karabekir Paşa"dır.⁶³⁸

"Mustafa Kemal Paşa dün Erzurum'da 15'inci Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya yolladığı bir şifre telgrafta, neden bu son vazifeyi kabul etmiş olduğunu açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, çok gizli olan bu telgrafında, Kazım Karabekir Paşa ile bir an evvel buluşmak arzusunda olduğunu fakat Samsun'daki asayişsizliğin tehlike arzettiğini, bu sebeple birkaç gün kalacağını bildirmekte ve maksadını açıklayan bölümde de aynen şöyle demektedir: "Ahvali umumiyeimizin almakta olduğu şekli vahimden pek müteallim ve

636 Tayip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine*, 1.Kitap, Ankara 1959, s.85.

637 *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, s.4, Vesika.62; Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Ankara 1944, s.209.

638 *İstiklâl Savaşı Gazetesi*, 19 Mayıs 1919 Pazartesi, Çanakkale Kahramanı Mustafa Kemal Paşa Samsun'da, s.1

müteessirim. Millet ve memlekete Medyun olduğumuz en son vazifei vicdaniyeyi yakında müşterek mesai ile en iyi ifa etmek mümkün olacağı kanaatiyle bu son memuriyeti kabul ettim." Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri ile yurdu düşman istilâsından kurtaracak bir hareketin başına geçmek azminde olduğunu belirttiği anlaşılmaktadır.⁶³⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a varır varmaz, müfettişliğin kendisine yüklediği vazifeleri yerine getirmek amacıyla hazırladığı 22 Mayıs 1919 tarihli rapor, bir ordu müfettişinin talimat sınırlarında ötesinde, bütün memleketin kaderi ile ciddi bir şekilde uğraştığını göstermesi bakımından fevkalade önemlidir. Millî Mücadele hareketinin ne anlam ifade ettiğini ve ne yapacağını çok önceden tasarlamış olan Mustafa Kemal Paşa'nın kararlılığını gösteren ve bu kararlılığın ilk belirtilerini ortaya koyan rapor, özetle şu fikirleri kapsamaktadır:

1. Samsun bölgesi Rumları siyasi emellerinden vazgeçerlerse, asayiş kendiliğinden düzelir.
2. Türklüğün yabancı mandasına ve kontrolüne tahammülü yoktur.
3. Yunanlıların İzmir'de hakları yoktur. İşgal geçicidir.
4. Millet, millî hâkimiyet esasını ve Türk milliyetçiliğini kabul etmiştir. Bunu gerçekleştirmeye çalışacaktır⁶⁴⁰.

Millî Mücadele'nin ana programını teşkil eden bu rapor, gerçekte, bir direniş hareketinin habercisi olup İngilizlerin ge-

639 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 22 Mayıs 1919 Perşembe, Mustafa Kemal Paşa: "Maksadım millete hizmettir...", s.1

640 Tevfik Bıyıkhoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara 1959, s.30.; Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara 1990, s. 114-115.; Mustafa Keskin, "Mustafa Kemal'in IX. Ordu Müfettişliğine Atanmasıyla Bu Görevinden Azledilmesi Arasında, İstanbul Hükûmetiyle Yaptığı Yazışmalar", *Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu Bildirileri 27-29 Mayıs 2002*, (Yay. Haz. Hale Şıvgın-Semih Yalçın), Ankara 2003, s.57.

çiş sırasındaki endişelerini haklı çıkarır niteliktedir. Samsun'a 19 Mayıs pazartesi günü varmış olan Mustafa Kemal Paşa tarafından 21 Mayıs akşamı Genelkurmay Başkanlığı'na yollanan ilk rapor gelmiştir. 9. Ordu Müfettişi, Samsun, Çarşamba ve Bafra havalisinde 48 Rum çetesinin faaliyet halinde olduğunu, bunların Samsun'daki Rum Metropolit Bermanos tarafından idare edildiğini, emellerinin de Pontus Rum Cumhuriyeti'ni kurmak olduğunu bildirmektedir.

Mustafa Kemal bunlarla mücadele için yeterli kuvvet bulunmadığını, halkın sayıları 13 civarında olan İslam çetelerinin yardımını aradığını da belirtmekte, Rusya'nın devamlı deniz yolu ile Rum silahlı çeteleri getirildiğini de eklemektedir.⁶⁴¹

İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'yı önceleri bir İttihatçı veya İttihatçılık fikirlerini benimseyen bir şahsiyet olarak görüyorlar ve eski İttihatçıların da kendisiyle iş birliği yaptıklarını kabul ediyorlardı⁶⁴². İngiliz Haberalma Örgütünden Yüzbaşı Hoyland, İstanbul'da İngiliz Askeri Haberalma Merkezine verdiği raporda, Mustafa Kemal, Fevzi, Halil, Kâzım Karabekir⁶⁴³ Paşalarla İsmet Bey'in de içinde bulunduğu bazı

641 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 22 Mayıs 1919 Perşembe, Mustafa Kemal Paşa: "Maksadım millete hizmettir...", Paşa'nın ilk raporu geldi, s.1

642 BİYİKLİOĞLU, Atatürk Anadolu'da, s.13.

643 Musa Kâzım Karabekir (1882-1948), 1882'de İstanbul Yenimahalle'de doğdu. Babası Karaman'ın Gafariyat kasabasından Karabekiroğullarından Mehmet Emin Paşa'dır. Fatih Askeri Rüştiyesi'ni ve ardından Kuleli Askeri İdadisi'ni bitirdi. 14 Mart 1900'de Harp Okulu'na girdi. 6 Aralık 1902'de Mülâzım-ı Sâni (Teğmen) rütbesiyle piyade sınıfının birincisi olarak Harp Okulu'ndan mezun oldu. Erkân-ı Harp sınıfına ayrılarak Harp Akademisine başladı. 5 Kasım 1905'te akademiden birincilikle Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. 1907'de Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı), 27 Nisan 1912'de ise Binbaşı oldu. Birinci Balkan Savaşı sırasında, Bulgarlara karşı Edirne'yi savunan 10. Tümen'in Kurmay başkanı iken 22 Nisan 1913'te esir düştü. İkinci Balkan Savaşı sırasında, 29 Eylül 1913'te esaretten kurtuldu. 7 Aralık 1914'te Kaymakam (Yarbay) rütbesine yükseltildi. 14 Aralık 1915'te rütbesi Miralaylık (Albay) a yükseltildi. 27 Aralık 1917'de 1. Kafkas Kolordusu

kişilerin İstanbul'dan sürülmesini istemesi ve bu yazının⁶⁴⁴ 12 Nisan 1919'da İngiltere'ye gönderilmesi, bu durumun en önemli göstergesidir. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişinden ilk önce şüpheye düşen Karadeniz Ordusu Başkomutanı General Milne, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 19 Mayıs 1919 tarihli yazıda⁶⁴⁵ dokuzuncu ordu lağvedilmiş olduğu halde, Mustafa Kemal Paşa'nın kurmay heyetiyle birlikte neden Samsun ve Sivas'a gönderilmekte olduğunu sorgulaması ve bu subayların görevlerinin neler olduğu hu-

Komutanlığı'na memur edildi. 25 Nisan 1918'de Kars'ı düşman işgalinden kurtardı. 28 Temmuz 1918'de Mirliva rütbesini aldı. 2 Mart 1919'da merkezi Erzurum'da olan 15. Kolordu Komutanlığı'na tayin edildi. 14 Ocak 1920'de Mustafa Kemal Paşa tarafından Şark Cephesi Komutanlığı ile görevlendirildi. İlk meclise Edirne milletvekili olarak katıldı. 28 Eylül 1920'de Ermenilere karşı taarruza geçip, Ermenileri yenilgiye uğrattı. 31 Ekim 1920'de Ferik (Korgeneral) rütbesini aldı. 7 Kasım 1920'de Gümrük'te girdi. 3 Aralık 1920'de TBMM murahhası olarak Gümrük Antlaşması'nı imzaladı. 10 Ekim 1921'de biten Kars Konferansı'na Türkiye baş murahhası olarak katıldı ve 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşmasını imzaladı. İstiklal Harbinin zaferle bitmesinden sonra 15 Ekim 1922'de Ankara'ya geldi. TBMM'nin ikinci devresinde İstanbul milletvekili olarak meclise girdi. 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı ve bir süre sonra genel başkanı seçildi. İzmir suikastı ile ilgili olduğu gerekçesiyle tutuklanarak İstiklal Mahkemesinde yargılandı ve beraat etti. Uzun bir süre politikadan uzak kaldı ve 1939 yılında İstanbul milletvekili olarak tekrar meclise girdi. 1943 ve 1946'da milletvekili olarak meclise yeniden girdi. 5 Ağustos 1946'da TBMM Başkanlığı'na seçildi. 26 Ocak 1948'de Ankara'da öldü. Bulgarca, Almanca, Fransızca ve Rusça bilen Kâzım Karabekir'in "Sırp-Bulgar Seferi", "Osmanlı Ordusu'nun Taarruz Fikri", "Ermeni Mezalimi", "Erkân-ı Harbiye Vezâifinden İstihbarat", "İstiklâl Harbimizin Esasları", "Cihan Harbine Neden Girdik? Nasıl İdare Ettik?", "İttihat ve Terakki Cemiyeti" gibi yayınlanmış eserleri vardır. Bk. (Leyla Kaplan, "Kâzım Karabekir Paşa (1882-1948)" *Kurtuluş Savaşı'na Yön Verenler*, G.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi yay., Ankara 1994, s.87.; Azmi Süslü-Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1999, s.99-102).

644 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt I, Ankara 1973, s.3-4.

645 Genelkurmay ATASE Arşivi, İstiklâl Harbi, K.14, G.85, Belge 85-1.; *Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yay., Ankara 1999, s.100.

susunda bilgi istemiş olması da aynı anlamda değerlendirilmesi gereken bir gelişmedir. Diğer yandan, Çanakkale kahramanının Anadolu'ya vazife ile gönderilmesi İngilizleri derhal kuşkulandırmıştır. Karadeniz İtilâf Orduları Başkumandanı General Milne bir nota ile Harbiye Nezareti'ne başvurmuştur. İngiliz Generali, Çanakkale'de kendilerini ağır zayıatla durdurmuş ve bu şekilde de Çarlık Rusya'sının çökmesini kolaylaştırmış bu Türk generalinin neden şu sırada Anadolu'ya gönderilmiş olduğunun anlaşılmadığından bahsederek Türk Hükümetinden izahat istemiştir.⁶⁴⁶

İngilizler Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçiş vizesini vermekle aldandıklarının farkına, ancak üç hafta sonra varabilmişlerdir. General Milne'nin Harbiye Nezaretine 6 Haziran 1919 tarihinde yazmış olduğu yazıda⁶⁴⁷, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının geri çağırılması istenmiştir. Harbiye Nezareti ise İngilizlerin bu isteğine uymuş 15 Haziran 1919 tarihli yazısıyla⁶⁴⁸ Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a geri çağırmıştır.

Bu durum İstiklâl Savaşı gazetesinde şu satırlarla yer almıştır: "İngiliz generali Milne tarafından, Mustafa Kemal Paşa'nın derhal İstanbul'a geri çağırılması hususunda Harbi-

646 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 20 Mayıs 1919 Salı, "Paşa'nın Cidişi İngiliz Generalini Gocundurdu", Gnl Milne, bir nota ile Ordu müfettişlerine neden bu tâyinlerin yapıldığını soruyor, s.6

647 Genelkurmay ATASE Arşivi, İstiklâl Harbi, K.10, G.135, Belge 135-1.; Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, s.152.; Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geri çağırılması hususunda İngiliz Askerî Ataşesi Deedes'in Sadrazam vekili Sabri Efendi ve Dahiliye Nazırı ile görüşmesinden sonra hazırlamış olduğu raporda, Osmanlı kabinesinin Mustafa Kemal Paşa'yı geri çağırma kararı verdiğini ifade etmektedir. Bk. (ŞİMŞİR, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s.11-13).

648 Genelkurmay ATASE Arşivi, İstiklâl Harbi, K.24, G.83, Belge 83-1.; Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, s.178.

ye Bakanlığ'ına verilen nota dün Şeyhülislâm Efendi'nin başkanlığında toplanan kabinede görüşülmüştür. Öğrendiğimize göre kabine, İngiliz notasına boyun eğerek Mustafa Kemal Paşa'ya geri dönmesi için talimat göndermeye karar vermiştir. Bunun üzerine Harbiye Bakanı Şevket Turgut Paşa aşağıdaki telgrafı dün yollamıştır:

“Dokuzuncu Ordu Kıtası Müfettişliğine:

Maiyeti âliyelerindeki istimbatlardan biri ile buraya teşrifi rica olunur."Kabinenin bu son karara varmasından önce Şevket Turgut Paşa'nın General Milne'nin notasına bir cevap yolladığı, bunda Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gönderilmesinin o havalide asayişizlik bulunduğu dair İngilizlerden gelen şikâyetlerin yol açtığını izah ederek Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağrılması konusundaki talebin geri alınmasını istemişse de kabul edilmemiştir.⁶⁴⁹

Bu gelişmeler sonrasında vurgulanması gereken nokta, İngilizlerin bilgileri olduğu hâlde, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geçmesiyle birlikte yapmış olduğu faaliyetlerinden rahatsız olmalarıdır. Samsun'da görevli İngiliz yüzbaşısı Hurst'un 12 Haziran 1919 tarihli yazısında⁶⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa hakkında "...kurduğu telgraf iletişimi öylesine büyük boyutta idi ki neredeyse telgrafhaneyi tekeline almış gibi görünüyor... Yunanlılara karşı bir direniş hareketinin düzenlenmekte olduğuna eminim..." demektedir. Dikkat çeken bir diğer nokta da İngilizlerden gelen bu talep üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat kendilerinden izin alınarak gönderilmiş olmasına rağmen, vakit kaybetmeksizin Harbiye Nezareti tarafından 15 Haziran 1919'da İstanbul'a çağrılmasıdır.

649 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 9 Haziran 1919 Pazartesi, Kabine İngilizlere Boyun Eğiyor, Mustafa Kemal Geri Çağrıldı, s.1

650 Andrew Mango, *Atatürk*, London 1999, s. 225-226.; ŞİMSİR, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s.24-25.

Harbiye Nezareti'nin bu talebini, sadece İngiliz isteklerine bir boyun eğiş olarak düşünmemek gerekir. İstanbul Hükûmeti'nin siyaseti, ister İngiliz taleplerine bir boyun eğiş, ister İngiliz korkusu olarak düşünölsün, Harbiye Nezareti'nin verdiği karar, İstanbul'un da gönöl rızasıyla kabulü anlamındadır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkar çıkmaz ortaya koyduğu davranış biçimi, barış görüşmelerini tehlikeye düşürdüğü gerekçesiyle, İstanbul Hükûmeti tarafından da rahatsızlıkla karşılanmış ve kendileri tarafından görevden alınmasını meşrulaştırmıştır.

Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, İngiliz Generali Milne'nin tehditleri üzerine kendisini İstanbul'a davet eden Harbiye Bakanlığı'nın dört gün önceki telgrafına dün cevap vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, çok kısa olan cevabında, kömür ve benzin kıtlığından hareketinin gecikmiş olduğunu bildirmekte ve buna çare bulunmasını talep etmektedir. Yalnız, Dokuzuncu Ordu Müfettişinin telgrafındaki şu son cümle dikkati çekmektedir. "Ancak suret-i hareketimi ona göre tanzim eylemek üzere davet sebebinin lütfen izah buyrulmasını rica eylerim."⁶⁵¹

Daha sonra meydana gelen gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa tarafından İstanbul hükûmetinin kararına dayanarak 11 Haziran 1919 tarihli yazısıyla geri çağrılmasıyla başlamış, Harbiye Nezaretinin 15 Haziran 1919 tarihli yazısında ise, "İstanbul'a çağırılma isteklerinin İngilizler tarafından talep edildiği"⁶⁵² açıkça bildirilmiştir. Hemen arkasından Harbiye Nazırı Şevket Turgut

651 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 12 Haziran 1919 Perşembe, "Mustafa Kemal Harbiye Bakan'ının Telgrafına 4 Gün Sonra Cevap Verdi: Neden Geri Çağrılıyorum", s.1

652 Genelkurmay ATASE Arşivi, İstiklâl Harbi, K.24, G.83, Belge 83-1.; Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, s.177-179.

Paşa'nın 21 Haziran 1919 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı⁶⁵³ ve Mustafa Kemal Paşa'nın yerine kimin atanacağını sorması, onun ilk görevden alınma teşebbüsüdür.

Dün Ankara'ya hareketinden önce vedaya gelen Ali Fuat Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında şu konuşmanın cereyan ettiği öğrenilmiştir.

-Fuat Paşa beni uzun müddet ordu müfettişliği makamında bırakacaklarına ihtimal vermiyorum. Şu önümüzdeki birkaç gün içinde vaziyet anlaşılabacaktır.Seni temin ederim ki ,mücadeleme sıfat ve selahiyetten azâde olarak da devam edeceğim.Arkadaşlarımın aynı yakınlığı ve cefayı göstereceğinden eminim.

-Vaziyet ne şekilde tecelli ederse etsin ,ben ve kolordum daima emrinde kalacaktır.

-Bu adamlar seni de kolordunun başından ve hatta askerlikten ayırabilirler.

-Bu takdirde dahi seninle beraberim paşam.

Bu sözler üzerine Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'nın elini heyecanla sıkmuş ve "Biliyorum, biliyorum Fuat" demiştir.⁶⁵⁴

23 Haziran 1919'da ise Calthorpe'in isteğiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın "hakkında meydana gelen şikâyetlerden dolayı İstanbul'a davet edilmesine icabet etmediği, dolayısıyla hükûmetin çağrısına uymadığı, bu sebeple kendisinin azledilerek hiçbir resmî sıfatının kalmadığı"⁶⁵⁵ karar altına alınarak,

653 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, (Yay. Haz. Faruk Özerengin), Cilt I, Emre yay., İstanbul 1995, s.187.

654 *İstiklâl Savaşı Gazetesi*, 23 Haziran 1919 Pazartesi, Mustafa Kemal: "İstanbul Hükûmeti azletse de mücadeleye devam edeceğim", s. 4

655 Meclis-i Vükela kararı için bk. *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., Ankara 2003, s.44.

görevinden azledilmiştir. İçişleri Bakanı Ali Kemal, yetkilerini aşarak ve sanki aynı zamanda Harbiye Bakanı imiş gibi davranarak Mustafa Kemal Paşa'yı azlettiğini bildirmiştir. İçişleri Bakanı bu tamiminde şu iddiaları da ileri sürmektedir: Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber, günün politikasına uymasını beceremediğinden, hamiyet ve gayretine rağmen memuriyetinde muvaffak olamamıştır!.. Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'a getirilmesi Harbiye Bakanlığı'na ait bir vazifedir.⁶⁵⁶ Fakat İçişleri Bakanlığı'nın size kati emri, Mustafa Kemal'in azledilmiş olduğunu bilmeniz, onunla hiçbir resmi muameleye girişmemeniz, hiçbir emrini dinlememenizdir. İçişleri Bakanı'nın bu tamimi, kabinedeki üyeler arasında anlaşmazlık bulundugunu oratya koymaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın azli dogrudan dogruya Harbiye Bakanı'nı ilgilendiren bir konu iken, İçişleri Bakanı'nın bu hususu nazara almadan böyle bir karara varması, Şevket Paşa ile karşı karşıya geldiğinede delâlettir. Vatanını seven Şevket Turgut Paşa'nın bu karara katılmak istememiş olduğu söylenmektedir.⁶⁵⁷

Bu tarihten sonra Mustafa Kemal Paşa, artık Türk milletinin sinesinde dir. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali onun planladığı Millî Mücadele'nin milleti tarafından kolayca benimsenmesini sağlamaya hizmet edecek ve faaliyetlerinin önünü açacaktır.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini pretosto için İstanbul'un yaptığı ilk büyük mitinge 80 bini mütejaviz halk iştirak etmiştir. Büyük kalabalık sabahın erken saatlerinden itibaren Fatih meydanında Belediye Dairesi önünde toplanmıştı. Konuşmaların yapılacağı kürsüye, siyah zemin üzerine Ay-Yıldızlı birer bayrak yerleştirilmişti. Hukuk Fakültesi mü-

656 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 24 Haziran 1919 Salı, Mustafa Kemal Paşa Azledildi, s.1

657 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 24 Haziran 1919 Salı, Kabinede ihtilaf mı var, s.6

derrislerinden Selahattin Bey söz almış, "Dün Darülfünun'da, bugün de burada hakkını isteyen millet ortadan kaldırılamaz" demiştir. Mitinge katılanlar "Kalkmayacak" diye bağırarak hatibi alkışlamışlardır.⁶⁵⁸ Yurdun muhtelif köşelerinden gelen haberlere göre, İzmir'in Yunan işgali karşısında duyulan galeyana, süratle artmaktadır. Eskişehir'den bildirildiğine göre büyük bir miting aktedilmiş ve Yunan işgali protesto edilmiştir. 24 saat müddetle Eskişehir'in bütün mağazaları kapatılmıştır. Mitingde hatipler, Yunan işgalini kabul etmediklerini ve İzmir için ölmeye hazır olduklarını bildirmişlerdir. Bursa'da evvelki gün başlayan miting bu akşam son bulacaktır. 3 gün devam edeceği açıklanmış olan Bursa mitinginde İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali protesto edilmiş ve halk mücadeleye hazır olduğunu açıklamıştır. Mateme katıldıklarını göstermek için dükkânlar kapatılmıştır. Diğer taraftan Trabzon Valisi'nden İçişleri Bakanlığı'na gelen bir telgrafta, İzmir'in işgali üzerine Trabzon halkının galeyan içinde bulunduğu, toplantılar yapıldığı bildirilmektedir.⁶⁵⁹ Artık onun bu tarihten sonraki faaliyetleri yeni bir devletin kuruluşunun müjdecisidir.

B. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişiyle

İlgili İddialar

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişiyle ilgili iddialar, özellikle son dönemlerde oldukça sık tartışılmakta ve konuyla ilgili makale ve monografi türü eserlere sıkça rastlanmaktadır. Bu tür tartışmalarda tarihî şahsiyetlerin oynadıkları

658 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 20 Mayıs 1919 Salı, "Fatih'te Dün Muhteşem bir miting yapıldı", s.1

659 İstiklâl Savaşı Gazetesi, 21 Mayıs 1919 Çarşamba, "Halk Galeyan İçinde", s.4

dıkları rollerden ve olayların meydana geliş şekillerinden ayrıntılı bir şekilde yukarıda yer alan kısımlarda bahsedilmiştir. Ancak Millî Mücadele'nin başlangıcında, tartışmaların ve farklı görüşlerin odaklandığı konuları üç başlık altında toplamak suretiyle, itilaflı meselelere açık ve net cevaplar bulmaya çalışmak en isabetli yol olacaktır. Bu amaçla öncelikle Millî Mücadele hareketinin planlanmasında Sultan Vahideddin'in oynadığı rol, ikinci olarak Millî Mücadele için Mustafa Kemal Paşa'ya para yardımının yapıp yapılmadığı meselesi ve nihayet bu iki konuya verilecek cevapları da içine alacak şekilde Erzurum Kongresi'nden itibaren Millî Mücadele hareketinin payitaht nezdinde ne anlam ifade ettiği değerlendirilecektir.

a. Millî Mücadele Kararının Planlanması ile

İlgili İddialar

Mevlânzâde Rıfat, Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa'ya bir irade⁶⁶⁰ verdiğini ifade ederek söz konusu iradeye göre; Mustafa Kemal Paşa atandığı bölgede asayışı sağlayacak, padişahın arzularına aykırı davranışların meydana gelmesini önleyecek, milletin masumiyetini doğrulayacak, ülkenin saldırganlardan korunması için birlik hâlinde hareket edilmesini askere, memlekete ve halka bildirileceğini iddia etmektedir.

Mevlânzâde Rıfat'ın iddia ettiği ve Sultan Vahideddin tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya verilen söz konusu irade şu şekildedir: *"Mustafa Kemal Paşa'ya; Harb-i Umumi'nin müttefiklerin hüsâbına ziyâi (kayı) üzerine tahassül (meydana) eden vaziyet-i siyâsiye (siyasî vaziyet) ecdâd-ı âzamın mülkünü ve makam-ı hilâfet ve saltınatı müşkil ve tehlikeli bir sahaya sürüklendiğinden hükûmet-i seniyyemin (yüksek hükûmetimin) kararı veçhile*

⁶⁶⁰ Mevlânzâde Rıfat, *Türkiye İnkılabının İçyüzü*, (yay. hzl. Metin Hasırcı), İstanbul 1993, s.238.

tayin olunduğunuz nuntıkada asayişi temîn ve arzu-yı şalûnememügayir alvâlin hüddûsunu (meydana gelme) men ile cümleden def-i sal (defetmeye çalışmak) ile bezl ü celâd ve gayret eder, milletin masûnuyetini te'yîd (kuvvetlendirme) ve mülkümün ayâde-i nütearizînden tahlîsi(bu işi yapanlardan kurtarılması) için yek-vücûd olarak hareket edilmesini selâm-ı şahânemle asâkir, memûrîn ve ahaliye tebliğini irade ettim".

Mevlânzâde Rifat, bu belgenin aslının 1926'da ölmeden önce padişahın yayımlanması için kendisine gönderdiğini ileri sürmektedir. Dikkat edilirse Mevlânzâde Rifat gerçekliği kanıtlanmamış bu belgeye dayanarak, Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa'yı işgallere karşı direnmesi için göndermiş olduğunu ifade etmektedir⁶⁶¹. Bu sonuca varırken de Millî Mücadele hareketinin plan ve programını Sultan Vahideddin'e mal etme gayreti içerisindeydi. Bu fermanın varlığını, Ahmet İzzet Paşa ve Ahmed Reşit (Rey) Bey çok sonraları yazdıkları hatıralarında⁶⁶² doğrulamışlardır.

Kadir Mısıroğlu da Anadolu'ya geçişin gizli gerçekleştiğine işaret ederek⁶⁶³, geçişle ilgili bütün⁶⁶⁴ planların Sultan Vahideddin tarafından yapıldığını yazmaktadır. Hatta IX. Ordu Müfettişliği görevinin bu maksatla kurulduğunu ifade etmiştir⁶⁶⁵. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'yı, Millî Mücadele

661 Mevlânzâde Rifat, *Türkiye İnkılabının İçyüzü*, s.238-39.

662 Geniş bilgi için bk. (Ahmed Reşit Rey, *Gördüklerim, Yaptıklarım*, İstanbul 1945.; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Cilt II, İstanbul 1993)

663 Mevlânzâde Rifat, *Türkiye İnkılabının İçyüzü*, s. 209.

664 Kadir Mısıroğlu, *Sarıklı Mücahidler*, Sebil yay., 9. Baskı, İstanbul 1992, s. 33.; Kadir Mısıroğlu, *Geçmiş ve Geleceğiyle IIİlafet*, Sebil yay., İstanbul 1993, s. 151.

665 Bu ve benzeri iddiaların yer aldığı eserler şunlardır: MISIROĞLU, *Sarıklı Mücahidler*, s. 48.; Mevlânzâde Rifat, *Türkiye İnkılabının İçyüzü*, s. 234.; Hasan Hüseyin Ceylan, *Büyük Oyun*, Cilt 1, Rehber yay., İstanbul 1995, s. 24.; Kemal Öztürk, *İlk Meclis, İnkılâb yay.*, İstanbul 1999, s.34-35.; Nihal Atsız, *Türk Ülküsü*, İstanbul 1958, s. 86.

önderliği görevine seçen kişinin Sultan Vahideddin olduğu⁶⁶⁶ gibi ilmî temellerden tamamen yoksun bir öngörü de bulunmaktadır.

Aynı konuya değinen Sabahattin Selek, Râci Azmi Yeğen Bey'in ifadesine dayanarak San Remo'da Sultan Vahideddin'in kendisine şöyle söylediğini ifade etmektedir: *"Samsun'a bir müfettiş gönderileceğini öğrenince yaveranımdan Erkân-ı Harp Mirlivası Mustafa Kemal Paşa'yı da nazarı itibara alın diye, ikaz eyledim"*⁶⁶⁷. N. F. Kısakürek de bu bilgiye dayanarak Mustafa Kemal Paşa'yı söz konusu göreve tayin ettirenin başka bir tesir olmaksızın Vahideddin olduğunu iddia etmektedir⁶⁶⁸. Ayrıca N. F. Kısakürek, Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu ve Sultan Vahideddin'in yaverlerinden Ali Nuri (Okday) Bey ile yaptığı mülâkata dayanarak "ilk görüşmede Mustafa Kemal Paşa'nın Vahideddin tarafından Anadolu'ya geçmeye ikna edildiğini"⁶⁶⁹ söylemektedir.

Yine Necip Fazıl Kısakürek, Çankaya Köşkü'nde Atatürk'ün hizmetinde bulunan Cemal Granda'ya⁶⁷⁰ ve Refet Bele'ye dayanarak "Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Sultan Vahideddin tarafından gönderilmesiyle"⁶⁷¹ ilgili tezi ispata çalışmıştır.

Yavuz Senemoğlu'da Fevzi Çakmak'ın eşi Fitnat Çakmak ile yaptığı röportajda, Sultan Vahideddin'in Fevzi Paşa'ya

666 Kadir Mısıroğlu, *Osmanoğullarının Dramı*, Sebil yay., 6. Baskı, İstanbul 1992, s. 79.; Hasan Hüseyin Ceylan, *Büyük Oyun*, Cilt 1, s. 24.; Vehbi Vakasoğlu, *Son Bozgun*, Cilt 1, s. 174.; Semiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, Cilt 3, Damla yay., İstanbul 1976, s. 191-193.

667 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul 1983, s.190.

668 Necip Fazıl Kısakürek, *Sultan Vahideddin*, İstanbul 1975, s.194.

669 KISAKÜREK, *Sultan Vahideddin*, s.188-189.

670 KISAKÜREK, *Sultan Vahideddin*, s. 205.; Geniş ve farklı bilgi için bk. (Cemal Çelebi Granda, *Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri*, (Yay. hzl., Turhan Gürkan), Fer yay., İstanbul 1971.)

671 KISAKÜREK, *Sultan Vahideddin*, s. 178.

(Çakmak) hitaben "...Bu memleket kurtulsun da isterse Cumhuriyet olsun. Kendisine selamlarımla tebliğ ediniz, haftaya Cuma günü Mustafa Kemal Paşa'yı göreceğim"⁶⁷² şeklindeki konuşmaya dayanarak, Mustafa Kemal Paşa'nın Sultan Vahideddin tarafından gönderildiğini yazmıştır.

Vehbi Cem Aşkun'da Erzurum Kongresine Sivas delegesi olarak katılan Fazlullah Moral'ın anılarına yer verdiği eserinde, Mustafa Kemal Paşa'nın Fazlullah Hoca'ya "... Kendisini gizlice davet ederek, bu hizmeti ifa etmek için Anadolu'ya gönderildiğini..."⁶⁷³ yazmaktadır.

Necip Fazıl Kısakürek'in eserinde Refet Bele'ye dayandırdığı "...Sultan Vahideddin vatanın kurtarılması yolunda genç kumandanları Anadolu'ya dağıtmış ve bu işin başına geçmesi için de maddi ve manevi her türlü fedâkarlığı göstererek, Mustafa Kemal Paşa'yı seçmiş ve Anadolu'ya göndermiş olan insandır"⁶⁷⁴ şeklindeki sözleri ise, sadece Necip Fazıl Kısakürek'in eserinde yer alan ve Refet Bele tarafından hiçbir şekilde doğrulanmayan bilgi niteliğindedir.

Şehzade Mahmut Şevket Efendi'nin; "...Mehmed Vahideddin amcam... Anadolu'da bulunan kuvvetlerin dağılması ve orada millî bir cephe kurulması istiyordu" şeklindeki yaklaşım tarzı yukarıda isimlerini zikrettiğimiz bazı yazarlar tarafından Osmanlı arşivlerinde mevcut olmayan, sonradan çıkarılmış ve Turgut Özakman tarafından da sahte olduğu tespit edilen⁶⁷⁵ bir padişah fermanına dayandırılmaktadır.

Mihail L. Roda, "Yunanistan Küçük Asya'da 1918-1922" adlı eserinde, Mustafa Kemal'i İtalyanların gönderttiği yolun-

672 Tercüman, 10 Nisan 1976.

673 Vehbi Cem Aşkun, Sivas Kongresi, İnkılâp ve Aka yay., 2. Baskı, İstanbul 1963, s. 73.

674 KISAKÜREK, Sultan Vahideddin, s. 178.

675 ÖZAKMAN, Vahidettin..., s.245.

da hiçbir ilmî dayanağı olmayan bir iddiada bulunmuştur⁶⁷⁶. Aynı paralelde daha gülünç bir iddiayı ise Rıza Tevfik, "... Mustafa Kemal Paşa'yı Damad Ferit Paşa'ya İngilizler tavsiye etmişler ki, kendisi Anadolu müfettişliğinde bulunsun ve İstanbul'dan bir an evvel uzaklaşsın .."⁶⁷⁷ diyerek ortaya atmıştır.

Lawrance Evans ise, hadiseye daha farklı bir boyut getirerek Mustafa Kemal Paşa'yı gönderenin Sultan Vahideddin olduğunu yazmakla birlikte, gönderiliş amacının İstanbul'dan uzaklaştırmak olduğunu ifade etmektedir⁶⁷⁸.

676 Zeki Saruhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt I, Ankara 1993, s.246.

677 Rıza Tevfik'in hatıralarında buna benzer bir iddiası da farklı bir şekilde yer almaktadır. İfadelerinin mütareke döneminde gerçekten söylenip söylenmediği hususu şüpheli olmakla birlikte, ilgi çekici bulmamız sebebiyle dipnotta göstermeyi faydalı bulduk. Rıza Tevfik, Mustafa Kemal Paşa'nın ileride yapacağı faaliyetlerle ilgili şöyle söylemektedir: "...Bir gün Meclis'te hepimiz hazır bulunduğumuz sırada pek hararetle bir münakaşa oldu. Bu münakaşaya da ben sebep oldum. Sadrazama dedim ki: -Paşa hazretleri, Mustafa Kemal Paşa'yı buradan uzaklaştırmışsınız ve kendisini müfettişlik hizmetiyle bütün Anadolu'yu dolaşmaya menur etmişsiniz. Hattâ İzmir'i bigayri hakkın istilâ eden Yunan ordusunun tenkili vazifesini de kendisine vermişsiniz. Bu işlerin uhdesinden gelecek bir zât olduğuna benim de kanaatim vardır. Fakat size şimdiden arz ediyorum ki gider gitmez sizin o emrinizi istilâf ile tenkid ve reddedileyecek ve kendi başına istediği gibi ve anladığı gibi hareket eyleyecektir. Ben bu müzacta azim sahibi adamları pek iyi bilirim. Yunanlıları Anadolu'dan tadedeceğine de inanırım. Fakat zarfnetmeyin ki bu muvaffakiyeti nâm-ı âlinize kaydedecektir. O bu işleri yaptıktan sonra sizin vücudunuza bu makamda ne lüzum kalır? Bakınız kendisi ne yapacaktır? Bunun da duvara yazıyorunu, dostlarımız şâhit olsun. En evvel ısfak bir vesile ile muğber olacak, istifasını verecek, sivil ve müstakil bir vatandaş olarak kendi hesabına çalışacaktır ve sırası gelince de ilân-ı isyan edecektir dedim. Ferid Paşa buna karşı sapsarı kesildi ve şu cevabı verdi:-Beyefendi, siz bu adamı fırkada kabiliyetli, müstakim ve azim bir askerî kumandan olarak tasvir buyurmuşunuz. Hattâ kendisine Harbiye Nezâreti makamını lâyık görmüş ve tavsiye etmişsiniz. Şimdi müfettişliğe lâyık görmeyişiniz gariptir. -Evet, öyle görünür, fakat hakikat-ı hâlde benim istediğim şey Mustafa Kemal Paşa'nın en evvel İstanbul'u İttihadçılardan temizlenmesi idi ve emrinin ki, bunu birkaç hafta yapardı, dedim ve oturdum". Bk. (Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, İstanbul 1993, s. 53,57.)

678 Lawrance Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, (Çev. Tevfik Alanay), İstanbul 1972, s.173.

Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliği'ne tayininde, sultanın onayı olduğu doğrudur. Ancak bu durum Millî Mücadele'yi desteklediği sonucuna ulaşmak için yeterli değildir. Böyle bir atamanın o dönemin bürokrasisinin gereği olarak her hâl ve şartta sultan tarafından yapılması gerekiyordu. Dolayısıyla Saray ve İstanbul Hükûmeti nokta-i nazarından bakıldığında, Mustafa Kemal Paşa sadece Samsun bölgesi asayişsizliği gidermek amacıyla gönderilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın hatıralarında yer alan "...Padişahın verilmiş bir kararı olmalı idi" cümlesi, onun anlatmak istediği konunun bütününe değerlendirmeden, sadece bu cümleye dayanarak bütün planlamanın Vahideddin'e ait olduğunu iddia edebilmek, ilmî gerçeklikle bağdaşmaz. Bunun yanı sıra bu iddiayı doğrulamak amacıyla Mustafa Kemal Paşa'nın Vahideddin tarafından ikna edildiği iddiasının mesnetsizliğini de eserimizde yer alan daha önceki bölümlerde anlatmıştık. Yine aynı iddiayı desteklemek amacıyla, Sultan Vahideddin'in bazı genç komutanları, Millî Mücadele hareketinin alt yapısını oluşturmak amacıyla Anadolu'ya gönderdiğini ifade etmek de olayların akışına uymamaktadır. Esasın da İstanbul Hükûmeti tarafından Anadolu'ya birtakım paşa ve emekli subayların gönderildiği doğrudur. Ancak İstanbul Hükûmetinin bu uygulaması, Millî Mücadele hareketinin engellenmesi amacına yöneliktir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Bandırma Vapuruyla Anadolu'ya geçişi sırasında, hiçbir şekilde gizlilik söz konusu değildir. Bandırma Vapuru, Osmanlı Genelkurmayı tarafından kendisine tahsis edilmiş, İstanbul Galata rıhtımından hareketinin hemen sonrasında ise işgalcilerin kontrolünden geçmiştir. Dolayısıyla bu İstanbul'dan çıkış hareketine gizlilik havası vermek suretiyle, bu durumun Sultan Vahideddin

merkezli birtakım planlamalar sonucu gerçekleştirildiği intibasını yayma gayretleri hiçbir tarihî kıymet ifade etmeyen birtakım mesnetsiz iddialardan ibarettir. Esasında gizli olan, Mustafa Kemal Paşa ve yakın arkadaşlarının zihinlerinde artık kesinleşmiş olan ve gerçekleştirilmesi gereken Millî Mücadele kararıdır. Samsun'a geçişin öncesinde bu gizli kararı bilen kadro içerisinde, ne Sultan Vahideddin ne de İstanbul Hükûmeti temsilcileri vardır.

IX. Ordu Müfettişliği'nin Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya göndermek üzere usulen ihdas edildiğini ileri sürmek, I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Genel Kurmayının yeniden yapılanma hareketini bilmemek anlamına gelir. Savaş sonrası kurulan müfettişlikler sadece IX. Ordu ile sınırlı olmayıp Osmanlı ordusundaki başıbozukluğu giderebilmek, ordunun terhisi ile ilgili olumsuzlukları ortadan kaldırabilmek amacıyla fazla sayıda kurulmuştur. Dolayısıyla IX. Ordu Müfettişliğinin kuruluş amacı, askerî çerçeveye içerisinde yapılması lüzumlu bir düzenleme çabası olup, Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirilmesine zemin hazırlamak gayesiyle oluşturulmamıştır.

Bu göreve Mustafa Kemal Paşa'nın seçilme meselesi ise, Osmanlı Genelkurmayından hükûmet üyelerine kadar bir dizi ismin farklı düşüncelerle vasıta olması sonucu gerçekleştirilmiştir. İsmail Fazıl Paşa'dan başlayan bu tavsiye zincirinin son halkasının Sultan Vahideddin olduğu doğrudur. Ancak Osmanlı Genelkurmayı üst düzey paşaları ve yakın silah arkadaşları dışında yapılan görevlendirmenin hangi gizli amaçlara başlangıç teşkil edeceğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın asıl amacının ne olduğu hususu, bu tayinde rol oynayanların bütünü tarafından farkedilmemiştir. Ahmet İzzet Paşa'nın da yanılgısı bu gerçeği fark edememesinden kaynak-

lanmaktadır. Hatıralarında Mustafa Kemal Paşa'nın Sultan Vahideddin tarafından gönderildiğini yazan Ahmet İzzet Paşa iddiasını sadece "talimatnamedeki geniş yetki alınması-na" dayandırmış⁶⁷⁹, iyi bir asker olmasına rağmen bu noktada Osmanlı Genelkurmayının oynadığı rolü görememiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Vahideddin tarafından Anadolu'ya geçmeye ikna edildiği iddiası ise, Sultan Vahideddin-Mustafa Kemal Paşa ilişkisinin ne anlam ifade ettiğini tespit edemeyen kalemlerin ortaya attığı bir görüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın Sultan Vahideddin'in fahri yaveri olması, kendisiyle tanışması ve neticede Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa'yı fevkalâde dirayetli bir asker olarak kabullendiği ve güvendiği doğrudur. Ancak ordu müfettişliği görevine atanmasında Sultan Vahideddin'in ısrarı olmuş sadece isim önüne geldiğinde itiraz etmeksizin kabul etmiştir. Bu durum bizzat Sultan Vahideddin'in 1923 yılında Mekke'de yayınladığı beyannamesinde "...Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gönderen kabineye mümaşat ettim (uydum)⁶⁸⁰" şeklindeki ifadesiyle açıkça dile getirilmiştir.

Diğer taraftan, Mustafa Kemal Paşa'ya son görüşmede Sultan Vahideddin'in verdiği iddia edilen ferman, hiçbir yerde kendisi tarafından faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla kullanılmadığı gibi, adından da hiç söz etmemiştir. Dolayısıyla söz konusu fermanın mevcudiyeti hususunun ispatı için yeni belgelere ihtiyaç vardır.

Bu iddiaların dışında genellikle İsmail Hakkı Okday, Râci Azmi Yeğen, Fitnat Çakmak, Cemal Granda, Fazlullah Moran, Ali Nuri Oktay, Şehzade Mahmut Şevket gibi şahısların beyanlarına bağlı ifadeler, olayın gerçekleşmesinden elli

679 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Cilt II, İstanbul 1993, s.213.

680 ÖZAKMAN, *Vahidettin...*, s.246.

altmış yıl sonra gündeme gelmiştir. Üstelik bu tür bilgileri veren kişiler, hadisenin içerisinde direkt olarak yer almayan olayı yaşamayan isimlerdir. Genellikle tarihi kişilikler adına meseleleri bugüne aktaran ve kendileriyle akrabalık ilişkisi bulunan ikinci, üçüncü, dördüncü şahıslardır. Bu sebeple anlatımları, günü gününe kaydedilmemiş olan ve dolayısıyla olayların bütünüyle hatırlanamadığı, subjektif yaklaşımlardır. Bütün bu olumsuzlukların yanı sıra, birinci şahısların yaşadığı hadiseleri nakletmeleri sırasında yanlış, yönlendirilmeye müsait ve hatta zorlanarak yayınlanmış beyanlarda bulunmuş olmaları daima mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin tarih disiplini içerisindeki yeri ve kıymeti düşünüldüğünde, hatıra türü eserlerin olayların tespitinde ve yorumlanmasında objektif olamayacağı gerekçesiyle, kaynak olarak büyük bir kıymet ifade ettiği söylenemez. Belgeye dayanmayan bu tür kişilerin tanıklığı yakın tarihimizdeki hassas bir konunun tarih gerçekliği adına şekillenmesine hizmet etmesi mümkün değildir.

b. Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa'ya

Maddî Destek Sağladığı ile İlgili İddialar

Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı son görüşmede "muvaffak olma temenni ve iradelerini" beyan etmesi, Samsun bölgesindeki asayişsizliği bastırma anlamında kullanılmadığından hareket eden Mevlânzâde Rıfat, Necip Fazıl Kısakürek, Nihal Atsız ve bazı hanedan üyeleri daha da ileri giderek Mustafa Kemal Paşa'nın büyük paralarla Anadolu'ya gönderildiği görüşündedirler.

Kadir Mısıroğlu da Mevlânzâde Rıfat ile aynı görüşü paylaşmakta ve bu iddiasını kuvvetlendirmek amacıyla da

kendisine örtülü ödenekten 40 bin lira veril-
diğini yazmaktadır⁶⁸¹.

Sultan Vahideddin'in yeğeni Şehzade Mahmut Şevket Efendi 1967 yılında Tercüman gazetesinde yaptığı bir açıklamada 30 Nisan tarihli talimata dayanarak, Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya Vahideddin'in gönderdiğini ileri sürerek, ayrıca 400 bin altın yardım yaptığını da iddia etmiştir⁶⁸².

Hattâ daha farklı bir senaryo ise, İngilizlerden çekinen Sultan Vahideddin'in Çengelköy'de duran değerli atlarını satarak, bu parayı Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarına İngilizlerden gizli olarak verdiği iddiasıdır.

Yine padişahın yaverlerinden Miralay Zeki Bey'in anlattığına göre; Sultan Vahideddin'in, Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey ve Polis Müdürü Cahit Bey aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya karargâh arkadaşları masrafları için 25 bin altın ödendiği belirtilmektedir⁶⁸³.

Başka rivayetlerde ise, Sultan Vahideddin'in kendi kesesinden 400 bin altın lira, devlet bütçesinden 360 bin altın lira ve ayrıca 400 bin kâğıt lira verildiği iddia edilmiştir. Bu konuda Millî Mücadele sonrası ortaya çıkan söylentiler ve rakamlar farklı, iddialar değişiktir.

Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'dan ayrılırken beraberindeki karargâh zabitleri için kanunların çerçevesinde bir tahsisat verilmiştir. Ancak yeterli olmayan bu tahsisat konusunda, Osmanlı arşivlerinde bulunan belgeler incelediğinde iddia edilenlerin aksine Mustafa Kemal Paşa gerek kendisi gerekse karargâhındaki görevlilerin yollukları ve masraflarının verilmesi için büyük çaba sarf etmiştir.

681 MISİROĞLU, Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler, s.56.

682 Murat Sertoğlu, "Gurbette Bir Şehzade, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya Vahdettin Göndermiştir", Tercüman, 5 Temmuz 1967.

683 Yılmaz Çetiner, Son Padişah Vahdettin, İstanbul 1998, s.149-150.

Mustafa Kemal Paşa konuyla ilgili olarak 12 Mayıs'ta Harbiye Nezaretine yazdığı yazıda⁶⁸⁴ atanmış olduğu, IX. Ordu Kita'atı Müfettişliğine harekete hazır olduğunu beyan ederek ödeneği konusunda Muhasebat-ı Umumiye Dairesi'nin kararsız bir tutum sergilediğini, bir çok seyahatin gerekeceğini, bu görevi yapmak için çok fazla harcamaya ihtiyacı duyulacağını belirterek Bakanlık tarafından da desteklenmesini istemiştir.

Ayrıca 7 Mayıs'ta yine Harbiye Nezaretine müracaat ederek, karargâhında bulunanların üç aylık ödeneklerini yola çıkmadan önce istemiş bu talebine cevap alamayınca, 13 Mayıs'ta tekrar bir yazı⁶⁸⁵ kaleme alarak önceki talebinin sonuçsuz kaldığını bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa yazısında bir an evvel ödeneklerin sonuçlandırılmasını ısrarla ifade etmiştir.

Bu bilgiler içerisinde doğru olan sadece Mustafa Kemal Paşa ve karargâhı için verilen 114.538 kuruş, daha sonra 1 Haziran 1919 tarihli Vekiller Heyeti kararına istinaden görevlilerin aylıklara %50 zam yapılarak 57.269 kuruş olmak üzere toplam 171.807 kuruştur⁶⁸⁶. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'ya resmî yollarla, Mehmed Ali Bey'in örtülü ödenekten vermiş olduğu bin altın liradır. Anne tarafından Mehmed Ali Bey (Gerede)in torunu ve Ali Fuad Cebesoy'un kızı Ayşe Cebesoy (Sarıl)da bin liranın, "asayişin sağlanmasına harcanmak" şartıyla verildiğini belirtmektedir⁶⁸⁷. Mahmut Goloğlu

684 Atase Arşivi, İstiklâl Harbi, K.14, G.72, Belge:72-1.

685 Atase Arşivi, İstiklâl Harbi, K.14, G.73, Belge:73-1.; Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, s.58-60.

686 GÖKBİLGİN, Milli Mücadele Başlarken, s.84.; ÖZAKMAN, Vahidettin..., s.279.

687 Mehmet Ali (Gerede) Bey, Atatürk'e bin lirayı verdikten sonra sakladığı bu belge, Ali Fuad Cebesoy'un kızı Ayşe Cebesoy (Sarıl)ın özel arşivindedir. Bu belgede şu ifadeler yer almaktadır: "Yalnız 1000 lira-yı Osmanî'yi, asayiş dahilinde görülecek lüzum üzerine sarf edilmek ve sonra teferruallı hesabı tebdil

ise “İşleri Bakanlığından gerektiğinde harcanmak üzere bin lira özel ödenek verilerek hazırlanan Bandırma vapuru ile 16 Mayıs 1919’da Samsun yolu ile Sivas’a gönderilmişti”⁶⁸⁸ demektedir. Yine Mehmed Ali Bey’e dayandırılarak örtülü ödenekten verildiği iddia edilen 25 bin liranın Mustafa Kemal Paşa’ya verildiğine dair bugüne kadar ortaya çıkmış herhangi bir belge yoktur. Mehmed Ali Bey’in Fransa’da çıkardığı gazetede bu paranın verildiğiyle alakalı olan makbuzun yayınlandığı iddia edilmiş ise de ispat edilememiştir. Şayet söz konusu gazetede yayınlanmış bir makbuzun doğru olduğunu kabul edersek bunun yukarıda ifade ettiğimiz 1.000 liralık makbuzla karıştırıldığı kuvvetle muhtemeldir.

Bu iddiaların dışında Mustafa Kemal Paşa’ya verildiği söylenen, yukarıda ifade ettiğimiz meblağların mübalağalı olmasının yanı sıra, bugüne kadar bu tür iddiaları doğrulayan hiçbir belgenin ortaya çıkmamış olması dikkate değerdir. Sultan Vahideddin’in ülkeyi terk etmesindeki ağır suçluluk duygusunu her fırsatta bertaraf etme gayreti içinde bulunan Osmanlı hanedanı mensupları böyle bir bilgiyi ve belgeyi mutlak surette değerlendirirlerdi. Ancak ne Sultan Vahideddin’in açıklamalarında ne de Osmanlı hanedan mensuplarının bu konuyla ilgili değerlendirmelerinde Mustafa Kemal Paşa’ya Millî Mücadele için para verildiği konusu ifade edilmemiştir.

Yine Mustafa Kemal Paşa ile Samsun’a giden heyette bulunan 18 kişinin Millî Mücadele sonrası yaptıkları açıkla-

olunak (ödenmek) üzere, iş bu yukarıda muharrer 1000 lirası Osmanî'nin Dahiliye Nezâreti Celilesi'nden alınubına mübeyyin makbuzdur. 13 Mayıs 1335 (1919) *Mustafa Kemal*". Konuyla ilgili rapor için bkz. (Tercüman, 23 Ekim 2004).

688 Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi II, Sivas Kongresi*, İstanbul 2008, s. 5.

malarda veya hatıralarında⁶⁸⁹ hiçbirisinin para verildiği iddiasını destekleyen en küçük bir açıklamasına rastlanmamıştır.

Bunun yanı sıra Necip Fazıl Kısakürek eserinde, bütün ısrarlarına rağmen Sultan Vahideddin'in para yardımı yaptığını Ali Nuri Bey'e doğrulatamadığını açıkça yazmaktadır. Ali Nuri (Okday) Bey, Sultan Vahideddin'in mütareke döneminde çok yakınında bulunmasına rağmen bu soruya "Bilmiyorum"⁶⁹⁰ şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca bu dönemle alakalı ilgi çekici bilgiler veren Rıza Tevfik, hatıralarında duyduklarını naklederken "...Yine o sıralarda işitmişim ki, Mustafa Kemal Paşa'nın elinde avucunda büyük bir para yokmuş..." demektedir⁶⁹¹.

Hatıraların dışında bu dönemi inceleyen Fethi Tevetoğlu, İsmail Arar, Tayyib Gökbilgin, Sina Akşin, Kemal Peker, Yunus Nadi Abaloğlu, Tevfik Bıyıklıoğlu, Gotthard Jaesche, Eric Jan Zürcher gibi yazarların telif ve tetkiklerinde para yardımını doğrulayan herhangi bir bilgiye ve belgeye rastlanmamaktadır.

Bütün bu bilgilerin yanı sıra 400 bin altın lira ve 400 bin kâğıt para yardım meselesini, teknik ve malî açıdan inceleyen Alptekin Müderrisoğlu da "Sultan Vahideddin'in devlet bütçesinden bu kadar büyük parayı Mustafa Kemal Paşa'ya

689 Cevat Abbas Güler, *Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, İstanbul 1939.; Arif Hikmet Gerçekçi, "Atatürk'ü Samsun'a Göttüren Gemide Kimler Vardı?, Üç Günün Hikâyesi", (Röportaj:Erman Mevlanâgil), *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 9, Ekim 1967.; Mehmet Arif, *Anadolu İnkılabı, Mücahedat-ı Milliye Hatıratı*, İstanbul 1340.; "Muzaffer Kılıç'ın Hatıra Defteri", *Zafer*, 19 Mayıs 1960.; "İbrahim Tali Öngören'in Hatıraları", *Dünya* (Atatürk İlavesi), 10 Kasım 1954.; "Bandırma Vapuru, İsmail Hakkı Bey'in Anıları", *Tarih Konuşuyor*, Mayıs 1964.

690 KISAKÜREK, *Sultan Vahideddin*, s.188-189.

691 Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, s. 54.

vermesini, bütçe tekniği açısından⁶⁹² mümkün görmemektedir. Söz konusu miktarın dönemin bütçe düzeni açısından "Zât-ı Hazret-i Padişâhî ve Hanedân-ı Saltanat" başlıklı kaleminden karşılamasının fevkalade zor olduğunu da ortaya koyan Alptekin Müderrisoğlu, standart boyutlarda 107 sandık tutan bu miktardaki paranın teknik açıdan Anadolu içlerine kadar kimse görmeden götürülemeyeceğini de ispat etmektedir⁶⁹³. Buna benzer bir hesaplama yapan Turgut Özakman da⁶⁹⁴ A. Müderrisoğlu ile aynı sonuca vararak verildiği iddia edilen büyük miktardaki paraların hiçbir iz bırakmaksızın Anadolu'ya götürülemeyeceği kanaatindedir. Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişinden sonra daha Amasya'da iken ellerindeki paranın bittiği ve Anadolu eşrafından maddî yardım aldıkları göz önüne alındığında, yukarıda ifade ettiğimiz iddiaların ilmî dayanaktan yoksun olduğu ortaya çıkmaktadır.

c. Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa'yı ve

Millî Mücadele'yi Desteklediği ile İlgili İddialar

Yukarıda yer verdiğimiz açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu 6 ay içerisindeki faaliyetlerinde payitaht ve İstanbul hükûmeti Mustafa Kemal Paşa'yı Millî Mukavemet hareketini başlatmak üzere Anadolu'ya göndermemişlerdir. 6 Mayıs 1919 tarihli görev talimatnamesinde de açıkça görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Paşa'yı payitaht ve hükûmet adına Samsun bölgesindeki asa-

692 Alptekin Müderrisoğlu, "Vahdettin'in Kurtuluş Savaşı'nı Başlatması İçin Mustafa Kemal Paşa'ya 400.000 Altın ve 400.000 Kağıt Lira Verdiği Gerçek Dışı Bir İddiadır", *Atatürk Yolu*, Yıl 8, Cilt 4, Sayı 15 (Mayıs 1995), s.294.

693 MÜDERRİSOĞLU, "Vahdettin'in Kurtuluş Savaşı'nı...", s.295-297.

694 ÖZAKMAN, *Vahidettin...*, s.275-284.

yişsizliği gidermek için görevlendirmişlerdir. Yetkilerinin ve görev alanının genişliğinden hareket edilerek Mustafa Kemal Paşa'nın elde etmiş olduğu olağan üstü yetkilerini manidar⁶⁹⁵ bulmak suretiyle Millî Mücadele hareketinin arkasında Sultan Vahidettin'i aramaya çalışmak tarihi gerçekliğin hilafına oluşturulmuş bir yorum şeklinden ibarettir.

Tarihî gerçekliğin bu şekilde olmasına rağmen birtakım eser sahiplerinin Sultan Vahideddin ve Mustafa Kemal Paşa arasında cereyan eden son görüşmeye ve tevatür hükmündeki birtakım hatıralara dayanarak Sultan Vahideddin'i aklama çabaları sadece hissi davranışlar olarak mütalaa edilebilir. O halde bu konuda aslolan olayın tarihe intikal etmiş olması sebebiyle tarihçilerin vereceği hüküm olmalıdır.

Türk devlet telakkisi çerçevesinde hükümdar-halk ilişkisi ele alındığında, hiçbir Türk hükümdarının halkına ihanet etmediği genellemesini yapmak mümkündür. Bu noktadan

695 Avni Özgürel, Mustafa Kemal Paşa'ya verilen yetkilerin bir başka Osmanlı paşasına verilmemiş olmasından bahisle bir 'Genel Vali' benzetmesi yaparak kuşkularını dile getirmektedir. Bu benzetme doğru olmakla birlikte eserimizin 'Osmanlı Genelkurmayının Rolü' kısmında da açıklandığı gibi olağüstü yetkilerle donatılmasının gerçek sebebi Osmanlı Genelkurmayının Kâzım (İnanç) ve Cevat (Çobanlı) Paşalar gibi Mustafa Kemal Paşa'nın ne yapacağını bilen ve onun yetkilerini genişleten üst düzey komutanların bilinçli davranışlarıdır. Yine Avni Özgürel aynı makalesinde konu ile kuşkusunu "Bu konuda hayli spekülasyonlar var. Tarihçiler de Atatürk'ün beyanlarına dayalı izahı 'sınır' kabul ettikleri için o çerçevede kalmayı tercih ediyorlar sanırım." şeklindeki sözleriyle temellendirmeye çalışmaktadır. Bk. (Avni Özgürel, "Son Padişah ve Atatürk", *Radikal*, 1 Mayıs 2005.) Avni Özgürel'in bu makalesindeki iddiaları 'masal' olarak değerlendiren Kemal Yavuz'un makalesi için bk. (Kemal Yavuz, "Tarihi 'karalamak'", *Akşam*, 11 Mayıs 2005.) Nutuk, Türkiye Cumhuriyeti tarihi için önemli bir kaynak eser olup 'siyasî' yönünün olmasının yanı sıra öncelikle 'tarihi' bir belgedir. Tarihçiler, Cumhuriyet Tarihi ile ilgili meselelerde Atatürk'ün beyanlarına mutlaka bakar ve kıyas yaparlar. Bu zorunluluk ilmi bir çalışma üslubunun gereği olmakla birlikte zannedildiği gibi Atatürk'ün söylemleri tarihçiler için ötesine geçilemeyecek bir 'sınır' değildir.

hareketle, son Türk hükümdarı olan Sultan Vahideddin için de zorlanarak aynı sonuca varmak mümkün olabilir. Fakat bu durum bir tarihçi için verilebilecek en zor kararlardan birisidir. Çünkü Sultan Vahideddin'in İngiliz himayesinde ülkeyi terk etmesi olayına onun lehine sonuç çıkarabilmek hemen hemen imkânsızdır. Özellikle Sultan Vahideddin'e ait şu ifade tarzı ve sığınma talebi bir tarihî belge olarak mevcut iken, farklı bakış açıları yakalamaya veya Sultan Vahideddin lehine sonuçlar çıkarmaya imkân yoktur:

"Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne,

Dersandet işgal orduları Başkumandanı General Harington Cenablarına,

İstanbul'da hayatını telilikede gördüğümünden İngiltere Devlet-i fehimesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i âlura naklimi taleb ederim efendim. 16 Teşrin-i Sani 1922

*Halife-i Müslimin Mehmed Vahideddin"*⁶⁹⁶.

Burada Sultan Vahideddin'in özellikle Halife-i Müslimin lakabını kullanması dikkati çekicidir. Diğer unvanlarına nazaran bu unvanı tercihinin sebebi, İngilizlerin halifelik makamını kullanarak tüm dünya Müslümanlarını kontrol altında tutma siyasetinin Sultan Vahideddin tarafından bilinmesi ve bu sığfata sahip olması sebebiyle kendisine zarar verilmeyeceği inancından kaynaklanmaktadır.

⁶⁹⁶ BIYIKLIOĞLU, *Atatürk Anadolu'da*, s.48 (İngilizce metni; To: -His excellency, General Harington, C-in-C. Of the Forces of Occupation, in Constantinople. Sir, Considering my life in danger in Constantinople, I take refuge with the British Government, and request my transfer as soon as possible from Constantinople to another place. November 16th, 1922. Mehmed Vahideddin, Caliph of the Mussulmans).

Diğer yandan saltanatını 1 Kasım 1922'de kaybeden Sultan Vahideddin'in 17 Kasım 1922 tarihinde ülkesini terk etmesi, uhdesinde bulunan Halifelik makamını da mahkum etmesine sebep olmuştur⁶⁹⁷. İngilizlerin memnuniyetle kabul ettiği bu mahkumiyet hâline hemen iki gün sonra 19 Kasım'da Abdülmecid'i halife seçerek⁶⁹⁸ derhal son verecek olan makamın TBMM olması takdir edilmesi gereken bir millî tavır olarak algılanmalıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın, Sultan Vahideddin'in kaçıışı ile ortaya çıkan hilafet boşluğunu yaptığı bu manevrayla doldururken, elde ettiği ikinci siyasî fayda ise halifeyi seçen makam olan TBMM'nin aynı halifeyi azletme yolunu da açmış olmasıdır.

Yukarıda yer alan bu tarihî belgenin ortaya koyduğu gerçeklerin yanı sıra, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişinden sonraki Ankara-İstanbul ilişkileri göz önüne alındığında, Sultan Vahideddin'in Anadolu hareketine bakış açısı da açık bir şekilde bilinmektedir. İstanbul'daki görevlendirme sırasında meydana gelen tarihî hadiselerden, Sultan Vahideddin lehine sonuç çıkarmaya çalışanların Mustafa Kemal Paşa'nın direnişi başlatması sonrasındaki tarihî olayları da ayrıntılı bir şekilde incelemeleri gerekir. Ancak bu incelemeler yapılırken tarihî şahsiyetlere bağlılıklarını veya nefretlerini ifade ederek yazılan ve anlatılanlar hiçbir zaman tarih olamaz.

Bu dönemin hadiselerine baktığımızda; Anadolu'da namüsait şartlar altında direniş hareketini örgütleyenlerin Sultan Vahideddin'den söz ve ifade ile dahi olsa en ufak bir destek aldığı söylenemez. Onun, Millî Mücadele hareketinin

697 İlhan Bardakçı, *Vahideddin'den Mustafa Kemal'e*, İstanbul 1993, s.119-120.

698 Hilafet'in ilgası ile ilgili görüşmeler için bk. (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 7, s.15-70).

devam ettiği günlerde, halk hareketini desteklemek amacıyla ne Anadolu'ya herhangi bir mektup ne de hareketin lideri olan Mustafa Kemal Paşa ile bağlantı kurarak fikir ürettiklerini gösteren herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'ya Sultan Vahideddin tarafından verildiği iddia edilen ve bazı eserlerde dile getirilen padişah fermânının mevcudiyeti, bugüne kadar ispat edilememiştir.

Sultan Vahideddin'in damadı ve yaveri, aynı zamanda Tevfik Paşa'nın oğlu İ. Hakkı Okday'ın, Arı İnan'la 1975 yılında yaptığı röportajda beyan ettiği görüşlerin çelişkili olduğu görülmektedir. Babası Tevfik Paşa'nın Londra Konferansı sonrasında, konferanstaki tavrını sorgulayan Sultan Vahideddin'e "...Anadolu-İstanbul diye ayıracak bir şey yok. Biz hepimiz aynı memleketin çocuklarıyız. Eskiden padişahlar başa geçer ve düşmana karşı harp ederdi. Zat-ı şahanenize bunu tavsiye ederim"⁶⁹⁹ şeklindeki cevabı karşısında, Sultan Vahideddin'in "Ya veliaht Abdülmecid yerime geçerse" şeklindeki tepkisini, şayet doğru kabul edersek, onun Millî Mücadele hareketini ciddiye almadığı açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bütün bunların yanı sıra Sultan Vahideddin'in Anadolu hareketini Celalî İsyânlarına benzetmesi, Kuva-yı Milliye'nin dağıtılmaya çalışılması, hükûmetin bu hususta genelgeler yayınlaması, İstanbul halkının işgale karşı yapmayı planladığı mitingleri yasaklaması, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında çıkan tutuklama kararları ve nihayet yeni devletin kuruluşunu ve bütünlüğünü ifade eden Sivas Kongresi'ni dağıtma çabaları, sarayın Millî Mücadele hareketini desteklediği yönündeki iddiaların tamamını ortadan kaldıracak, belgelenmiş ve artık tarih olarak yazılmış; aksi somut bir belge olmaksızın ispatı mümkün olmayan tarihî hadiselerdir.

699 Bu bilgi İ. H. Okday'ın anılarında da mevcuttur. Bk. (OKDAY, Yanya'dan Ankara'ya, s.288.)

Sultan Vahideddin, Anadolu'da Sakarya Savaşı'nın ve Büyük Taarruzun kazanıldığı en olumlu gelişmelerde dahi bu zaferleri desteklediği anlarında herhangi bir jestte bulunmadığı gibi, bu tür zaferleri öven bir irade de beyan etmemiştir. Bunun en önemli delili, büyük zaferin kazanıldığı sırada Rauf Orbay'ın İstanbul sokaklarını tasvirinde görülmektedir. Rauf Orbay hatıralarında, konuyu şöyle açıklamaktadır:

*"...İstanbul, henüz işgal altında bulunmasına rağmen, zafer müjdeleriyle yer yerinden oynanmış, günlerdir bir bayram havasında yaşıyordu. Oradan aldığımız haberlerden malûle aralarına varıncaya kadar bütün Türk semtlerinin bayraklarla donatıldığı, yalnız sarayla resmî dairelerin bu umumî şenliğe katılmadıkları anlaşılıyordu"*⁷⁰⁰.

Sultan Vahideddin, mütareke döneminde takip ettiği siyaseti, yurt dışına çıktıktan sonra 1923 yılında yayınladığı beyannamesinde bizzat kendisi izah etmektedir. Beyannamesinde yer alan ifadeleri şu şekildedir:

*"...Mütareke senelerinde, Dünya Savaşı'nın sorunlularının bana kalan musibetlere karşı şahsımı siper ettim... Ortaya çıkan facialara ve olaylara karşı, gerçi kalkan olamadım ise de, paratoner vazifesi gördüm ve öyle zannediyorum ki bütün musibetleri üzerine çektim, kendimi feda ederek, vatani kurtarmaya çalıştım....Dört sene süren Dünya Savaşı'ndan sonra, bütün musibetlere göğüs germek zorunda kaldım. Devlet tehlikede ve İstanbul sallantıda idi. Şahsen müstakil bir siyasetimi yoktu ama kurtuluşumuz için babam Abdülmecit Han'dan miras aldığım İtilaf Devletlerine (galiplere) yakınlık politikasını İngilizlerin zıddına hareket etmenek ve Fransızlarla İngilizleri gücendirmemek şeklinde, uyuşmacı bir siyaseti seçmiştim. Böylelikle anlaşma olmasa bile hiç olmazsa husumetlerini (düşmanlıklarını), şiddet ve nefretlerini azaltmaya çalışıyordum"*⁷⁰¹.

700 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Cilt II, Emre yay., İstanbul 1993, s.85.

701 BARDAKÇI, Şahbaba, s. 46, 398 (Belge No:3)

Yukarıda yer alan bu sözler de göstermektedir ki gerek Sultan Vahideddin ve gerekse İstanbul Hükûmeti nezdinde hâkim olan temel fikir, uzlaşmacı bir siyasetin takibi meselesidir. Ancak mütareke döneminin şartları ağırlaştıkça, olumsuz gelişmelere tedbir alamayan Saray ve Babıali, tatbik ettikleri uzlaşmacı siyasetin altında kalmışlar, bu siyaset zamanla teslimiyetçiliğe dönüşmüştür. Anadolu hareketini şekillendirenlerin Misak-ı Milli gibi temel ve ulvi sözleşmeyi uygulamaya çalıştığı sıralarda, Sultan Vahideddin'in tek endişesinin sadece İstanbul olması, bağrından çıktığı milletinden bihaber olduğunun göstergesidir. Bu duruma örnek olması bakımından 12 Ocak 1920'de yeniden açılan Son Osmanlı Mebusan Meclisine Hakkari Milletvekili sıfatıyla katılan Mazhar Müfid (Kansu)'in, Sultan Vahideddin ile yaptığı ve eserinde anlattığı şu görüşme önemlidir. Sultan Vahideddin'in Mazhar Müfid'e hitaben "Beyefendi, düşmandan memleketimizi kurtarmak için ne gibi çare düşünüyorsunuz?" diye sorması üzerine Mahzar Müfid, "Efendimizin Anadolu'ya ve hattâ Bursa'ya kadar teşrifleriyle mesele hâllolur" şeklinde cevap verir. Bunun üzerine, bu defa "Ne suretle olur?" sorusuyla karşılaşır; "Çünkü halk padişahlarını başlarında görürse bir kıyam-ı umumî olur ki düşman buna mukavemet edemez" cevabını alır. Bu cevap üzerine Sultan Vahideddin, hiddetlenerek sert bir tavırla ayağa kalkar ve "Beyefendi, ecdâd-ı izâmumun payitahtından bana firar mı teklif ediyorsunuz?" diye bağırır. Mahzar Müfid'den "Hayır, milletin ve vatanın bu sıkışık ve zor zamanında ecdâd-ı izâmınız gibi milletin başına geçmenizi teklif ediyorum" sözlerini işitince de başını çevirir, denize bakmaya başlar. Bu, görüşmenin bittiği anlamına gelmektedir⁷⁰².

702 Mazhar Müfid Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber*, Cilt 2, Ankara 1988, s.539-540.

Neticede uyguladığı siyasetin yanlışlığını alenen beyan etme cesaretini gösteren Sultan Vahideddin'in beyanname-sinde ki ifadeleri aynen şu şekildedir:

"...Ben de insanım. Hatasızlık iddia edemem. Başlıca üç hatamı oldu. Birincisi, rahmetli, biraderim Sultan Reşat'tan sonra, saltanat makamını kabul etmem. İkincisi, mütareke hükümlerine, başta Ferit Paşa olmak üzere, Tevfik, İzzet, Ali Rıza ve Salih Paşalar gibi devletin ve milletin kalburüstü isimlerine talihimi bağlayarak, aldanmam. Üçüncüsü, halis muhlis Türk olan Osmanlı'nın memleketten sürgün edilip, Hilafeten ortadan kaldırılacağına asla inanmak istememem...Talih ve kader bizi vatanımızdan ayırdı, nihayet gurbetlere attı. Allah'ın takdiri ve kismetimiz böyle imiş. Gerçi malum sebepler yüzünden, dinime, vatanıma ve milletime, arzu ettiğim kadar hizmete vakit ve inikân bulamadım ise de, asla ihanet etmedim. Şimdi burada, zelil ve sefil bir halde kalmaktansa, Anadolu'da at sırtında olmalıydık. Ecdadımızın sarıkları aynı zamanda kefenleri idi. Ama Anadolu'ya gitme konusunu etrafımızdakilere açtığım zaman, muhalefete uğradım. "Böyle bir maceraya giremezsiniz. Mustafa Kemal Paşa ile haberleşiyoruz. Zaferden sonra gelip size bağlılığımı bildirecek. Onun istemediği sadece Damat Ferit Paşa'dır. Allahlı göstermesin, Anadolu'da yenilirse vaziyeti kim kurtarır? dediler. Hayli mücadele ettim ama mağlup oldum...Mütarekeden sonra izlediğim yol, geri alınması mümkün olmayan bir adım atmaktan çekinmek, bu arada bir yandan memlekette makul ve ölçülü bir ıslahata ve icraata hız vermek, bir yandan da dışarıya karşı siyasi girişimlere devam etmek, böylece aleyhimizdeki genel hıncın geçeceği uygun zamanı beklemek için vakit kazanmaktan ibaretti"⁷⁰³.

Bu hatalarını kabul etmekle birlikte, Sultan Vahideddin'in aşağıda yer alan şu ifadeleri, onun Milli Mücadele hareketine bakış açısını göstermesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın

703 BARDAKÇI, Şahbaba, s.448.(Belge No:3).

savaş hâlinin hâkim olduğu bir dönemde faaliyetlerini anlayamamış olması bakımından dikkati çekicidir:

"...Mustafa Kemal, bağlı olduğu devlete itaat etmekten çıkmış ve Anadolu'da birçok ak sakallı müftülere varıncaya kadar asıp kesmek gibi kıyımları ile millî görevler sınırını aşarak, milletin başına bela kesilmiş idi...Mondros Mütarekesi, İzmir hadisesi, Sèvres Andlaşması gibi farklı bir görüşle karşıladığım olayların dışındaki sorunlarda, hareketlerimi, daima meşrutiyet gereklerine uydurdum. Bu sebeple çeşitli hükümetlerin çeşitli ve belki de farklı görüşlerine saygı duydum. Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gönderen ve daha sonra bağlı olduğu devleti tanımadığı için tepelenmesi (aslı: tenkili) amacıyla (üzerine) askeri kuvvet gönderilmesini gerekli bulan kabinelere uymamda, sorumlu hükümet ile hükümdarlık makamının karşılıklı ilişkilerine ait meşrutiyet gereklerinden ayrılmamak isteği ve bazı zorunlu siyasi sebepler rol oynamıştır⁷⁰⁴.

Mustafa Kemal Paşa'nın askerî kişiliğini defalarca öven Sultan Vahideddin'in ülkeyi terk ettikten sonra, onun ordusunu koruma adına yaptığı bir askerî manevra kararını farklı yorumlaması manidardır. Sultan Vahideddin'in Mekke beyannamesinde yer alan "...Devletin varolan belli başlı kuvvetlerinden çoğunu esir vererek zilletle Toros eteklerine iltica etmesi yüzünden mütarekenin imzalanmasını kaçınılmaz bir hâle getiren Mustafa Kemal için kabul edilebilecek hiçbir mâzeret yoktur"⁷⁰⁵ sözleri sadece tahtını kaybetmiş eski bir padişahın hezeyanı olarak yorumlanabilir.

Yine Sultan Vahideddin'in beyannamesinden alınan aşağıdaki satırlar onun mütareke ve Millî Mücadele dönemindeki ruh hâlini yansıtmaları ve vatan müdafaası bakımından

704 BARDAKÇI, Şahbaba, s.449-450.

705 BARDAKÇI, Şahbaba, s. 95.

sorumluluğu üzerinden atma çabalarına örnek olması bakımından önemlidir:

"...Gerek hükümet değişikliklerinde, gerek öteki uygulamalarda, hareketlerime, kişisel düşünce ve duygularımdan çok, da-ima kamuoyu ya da direnilmesi imkânsız başka etkenler yön vermişlerdir. Bunun en belirgin kanıtı, son Tevfik Paşa kabinesini... şahsım ve makamım hakkında kötü niyetleri belli olan Kemalcilerin İstanbul'da nüfuz kurmalarına uygun olmasına rağmen, iki yıldan fazla iktidarda tutmaklığında görülebilir....Ankara ile İstanbul arasındaki ikiliğin ortadan kaldırılması işinde bu gibi fedakârlıklardan geri durmamakla birlikte, hilafetin saltanattan ayrılması ve başkentini İstanbul'dan Anadolu'ya taşınması hakkındaki karar ve düşüncelerini uygun görmek elimden gelmemiştir"⁷⁰⁶.

706 BARDAKÇI, Şahbaba, s.450.; ÖZAKMAN, Vahidettin..., s.398, 401,411, 412, 414, 416.

SONUÇ

II. Meşrutiyet'in ilanından I. Dünya Savaşı sonuna kadar meydana gelen önemli siyasî ve askerî olaylarda, Mustafa Kemal'in rolünü görmek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa mütarekeden sonra ülkenin kötü gidişatını görmüş, gerçekleri ve yapılması gerekenleri devrin devlet erkânına anlatmaya çalışmış, bu sebeple de Türk ordusu ve Türk aydınlarının güvenini kazanmıştı.

Ancak Mustafa Kemal Paşa, 7 Ağustos 1918 tarihinde geçerli olmak üzere, daha önce istifa etmiş olduğu Yedinci Ordu Kumandanlığı'na tekrar atanarak İstanbul'dan uzaklaşmak zorunda bırakılmıştır. Bu atamanın Enver ve Talat Paşaların etkisiyle ve "her şeye karıştığı" düşüncesiyle gerçekleştiği hususunda genel ve yaygın bir kanaat vardır. Atama kararından önceleri haberi olmayan Mustafa Kemal Paşa, bu haberi on gün sonra bizzat Sultan Vahideddin'den alacaktır⁷⁰⁷.

Bu tarihlerde Mustafa Kemal Paşa'nın Yedinci Ordu Kumandanlığı'nda bulunması mı, yoksa İstanbul'da merkezde kalmasının mı daha uygun olacağı düşünüldüğünde, isabetli olanı İstanbul'da kalması gerektiği yönündeki görüştür. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın daha sonra İstanbul'daki politik faaliyetlerine bakıldığında bazı tarihî gelişmeleri etkileyebileceği, şüphe götürmez bir gerçektir. Nitekim bu gerçek

707 BORAK, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, s.131-132.

fark edilecek ve Ahmet İzzet Paşa istifa ettiği sıralarda, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a çağıracaktır. Mustafa Kemal Paşa, geç kalınmış bu davete Kasım ayında icabet edecektir.

1918 yılının Ekim ayına gelindiğinde, artık cephelerde yapılacak işin kalmadığını anlayan Mustafa Kemal Paşa, Suriye'de 7. Ordunun başında telgraf ile yaptığı teklifle Mondros Mütarekesi'nden az önce kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesinde Harbiye Nazırlığı'na talip olmuştur. Ahmet İzzet Paşa, mütareke anında cephede orduların başında dirayetli bir komutanın bulunmasının daha uygun olacağı kanaatiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın teklifini nazikçe reddetmiştir. Öte yandan Talat Paşa'dan sonra, Ahmet İzzet Paşa'nın kurduğu hükûmet ise uzun ömürlü olmamış, bir ay içinde istifa etmek zorunda kalmıştır. Ahmet İzzet Paşa istifasını verirken Adana'daki Yıldırım Ordularının başında bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a davet etmiştir. 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa'yı yerinde bıraktırmak ve kendisi de Harbiye Nazırı olabilmek için bir dizi politik teşebbüste bulunmuştur. Fakat bu teşebbüslerin hiçbiri sonuç vermemiştir. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın adı bazı politik faaliyetlerin içinde geçmiştir. Ancak bunların hiçbiri de kuvveden fiile çıkmamıştır. Sonunda, devletin ve milletin İstanbul'dan kurtarılmayacağını anlayan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçerek millî mukavemette bulunma kararını vermiştir. Burada Mustafa Kemal Paşa her büyük lider gibi isabetli bir durum değerlendirmesi yapmış, son derece doğru bir karar vermiştir. O, bu durumu büyük Nutuk'ta kendisine has ifadelerle açıklamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 1918 yılı Kasım ayı sonlarına gelindiğinde başlangıçtan itibaren girişmiş olduğu siyasî teşebbüslerinden sonuç elde edememiştir. Daha İstanbul'a gelme-

den, Harbiye Nezareti görevini Sultan Vahideddin'den talep etmiş, ancak İzzet Paşa kabinesinde kendisine yer verilmemiştir. İkinci teşebbüsü, Tevfik Paşa kabinesini düşürmeye çalışmak olmuş, fakat bu çalışmasından sonuç alamamıştır. Bunun üzerine çareyi Sultan Vahideddin ile görüşmekte aramış, ancak bu teşebbüsten de netice alamamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Kasım ve Aralık ayında gerçekleştirdiği ve merkezinde kendisinin yer aldığı bütün teşebbüslerindeki amaç, dayanabileceği bir kuvvet bulmaktır. Önceleri, devlet destekli bir görevle Osmanlı ordularına hâkim olabilmeyi planlamış, fakat bunu sağlamaya çalışırken, mukavemet düşüncesini hiçbir şekilde bir kenara atmamıştır.

Anadolu'ya geçerek millî mukavemet kararına varmakla iş bitmemiştir. Bundan sonra O mümkünse resmî bir görevle, bu mümkün olmazsa özel olarak Anadolu'ya geçme ve orada bir Milli Mücadele hareketini başlatmanın çarelerini aramaya başlamıştır. Bu hususta ona başta Ali Fuad (Cebesoy) olmak üzere arkadaşlarının büyük yardımı olmuştur. Önce Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'da bir görev verilmesi için kendisinin hükûmette etkili bir kişiye tavsiye edilmesi gerekmiştir. Bu işi yapan kişi Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'dır. Ali Fuad Paşa, daha sonra Dahiliye Nazırı olan Mehmed Ali Bey'e, Mustafa Kemal Paşa'yı tavsiye etmiş ve onu bu hususta ikna etmiştir. Mehmed Ali Bey, Samsun ve çevresinde bir asayişsizlik durumu ortaya çıkıp, İngiliz işgal komutanlığının Osmanlı Hükûmetine protestolu bir rapor verdiği sırada, Dahiliye Nazırı idi. Damad Ferid Paşa, Mehmed Ali Bey'e Dahiliye Nazırı olarak meselenin hâlli hususunda fikrini sormuştur. O da, bölgeye dirayetli ve geniş selahiyetli bir komutanın gönderilmesi gerektiği ve bu komutanın da Mustafa Kemal Paşa olabileceği şeklinde fikrini beyan etmiştir. Mehmed Ali

Bey, meseleninhalli için sadece Mustafa Kemal Paşa'yı tavsiye etmekle kalmamış aynı zamanda sadrazamı bu hususta ikna etmeyi başarmıştır. Bu görüşmeden sonra Cercle d'Orient'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevad Çobanlı ve Mustafa Kemal Paşalar ile yemek yiyen Damad Ferid Paşa, bir gün sonra Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya, Samsun ve çevresindeki olayın araştırılması ve buna da Mustafa Kemal Paşa'nın memur edilmesi emrini vermiştir. Bundan sonra, "IX. Ordu Müfettişliği" olarak gerçekleştirilecek tarihi tayinin işlemlerine geçilecektir.

Türk İstiklal Savaşı'na başlangıç teşkil eden bu tayin, tesadüfler sonucu olarak değil, Mustafa Kemal Paşa'nın mütareke döneminde gösterdiği şuurlu faaliyetleri sonucunda gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi, mütareke döneminde Mustafa Kemal Paşa memleket meselelerinin dışında veya gerisinde kalmamıştır. O, herkesin her şeyden ümidini kestiği bir dönemde, kendisine, devletine ve milletine olan güvenini yitirmemiştir. Kurtuluşu başka bir devletin himaye ve desteğinde değil, kendi gücümüzde görmüştür. Onun mütareke döneminde, İstanbul'da gösterdiği faaliyetlerin temelinde bu inanç ve karar vardır.

Mustafa Kemal Paşa'nın fikrî faaliyetlerinin başlıca hedefi, Anadolu'ya geçerek millî mukavemet hareketini başlatmak olmuştur. O, bu gaye ile bir taraftan yakın arkadaşlarını bu fikir etrafında hazırlarken, diğer taraftan bunun tahakkuku için yollar aramıştır. Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa, bu ideal için sadece önüne çıkan fırsatları değerlendirmekle kalmamış, amacı doğrultusunda yeni fırsatlar oluşturarak bunlardan azami ölçüde yararlanmış. Diğer bir ifade ile O, tarihinin önüne çıkardığı fırsatlardan azami ölçüde yararlanmasını bilmıştır. Bu, büyük liderlere mahsus bir özelliktir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da mukavemet fikrini, başlangıçta "millî sır" olarak sakladığını söylemesi şaşılacak bir hâl olarak görülmemelidir. Çünkü daha başlangıçta yapmayı düşündüklerini çok açık bir şekilde ifade etmiş olsaydı, çok şeyleri sarsacak olan ve âdeta bir ihtilal niteliği arz eden bu çıkışta, acaba yanında kaç kişi yer alabilecekti? Hâlbuki onun gerçekleştirmek istediği Anadolu hareketi, iki temel unsura dayanmak zorundaydı. Bunlardan ilki "millet", diğeri ise "ordu" dur. Bu iki temel unsuru kazanma adına, onları rahatsız edecek bir söylemle yola çıkmasının akıllı bir hareket olacağını iddia etmek imkânsızdır.

Mustafa Kemal Paşa'nın tayininde, İttihatçıların organize olmuş bir şekilde rolü olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Aynı şekilde, mütareke yıllarında İttihat Terakki'nin bir uzantısı olarak ortaya çıkmış olan Karakol Cemiyeti'nin de Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişinde rolü yoktur. Fakat eski bir İttihatçı olan Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki mensuplarından zaman zaman istifade etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'yı, Anadolu'ya götüren temel sebep, onun zihninde millî mukavemet fikrinin gerçekleşmesinin mümkün olacağına inancıdır. Bu temel sebebin yanı sıra Kâzım Karabekir, Ali Fuad, Rauf Orbay, Ali Fethi ve Refet Bey gibi silah arkadaşlarının aynı yönde fikir beyan etmeleri, geçişi hızlandıran önemli destekler olarak zikredilebilir. Ancak onun İstanbul'da tutuklanma tehlikesi içerisinde olması, Anadolu'ya geçiş için yegâne sebep olarak gösterilemez.

Mustafa Kemal Paşa'nın tayinini bir sürgün olarak mütalaa etmek çok zordur. Çünkü bu tür geniş yetkileri ihtiva eden üst düzey bir görevle Anadolu'ya gönderilme hadisesini, "sürgün" temeline dayandırmak imkânsızdır. Zürcher'in de belirttiği gibi Mustafa Kemal Paşa, payitaht tarafından sür-

güne gönderilmesi gereken bir isim olarak görülmüş olsaydı, onu da yakın mesai arkadaşı Ali Fethi Bey gibi Bekirağa Bölüğüne kapatmaktan çekinmezlerdi.

Sultan Vahideddin ve hükûmet tarafından seçilmesinin sebebi, İtilaf Devletlerini ürkütmekten korkan payitahtın Samsun bölgesinde bir asayişsizliği gidermek istemesinden ibarettir. Böyle bir göreve Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesi ise, Osmanlı ordusunun prestijli bir paşası olması, İttihatçı karşıtı gibi gözükmesinden dolayı hükûmete ve yakın çevresinde kabul edilebilir bir isim olmasından dolayıdır.

Diğer taraftan Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa'ya para yardımı yaptığı ile ilgili iddia, sadece Necip Fazıl Kısakürek ve Mevlânzâde Rifat tarafından ifade edilmektedir. Mevlânzâde Rifat'a dayanarak bu bilgiyi veren Necip Fazıl Kısakürek'i bir tarafa bırakırsak elde kalan tek veri, Mevlânzâde Rifat'ın eseridir. Mevlânzâde Rifat'ın Millî Mücadele karşıtı bir isim olduğu ve eserinin ise bir hatırat olduğu düşünülürse, Cumhuriyet tarihimiz açısından kaynak değeri olmadığı açıktır.

Sultan Vahideddin'in Anadolu hareketini herhangi bir şekilde desteklediği iddiası doğru olsaydı, Mayıs 1919'da talimatname ile görevlendirdiği Mustafa Kemal Paşa'yı hemen Haziran ayında çağırması gerekirdi. Geri dönüş emrinin bu denli hızlı olması, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da iken kafasındakilerin ne Vahideddin ne de Damad Ferid tarafından kesinlikle bilinmediği anlamına gelir.

Son görüşmeden Millî Mücadele'yi desteklediği anlamını çıkarmak çok güçtür. Her şeyden önce Sultan Vahideddin'in ve Damad Ferid'in mütareke döneminde uyguladıkları siyaset, yoruma gerek duyulmayacak kadar açıktır. Onların siya-

seti, İtilaf Devletlerine, özellikle de İngilizlere karşı yumuşak bir politika takip ederek yapılacak olan barış konferansında Osmanlı Devletinin görmesi muhtemel zararı en aza indirmekti. Hâl böyle iken, daha sonraki günlerde, Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketini desteklediklerine veya yakınlık duyduklarına dair en ufak bir teşebbüsleri olmamıştır. Aksine, Ali Galip olayında ve Hilafet Ordusu'nun gönderilmesinde olduğu gibi Millî Mücadele hareketini ortadan kaldırmak için ciddi çaba göstermişlerdir. Dolayısıyla Sultan Vahideddin, sarf ettiği sözleri ile kastettiği, İtilaf Devletleri ile ilişkilerin bozulmasını istemeyen sarayın, sadece asayiş sağlamak ve Osmanlı ordusunun terhisi ile ilgili işlemlerin önemini vurgulamaktan ibarettir. Sultan Vahideddin, uyguladığı İngilizperest politika ile devletin çöküşünü engelleyememiş, İngiltere'den elde etmeye çalıştığı faydalar sağlanamamıştır. Bu hâliyle, Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığında 15 yaşında olan Vahideddin'in zeki olmasına rağmen ağabeyinin kötü bir kopyası olmaktan hiçbir zaman kurtulamadığını söylemek mümkündür.

Yakın tarihimizde Mustafa Kemal Paşa ve Sultan Vahideddin, birinci derecede rol oynayan iki farklı isimdir. Oynadıkları rol, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş olarak nitelendirdiğimiz bu kırılma noktasında, aynı öneme sahip olmakla birlikte, farklı ve zıt istikametlerde gerçekleşmiştir. Sultan Vahideddin, Türk devlet geleneğinin devamlılık arz eden millet çizgisinde bir yıkılışın, Mustafa Kemal Paşa ise aynı çizgi üzerinde bir dirilişin mümessili olmuştur. Bu noktada Sultan Vahideddin'e sunulan rol, mevcudu muhafaza, Mustafa Kemal Paşa'ya biçilen rol ise yeni bir dünya düzenini hedef ittihaz etmek olmuştur. Sultan Vahideddin'in bu kırılma noktasında Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtaracak güce hiçbir

zaman sahip olamadığını görebilmek zor değildir. Bununla birlikte Osmanlı devletini tek başına sükûta sürükleyen bir Türk hakanı olduğunu söylemek de oldukça zordur. Sultan Vahideddin bu noktada artık bitmiş ve sükûta hazırlanan Osmanlı gibi bitkin, yorgun ve çaresizdir. Mustafa Kemal Paşa ise çöken bir devletin bakiyesinden yeni bir Türk devleti kurabilecek iradenin sahibidir. Bu hâliyle Mustafa Kemal Paşa, bir avuç kahraman ile birlikte yeni bir fıtratın, yeni bir devlet felsefesinin ve yeni bir dünya düzeninin öncüsü olmuştur.

Sultan Vahideddin'in aciz ve dirayetsiz olduğu bir iktidar döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın sahip olduğu gücün kaynağını, onun haklı olmasında ve her an sine-i millete dönebilecek kararlığa sahip olmasında aramak gerekir.

Yapmış olduğumuz bütün bu mukayeselerimize rağmen Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Osmanlı'nın antitezi olduğu iddiasında değiliz. Bu temel yaklaşımımıza paralel olarak Mustafa Kemal Paşa'yı da Sultan Vahideddin'in antitezi olarak mütalâa etmenin yanlış olduğu kanaatindeyiz. Onlar, aynı zaman ve aynı mekânda temsil ettikleri eski ve yeni arasındaki uçurumdan dolayı, elbette aralarında her anlamda büyük farklılıklar olan insanlardı. Ancak kanaatimizce onların ayrı tarihî süreçte anlaşılmadıkları tek farklı nokta, Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa'dan eskiyi ihya etmek istemesinden kaynaklanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın farkı, yeni bir devlet kurulmasındaki öncü rolüne rağmen, hiçbir zaman "Bu eser benimdir" lafzını kullanmamış olmasıdır.

Hiçbir hissî yaklaşım tarzının etkisi altında kalmaksızın şu gerçeğin açıkça ifadesi sübjektif bir yorum şekli olarak düşünülmemelidir. Türk inkılâp tarihinden Mustafa Kemal

Atatürk'ü çıkardığınızda geriye anlatacak veya yazacak fazla bir şey kalmaz. Bu yüzden Rauf Orbay'ın Mustafa Kemal Atatürk hakkında ifade ettiği "O, büyüklerin en dirayetlisidir" şeklindeki sözleri tarihi gerçeklik adına en isabetli tespittir.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti, Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri, Dosya: 98, Gömlek:6.; Dosya:109, Gömlek:30.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umûmiyye Müdiriyeti, Asayiş, Dosya:3, Gömlek:7.; Dosya:3, Vesika:60.; Dosya:3, Vesika:8.; Dosya:4, Gömlek:10.; Dosya:4, Vesika:45.; Dosya:4, Vesika:90.; Dosya:5, Gömlek:11.; Dosya:5, Vesika:32.; Dosya:5, Vesika:70.; Dosya:6, Gömlek:39.; Dosya:6, Gömlek:79.; Dosya:7, Vesika:55.; Dosya:8, Vesika:92.; Dosya:9, Gömlek:11.; Dosya:12, Vesika:10.; Dosya:19, Vesika:21.; Dosya:49-1, Gömlek:104.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti, Seyr-ü Sefer Kalemi, Dosya: 37, Gömlek: 3.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsûsa, Dosya:49/2, Gömlek:29.; Dosya:50-1, Vesika:87.; Dosya:50-1, Vesika:79.; Dosya.54-1, Vesika.12.;Dosya: 54-2, Gömlek: 65.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umûmiyye, Muhasebe Kalemi, Dosya:251, Gömlek:12.

Genelkurmay ATASE Arşivi, 5/7815, KI4522, Dos. H-25 (29), fh. 1-5.; 5/7815, KI4521, Dos.16 (14-H), fh. 66-1.; İstiklâl Harbi, K.14, G.135, Belge 135-1.;İstiklâl Harbi, K.14, G.63, Belge 63-1.; İstiklâl Harbi, K.14, G.64, Belge 64-1.; İstiklâl Harbi, K.14, G.70, Belge

70-1.; İstiklâl Harbi, K.14, G.66, Belge 66-1.; İstiklâl Harbi, K.14, G.56, Belge 56-1.; İstiklâl Harbi, K.14, G.85, Belge 85-1.; İstiklâl Harbi, K.10, G.135, Belge 135-1.; İstiklâl Harbi, K.24, G.83, Belge 83-1.; İstiklâl Harbi, K.24, G.83, Belge 83-1.; İstiklâl Harbi, K.14, G.72, Belge:72-1.; İstiklâl Harbi, K.14, G.73, Belge:73-1.; İstiklâl Harbi, K.10, G.111, Belge 111-1.

Kara Harp Okulu Arşivi, Künye Defteri, No: 21.

Kara Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi, Atatürk'ün Özlük Dosyası.

YAYIMLANAN ARŞİV BELGELERİ

Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, (Yay. Haz.: Kemal Durulkan, Yusuf İhsan Genç, v.d.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 88, Ankara 2007

RESMÎ YAYINLAR

Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Dosya: 215, Gömlek: 115.; Dosya: 216, Gömlek: 6.

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt I, 1. Celse.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 7.

TELİF VE TETKİK ESERLER

- ABALIOĞLU, Yunus Nadi; **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul 1978.
- AHMAD, Feroz; **The Joung Turks, The Commitee of Union & Porgress in Turkish Polites (1908-14)**, Oxford 1969.
- AHMED REŞİD BEY; **Gördüklerim Yaptıklarım**, İstanbul 1945.
- AHMET İZZET PAŞA; **Feryadım**, Cilt II, İstanbul 1993.
- AHMET REŞİT BEY; **Gördüklerim-Yaptıklarım**, İstanbul 1945.
- AKAL, Emel; **Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, İstanbul 2002.
- AKÇURA, Yusuf; **Osmanlı Devletinin Dağılma Devri**, İstanbul 1940.
- AKÇURA, Yusuf; **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara 1976.
- AKŞİN, Sina; **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gerçek Yay., Ankara 1980.
- AKŞİN, Sina; **31 Mart Olayı**, Ankara 1972.
- AKŞİN, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Ankara 1996.
- AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cilt I, Ankara 1998.
- AKŞİN, Sina; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara 1998.
- ALTUĞ, Yılmaz; **Türk İnkılap Tarihi (1919-1938)**, İstanbul 1997.
- ARIKOĞLU, Damar; **Hatıralarım**, Milli Mücadele, İstanbul 1961.
- ARISOY, Sunullah; **Mustafa Kemal Atatürk'ün Söyleyip Yazdıkları**, I.Kitap, TTK yay., Ankara 1989.

AŞKUN, Vehbi Cem; **Sivas Kongresi, İnkılâp ve Aka** yay., 2. Baskı, İstanbul 1963.

Atatürk Ansiklopedisi, (Haz. Kemal Zeki Gençosman-Niyazi Ahmet Banoğlu), Cilt 4.

Atatürk ile ilgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yay., Ankara 1982.

Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yay., Ankara 1999.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I-III, Ankara 1989.

Atatürk'ün T.B.M.M.'ni Açış Konuşmaları, T.B.M.M. yay., no: 30, Ankara 1987.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Cilt IV, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1991.

ATAY, Falih Rıfkı, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları (1914-1919)**, İstanbul 1955.; Ankara 1965.; İstanbul 1998.

ATAY, Falih Rıfkı; **Çankaya**, Dünya yay., İstanbul 1958.; İstanbul 1980.

ATAY, Falih Rıfkı; **Mustafa Kemal'in Mütâreke Defteri**, Ankara 1981.

ATAY, Falih Rıfkı; **19 Mayıs**, Ankara 1944.

ATSIZ, Nihal; **Türk Ülküsü**, İstanbul 1958.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Makedonya'dan Orta Asya'ya Kadar Enver Paşa**, Cilt I, İstanbul 1972.; İstanbul 1992.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam Mustafa Kemal**, Cilt I, İstanbul 1994., Cilt II, İstanbul 1975.; Cilt III, İstanbul 1983.

AYDIN, Mesut; **Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükûmeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, İstanbul 1992.

- AYDOĞAN, Erdal; **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, Ankara 2000.
- AYIŞIĞI, Metin; **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı)**, TTK yay., Ankara 1997.
- AYVERDİ, Semiha; **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, Cilt 3, Damla yay., İstanbul 1976.
- BALCIOĞLU, Mustafa; **Teşkilât-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete**, İstanbul 2001.
- BANOĞLU, Niyazi Ahmet; **Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı**, Cilt I, İstanbul 1973.
- BARDAKÇI, İlhan; **Vahideddin'den Mustafa Kemal'e**, Türk Edebiyatı Vakfı yay., İstanbul 1993.
- BARDAKÇI, Murat; **Şahbaba, Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları**, Pan yay., İstanbul 1998.
- BAYAR, Celal; **Ben de Yazdım**, Cilt 8, İstanbul 1967.
- BAYUR, Yusuf Hikmet; **Atatürk ve Hayat Hikâyesi**, Ankara 1990.
- BAYUR, Yusuf Hikmet; **Atatürk'ün Hayatı ve Eseri, I. Doğuşundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, Ankara 1990.
- BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt II, Kısım III, Ankara 1951.
- BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt II, Kısım IV, Ankara 1991.
- Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., Ankara 2003.
- BENNET, John Godolphin; **Withness**, London 1974.
- BIYIKLIOĞLU, Tefvik; **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Cilt I, Ankara 1959.; İstanbul 1981.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; *Trakya'da Millî Mücadele*, Cilt I, Ankara 1955.

BLEDA, Mehmed Şükrü; *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul 1979.

BORAK, Sadi; *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, İstanbul 1983.; İstanbul 1998.

BORAK, Sadi; *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları*, İstanbul 1980.

BOZDAĞ, İsmet; *Atatürk'ün Evrensel Boyutları*, Ankara 1988.

CEBESÖY, Ali Fuad; *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul 1967.; İstanbul 1995.

CEBESÖY, Ali Fuat; *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953.; İstanbul 1965.; İstanbul 2000.

CEYLAN, Hasan Hüseyin; *Büyük Oyun*, Cilt 1, Rehber yay., İstanbul 1995.

ÇAVALDAR, Tevfik; *İttihat ve Terakki*, İstanbul 1991.

ÇETİNER, Yılmaz; *Son Padişah Vahdettin*, İstanbul 1998.

DANIŞMEND, İsmail Hami; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, Türkiye yay., İstanbul 1947.; İstanbul 1961.

DJUVARA; *Cent Projets de partage de la Turquie*, Paris 1914.

DRIIAULT, Edouard; *Şark Mes'elesi, (Bidâyet-i Zuhûrundan Zâmanımıza Kadar)*, (Çev.Nafiz), (Yay. Haz.Emine Erdoğan), Ankara 2005.

DUMONT, Paul; *Mustafa Kemal*, (terc. Zeki Çelikkol), Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1993.

DURU, Kâzım Nami; *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul 1957.

EMRE, Ahmet Cevdet, ; *İki Neslin Tarihi*, İstanbul 1960.

- EROĞLU, Hamza; **Türk İnkılâp Tarihi**, Ankara 1990.
- ERTÜRK, Hüsamettin; **İki Devrin Perde Arkası**, (hızl. S.N. Tansu), İstanbul 1957.; Sebil yay., İstanbul 1996.
- EVANS, Lawrence; **Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)**, (Çev. Tevfik Alanay), İstanbul 1972.
- GENCER, Ali İhsan -Sabahattin ÖZEL; **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul 1996.
- GEORGES-GAULIS, Berthe; **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, İstanbul 1981, s.25.
- GOLOĞLU, Mahmut; **Milli Mücadele Tarihi I**, Erzurum Kongresi, Ankara 1968.
- GOLOĞLU, Mahmut; **Milli Mücadele Tarihi II**, Sivas Kongresi, İstanbul 2008.
- GÖK, Hayrullah; **Mareşal Fevzi Çakmak'ın Faaliyetleri(1876-1950)**, Genelkurmay ATASE yay., Ankara 1997.
- GÖKBİLGİN, M.Tayyip; **Millî Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, I.Kitap, Ankara 1959.
- GÖRGÜLÜ, İsmet; **Atatürk'ün Anıları**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998.
- GÖZTEPE, Tarık Mümtaz; **Osmanoğullarının Son Padişahı Mütareke Gayyasında**, İstanbul 1969.
- GRANDA, Cemal Çelebi; **Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri**, (Yay. Haz., Turhan Gürkan), Fer yay., İstanbul 1971.
- GÜLER, Ali - AKGÜL, Suat; **Atatürk'ün Düşünce Dünyası**, Ankara 2008, Berikan Yayınevi 2. Baskı.
- GÜNDÜZ, Asım; **Hatıralarım**, (hızl. İ. Ilgar), İstanbul 1973.
- GÜRER, Cevad Abbas; **"Tarihi Güne Bir Bakış"**, Ülkü, Cilt IX (1937).

GÜRER, Cevat Abbas; **Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak**, İstanbul 1939.

HİMMETOĞLU, Hüsnü; **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları**, Cilt I, İstanbul 1975.

KARABEKİR, Kâzım; **İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)**, Emre Kitabevi, İstanbul 1995.

İÇDEMİR, Uluğ; **Atatürk'ün Yaşamı 1881-1918**, Cilt I, Ankara 1988.

İNAL, (İbnülemin) Mahmut Kemal; **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, Cüz 11-14, İstanbul 1940.; Cilt 4, Dergah yay., İstanbul 1982.

İNAN, Afet; **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara 1984.

İNAN, Afet; **Atatürk'ten Hatıralar**, Ankara 1950.

İNAN, Afet; **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara 1977.

İNÖNÜ, İsmet; **Hatıralar**, Cilt 1, (yy. hzl. S. Selek), Bilgi yay., Ankara 1985.

İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genel Kurmay yay., Ankara 1962.

JAESCHKE, G.; **Auftrag und Vollmacht Mustafa Kemals von 6 Mai 1919**, Wilner Zeitschrift, Cilt 62, 1969.

JAESCHKE, Gotthard; **Bietraege zur Geschichte des Kampfes der Türkei um ihre Unabha engigkeit**, Die Welt des İslams, No:1, 1957.

JAESCHKE, Gotthard; **Büyük İnkılâpçı ve Diplomat Atatürk**, Beşinci Türk Tarih Kongresi.

JAESCHKE, Gotthard; **Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri**, (çev. Cemal Köprülü), Ankara 1991.

- JAESCHKE, Gotthard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Ankara 1989.
- JAESCHKE, Gotthard; **Mustafa Kemals Sendurgn nach Anatolien**, No: 1, Geschichte des İslamischehen Orients, Tübingen, 1949.
- JAESCHKE; **Mustafa Kemals Sendung nach Anatolien**, No: 1, Geschichte des İslamischen Orients, Tübingen, 1949.
- KANDEMİR, Feridun; **Rauf Orbay**, İstanbul 1965.
- KANSU, Mazhar Müfid; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürklerle Beraber**, Cilt 2, Ankara 1988.
- KARABEKİR, Kâzım; **İstiklâl Harbinin Esasları**, İstanbul 1972.
- KARABEKİR, Kâzım; **İstiklâl Harbimiz**, (Yay. Haz. Faruk Özerengin), Cilt I, Emre yay., İstanbul 1995.
- KARABEKİR, Kâzım; **İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1908)**, İstanbul 2000.
- KARABEKİR, Kâzım; **Paşaların Kavgası**, İstanbul, 1994.
- KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, Cilt V, Ankara, 1970.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl; **Sultan Vahideddin**, İstanbul 1975.
- KINROSS, Lord; **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (çev. Necdet Sander), İstanbul 1984.
- KOCATÜRK, Utkan; **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi (1918-1938)**, Ankara 1973.
- KOCATÜRK, Utkan; **Atatürk**, Ankara 1987.
- KURAN, Ahmed Bedevi; **İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki**, İstanbul 1943.; Tan Matbaası, İstanbul 1948.
- KURAT, Yuluğ Tekin; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ankara 1986.

KURT, Yılmaz; **Pontus Meselesi**, Ankara 1995, s.51.

Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, Ankara 1971.

KUTAY, Cemal; **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Mimarları**, Ankara 1973.

KÜÇÜK, Yalçın; **Türkiye Üzerine Tezler**, Cilt 5, 3. Basım, Tekin yay., İstanbul 1992.

KÜLÇE, Süleyman; **Mareşal Fevzi Çakmak**, İstanbul 1953, s.107.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 1996.

LUTFİ SİMAVİ; **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, İstanbul 1972.

MANGO, Andrew; **Atatürk**, London 1999.

Meclis-i Mebusan ve Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Anıları, Arba yay., İstanbul 1983.

MEHMET ARİF; **Anadolu İnkılabı, Mücahedat-ı Milliye Hatıratı**, İstanbul 1340.; İstanbul 1924.

Meşhur Valiler, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu yay., Ankara 1960.

MEVLÂNZÂDE RIFAT; **Türkiye İnkılâbının İçyüzü**, (yay. haz. Metin Hasırcı), İstanbul 1993.

MİSİROĞLU, Kadir; **Geçmiş ve Geleceği ile Hilafet**, Sebil yay., İstanbul 1993.

MİSİROĞLU, Kadir; **Lozan, Zafer mi, Hezimet mi**, Cilt I, Sebil yay., 3. baskı, İstanbul 1992.

MİSİROĞLU, Kadir; **Osmanoğullarının Dramı**, Sebil yay., 6. Baskı, İstanbul 1992.

MİSİROĞLU, Kadir; **Sarıklı Mücahidler**, Sebil yay., 9. Baskı, İstanbul 1992.

- NUR, Rıza; **Hayat ve Hatıratım**, Cilt III, İstanbul 1992.
- Nutuk**, (sad.Zeynep Korkmaz), Cilt I-III, Ankara 1984.
- OKDAY, İ. Hakkı; **Yanya'dan Ankara'ya**, Sebil yay., İstanbul 1994.
- OKYAR, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, (hızl. Cemal Kutay), İstanbul 1980.; İstanbul 1981.; İstanbul 1995.
- OKYAR, Ali Fethi; **Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, (Yay. Haz.Osman Okyar-Mehmet Seyitdanoğlu), Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1997.
- ORBAY, Rauf; **Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım**, Cilt I, İstanbul (tarihsiz); Cilt II, Emre yay., İstanbul 1993.
- ÖZAKMAN, Turgut; **Vahidettin, M.Kemal ve Millî Mücadele**, Bilgi yay., Ankara 1997.
- ÖZÇELİK, Ayfer; **Ali Fuat Cebesoy**, Akçağ yay., Ankara 1993, s. 55.
- ÖZEL, Sabahattin; **Millî Mücadelede Trabzon**, Ankara 1991.
- ÖZKAN, Hülya; **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Karşısı Faaliyetleri (4 Mart 1919-16 Ekim 1920)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.
- ÖZTÜRK, Kemal; **İlk Meclis, İnkılâb** yay., İstanbul 1999.
- RAMSAUR, Ernest Edmonson; **The Young Turks (Prelude to the Revolution of 1908)**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1957.
- RIZA TEVFİK; **Biraz da Ben Konuşayım**, İletişim yay., İstanbul 1993.
- RUSTOW, D.A.; **The Army and the Founding of the Turkish Republic**, World Politics, XI, 1959.
- RYAN, Sir Andrew; **The Last of The Dragomans**, London 1951.

SARIHAN, Zeki; Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919), Cilt I, Ankara 1993.

SASANÎ, Han Melik; Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul, Tehran 1976.

SELEK, Sabahattin; Anadolu İhtilali, İstanbul 1973.

SELEK, Sabahattin; Milli Mücadele, Ulusal Kurtuluş Savaşı, Cilt I, İstanbul 1970.

SELEK, Sebahattin; Anadolu İhtilâli, Milli Mücadele, Cilt I, İstanbul 1965.

SONYEL, Salahi R.; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Cilt 1, Ankara 1973.

SORGUN, Taylan; Mütâreke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü, İstanbul 1998.

SÜSLÜ Azmi-Mustafa BALCIOĞLU; Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1999.

ŞAPOLYO, Enver Behnan; Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Ankara 1944.; Ankara 1958.

ŞAPOLYO, Enver Behnan; Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi, İstanbul 1944.

ŞEHİSUAROĞLU, Haluk Y. ; Tarihçi Gözüyle Atatürk, Varlık yay., İstanbul 1959.

ŞİMŞİR, Bilal; İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, Ankara 1973.

TANSEL, Salahattin; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt I-II, Ankara 1991.

TEVETOĞLU, Fethi; Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Ankara 1987.

TEVETOĞLU, Fethi; Ömer Naci, İstanbul 1973.

- TEZER, Şükrü; **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Ankara 1989, s.175.
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Hürriyetin İlânı, İkinci Meşrutiyetin Siyasî Hayatına Bakışlar**, İstanbul 1959.
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasî Partiler**, İstanbul 1952.
- Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, Harp Akademisi Komutanlığı yay., İstanbul 1983.
- Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Cilt I, Ankara 1962.
- Türk Parlamento Tarihi I. ve II.Meşrutiyet**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı yay., Cilt II, Ankara 1998.
- Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**,TBMM Vakfı yay., Ankara 1995, Cilt. III.
- Türk Parlamento Tarihi TBMM II.Dönem 1923-1927**,TBMM Vakfı yay., Cilt III, Ankara 1995.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat; **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1951.; Ankara 1954.; Ankara 1984.
- Türkiye'yi Parçalamak İçin 100 Plan**, (trc. Emir Şekip), İstanbul 1979.
- TÜRKMEN, Zekeriya; **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Ankara 2001.
- TÜRKMEN, Zekeriya; **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması**, İstanbul 1993.
- ULUĞ, Hakkı N. ; **Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, İstanbul 1973.
- US, Asım; **Gördüklerim, Duyduklarım**, İstanbul 1964.
- ÜNAL, Tahsin; **Millî Mücadele Başlarında Mustafa Kemal**, Tarih Kurumu.

VAKKASOĞLU, Vehbi; **Son Bozgun**, Cilt 1, Timaş yay., 2.Baskı, İstanbul 1990.

VİLLALTA, Jorge Blanco; **Atatürk**, (çev. Fatih Özsu), Ankara 2000.

VON ASTER, Ernest, **Fransız İhtilâlinin Siyasî ve Sosyal Fikirleri**, (Yay. Haz. Şennur Şenel), Ankara 2004.

YALÇIN, E. Semih; **Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti**, Ankara 2000.

YALÇIN, E. Semih-Ali GÜLER; **Atatürk, Hayatı, Düşünceleri ve Kişiliği**, Cilt I, Ankara 2000.

YAZICI, Nuri; **Millî Mücadelede (Canik Sancağında) Pontosçu Faaliyetler**, Ankara 1989.

ZÜRCHER, Erik Jan; **Millî Mücadelede İttihatçılık**, (çev.Nüzhet Salihoğlu), Bağlam yay., İstanbul 1987.

MAKALELER

"Atatürk", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt I, İstanbul 1940.; İstanbul 1993.

AKANDERE, Osman; "Mustafa Kemal'in 9. Ordu Kıta'atı Müfettişliğine Tayini ve Bu Görevle İlgili Olarak Kendisine Verilen Talimatnâmenin Mahiyeti", **Ata**, Sayı: 1, Yıl: 1991.

AKTEPE, Münir; "Atatürk'ün Sofya Ateşeliğine Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alâkalı Bir Belge", **Belleten**, Cilt 38, Sayı 150 (1974).

AKYÜZ, Yahya; "Atatürk'ü Yetiştiren Öğretmenlerden Birkaçı", **Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu(9-10 Nisan 1981) Bildirileri**, Ankara 1981.

BAYKAL, Bekir Sıtkı; "Mütâreke Devrinde Mustafa Kemal Paşa'ya Ait İki Belge", **Belleten**, Cilt XXXVII, Sayı 148 (1973), s.451-459.

BAYUR, Hikmet; "1918 Bırakışması Sırasındaki Tinsel Durum ve Mustafa Kemal'in İki Demeci", **Belleten**, Cilt XXXII, Sayı 28 (1968).

BAYUR, Yusuf Hikmet; "1918 Bırakışmasından Az Önce Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaver Naci Bey Yolu ile Padişaha Başvurması", **Belleten**, Cilt XXI (1957).

BAYUR, Yusuf Hikmet; "Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasıyla İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu", **Belleten**, Cilt 20, Sayı 80 (1956).

BORAK, Sadi; "Atatürk'ün Biyografisinde Yapılan Yanlışlıklar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt I, Sayı 1 (Kasım 1984).

CAVİD BEY; "Felaket Günleri, Mütâreke Günlerinin Feci Tarihi", **Tanin**, 13, 15, 16 Eylül 1045.

CEBESÖY, Ali Fuat; "Cebesoy 19 Mayısın Öncesi ve Sonrasını Anlatıyor, Muvaffakiyetimiz Misak-ı Millîdedir", (Ropörtaj: Ziya Nebioğlu), **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1963.

CEBESÖY, Ali Fuat; "Mustafa Kemal Lider", **Belleten**, XX (1956), s.551.

ÇAKMAK, Adnan; "Mareşal Fevzi Çakmak'ın Anıları", (Ropörtaj: Murat Sertoğlu), **Hürriyet**, 18 Nisan 1975.

ÇAVUŞOĞLU, Şeref; "İttihat ve Terakki'nin Gizli Plânı", **Yakın Tarihimiz**, Cilt I, Sayı 9, İstanbul 1962, s. 263.

GERÇEKÇİ, Arif Hikmet; "Atatürk'ü Samsun'a Götüren Gemide Kimler Vardı? Üç Günün Hikayesi", (Röportaj: Erman Mevlânagil), **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı 9, Ekim 1967.

İLHAN, Suat; "Atatürk'ün Yetiştği Ortam", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt II, Sayı 5 (Mart 1986).

İNAN, Afet; "Atatürk'ü Dinledim: Trablusgarb'ta Hürriyete Karşı İsyan", *Belleten*, Cilt VIII, Sayı 31(1944), s.387-401.

İNAN, Afet; "Atatürk'ü Dinlerken-Vatan ve Hürriyet", *Belleten*, Cilt 1, Sayı 2, (1937).

İNAN, Afet; "Gerilla Hakkında İki Hatıra", *Belleten*, I/1 (1937).

İNAN, Afet; "Mukaddes Tabanca", *Belleten*, Cilt 1, Sayı 3-4, (1937).

İNAN, Afet; "Trablusgarpta Hürriyete Karşı İsyan", *Belleten*, Cilt VIII, Sayı 31(Temmuz 1944).

JAESCHKE, Gotthard; "Mustafa Kemal'i Alıp Götürmek İsteyenler", *Belleten*, Cilt XXXII, 1966.

JAESCHKE, Gotthard; "Beitraege zur Geschichte des Kampfes der Türkei um ihre Unabhaengigkeit", *Die Welt des Islams*, No: 1, 1957.

KAPLAN, Leyla; "Kâzım Karabekir Paşa(1882-1948)" *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler*, G.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi yay., Ankara 1994, s.87.

KESKİN, Mustafa; "Mustafa Kemal'in IX. Ordu Müfettişliğine Atanmasıyla Bu Görevinden Azledilmesi Arasında, İstanbul Hükümetiyle Yaptığı Yazışmalar", *Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu Bildirileri 27-29 Mayıs 2002*, (Yay. Haz. Hale Şıvgın-Semih Yalçın), Ankara 2003.

KESKİN, Mustafa; "Millî Mücadele Başlarken Anadolu'nun Demografik Yapısı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, Kayseri 1989.

KIZILDOĞAN, Hüsrev Sami; "Vatan ve Hürriyet=İttihat ve Terakî", *Belleten*, Cilt 1, Sayı 3-4 (1937).

KOCA, Salim; "Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine Tayininde Damad Ferid Paşa'nın Rolü Var mıydı?", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Mayıs 1990, Sayı 41, s.3-9.

KOCA, Salim; "Mustafa Kemal'e Göre XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı İmparatorluğu Nasıl Kurtarılabildi?", **Millî Kültür**, Sayı 52, Mart 1986, s.73-75.

KOCA, Salim; "Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliğine Tayininde Vahiddedin'in Rolü", **Millî Kültür**, Sayı 50(1985).

KOCA, Salim-E. Semih YALÇIN; "Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genel Kurmayının Rolü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt X, Sayı 29 (Temmuz 1994).

MENGÜ, Naşid; "Kaybettiğimiz Kıymetler, Atatürk'ün Yaveri Muzaffer Kılınç", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1959.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; "Vahdettin'in Kurtuluş Savaşı'nı Başlatması İçin Mustafa Kemal Paşa'ya 400.000 Altın ve 400.000 Kağıt Lira Verdiği Gerçek Dışı Bir İddiadır", **Atatürk Yolu**, Yıl 8, Cilt 4, Sayı 15 (Mayıs 1995), s.294.

MÜFİT, Lütfü; "Harbiye'de Gazi Hazretleri ile Bir Sınıfta Ders", **Vakit**, 10 Ağustos 1934.

ORBAY, Rauf; "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, Cilt 1.

ÖZÇELİK, Ayfer; "Ali Fuat Cebesoy" **Kurtuluş Savaşına Yön Verenler**, G.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi yay., Ankara 1994.

ÖZDEMİR, Mehmet; "Refet Bele", **Kurtuluş Savaşına Yön Verenler**, G.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi yay., Ankara 1994.

ÖZGÜREL, Avni; "Son Padişah ve Atatürk", *Radikal*, 1 Mayıs 2005.

ÖZÜÇETİN, Yaşar; "Millî Mücadele İçerisinde "19 Mayıs 1919", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2 (Aralık 2004), s.65-74.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet; "Atatürk'ün Birinci Dünya Savaşı'na Girişimiz Üzerine Görüşleri", *Millî Kültür*, Sayı 40 (Haziran 1983).

REFİ CEVAD; "Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey", *Alemdar*, Sayı 130-1530, 5 Zilkade 1337/2 Ağustos 1919.

SERTOĞLU, Mithat; "Balkan Savaşı Sonlarında Edirne'nin Kurtarılması Hususunda Hemen Teşebbüse Geçilmesi İçin Atatürk'ün Harbiye Nezaretini Uyarısına Dair Bilinmeyen Bir Belge", *Belleten*, Cilt 32, Sayı 128, (1968).

SERTOĞLU, Murat; "Gurbette Bir Şehzade, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya Vahdettin Göndermiştir", *Tercüman*, 5 Temmuz 1967.

SİMON, Rachel; "Beginnings of Leadership. Mustafa Kemal's First Visit to Libya, 1908", *Belleten*, Cilt XLIV, Sayı 173 (1980), s.69-82.

SİMON, Rachel; "Önderliğin Başlangıç Yılları: Mustafa Kemal'in Libya'yı Ziyareti, 1908", (Çev. Tüten Özkaya), *Belleten*, Cilt XLIV, Sayı 173 (Ocak 1980).

SÜSLÜ, Azmi; "Osmanlı İmparatorluğu'nu Paylaşma Projeleri (1807-1812)", *Belleten*, Cilt XLVII, Ankara 1984, s.745-804.

ŞEHİSUVAROĞLU, Haluk Y.; "Tarihî Odalar", *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1963

ŞEHİSUVAROĞLU, Haluk Y., "Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine Tayini", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1960.

TEVETOĞLU, Fethi; "Atatürk-İttihat ve Terakki", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 15(1989).

TEVETOĞLU, Fethi; "İttihat ve Terakki Cemiyeti (Fırkası)", **Türk Ansiklopedisi**, Cilt 20.

TEVETOĞLU, Fethi; "Karakol Cemiyeti", **Türk Ansiklopedisi**, Cilt 21, s. 293.

TEVETOĞLU, Fethi; Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete Minber", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 13'ten ayrı basım, (1989).

TUNAYA, Tarık Zafer; "19 Mayıs ve Ötesi", **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1963.

TURAN, Şerafettin; "Mondros Mütarakesi Ertesinde Mustafa Kemal'in Orduya, Siyasete ve İngilizlerin Tutumuna İlişkin Düşünceleri", **Belleten**, Cilt 46, Sayı 182 (1982).

TÜNAY, Bekir; "Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt I, Sayı 1 (Kasım 1984).

TÜRKMEN, Zckeriya; "Esaretten Özgürlük ve Bağımsızlığa Uzanan Yolda Mustafa Kemal Paşa", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Yıl 21, Sayı 372 (Nisan 2002).

UNAT, Faik Reşit; "Atatürk'ün II. Meşrutiyet İnkılâbının Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge", **Belleten**, Cilt 26, Sayı 102 (1962).

YALÇIN, E. Semih; "Mütâreke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri 30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 17, Sayı 28 (1995).

YALÇIN, E. Semih; "Mustafa Kemal'in İttihatçılığı", **Türkler**, Cilt 13, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s.245-262.

YALÇIN, Hüseyin Cahit; "İttihadi Terakki Cemiyetine Nası Girdim?", *Yakın Tarihimiz*, Cilt I, Sayı I, İstanbul 1962, s.24.

YALMAN, Ahmet Emin; "Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tarihçe-i Hayatı", *Vakit*, 10 Ocak 1922, No: 1468.

YAVUZ, Kemal; "Tarihi 'karalamak'", *Akşam*, 11 Mayıs 2005.

YERASİMOS, Stefanos; "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, 1988, s.35.

YÜCEER, Saime; "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı ve Geri Çağrılışı Üzerine Bir İnceleme", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 26, Sayı 51 (Ağustos 2001).

SÜRELİ YAYINLAR

Akın, 20 Mayıs 1948.

Alemdar, 25 Mart 1919.; 15 Mayıs 1919.

Atı, 16 Kasım 1918.; 21 Aralık 1918.; 7 Şubat 1919.

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Cumhuriyet, 13 Mayıs 1933.; 14 Mayıs 1933.; 17 Mayıs 1933.; 10 Aralık 1939.; 19 Mayıs 1963.

Dünya, 10 Kasım 1954.; 19 Mayıs 1957.

Hadisât, 3 Kasım 1918.; 18 Kasım 1918.; 27 Nisan 1919.

Hakimiyet-i Milliye, 5 Nisan 1926.; 9 Nisan 1926.; 10 Nisan 1926.; 11 Nisan 1926.; 12 Nisan 1926.

Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 1, Vesika No: 3.; Sayı 1, Belge no: 17.; Sayı 1 Belge no: 15.; Sayı 1, No: 4.; Sayı 1 (1956), Vesika: 18a.; Sayı 1, Vesika No:18-a.; Sayı 1, Vesika No: 18.; Sayı 1, Vesika No: 15.; Sayı 1, Vesika No: 16.; Sayı 4, Vesika No. 62.; Sayı 4, Vesika No: 65.; Sayı 4, Vesika.62.; Sayı 11, Vesika No 277.; Sayı 43, Vesika 1011.

İkdam, 17 Mayıs 1918.; 18 Kasım 1918.; 5 Ocak 1919.; 17 Nisan 1919.; 29 Nisan 1919.; 1 Mayıs 1919.; 2 Mayıs 1924.

İleri, 19 Nisan 1918.; 1 Nisan 1919.; 14 Nisan 1919.; 15 Mayıs 1919.; 17 Mayıs 1918.

İstiklâl, 17 Mayıs 1918.; 31 Aralık 1918.; 5 Ocak 1919.

Memleket, 17 Mayıs 1918.

Milliyet, 19 Mayıs 1981.; 7 Aralık 1995.

Münber, 7 Kasım 1918.; 12 Kasım 1918.; 16 Kasım 1918.; 17 Kasım 1918.; 19 Kasım 1918.; 20 Kasım 1918.

Sabah, 12 Kasım 1918.; 20 Kasım 1918.; 23 Aralık 1918.; 26 Aralık 1918.

Takvim-i Vekayi, 5 Kasım 1918, No:3387-3389.; 7 Kasım 1918, No:3390.; No:3549.; 10 Kasım 1918.; 11 Kasım 1918, No:3392.; 21 Aralık 1918, No:3425.; 5 Mayıs 1335 (1919), No: 3540.

Tanin, 10 Kasım 1981.

Tarih Konuşuyor, Cilt I, Sayı 4 (Mayıs 1964).

Tercüman, 10 Nisan 1976.; 23 Ekim 2004.

Vakit, 17 Mayıs 1918.; 3 Kasım 1918.; 12 Kasım 1918.; 18 Kasım 1918.; 20 Kasım 1918.; 18 Teşrinisani 1918 (1334); 21 Aralık 1918.; 22 Aralık 1918.; 27 Şubat 1919.; 15 Mart 1919.; 25 Mart 1919.; 6 Mayıs 1919.; 10 Ocak 1922.

Yakın Tarihimiz, Cilt I-III.

Yeni Gazete, 4 Mart 1919.

Yeni İstanbul, 17 Kasım 1918.

Yenigün, 25 Mart 1919.; 5 Ocak 1919.

Zafer, 19 Mayıs 1960.

ANADOLU'YA GEÇİŞİ

Bu eserin hazırlanış gayesi Asım Us'un 11 Ekim 1956 tarihli Mustafa Kemal'e atfettiği şu sözlerin cevabını bulmaktan ibarettir. "İstiklal tarihinin başı ve başlangıcı olmak üzere benim İstanbul'daki faaliyet ve temaslarım henüz herkesçe malum değildir".

Bu hassas dönemi inceleyenler yapmış oldukları kıymetli araştırmalarda bazı noktaları eksik bırakmışlar, bu durum ise Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya geçmesinin sebep ve sonuçları hususunda hala tartışmaların devam etmesine neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşanın niçin ve hangi şartlarda Anadolu'ya çıktığı sorusunun cevabını o günlerin tarihi hadiseleri içinde aramak "tarihi gerçeklik" adına takip edilmesi gereken "resmi tarih", "alternatif tarih" veya "öteki tarih" gibi isimlendirmelerden kaçınarak tartışılan hadiselerin belgelerini ortaya koymak suretiyle okuyucuyu ve zamanı "mutlak hakem" tayin edebilmektir.

Daha önce yazılan makaleleri bir araya getirerek yeni bir yöntemle ortaya koymaya çalıştığımız bu eserde; mütareke sürecinde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da nasıl bir yol takip ettiğini her yönüyle incelemek ve onun Anadolu'ya geçişinde rol oynayan faktörleri tek tek tespit etmek amaçlanmıştır. Bunu yaparken 90 yıldır telif, tetkik ve hatıra türü eserlerde sürdürülen Sultan Vahideddin - Mustafa Kemal Paşa kavgasına tarihi gerçeklik adına cevap verilmeye çalışılmıştır. Olaylara bakış açımız sebep - sonuç ilişkisiyle ele alınmış, böylece sadece hikaye olmaktan çıkaracağımız tarihi meseleler okuyucuya belgelenmiş bir şekilde ve inkarı mümkün olmayan delillerle sunulmuştur. Bütün bunları yaparken sadece eskiyi ihya etme gayreti içinde olmadığımız gibi, yeni dönemin oluşumundaki sancılar ve sıkıntılar da gözlem altına alınmıştır. Tarihi olayların değerlendirilmesinde sadece kişilere bağlı kalınmamış ve böylece vakanüvislerin sıkça yaptıkları değer yanlışlarına düşülmemeye çalışılmıştır.

Prof. Dr. E. Semih YALÇIN - Prof. Dr. Salim KOCA

berikanyayinevi

